

299590

4300.

ÉLMÉNYEIM
ÉS
TAPASZTALATAIM
A HÁBORÚ ALATT

IRTA

GRÓF MAILÁTH JÓZSEF

ELSŐ KÖTET

MTAK

BUDAPEST

A M. TUD. AKADÉMIA KIADÁSA

1928.

200478

Ingens novis rebus materia.

Tacitus : Historiae Lib. I. caput 6.

Haud semper errat fama ; aliquando et elegit.

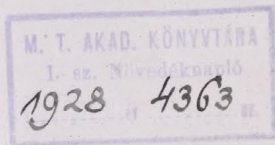
Tacitus : Agricolae cap. 9.

Vel si cadere necesse est, occurendum discrimini.

Tacitus : Hist. I. 33.

Natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia, quam mala.

Tacitus : Agricolae cap. 3.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

Abban az időben, amikor Tisza István miniszterelnök Sándor János belügyminiszter előterjesztésére a sátoraljújhelyi harctéri megfigyelőállomás miniszteri biztosává kinevezett, nem vezettem rendszeres naplót, csupán feljegyzéseket tettem és minthogy minden hivatalos és nemhivatalos iratot és levelet megőriztem: időközönként, ha egy-egy órai szabad időm akadt, ezeket a feljegyzéseket és a fontosnak és érdekesnek tartott adatokat formába öntöttem.

1918 májusában még azt a balga reményt tápláltam, hogy a háború nemsokára befejeződik és békét fogunk kötni; ekkor ennek a lefolyt öt évnek az eseményeit, időszakai sorrendben fejezetekbe foglalva, összeállítottam.

Hadinaplómat vagy — mondjuk — hadiélményeimet és tapasztalataimat akkoriban két kötetre terveztem; azt hittem, hogy ennyivel be fogom érhetni.

Csalódtam!

Az 1918. év utolsó negyedében és az azóta lefolyt, végzetesen sorsdöntő események: a Károlyi-féle forradalom, a szovjeturalom, a cseh és a román megszállás együttevén oly bőséges anyagot szolgáltatott, hogy nem maradtam meg eredeti tervem mellett, annál kevésbbé, mert a sátoraljújhelyi harctéri betegmegfigyelőállomás, mely még 1917-ben hadigondozóvá alakult át és csekélységem, mint annak élén álló kormánybiztosa, az események sodrában mindig előtérbe kerültek, úgy hogy a már meglévő két kötetnyi anyaghoz még egy harmadik kötetre való anyag halmozódott fel.

Kezdetől fogva az volt a szándékom, hogy hadinaplómat német nyelven is ki fogom adni. Ezért az első és a második kötet egész anyagát, mely 1918 májusában már teljében készen volt, átadtam fordítómnak, hogy az első kötet német kiadását készítse elő. Mivel pedig fordítóm a Pester Lloydnak volt a munka-

társa, egyszersmind megbízta őt, hogy kössön szerződést a Pester Lloyd nyomdájával az első kötet német kinyomtatására olyképen, hogy a német kiadás a magyar kiadással egyidejűleg jelenjen meg a könyvpiacra. Mindkét kiadás megjelenését 1918 végére terveztem.

A magyar nyomdákkal azonban nem tudtam megegyezni. Budapesten különben korrektorom sem volt, aki a revíziót állandóan teljesítette volna. Csak a német kiadásra adtam tehát megbízást. Így történt, hogy október végén — amikor a forradalom kitört — az első kötet német nyelven már ki volt szedve és átnevezve, sőt az «*imprimatur*» is már meg volt adva.

Számolva azzal az eshetőséggel, miszerint a forradalmi kormány a kinyomtatott példányokat el fogja kobozni — az első kötetben ugyanis közreadom Tisza István volt miniszterelnökkel folytatott sűrű levelezésemet és sürgönyváltásomat — nem mertem száznál több példányt megrendelni (amit bizony most utólag végtelenül sajnállok, mert ez életben nem juthatok többé ilyen olcsó példányokhoz, mint ez a szóban lévő száz példány volt).

A megrendelt száz példány 1918 telén és 1919 tavaszán át a Pester Lloyd nyomdahelyiségében volt elraktározva; szerencsémre a cenzura nem vette-, vagy talán nem is akarta észrevenni. Így történt azután, hogy 1919 júniusában, amikor a rákospalotai fogházból mint tús kiszabadultam, a német kiadás első példányát örömmel vihettem magammal otthonomba.

Hogy a második kötetet, ugyancsak német nyelven még 1921-ben kiadhattam, az annak volt köszönhető, hogy említett nyomdával erre vonatkozóan még 1919-ben kötöttem meg a szerződést; máskülönben a papírhiány és egyéb nehézségek miatt ezt akkoriban igazán nem adhattam volna ki.

Ez az oka annak, hogy a második kötet sem jelent meg magyar nyelven.

Ez a körülmény természetesen roppant bántott, mert hiszen háborús élményeimnek és tapasztalataimnak összefoglaló leírását elsősorban a magyar olvasóközönségnek szántam. Ezért el voltam tökévelve, hogy a rendes viszonyok beálltával, amikor a papiros ára és a nyomtatási költségek ismét elfogadhatók lesznek, az időközben teljesen elkészített harmadik kötetet mindenek előtt magyarul fogom kinyomtatni.

Ezt a szándékomat 1924-ben sikerült is megvalósítanom.

A III. kötet magyar kiadását azután egy évre rá követte annak német kiadása is.

Most már csak az I. és II. kötet magyarnyelvű közrebocsátása volt hátra. Állandóan foglalkoztam ezzel a gondolattal s már-már azon voltam, hogy bekérek árajánlatot a különböző nyomdavállalatoktól, amikor kiváló szakferfiak bírálata alapján a M. Tud. Akadémia főtítkárának és volt túsztársamnak előterjesztésére a M. Tud. Akadémia Igazgató Tanácsa lehetővé tette a magyarnyelvű kiadás megjelenését.

Az események egyszerűen, közvetlenül vannak leírva, úgy, amint azok megtörténtek. A legtöbb esemény hivatalos ügyiratokkal vagy levelekkel van bizonyítva. Egykoron talán értékes adatokat fog nyújtani annak, aki ennek a kornak a történetét, meg fogja írni. Ha pedig a személyes élmények és tapasztalatok leírásának természetében rejlő szubjektivitás, esetleg akaratom ellenére, a mindig szem előtt tartott tárgyilagosság rovására menne, kérem az olvasó megértő elnézését, mert aki — úgy mint én — a mozgalmak közepette találta magát, nem tudta talán olyan nyugodtan és higgadtan nézni az eseményeket, mint az, aki majd távolról, elfogulatlanul és nem mint szenvedő fél szemléli azokat.

Perbenyik, 1928 május.

Mailáth József.

I.

A háború.

Nem tartozhatik naplóm keretébe, nem is célom magáról a háborúról elmélkedni. De mivel feljegyzéseim kapcsolatosak a háborúval, nem lesz felesleges, ha röviden visszapillantok a háború kitörését megelőző évekre, azokra az eseményekre, amelyek ma már a történelemé.

A világháború kitörése korántsem történt váratlanul. Szilaj, vad égi háborúkat, romboló orkánokat előznek meg olyan komor felhők, izgalmas és félelmetes villámcsapások, mint ezt a világháborút.

A Balkán-államok 1912-ben megtámadták Törökországot, hogy az európai Törökországban lévő tartományokat és a keresztény lakosságot felszabadítsák.

A montenegrói csapatok kezdték meg 1912 október 9-én a hadműveleteket, amelyeket a szerbek és bolgárok teljes erővel folytattak. A magára maradt Törökország sok véres harc közben a szerencsétlen lüleburgászi csata után már október 31-én a hatalmak közbenjárását kérte segítségül.

Szerbia alig néhány héttel a háború kitörése után Albániára és kikötőire vetette szemét, a Monarchia és Olaszország azonban csak kereskedelmi kikötőt akart Szerbiának juttatni. Ez a konfliktus eredményezte az emlékezetes prizrendi Prohászka-ügyet is, amely az ellentéteket nagyon kiélesítette. Alig néhány nap és azon vettük magunkat észre, hogy nemcsak a Monarchia, hanem Olaszország és Németország is mozgósított a szerbek ellen.

Am Szerbia mégsem szüntette be támadó és harcias politikáját és annak dacára, hogy már csapatokat szállítottunk Boszniába és Hercegovinába, folytatta Albániába való előnyomulását és elfoglalta San Giovanni di Medua kikötőt.

A háború elkerülhetetlennek látszott. Hötzendorfi Conrád november 28-án a román királynál tesz látogatást; pétervári

nagykövetünk a cárnál jelentkezik kihallgatásra; Berlinben pedig Ferenc Ferdinánd és vezérkari főnökünk tanácskozik.

Ezekben a válságos napokban szólal meg Vilmos császár hatalmas hangja, hogy Németország tudni fogja kötelességét, ha szövetségesét, a Monarchiát, bárki is megtámadná.

Szerbia végre is meggondolja magát, elégtételt ad a Monarchiának. Vérbenforgó szemekkel és gyűlöletes szívvel vonul ki 1912 december 28-án Durazzo kikötőjéből.

Londonban ezalatt értekezletre gyűlnek össze a nagyhatalmak, hogy a kimerült Törökország kérelmére békét teremtsenek a Balkánon. A konferencia a konfliktus egyik méregfogát úgy akarja kihúzni, hogy kimondja Albánia függetlenségét. Oroszország kénytelen-kelletlen hozzájárul ugyan ehhez, de azért — amint alább látni fogjuk — Szerbiát tovább is a kikötők után hajszolja.

A londoni tanácskozás egyébként eredménytelen maradt, mert Törökország sokallotta a szövetségesek követelését. Két hónapi fegyverszünet után újra megindult az ellenségeskedés és 1913 február 3-án a bolgárok már Drinápolyt ostromolták.

A balkáni háború további folyásáról azonban ismét a Monarchia konfliktusára terelődött Európa figyelve. Alig három hónappal azután, hogy Pasicz szerb miniszterelnök belgrádi követünknel sajnálatát nyilvánította az ellenünk elkövetett sérelmek felett és Montenegróval együtt felhagyott az albán expedícióval: e két nyugtalan náció ismét komoly konfliktusba kergetett bennünket.

A londoni konferencia ugyan elvben kimondotta Albánia függetlenségét és ehhez képest felszólította Montenegrót, hogy ne folytassa Skutari ostromát; a jó öreg Nikita azonban rá sem hederített a hatalmak kívánságára és Szerbiával egyetértve 1913 márciusában folytatta terjeszkedését Albániában.

A titkos orosz kéz jól dolgozott. Montenegró és Szerbia háta mögött a legravaszabb fondorlattal szötte intrikáit, hogy konfliktust okozzon a szövetségesek és a Monarchia között. A két balkán állam példátlanul szemtelen és kihívó magatartása a végsőkig fokozta a Monarchiában a szenvedélyeket és minden túlzás nélkül lehet állítani, hogy úgy a magyar, mint az osztrák népnél a háborús kedv a tetőpontra hágott.

Ám az izzó közhangulat dacára volt valaki, aki — minden

áldozat ellenére is — féltékenyen örködött a béke fölött. Ősz királyunk volt ez, aki — ezt egész Európa elismerte — már-már a nagyhatalmi tekintély rovására, mindig a béke szellemében működött.

Most is, minden kihívó izgatás ellenére, nem következett be Szerbia és Montenegro fegyveres megfenyítése, hanem a Monarchia kívánságára a hatalmak együttesen jártak közbe Belgrádban és Czettinjében, hogy békés megegyezést létesítsenek. Ez azonban mit sem használt. Következett április 2-án a hatalmak közös flotta-tüntetése. Nikita erre sem hederített, sőt április 23-án a montenegrói csapatok bevonultak Szkutariba. A nagyhatalmak erre felszólították Montenegrot Szkutari kiürítésére. A felszólítás nemcsak hatástalan maradt, de Szerbia békés hajlandóságú eljárásainkra azzal felelt, hogy bojkottot hirdetett a magyar árukra.

Igy már csordultig telt a pohár: a Monarchia büntető expedíciót rendelt el Montenegro ellen, Bosznia-Hercegovina területére pedig kihirdette a kivételes állapotot. Az erélyes fellépésnek azután meg is volt az eredménye: Montenegro 1913 május elsején kiürítette Szkutari és Szerbia is felhagyott agressív politikájával.

A két szövetséges tehát teljesítette követeléseinket, egyben a nagyhatalmakéit is és ezzel ismét elmúlt az európai háború veszedelme. Úgy látszik, Oroszország még nem érezte magát elég erősnek erre.

Amíg mi a szerb és montenegrói udvarral bajlódunk, a törökök, akik újra felvették a harcot, élet-halál küzdelmet folytattak a szövetségekkel. A szerencse ezúttal sem kedvezett a török fegyvereknek. A bolgárok egymásután mérték rájuk a súlyosabbnál súlyosabb csapásokat. Szkutari bevételével a szövetségek győzelme az egész vonalon teljessé vált. Törökország ismét fegyverszünetet kért, mely április 14-én meg is kezdődött. Május 30-án véglegesen megszővegezték a békepontokat, melyek szerint Törökország európai tartományait majdnem teljesen elvesztette.

A szövetségesek hadjárata így alig két hónapi ellenségeskedés után teljes sikerrel járt.

A Balkán poklában azonban a béke nem tudott megmaradni. Még meg sem száradt a tinta az első balkáni háború békeszerződésén s már újabb háború küszöbén állottunk. Oroszország — úgy

látszik — sehogy sem tudott belenyugodni abba, hogy végre béke legyen a Balkánon. Neki nyilván szüksége volt arra, hogy a balkáni állapotok bennünket folytonosan nyugtalanítsanak. Május végén már ott állottunk, hogy a szövetségesek összevesztek a koncon. Minden a bevált orosz recipe szerint történt: a nagy befolyású orosz diplomácia hallatlan cinizmussal külön-külön hitegette mindegyik szövetségest követelése kielégítésével; a háttérben pedig Romániát tartogatta.

Ennek az intrikának elmaradhatatlan következménye lett a szövetségesek háborúja.

A volt «hű» szövetségesek Bulgária ellen fordultak. Két hónapon keresztül igen véres és ádáz csatákat vívtak a hadviselő felek egymással. A magukra maradt bolgárok minden hősiességük ellenére nem tudtak ellenállni a sok ellenségnek, melyhez végezetül Románia és Törökország is csatlakozott. A «hős» román hadsereg 1913 július közepén ellentállás nélkül vonult be Bulgáriába és a törökök sem mulasztották el kihasználni a bolgárok szorongatott helyzetét arra, hogy az elvesztett területekből valamit visszahódítsanak.

Az elvázott bolgár hadsereg július végén fegyverszünetet kért és kapott, melyet azután hamarosan követett a béke is. Augusztusban a szövetségesekkel, szeptemberben pedig Törökországgal kötött békét Bulgária.

Igy végre befejezést nyert a második balkán háború is a Bulgáriára nézve oly súlyos bukaresti békével. Szerbia nyert legtöbbet a háborúban, de még mindig nem volt megelégedve — kikötők nélkül!

A világháború szempontjából a balkán válságnál nem kevésbé tanulságosak voltak a világháborút közvetlenül megelőző évek külpolitikai eseményei is.

Anglia, Oroszország, Franciaország, Németország és Ausztria-Magyarország tekintete állandóan a balkáni háborúkra szegeződött. Nem lehetett tudni, melyik pillanatban borul fel az európai egyensúly?

A rendkívül feszült viszonyok és állandó hadi készültség folytán az összes államokban lázas erővel folytak a legnagyobb mérvű katonai organizációk és fegyverkezések.

Anglia hadügyi kormányát nagymértékben foglalkoztatta a haditengerészet fejlesztése. Az 1913—1914. évi költségvetésben az

előző évekhez képest lényegesen nagyobb összegek lettek felvéve katonai kiadásokra.

Oroszország erejének nagy részét szintén hadseregének fejlesztésére fordította és már 1912-ben három új hadtesttel növelte a békelétszámot.

A francia kamarában 1913 márciusában a kormány előterjesztést tett a katonai szolgálati időnek három évre való felemelésére. Bár a javaslat nagy visszatetszést keltett, sőt Párisban, Nancyban és több más helyen zendülések is voltak miatta, mégis törvény lett a javaslatból.

Olaszország hadi kormányzati intézkedései szintén a létszám emelésére és a katonai szolgálati időnek felemelésére irányultak. Az olasz hadügyminiszter előterjesztésére a parlament 100.000 emberrel szaporította a békelétszámot.

A német birodalmi gyűlésen 1913 április havában Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár a véderő reformjának halaszthatatlan szükségességét azzal indokolta, hogy világháború veszedelme fenyeget. A német hadügyminiszter szerint pedig Anglia nagyszabású előkészületei és a balkáni helyzet miatt lényegesen meg kell erősíteni a német hadsereget.

Ausztriában a feszült politikai helyzet bizonytalanságát még fokozták a meg nem szűnő nemzetiségi sűrlődások.

A galíciai tartománygyűlésben már öt év óta tartott az obstrukció. Ezzel parallel a féktelen pánszláv propaganda minél több hívőt igyekezett szerezni az orosz orthodox egyháznak. Ezek az áldatlan állapotok végre is 1913-ban a lemergi tartománygyűlés feloszlátását vonták maguk után.

A cseh tartománygyűlésben az évek óta tartó zavarok odáig fejlődtek, hogy az 1913 július 27-én megjelent császári pátens felfüggesztette Csehország önkormányzatát. A cseh képviselők kiáltványt bocsátottak ki, amelyben további kitartásra lelkesítették a népet.

Mióta Ausztriában behozták az általános választójogot, a nemzetiségek, különösen a ruthének, nagyon megerősödtek, hatalmas párt lettek. Ennek azután az lett az eredménye, hogy az 1912. és 1913. években is állandóan obstrukció bénította meg a bécsi Reichsrat működését.

Vilmos császár uralkodásának negyedszázados jubileuma alkalmából, 1913 júniusában, nagy ünnepek voltak Berlinben.

Ferenc József a jubileum alkalmával nagyszerű hadiparancsban üdvözölte a nagy és hű szövetségest. Ott volt az üdvözlők között a magyar parlament, az olasz király is, csak a bécsi Reichsrat maradt távol. A helyzet jellemzéséhez tartozik itt annak felemlítése, hogy Sylvester, az osztrák képviselőház elnöke, elő sem mertte terjeszteni a Reichsratban az üdvözlésre vonatkozó indítványt, mert félt, hogy a nemzetiségi képviselők leszavazzák!

Magyarországon a horvát válság okozott sok gondot a kormányzatnak. Cuvaj királyi biztos ellen kétszer is követtek el merényletet; báró Skerleczet is revolvergolyó figyelmeztette a horvát zavarokra.

Úgy Ausztriában, mint Magyarországon azonban — legyen elégséges ez utóbbi helyen a palotaörökkel dolgozó parlamentre emlékeztetni — minden zavar és nehézség ellenére 1913 végén keresztülvitték a katonai követeléseket, a véderő szükséges megerősítését és a háborús törvényjavaslatokat, köztük a hadiszolgálatásról szóló kivételes intézkedéseket.

Általános hadikészülődések közben tehát egész Európa csörgette fegyverét.

A nemzetek farkasszemet néztek egymással és Szerbia gonosz keze végre is megnyitotta a szenvedések és pusztulások zsilipjeit...

Elkövetkezett a világháború!

Még néhány évvel ezelőtt, amikor a béke áldásait élveztük, nem is tudtuk elképzelni, hogy a civilizáció mai korában ilyen véres, szörnyű, évekig tartó öldöklés lehessen.

Elszörnyülködve, a sötét gyász és kétségbeesés érzéseivel állottunk az emberiség megmérhetetlen temetőjében. Elkéseredve néztük a kimondhatatlan értékű, gyönyörű létesítmények, műremekek és anyagok pusztulását, amelyeket a kultúra és az emberi lángész évtizedek és -századok fáradságos munkájával teremtett.

A harcbanálló nemzetek érezték is azt az óriási felelősséget, amelyet magukra vállaltak a háború viselésével: minden alkalmat megragadtak, hogy meggyőzzék népeiket, hogy az ellenség idézte fel a háborút, a világ e legnagyobb csapását.

Én azt hiszem, hogy ez a nemzedék, amíg él, sohasem fogja elfelejteni ennek a háborúnak a borzalmasságát. Hisz minden érzésünket és gondolkodásunkat a háború foglalta le évekig. Minden felforgatva, megsemmisülve! A családi otthonokból a derű

kiüzve, — ez a szó «életöröm» a jelen számára elveszett! A változó hadiszerezence olykor letűnő csillaga nem kis mértékben izgatta a lelkeket, különösen a háború első hónapjaiban, amikor nem ment jól nekünk.

Ilyen rettenetes szenvedések, testi és lelki kínok folytán, amely igaz volt az, hogy ez a háború az idegek háborúja lett, époly igaz, hogy csak annak a nemzetnek adatott meg idegekkel győzni ezt a háborút, amely mellett az igazság volt, amely érezte küzdelmének erkölcsi igazságát, amely erőt és kitartást adott neki.

Minél tovább tartott a háború, az események annál jobban igazolták fegyvereink tisztaságát. Mind mélyebb gyökeret vert a nemzet lelkében az a meggyőződés, hogy mi védelmi háborút folytatunk. Ellenségeink kezdetben nagy harci lármával hirdették, hogy össze fognak tiporni bennünket. Keservesen kellett csalódnunk! De akkor már zsákutcába kerültek s vezetőik nem merték bevallani a kudarcot, katonai tehetetlenségüket. A maguk és népeik áztatására az őszinteség nyilvánvaló hiányával hamis jelszavakat és üres frázisokban nem szűkölködő elveket kezdtek hirdetni és ezekben jelölték meg a háború folytatásának szükségességét!

A régi háborúkban a nyers erőszak durva tömegei állottak egymással szemben. Ritka esetek kivételével a számbeli túlsúlynak meg is volt a maga sikere: az erősebb letiporta a gyöngét.

Ez a mostani háború azonban ezen a téren is meglepetéssel szolgált a világnak: a vad ösztönök, szilajság, kegyetlen erőszak helyett az erkölcsi érzés, a műveltség, az öntudatos harckészség biztosították a katonai felsőbbiséget a harcoló népeknek.

Az orosz gőzhenger mindig rettegett fogalom volt képzeletünkben, holott a gőzhenger kerekei hamarosan elakadtak, a kimeríthetetlen tömegű orosz hadsereg pedig katonai tekintetben elzüllött, veszélytelen lett. Oroszországban a legújabb adatok szerint a kiewi kormányzásban a lakosság 80%-a, a moszkvai kormányzásban pedig a lakoságnak 68%-a volt analfabéta. Azt már talán fel sem kell említenem, hogy e megemlített két kormányzás a legműveltebb orosz kormányzásához tartozik, hogy természetesnek és indokoltnak tartjuk ezek után az orosz tömegek tehetetlenségét és meddőségét. Hamar megpecsételődött az ilyen hadsereg sorsa, mely az intelligencia legkisebb mértékéig sem tudott felemelkedni.

Az olasz hadseregnek is el kellett buknia, mert katonái lelkét megmérgezte az a tudat, hogy igazságtalan, erkölcstelen és céltalan háborúba hajszolták bele. Azok a katonák, akiket nem hevített háborús céljuk szent igazsága, nem is állhatták meg a helyüket.

Sötét bűnben eredt a románok hadüzenete is. A műveletlen oláh banditák kiáltó gonoszsága hamar elvette méltó büntetését!

A nyugati hadszíntéren a békés idők rokonszenves franciája fanatikus rajongással küzd Elzász-Lotharingiáért. A francia kultúra sem tud azonban győzedelmeskedni a német katonai erényeken, a kiváló szellemi és testi erőn, a nemzeti öntudaton és becsvágyon, a művelt német katona önfegyelmettségén, amely őt oly nagyra és félelmetessé tette.

Azoknak a meglepetéseknek, amelyek a háború folyamán nem egyszer ámulatba ejtették a világot, ilyen benső rugói voltak.

Egyik oldalon állottak a német katonák és a mi katonáink, tisztában a háborús célokkal, áthatva fegyvereik tisztaságától. Ez a hadsereg olyan művelt és intelligens egyénekből tevődött össze, akik harcba vitték saját tudásukat és lelkesedésüket is; akik szükség esetén a helyzet teremtette egyéni feladatokkal is céltudatosan megbirkóztak; akik a szenvedést és nélkülözést is a győzelem eszközeül tekintették.

Ilyen csodás, nagyhatalmú hadsereggel állnak szemben a szövetségesek, akik a csapatokban rejlő szellemi és erkölcsi erő fensőbbiségét annyira félreismerték, illetve lebecsülték, hogy színes csapatokkal, vad rézbőrűekkel akartak operálni a németekkel szemben.

Hiába volt ezek után ellenségeink minden túlereje — az erkölcsi erőviszonyok mindig a mi javunkra dőltek el. Nagy fontossága van ennek különösen olyan milliós hadseregeknél, aminők ebben a világháborúban egymással szemben állanak.

Ezekben a sorsdöntő időkben a népek minden erejüket megfeszítik, hogy győzedelmesen kerüljenek ki a rettenetes küzdelemből.

Mi e világkatasztrófában az eddigi eredményekkel meg lehetünk elégedve. Dicső katonáink hősiességének mindenütt ragyogó híre van.

Bízunk fegyvereink igazságában s az isteni gondviselésben, hogy ezeréves hazánk megszentelt földjéből egy talpalatnyit sem enged át az ellenségnek.¹

II.

Mozgósítás.

Végzetes, fájdalmas dátumok: 1914 június 28-án a trónörököszt meggyilkolják; július 23-án ultimátumot küldünk Szerbiának; július 25-én megjön Szerbia válasza, amely azonban nem kielégítő; július 26-án részleges mozgósítás; július 31-én általános mozgósítás.

Az események ilyen gyorsan és váratlanul következtek be.

Nem gondoltuk, hogy abból a néhány vércseppből, mely a gyilkos golyó nyomán bugyogott ki, vértenger lesz...

Ügyünk igazságos volta olyan hazafias lelkesedést váltott ki, hogy mindenki helyeselte a háborút. A közvélemény a hatalmi eszközök igénybevételét osztatlan helyesléssel fogadta és nem hódító háborúra, hanem a folytonos megrázkódtatásokkal járó bizonytalan béke helyébe a biztosított béke megteremtésére vágyott.

Mindenki azt kívánja, hogy Szerbia és a Monarchia ügye kettenk ügye maradjon. Am ennek eldöntése nem reánk tartozott. Nem hitte senki, hogy a megtorló expedícióból világháború lesz; annál kevésbbé hittük, hogy ilyen soká fog az tartani.

Az egész magyar nemzet és az egész Monarchia hazafias lelkesedése kísérte a háború megindulását. Szinte elemi erővel tört ki a nemzeti erő tüze, hirdetve világszerte, hogy önérzetünk nem tűrheti tovább a szerb fennhőzést. Nemzeti becsületünk követelte immár Szerbia megfenyítését. Örültek az emberek, hogy végre elkövetkezett a leszámolás órája, hogy megleckéztethetjük a rendbontót, aki oly sok kellemetlenséget okozott már nekünk. Az utóbbi évek gazdasági válságai már elviselhetetlenekké váltak.

¹ Ezeket a sorokat 1918 májusában írtam, amikor nem gondolhattam arra az eshetőségre, hogy valaki közülünk: gróf Károlyi Mihály, elvtársai segítségével dicső hadseregünket széjjel fogja zúleszteni s Magyarországot először az Entente-nak, később pedig egy minden felelősségnélküli, rablás- és gyilkolásra alapított kommunista társaság kénye-kedvére fogja kiszolgáltatni.

A szerző megjegyzése.

Ezért örült a nemzet a szükséges rossznak, mert a háborútól várta a békét déli határunkon, melyet Szerbia állandóan fenyegetett.

Ezért hagyták itt az ifjak kedveseiket, a férjek hitveseiket, az apák gyermekeiket.

Ezért kínálta fel a nemzet önfeláldozóan megfeszült izmait és áldozta fel az otthon békés nyugalját, a szívnek minden cseppvérét.

Mindent megfontolt, mindent meggondolt a béketűrő király, de az igazság porbatiprása nélkül már nem késhetett tovább a véres leszámolás.

A hadiállapot eseményei gyorsan követik egymást.

A kormány kiadja a rendeleteit, melyek a háború esetére szóló kivételes rendszabályokat foglalják magukban.

Az államvasút július 28-án megszünteti a személyforgalmat azokon a vonalakon, melyek a mozgósítás céljaira szükségesek.

A háború minden más érdeket háttérbe szorít; most csak az állam és közelebről a magyar nemzet léteérékének megvédése és biztosítása legfőbb gondja mindenkinek.

A lelkesedés egyre fokozódik az országban, élén a fővárossal.

A főváros július 26-án, a Szerbia ellen elrendelt részleges mozgósítás napján, lelkes tüntetések színhelye volt. Tengernép az utcán, mely csoportokba verődve olvassa a mozgósítás parancsát. — Giessl báró belgrádi követ július 28-án reggel keresztülutazott Budapesten és lelkes óvációban részesült, mert a háborút hozta. Utcán, kávéházban, vendéglőben, villamoskocsikban, minden nyilvános helyen lelkes hévvel tüntettek a király és Tisza István mellett.

A főváros lelkesedése természetesen átragadt a vidékre is.

Szerbia ki nem elégtő válasza július 25-én este 8 óra tájban vált Sátoraljaiújhelyen köztudomásúvá. Ugyanezen éjjel 2 óra tájban küldötte Léderer alezredes, az újhelyi helyőrség parancsnoka, a főbb hatóságokhoz és a lapok szerkesztőségéhez azt az értesítést, hogy a király elrendelte a részleges mozgósítást. Másnap hazafias tüntetés volt a városban, zenés és lampiónos menettel; a város egész közönsége éltette a királyt, Tisza István grófot és a háborút. A körmenet Meczner főispán lakása és a városháza elé vonul; a főispán és a polgármester lelkesítő beszédeket mondanak.

Az általános mozgósítás napján ismét nagy tüntetések voltak Újhelyben a háború mellett. A főispán, alispán és főügyész beszélték a közönséghez a reánk kényszerített háborúról, amelyet dicsőségesen fogunk végigküzdeni.

A Bodroγκköz publikumát is magával ragadta a háború. Ezekben az időkben épen nagyban készültünk a Bodroγκközi Jótékony Nőegyesület nagyarányú népünnepélyére, amelyet augusztus hó 15. és 16. napjára terveztünk. A háború kiütése miatt természetesen elmaradt a népmulatság; a háború szolgálatába kellett a nők jótékonyágát is állítani.

Mintha a földből nőtt volna ki, a népdalok tipikus gyorsaságával születik meg a bodroγκközi nóta, amellyel a legények hadbavonulnak:

Megállj, megállj kutya Szerbia!
Nem lesz tiéd soha Bosznia.
Mert a magyar nem enged,
S többé meg nem kegyelmez
A kutya Szerbiának!...

Míg a bevonulás tart, napokon keresztül ezt danolják a katonák.

Itt Perbenyiken az állomás az érdeklődés központja, a hazafias tüntetések színhelye.

Itt is, mint az ország minden vasúti állomásán, nagy közönség várja a harctérre útban levő csapatokat. Üres kézzel senki sem megy a vonathoz.

Mindenki kedveskedik a harcrakész, víg és dalos, kedves magyar fiúknak. A zászlókkal ékes, felvirágozott vasúti kocsikba tejet, kalácsot, gyümölcsöt és cigarettát nyujt fel a közönség. A kezek és szívek megnyíltak a lelkesedés fokozására; egymást túllícitálják az emberek, különösen a nők, a szeretetadományokban.

Az egyszerű köznép sem marad el ezektől a katonavonatoktól. Batyukban, szatyorokban és kosarakban hordják messze falvakról is a jobbnál-jobb ennivalókat és édességeket. Szétosztják a parasztasszonyok az elemózsiát, ezután — beletemetik könnyes szemüket az üresen maradt kendőkbe. Ki tudja, melyik állomáson kedveskedett talán épen ebben a percben az ő fiának is egy másik asszony útravalókkal?...

A honszeretet titkos varázsa, mint egyetlen kapocs, így fogta össze az összes szíveket az országban. Mély megilletődéssel, de

büszkén és boldogan látjuk mindenütt a hazaszeretet csudáit. A fiúk, az apák, máskor egy hosszabb útra nehezebb szívvel váltak el családjuktól, mint most a harctérre, ahonnan talán már nincs visszatérés...

De a háború borzalmaira most senki sem gondol. Vigság, öröm és lelkesedés tanyázik mindenütt.

Derék fiaink, az újhelyi honvédek, augusztus 18-án az utóbb hősi halált halt dicső parancsnokuk: Léderer alezredes vezetésével a harctérre mennek.

Benn vagyunk a háború vérzivatarában.

III.

Feltartóztatott autók.

1914 augusztos 1-én autón mentem Budapestre. Sürgős dolgaim elvégzése után 5-én, szerdán reggel, indultam Budapestről haza, Perbenyikbe. Már Budapesten hallottam, miszerint az a hír van elterjedve, hogy francia automobilisták autón aranyrudakat és aranypénzeket visznek Oroszországba. A hadvezetőségtől jött ily értelmű értesítés alapján a belügyminiszterium ki is adta a rendeletet, hogy az automobilistákat igazolásra szólítsák fel. Vigyázzak tehát, mert fel fognak tartóztatni.

Budapestet elhagyva, már a fővámnál megvizsgálták autóm. Amint Mátyásföldről Cinkota felé haladtam, már láttam a csendőröket, akik messziről intettek, hogy álljak meg. Gödöllőnél erős drótkötél volt húzva az országúton keresztül; a csendőrök megállítottak, leszállítottak, autóm megvizsgálták és igazolásra szólítottak fel. Aszód közepén, Hatvannál ugyanez a procedura.

Mikor azután Gyöngyösre értem, a város előtti vámsorompónál töltött karabélyú huszárok állítottak meg nagy lármával. Szerencsére lassan mentem az autóval és idejében megálltam. A parancsnokot — egy hadnagyot — megkértem, ne engedje meg a huszároknak, hogy az autó elé töltött és felhúzott fegyverrel álljanak, mert igen könnyen szerencsétlenség történhetik. Előérzetem helyes volt, mert másnap, augusztus 6-án, ennél a Gyöngyös melletti vámháznál Goldschmied Egon tartalékos huszár-főhadnagy, aki automobilon Kassára igyekezett, szerencsétlenül járt. A gépkocsit a soffőr vezette; mellete ült Goldschmied Egon.

Ők valószínűleg nem hallották a katonák felhívását, az örök rájuk lőttek és a szerencsétlen utasok holtan kerültek el.

Engem utamban azután Halmajban, Kápolnán, Fűzesabonyban, Szíhalomban, Mezökövesden, Mezőnyáradon, Alsóábrányban, Harsányban és Csabán, Miskolc előtt, tartóztattak fel a csendőrök; ahol csendőr nem volt, ott a jegyző és a községi előljáróság. Ugyanezt a procedurát kellett végigszenvednem Felsőzsolcán, Ong, Bekecs, Szerencs, Mezőzombor, Szegilong, Olaszliszka községeknél is.

Délben báró Waldbott Frigyeshez jelentettem be magam ebédre. Ezt Perbenyikre megsürgönyöztem, úgy hogy amikor délután két órakor megérkeztem Tolcsvárra, ott találtam feleségemet, aki elémbe jött tudatni velem a gyászhirot, hogy szegény anyám nővéremnél Somogy megyében meghalt.

A Gondviselésnek különös kegye volt, hogy a világháború elején történt édesanyánk halála, mert így ezt a nagy csapást sokkal könnyebben viselhettük, mintha békében ért volna. Az embernek az idegei, az egész gondolkodása, annyira le volt kötve a háború eseményeivel, hogy nem is tudtuk a csapás nagy horderejét kellőleg felfogni. Annyit azért mondhatok, hogy bármilyen előhaladt korban legyen az ember, bármily boldog családi életet éljen is: az édesanyjának az elvesztésével az a jóleső melegség, amelyet az ember születése óta az anyai szív szeretetében élvezett, örökre elveszett.

Ebéd után nemsokára hazaindultunk, mert a feleségem azt mondta, hogy ő már idejövet fel lett tartóztatva; nagyon kell vigyázni, mert az emberek teljesen meg vannak bolondulva. Azt hiszik, hogy aranybányákat szállítanak most az automobilon. A közegek, többnyire behívott népfölkelők, túlbuzgóságukban veszélyeztetik az ember életét. Tehát elindultunk. Bodrogolasziban igazolásra szólítottak. Sárospatakon nemcsak a város innenső felén, hanem a túlsó felén is megállítottak; sőt itt a túlbuzgó népfölkelő a poggyászatot is megvizsgálta.

Senki sem gondolt arra, hogy a híresztelt 10 métermázsas arany, pláne rudakban, olyan nagy quantum, hogy az egy autóra rá sem fér; másrészt az értéke aránylag oly csekély, hogy nem érdemes azt ily kockázatos módon elvinni. Az emberek meg voltak bolondulva, mert félre voltak vezetve.

Mikor Sátoraljaújhelybe érkeztünk, az ott állomásozó katona-

ság a vasuti töltés mellett volt elhelyezve és ha meg nem állunk az autóval, reánk lönek.

Léderer ezredes, aki a város előtt segédtisztjével, Winkler főhadnaggyal, a csapatokat ellenőrizte, igazolásra szólított és arra kért, hogy — izzó lévén a hangulat — ha a katonaság felszólít, azonnal álljak meg, nehogy valami baj történjék.

Biztonság kedvéért Winkler főhadnagyot az autómra ültette. Így nagyon lassan haladva, a katonai fedezet dacára néhányszor feltartóztatva, szerencsésen kiértünk Ujhelyből.

További utamon Szöllöskén, Bodrogszerdahely előtt, Szomotor előtt, Szentesen is feltartóztattak, bár ott a községbeliek és a hatóságok jól ismernek. Később Királyhelmece előtt egy egész improvizált kőfalat találtunk, amelyet előbb le kellett bontatnunk, hogy tovább juthassunk.

Amikor Perbenyikre érkeztem, vettem a kassai katonai parancsnokság táviratát, hogy autómát a soffőrrel együtt küldjem be, mert katonai célokra rekvirálva lesz.

Anyám temetésére akarván menni Somogyba, sürgönyben kértem a Militárkommandót, hogy az autót még egypár napig engedjék át rendelkezésemre, amíg Somogyból visszajövök, hogy a kegyelet utolsó adóját anyám temetésén leróhassam. Vasúton akkoriban tudvalevően nem lehetett közlekedni. Dacára annak, hogy Tisza miniszterelnök és Hazai honvédelmi miniszter, kiket közbenjárásra megkértem, maguk is az auto további használatban hagyása mellett voltak, a kassai Militárkommando, illetve az automobilbizottság ezt a kérésemet megtagadta, sőt a soffőromet is, amihez joga nem volt, ott akarta tartani.

Az automobilok feltartóztatása és a feltartóztató közegek túlbuzgósága ellen, hogy másokat hasonló kellemetlenségektől és veszélyektől megóvjak, a miniszterelnöknél és a belügyminiszternél kértem táviratilag gyors intézkedést és orvoslást, ami meg is történt, mert az autók feltartóztatását az egész országban távirati rendeletre megszüntették. Ám az emberek akkor már annyira «Schwung»-ban voltak, hogy pl. a bodrogi közég elöljárósága a tiltó rendelkezés ellenére magát Molnár Viktor kormánybiztos is feltartóztatta, aki fiával Ungvárról Kassára igyekezett. Régi mordályokat és más lehetetlen hadieszközöket szegeztek a kormánybiztos autójának, mert valami bolond elhitette az elöljárósággal, hogyha az aranypénzes autót elfogják, az arany fele az övék lesz.

IV.

Menekülés és pánik.

Elérkeztem háborús krónikám egyik legszomorúbb részéhez.

A háború ördöge nem elégedett meg az özvegyek és árvák könnyeivel. Szuronyt szegezett, golyót szórt azokra is, akiknek nem volt semmi gyilkoló eszköz a kezükben. Hatalmas csóvával felgyújtotta Galicia és a Kárpátok alja békés lakosságának házait és kihajtotta lakhelyükről a polgárokat, az ártatlan asszonyokat és gyereket is.

Néhány hét alatt földönfutóvá lett ezer és ezer család, koldussá sok dúsgazdag ember, akik örültek, hogy hátrahagyott vagyonuk árán legalább pusztá életüket megmenthették.

Már augusztus hónapban megjelentek az első galíciai menekültek a határon. Lemberg kiürítésével mind tömegesebben jönnek lefelé a menekülő vonatok a csapi- és a mezőlaborci vonalon. Egyes gazdagabb családok nem veszik a vasutat igénybe, hanem kocsikon és szekereken menekülnek. Némely család alig tudott magával hozni valamit; másoknak már nagyobb szerencsájük volt és nemcsak marhákat és apró jószágokat, hanem bútoraik egy részét is megmenthették.

A szegény menekülők, vén emberek és gyerekek, asszonyok és leányok vegyesen, akik esőben és hidegben éhezve és fázva, sokszor nyitott kocsikban száz és száz kilométert tettek meg, nagy részvétet és szájalmat keltettek mindenütt. Addig is, míg a szervezett társadalmi akció megindult és a kormány segítségére siethetett a magukat fenntartani nem tudó menekülteknek: a jószívű közönség szívesen osztotta meg velük lakását és élelmét.

Néhány hét múlva — sajnos — a galíciai menekülteket felváltották a magyarok is.

Szeptember végén az ungi- és máramarosi betörések miatt menekült az ottani közönség egy része is.

Szeptember hó 5-ike (pénteki nap), szomorú napja volt Ungvárnak. Kitört a pánik és pedig minden alapos ok nélkül. Megmozdult az embertömeg, kocsira kapott és hajtattott a vasúthoz. Nem tudta senki sem, hogy miért, csak menekült. Ment, mert a szomszédja is ment. Ez elegendő volt arra, hogy a közönség egy része csomagoljon és hátat fordítson a városnak.

Október hó elején Újhelyből is kezdettek a társadalom módosabb körei menekülni. A városban át visszavonuló train végtelen sora módfelett izgatta a közönséget. A kellő alap nélküli menekülések oda fajultak, hogy a rendőrség távolabbi útra csak azoknak adott ki utazási igazolványt, akiknek az utazása alaposan indokolva volt és nem birt a menekülés természetével. Így akart a rendőrség gátat vetni a semmiképen sem kívánatos fejvesztett menekülésnek.

Ez időben több mint 2000 galíciai menekült család tartózkodott Újhelyben.

Az ungyemei menekültek nagy része szekereken távozott. E menekültek szekérsorai Királyhelmecezen mentek keresztül és izgalmat okoztak a városban és az egész Bodroghözön. Mi mindnyájan, akik magunkra vállaltuk, hogy ezekben a nehéz napokban a belső rendet és nyugalmat fenntartjuk a Bodroghözön, minden tőlünk telhetőt elkövettünk, hogy az innen menekülni akarókat szándékukról lebeszéljük és megnyugtassuk, hogy semmi ok nincsen az otthon elhagyására. Ezt a végső esetre kell hagyni. A meneküléseket így sikerült is a Bodroghözön megakadályozni; azt a káros hatást azonban, amelyet a menekülő családok riasztó elbeszéléssel és helyzetük szánalmasságával közönségünkre gyakoroltak, természetesen nem tudhattuk teljesen lefokozni.

November havában megyénk északi részébe ismét nagy számmal érkeztek galíciai menekültek, főleg Przemyslból. Ungarisch-Hradischba irányították őket.

Napról-napra rosszabbodik Kelet-Galiciában a helyzetünk és ezzel egyenlő mértékben szaporodnak a menekülők.

Úton-útfélen csak őket látni, amint kocsikon ülve, napokig várnak, amíg egy kis darab utat megtehetnek. Éhes, álmos, kimerült és átfázott emberek. Napokon át nem esznek.

Kimondhatatlanul szenvedett ez a menekülő nép. Anyagilag tönkretéve, vagyonából kiverve s hazájából hónapokra, sőt évekre kiüzve, még menekülő útja is meg van nehezítve és keserítve: csendőrök szoritják őket le az országútról, mert a hadi forgalomnak vannak útjában. Nem állhatják útját a siető autóknak és trénkocsiknak. A menekülő az utolsó; az ráér!...

Egy-egy rossz szekérben a család minden vagyona: piszkos, nyirkos, sáros ágynemű. A szekér oldalán éhező szülők és egy sereg reszkető, ártatlan gyermek. Szegény kis párák!

Már is érezniök kell a háború minden viszontagságát és mostohaságát.

Azoknak a menekülőknek sincs jobb sorsuk, akik vonaton jönnek. Bezsúfolják őket marhakocsikba; ázva, fázva, éhezve utaznak napokig, hetekig!

Arvák jajveszékelnak, anyák, gyermekek sírnak. Nem ritka eset, hogy emberek éhen halnak a menekülő vonaton. Az is megtörtént, hogy vajudó asszonyok a marhakocsik hideg deszkáján adtak életet!

De profundis!

Még azok irigylésre méltók, akiknek sikerült egy tehenet is magukkal hozni. Legalább a gyermekeknek van mit inniök.

A turkai intelligencia egy részének menekülő vonata itt-rekedt a Bodroglaközön Bély állomáson. A polgármester és a rendőrkapitány családjukkal együtt ép úgy egyszerű marhakocsiban, mint a szegény turkai nép. A vonaton koleragyanus tünetek között megbetegedett egy asszony, ezért megfigyelés céljából a bodroglaközi járásorvos feltartóztatta a vonatot.

Mikor az oroszok betörték Mezölaborcra és Homonnára, tetőpontját érte el az izgalom Újhelyben.

Kitört a pánik.

Hiába jelent meg november 23-án a főispán következő megnyugtató plakátja:

«Sátoraljaújhely r. t. város és vidéke közönségének megnyugtató közlöm, hogy bár az ellenség határunkon betört, aggodalomra vagy épen megijedésre, menekülésre ok nincs, mert a betört ellenség megfelelő fogadtatásra talál s bizonyára itt is a máramarosi, bereg- és ungmegyei eredmények következnek be. Bizzunk lelkesült, vitéz seregeinkben és hadvezetőségünkben!

Meczner Gyula főispán.»

Nem használt ez semmit, mert ugyanez éjjel, vagyis november 23-án éjjel rettenetes felfordulást okozott az akkor Sátoraljaújhelyen állomásozó Stryj-i cs. és kir. 9. gyalogezred azzal, hogy éjjel 1/212 órakor riadót fuvatott. Ez azután teljesen felborította a helyzetet; a szegény újhelyiek egészen meg voltak rökönnyödvé.

Hát bizony ez a derék polyák ezred tapintatosabban is csinálhatta volna a dolgát! Hogy ők tovább vonultak: ez rendben

volt; utasítás szerint ezt meg kellett tenniök. De rettenetes volt, hogy nem számoltak a feszült helyzettel és az izgalmas hangulattal; nem törődtek azzal, hogy a közönség körében milyen pánikot fog előidézni az, ha éjjel riadót fuvatnak és szinte menekülésszerűen állanak odébb.

Istenem, hisz akkor még 100 kilométerre állottak az oroszok és nem szólva a katonaságunkról, a közbeeső hegyvidék óriási akadályaival kellett még megküzdeniök. Lehetetlen volt tehát, hogy egy-két nap alatt Újhelybe jussanak. Mire való volt hát ez az éjjeli riadó? Hisz ha az egész ezred fogságba került volna, nem lett volna belőle annyi anyagi- és erkölcsi kár, mint amilyen így bekövetkezett. Milyen másképp lett volna minden, ha a katonaság csak másnap reggel megy el szép csendben és a hatóság kihirdette volna, hogy a Stryj-i ezred elment ugyan, de ebből nem szabad a veszély közelségére következtetni, mert a katonaságnak ide és ide kellett mennie.

De sajnos, nem így történt. A riadó után részben még éjjel felzörgették egymást az emberek és megkezdődött az eszeveszett zűrzavaros kapkodás, pakkolás, sírás-rívás. Súlyosbította a helyzetet, hogy még ugyanazon éjjel az Erzsébet közkórházból és a dohánygyárból is kiszállították a sebesült és beteg katonákat az állomásra és továbbították Miskolc felé. Mire felébredtek az újhelyiek, rémülve értesültek az éjjeli történekről. Az élelmesebbek már éjjel és hajnalban ellepték a vasúti állomást; a többiek reggel szintén kirohantak és menekülni akartak.

A kora reggeli órákban ezrével tódult a közönség az állomásra. A vonatokat hármas, négyes sorokban rohanták meg az utasok. Az asszonyok ájultoztak, a gyermekeket eltaposták, verekedés támadt. Mindenki csak a saját bőrét akarta menteni. Csak 80 szuronyos katonával lehetett a rendet annyira, amennyire fenntartani.

Dél felé híre megy, hogy a királyi ügyészség fogházában lévő rabokat is előkészítették az elszállításra. A bankok már el is menekültek. Ekkor már a közeli vidéket is magával ragadja a pánik; részint gyalogosan, részint kocsin siettek be Újhelybe az állomásra, poggyással megrakodva, hogy meneküljenek.

Az állomásfőnök tőle telhetően lebeszéli az úri családokat a menekülésről; egyes családok maradnak is, de hiába volt minden biztatás, amikor befutott az állomásra a mezőlaborci

menekülő vonat, amelyre Koskocnál rálöttek az oroszok és hét embert halálosan, sokakat pedig súlyosan megsebesítettek.

Mikor én ezen a napon, november 24-én, kedden reggel bejöttem autóval Újhelybe a barakkba, alig találtam ott embert, pedig a barakkok felállításánál sok ács és segédmunkás dolgozott. Az ácsok nagy része Kassára való volt; ezek reggel a kassai vonattal mindjárt hazautaztak; a többiek is elszéledtek, csak nagy utánjárással lehetett egyik-másik munkást előkeríteni.

November hó 25-én Zemplén vármegye főispánja újabb megnyugtató plakátot ad ki:

«Értesitem a lakosságot, hogy az ellenség kiveréséről a legjobb hírek érkeztek. Félelemre, annál kevésbé fejlesztett ijedelemre és menekülésre okunk nincs. Óva intek mindenkit, hogy mindenféle kósza híreknek hitelt adjon és alkalmazkodjék ezt megelőzőleg tegnap kiadott felhívásomhoz. Az elhamarkodott intézkedésekkel kiki csak magának árt és a közönséget minden alapos ok nélkül csak rémítgeti. Tartson ki mindenki e nehéz, válságos időkben! Igazságos ügyünket diadal fogja koronázni.»

Csakugyan híre érkezik, hogy az oroszok feltartóztatására nagyszámú segítő-csapatok mennek; nem kell félni többé a veszélytől.

Ennek ellenére nem szűnnek Újhelyből a menekülések. A vasúti állomáson állandó a rettenetes zűrzavar és tumultus. A kocsik lépcsőiről egymást ráncigálják le az utasok, akik között élet-halálharc folyik, hogy ki jusson hamarabb be a fülkébe.

Ez a népvándorlás, ez az ostromállapot, ez az apostolok oszlása tartott körülbelül egy hétig. Ezalatt a hét alatt a sátoralja-újhelyi vasúti pénztár pusztán személyszállítás címén, több mint százezer koronát vételezett be.

A XV. fejezetben leírt megbízatásomból folyóan ez alatt az egyheti pánik alatt is természetesen mindennap bementem Újhelybe autóval. Nagyon nehéz volt akkor autóval járni, mert az országút rendkívül el volt foglalva. Száz és száz akadályt kellett leküzdeni, hogy előbbre jusson az ember: szemben velünk a menekülők, dunnákkal, ládákkal megrakott hosszú szekerei, tetejükön pirosarcú, kékszemű kis gyermekek, egyik szebb, mint a másik. A másik oldalon tábori kórházkocsik, munició, pon-

tonok ; élelmiszeres-kocsik, kerekeskonyhák, lovak, ökrök végtelen hosszú sorban.

A sátoraljaújhelyi pánik idejében Kassára is átmentem autóval, mert sürgős dolgom volt ott a Militärkommandónál és a kerületi parancsnokságnál. Kassán — sajnos — ugyanaz a fejvesztettség uralkodott, mint Újhelyben. Vagy talán még nagyobb.

Sem a Militärkommandónál, sem a kerületnél nem végezhettem semmit, mert mindkét parancsnokságnál pakkoltak és így semmiféle kérdezett iratról nem tudtak. Hogy milyen nehézkes, bonyolult nagy apparátus egy ilyen katonai parancsnokság : ezt csak akkor láttam !

A kormánybiztos sem volt aznap Kassán ; egy-két nappal ezelőtt elutazott. A főispán falun volt. Ismerőseim beszéltek, hogy a polgármester plakátokon megnyugtatta a közönséget, a szomszédoknak azonban azt mondta, hogy azért jó lesz, ha menekülnek. Az egyedüli férfi, akivel beszélni lehetett, Fischer Colbrie püspök volt, aki nekem határozottan mondta, hogy még akkor sem hagyja el Kassát, ha az oroszok tényleg bejönnének. Én természetesen ezt az eljárását helyeseltem. A püspök ezen viselkedéséért meg is kapta a külső elismerést, mert Boroevics felterjesztette az I. osztályú vaskorona-rendre.

Újhelyben a galíciai ezred éjjeli riadója, Kassán pedig az okozott pánikot, hogy a katonatisztek feleségüket és családjukat hirtelen felpakkolták egy külön vonatra és elküldték Kassáról. Ezekre a menekülő vonatokra polgári családokat nem engedtek fel. Képzeltető, hogy ez az eljárás az amúgy is nagyon izgatott lakosság között milyen riadalmat és felfordulást okozott. Arról azonban nem világosították fel a közönséget, hogy ez a katonatiszti menekülő vonat még nem jelentett semmiféle veszedelmet, mert a katonák családjának legkevesebb 100 kilométernyire kell artózkodnia a harcértől. Az «aeráris» asszonyoknak tehát ezért nem volt szabad Kassán tartózkodniok.

Kassán különben már szeptemberben is pánik volt ; nem az oroszok, hanem a kolera miatt. Az ottani állapotok következtében Tisza akkoriban személyesen ment Kassára rendet teremteni.

Az általános menekülések idején megszabadult vidékünk az osztrák menekültektől is. A vagyonos családok önként elutaztak ; a vagyontalanok legnagyobb részét pedig Ungarisch-Hradischbe továbbították a hatóságok.

Meg kell emlékezni e helyütt is a magyar vasutas dícséretéről. Élén az állomásfőnökkel, az újhelyi vasutasok ezekben a napokban emberfeletti munkát végeztek. Csüggedés nélkül bátran kitarítottak; családjuk nem is gondolt a menekülésre. Míg az újhelyi vasutasok véres verejtékkel dolgoztak, addig az Újhelyben tartózkodó osztrák vasutasok a kávéházban szórakoztak. A magyar nem kapta csak a béke idején élvezett egyszerű fizetését, míg az osztrák vasutas búsás napidíjat is húzott.

Mint már említém, a pánik a Bodroghözt érintetlenül hagyta. Sem a családom nem menekült, sem mások. Pedig körülöttünk minden oldalról kóválygott a menekülők serege és bennünket nemcsak a mezőlaborci-, de a munkácsi- és az ungvári oldalról is fenyegetett a veszély. Ennek dacára mi nyugodtak maradtunk és zavartalanul folytattuk rendes napi háborús tevékenységünket. Napról-napra közelebből hallatszott az ágyúszó. Perbenyiki és királyhelmei kórházunkban ennek ellenére ép oly zavartalanul folyt a sebesültek ápolása, mintha nyugodt idők járnának. Higgadtságunk nagyon imponált Töply generálisnak, az egészségügyi főfelügyelőnek is, aki éppen ezen vészterhes napok után, december elején, látogatta meg e kórházat.

Csak most utólag jövök rá, hogy családom kitarítása és itthonmaradása mily sok tekintetben volt üdvös hatással, mert a menekülések közepette a bodroghöziei mindig csak reánk figyeltek, mindig csak bennünket néztek. Amíg bennünket a helyünkön láttak, addig senki sem gondolt a menekülésre.

Közel hat hónapig fenyegette vidékünket a betörés veszélye. Amely család egyszer elmenekült, az rendszerint hónapokig nem tért vissza. Hiszen — rövidebb időszakokat leszámítva — állandóan Homonna közelében voltak az oroszok. Később pedig sokan nem azért álltak el a meneküléstől, mintha a fenyegető veszély kisebb lett volna, hanem azért, mert már megszokták ezt a feszült helyzetet. A kedélyeket nem izgatta már az oroszok közelsége, ámbar azután is folytonosan felmerültek újabb és újabb riasztó hírek.

Ha mi elhagyjuk házunkat, nyilván mi is sokáig nem tértünk volna vissza.

Ha családom nem marad Perbenyiken, akkor én sem tudtam volna azzal a nyugalommal és biztossággal dolgozni, amilyent nehéz és felelősségteljes megbízatásom megkívánt. Az a tudat, hogy a megpróbáltatások e nehéz hónapjaiban mindnyájan ott-

hon együtt vagyunk: felemelő érzéssel töltött el engem és fokozott lelki erőt adott nekem. Ez azután nagyon kedvezően befolyásolta erélyemet, előrelátásomat és tevékenységemet általában.

Ha családom elmenekül, kiürültek volna a perbenyiki és királyhelmei kórházak betegszobái is; elmaradt volna az a sok betegápolási nap, melyre most oly boldogan és megelégedetten tekintünk vissza. Ezért nem tudunk mi eléggé hálát adni a jó Istennek, hogy helyén tartotta szívünket és elhárította tőlünk a menekülés gondolatát.

A menekülések és pánik idejében mindennap küldtem Sátoraljaújhelyből a miniszterelnöknek tudósításokat. Újhelyből akkoriban délben indult a személyvonat Budapestre. A vonat indulása előtt mindig kimentem az állomásra és ott az állomásfőnök szobájában, sietve, hevenyészett mondatokban írtam ezeket a leveleket, amelyek a miniszterelnökre nézve éppen azért voltak értékesek, mert a friss benyomásoktól egész közvetlenek voltak. Az értesítéseket a vonatvezető vitte Budapestre; ott átadta a kelet pályaudvaron az állomásfőnöknek, aki tüstént továbbította a miniszterelnöknek, úgy hogy Tisza már este féltíz óra tájban olvashatta jelentéseimet.

Az oroszok kiverése után helyreállott Újhelyben is a nyugalom. A menekült családok visszatértek és irigyelték az itthonmaradottakat, akik tengernyi szenvedéstől menekültek meg, a sok elpocsékolt pénzt és elszenvedett kárt nem is számítva.

Én is örömmel küldhettem vasutas póstásommal az utolsó jelentést Tiszának:

«A nyugalom teljesen helyreállt. Az újhelyiek visszatértek a szokott semmittevésükhöz...»

V.

Rémhírek és azok terjesztői.

Bismarck mondotta: sehol sem hazudnak annyit, mint háborúban, választáson és vadászaton.

Ez a mondás a mostani háborúban a legteljesebb mértékben beigazolást nyert.

A magyar embernek különben is természetében rejlik, hogy nem nagy az önbizalma. Elhatározásában gyors, a kivitelben

vakmerő, balsiker esetén azonban nem soká várat magára a csüggedés.

Ebben a rettenetes háborúban a hazafias kötelességekkel tisztában lévő minden becsületes és komoly embernek be kell látnia azt, mennyire káros befolyással lehet a háború sorsára a vészhireknek a terjesztése, a kölcsönös ijesztgetés, a balsejtelem. Hatalmas ellenségeink feltartóztatása biztos kezekbe volt letéve; a nyers erő leküzdése bizalommal tölthetett el bennünket és sikerrel kecsegtetett. Ámde a rémlátás és a rémregék hétfejű sárkánya ellen nehezen lehetett védekezni. Ez sokkal szívósabb ellenség volt, mint a muszka.

A világháború nagy mérkőzésében óriási fontossága volt annak, hogy a nemzet erkölcsi ereje a maga tiszta szeplőtelen-ségében ne csak fennmaradjon, hanem folytonosan erősödjen. E tekintetben a társadalomnak még a legkisebb emberére is jelentős feladat hárult. Minden erőnkkel rajta kellett lennünk, hogy sértetlen épségben maradjon a nemzetnek az a meggyőződése, hogy ennek a háborúnak nem mi vagyunk az okai, hogy azt reánk erőszakolták, így tehát a mi ügyünk igazságos és ennek érvényesülnie kell. Lankadatlan szívóssággal küzdenünk kellett az olyan kísérletek ellen, hogy a kishitőség, a csüggedés beleférközzék a nemzet szívébe.

Ha a nemzet, ha az otthoni társadalom közhangulata rossz, nem lehet reményünk a küzdő csapatok sikereiben sem. A front és a «Hinterland» ezer és egy módon érintkezik egymással. Egyik sem titkolhat el a másiktól semmit. Az otthonlévők bizakodó szelleme nagyszerű hatással van a harcosok kedvére; viszont a társadalom pesszimizmusa, kislelkűsége megbénítja még a győzelmes csapatok erejét is.

Az orosz-japán háborúban azért győztek a japánok, mert ők szentül meg voltak győződve háborújuk igazságos voltáról s mert egy percig sem kételkedtek a végső diadalban. Az erkölcsi erő teljes hiánya az, amely az orosz hadsereget a mostani világháborúban is bomlasztja, sikereik lehetetlenségét a túlnyomó erő mellett is kétségelenné teszi.

Akik ezeknek tudatában voltak, akik a nemzet bizakodó jó hangulatát megtámadó álhírek veszedelmeit felismerték: azok mind segítettek nekem a kishitűek, a rémlátók és vészhiarterjesztők hadával, ezzel az ádáz belső ellenséggel való küzdelemben.

Nehéz, nagy munka volt ez, de a legtöbbször sikeres volt a védekezésünk.

Nekem különben is velem született tulajdonságom az optimizmus. A jó Istennek ezt az ajándékát mindig nagyra értékeltem, de most a világháborúban kétszeresen megbecsültem. Mindig bosszúsággal töltött el a legtöbb ember kislelküése. A háború legizgalmasabb napjaiban is, amikor hazánk sorsa a lét és nemlét kérdése körül forgott, azt láttam, hogy az emberek a rossz hírt mohó készséggel fogadják és továbbítják, ellenben a jó hírek nem adnak hitelt. A rossz hírről sohasem kérdezték a peszsimisták, hogy honnan ered; ellenben a jó hírt, komoly emberekhez illően, kellő alapossággal megrostálták és annak megbízhatóságát ellenőrizték.

Ilyenek láttára természetesen nem kis örömem telt abban, ha az ilyen rémhírgyártókat pellengére állíthattam és a legtöbbször nevelésesen naív álhíreikkel együtt őket az erősszívű és becsületes érzésű hazafiak előtt gúny tárgyává tehettem. Az ipsék ilyenkor meglapultak és elhallgattak.

A rémhírek terjesztőinek különösen veszedelmes alakja volt az, akinek a «vezérkarban» volt egy rokona, akitől majdnem minden héten kapott bizalmas értesüléseket; vagy pedig az, akinek ebben vagy abban a minisztériumban volt egy «magas állású» ismerőse — történetesen az egyetlen gyermek keresztapja — aki a «pubira» való tekintettel adott le mindig hivatalos jelentéseket; avagy pedig az, aki bankigazgató üzletfelénél látott egy bécsi levelet, «beavatott» személytől eredőt s végül az, aki a szabadkőműves páholyok titokzatos forrásaiból tudott meg «teljesen megbízható» rémhíreket.

Ezeket a rettenetes embereket azután már csak drasztikus eszközökkel lehetett elnémitani.

Az «orosz gőzhenger» volt a háború elején az emberek réme. Ezzel egyidőben született meg a «Kávéházi Conrádok» kabinetalakja a kávéházak márványasztalánál. Ezek a derék Conrádok reggeltől-estig nagy kedvteléssel bizonyították be minden kétséget kizáró teljes világossággal a csendesen dohányzó embertársaiknak, miszerint «ki van zárva», hogy ilyen óriási hadsereggel, mint az orosz, meg tudjunk birkózni. Előadásuk támogatására mindjárt számításokat is rögtönöztek, precíz statisztikai rabulisztikával.

A viszonyok annál inkább kedveztek ezeknek a vészmadaraknak, mert a közönség a valódi hadihelyzetről nem volt helyesen tájékozott. A túlzó újságoknak a közönség nem igen akart hinni. Ezért 1914 augusztus 14-én kelt levelemben Tisza grófhhoz fordultam, hogy tegyen valamit a helyzet megjavítására.

Tisza válasza ez volt:

«Nagyon üdvös dolgot cselekszel, ha teljes eréllyel síkra szállsz a hamis hírek ellen. Minden teljes programmszerűen megy előre. A tulajdonképeni hadműveleteket csak most kezdhethjük el és gondunk lesz rá, hogy a közönség a valóságról teljesen megbízhatóan és hiven legyen értesítve.»

Az oroszok Kelet-Galiciában óriási erővel indultak Lemberg ellen és ezzel egyidőben kezdett szállingózni a hír, hogy a hadvezetőség már Budapestet is kezdi erősíteni egy várható támadás ellen. És reá néhány nap múlva, 1914 augusztus 21-én, csakugyan megjelenik a hivatalos híradás, hogy Budapestet és Bécsset megerősítik. A Duna vonalán erősítési munkálatokat tettek folyamatba, melyekkel biztosítani akarják a folyó főátkelési pontjait és ezek között a két fővárost.

Ez a hír elég nyugtalanságot keltett a gyengeszívűek között. Annál nagyobb örömük volt a vészmadaraknak: ebből a tőkéből ők sokáig éltek. Hiábavaló volt minden magyarázat, hogy a fővárosok megerősítése természetes velejárója a háborús műveleteknek; hogy 1870-ben a poroszok is azonnal megerősítették Berlint; hogy tulajdonképen nálunk is már mozgósításkor kellett volna ahhoz hozzáfogni. A Conrádok gyepőeresztett szenvedélyességgel szavalták, hogy lám, igazuk volt, amikor a tulnyomó fizikai erő természetes előnyeit hangoztattuk. Kéjes érzéssel húzták alá a hivatalos magyarázatnak azt az elasztikus mondatát, hogy «...a mind nagyobb dimenziókat öltő világháború azt a feladatot hártja a hatalmakra, hogy mindazon védekezési problémák megoldásával foglalkozzanak, amelyek egy hosszú háború előre nem látható esélyei között is megadják a meglepetések elleni biztonságnak érzetét».

Közben Galiciából kezd özönlenni a menekülő lakosság. Nagy lökést adtak a menekülésnek a Lemberg körüli harcok. Még ma is élénk emlékezetünkben lehet az 1914 szeptember 3-án kiadott hivatalos jelentés a keletgalíciai helyzetről:

«Lemberg még birtokunkban van, mindazonáltal a helyzet ott az erős túlsúlyban levő orosz előretöréssel szemben nagyon nehéz.»

Ez volt az első hivatalos jelentés, amelynek nyomán nagyobb lehangoltság volt észlelhető. A közönség egy része azt hitte, hogy ha Lemberg elesik, akkor el van döntve a háború sorsa. Akkor még nem voltak edzve az emberek az ilyen helyi sikerekkel szemben.

A Galicia felől jövő vasútvonalak mentén a hírekre éhes közönség kitódult a vasúti állomásokra. A kétségbeesett és csüggedt menekülőktől természetesen nem hallhattak sem szépet, sem jót. A menekülők elbeszélései nyomán, melyek szájról-szájra jártak, mindenféle kósza hírek terjedtek el. A betegesen rosszlelkű emberek természetesen ez alkalommal is gondoskodtak róla, hogy az ellenőrizhetetlen elbeszélésekből ijesztő pletykák váljanak.

Szeptember végén Máramarosba és Ung megyébe betörnek az oroszok: újabb napja a rémhírek terjesztőinek.

Hozzájárult a bajhoz az, hogy a lapok hetek óta úgy írtak a Kárpátokról, mint amelyeken teljességgel lehetetlen az oroszoknak átjönniök. A lapokból azt olvasta a közönség, hogy az erre vállalkozó oroszok nagyon pórul járnának, mert hiszen az átkelő oroszok elé állított ágyúkkal könnyen lehetne lepuffogatni az ellenséget.

Mikor azután a váratlan esemény bekövetkezett és az oroszok több helyen is betörték az országba: az emberek ijedten kaptak a fejükhöz. A kávéházi Conrádok ismét felülkerekedtek. Könnyű nyugalommal egész orosz hadtesteket mozgattak meg a márványasztalon és hibáztatták a hadvezetőséget, hogy nem állított a Kárpátokban minden gyalogösvényhez egy hadosztályt és minden hegyszoroshoz egy ágyúüteget.

Akinek a szíve és esze helyén volt, az mindjárt tisztában volt azzal, hogy ezeknek a határszéli betörési kísérleteknek nagyobb jelentőségük nem lehet. Ezek nem komoly hadműveletek, hanem kisebb csapatoknak nyugtalanító kísérletei. Olyan időket éltünk akkor, hogy a legnehezebb körülmények között is türelem, hidegvér és bátorság kellett, hogy betöltsön mindenkit, aki a férfi névre tartott számot. Annál kevesebb ok volt a nyugtalanságra és félelemre most, amikor komoly veszedelem nem fenyegetett.

Az ungi betörés kezdett bennünket, bodroglőkieket is, közelebbről érdekelni. A háború első közeli lehelete megdermesztette az emberek egy részét. A csap-sátoraljaujhelyi országút megtelt menekültekkel. Ez az országút Királyhelmecezen vezet keresztül. A menekülők rendszerint itt, Helmecezen pihentek meg, etettek és itattak. Napról-napra volt ekkor mit hallani a hírterjesztőktől. Ezek a lelketlen emberek minden kis dolgot felfújtak és ijesztgették embertársaikat, különösen az asszonyokat, akik már ideg-görcsöt kezdtek kapni. A zsidók onnan következtettek a veszély nagyságára és közelségére, mert az ungvári főrabbinus most szombaton, a hosszúnapp előtti legszentebb szombaton ült a menekülő vonatra.

Fokozta a rémületet a Helmecezen keresztül visszavonuló rengeteg tréncsapat.

Szeptember 29-én megjelenik a hatóság megnyugtató plakátja :

«Mindenki maradjon a helyén! Felkérem a közönséget, hogy a terjesztett álhíreknek semmi hitelt nem adva, bízva hadvezetőségünk és hadierőnk hivatásának megfelelő intézkedéseiben és lelkesült vitézségében, nyugodtan várja be az események lefolyását, melyeknek kedvező voltára indokolt kételyek nem lehetnek. Azért legyünk nyugodtak és minden csüggedést, annál inkább félelmet félretéve, bízván-bízzunk a jövőben. Mindenki maradjon helyén és teljesítse polgári és hazafiúi kötelességét!»

Közben a Bodroglő is háborús képet kezd öltetni. Különösen Királyhelmecezen van állandóan élénk nyüzsgés, mozgás. Frontra készülő galíciai csapatokat szállásolnak be itten gyakorlatozás céljából. Emellett galíciai- és ungmegyei menekültek lepik el a járást. Sokan közülök Helmecezen telepednek meg. Ezek az idegenek rendes foglalkozásukból kizökkenvén, természetesen egész nap sétálással töltik idejüküket.

A katonaság, az idegenek és a lakosság itt is, ott is csoportokba verődik a hadihelyzet megtárgyalására. Felesleges mondanom, hogy ebből megint csak a hírgyártóknak van bő aratásuk.

A helyzet odáig fajul, a rémhírek terjesztői immár oly szabadon garázdálkodnak, hogy a kormány is elérkezettnek látja az időt a riasztó hírek koholásának és terjesztésének megfékezésére, amelyek a nagyközönség körében mind nagyobb nyugtalan-

ságot és oknélküli aggodalmat támasztanak. A belügyminiszter október 6-án adja ki rendeletét, amelyben, utalva arra, hogy az álhírek koholása és terjesztése a közrendet és a nyugalmat nagy mértékben veszélyezteti, pedig azok fenntartása és előmozdítása éppen ilyen súlyos időkben kétszeresen kötelesség, azt, aki a hadviseléssel kapcsolatosan vészirt kohol, azt terjeszti, vagy egyéb oly hírt kohol vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a lakosság körében félelmet és ijedelmet keltsen: kihágás miatt elzárással és pénzbüntetéssel büntetni rendeli.

Én ezekben az időkben — soffőröm feljegyzései szerint — majdnem minden nap reggel bementem Újhelybe, ahonnan csak késő este jöttem haza, Perbenyikbe, de még oly időben, hogy a háborús isteni tiszteleteken, amelyeket házi kápolnánkban tartottunk, részt vehettem.

A szorongattatások ez idejében a köznép csak úgy özönlött ezekre az esti imákra. A lelkész a hadbavonultakért, a sebesültekért, a halottakért és fegyvereink győzelméért imádkozott. Rendszerint ének is volt orgona-kisérettel, amit én láttam el. Szinte jól esett nekem a napi fáradalmak után az orgonázás; nyugtatóan hatott idegeimre. A legújabb híreket, amelyeket Budapestről, vagy egyes veszélyeztetett frontokról aznap kaptam, közölte feleségem az összegyűlt néppel az istentisztelet után. Ha rossz hírek terjedtek el, akkor különösen igyekezett feleségem a népet megnyugtatni.

Az Újhely-Perbenyik között fekvő községek annyira megszokták már autómat, hogyha egy nap nem jöttem haza: a községek lakói izgatottabbak voltak, mint máskor. Ellenben, ha autómat hallották és az acetylén-lámpát messziről látták: a kritikusabb napokban nem egyszer tömegesen megvártak és a falu előtt megállították az autómat, kérdezősködve, nincsen-e veszély?

Amikor Királyhelmeceen, a bodrogi járás székhelyén, átmentem, a lakosok mind kiugráltak házaikból; ha már sötét volt, legtöbbször villamos kézilámpával nézték, hogy ki jön? Ha látták, hogy én vagyok, szépen elmentek aludni. Így a perbenyikiek is valláskülönbőség nélkül eljöttek esténként az istentiszteletre, mert várták a megnyugtató híreket.

Kicsit megnyugodtak a kedélyek 1914 október 22-én, amidőn Höfer jelentette, hogy magyar földön nincs már ellenség. Mint emlékeztető, az uzsoki hágónál az oroszok oly súlyos vereséget szenvedtek, hogy több mint 10.000 orosz holttestet temettek el a mieink.

Tisza miniszterelnök október hó végén meglátogatta az oroszjárta két vármegyét. Körútja után Tisza a munkapárti körben október 29-én este a következő megjegyzést tette :

«Mondhatom, hogy ott fenn, ahol most jártam és ahol az orosz most betört, sokkal kevesebben féltek a muszkától, mint itt Budapesten.»

Az oroszok Magyarországból való kiveretésük után sem távoztak el határainkról és ismételten tettek betörési kísérleteket. Ez megint tápot adott az álhírek terjesztésére ; az embernek nem volt egy nyugodt perce, örökösen csak nyesegetni kellett a vészdarázsok mérges csápjait.

A «jólértesültek» diszkréten közölték szomszédjaikkal azt a legújabb hírt, hogy a csehérlmű Boroevics tábornok egész hadtestét az ellenség kezére játszotta, végül ő maga is megadta magát. Ismét mások jobban tudták az esetet ; szerintük Boroevicset az árulás után mi kerítettük kézre és már föbe is lötték.

Miután ezek a tendenciák nem akartak megszűnni, a bodrogközi főszolgabíró felkérésére 1914 november 4-én a következő táviratot intéztem Tisza grófhhoz :

«Folytonos betörések északkeleten nagy ijedelmet okoznak. A közeli városokból sokan menekülnek. A Királyhelmecezen átvonulók indokolatlan félelmet okoznak. Főszolgabíró sem alispántól, sem főispántól hírt nem kapván, pozitív értesítés hiányában nem járhat el hamis hírek terjesztői ellen. Kérünk naponta sürgönyt sajtóirodától ; csak így tudjuk kishitűeket megnyugtatni.»

November végén, a zempléni orosz betörés idejében, tetőpontra hágott a rémhírek terjesztésével foglalkozó emberek aknamunkája.

Felejthetetlen súlyos idők voltak ezek. Boroevics nehéz küzdelmet folytatott a Homonna alatt álló muszka sereg feltartóztatásával, de bizony nem kis dolgunk volt nekünk sem a belső ellenséggel, a rémhírterjesztők veszedelmes hadával szemben. Bizonyos szervezett körök ezekben a nehéz órákban is különös kedvtelésüket lelték abban, hogy embertársaikat teljesen megrémítsék, másokat elcsüggyessenek és így a helyzetet teljesen felborítsák.

Az nem okozott zavart, hogy ezekben a kritikus időkben

azok, akik ennek szükségét látták és tehették, a feleségüket és gyermeküket elküldték a közelből. Azt is természetesnek találtuk, ha az esetleg bekövetkező menekülésre gondolva, az emberek értékeiket előzetesen biztonságba helyezték, nehogy később, a zavar óráiban kelljen azzal bajlódniok. Ezeket az óvatossági intézkedéseket nem ártott megtenniök, hogy nyugalmaik biztosítva legyen egy bekövetkehető veszély esetén.

A kétségbeejtő ijedelmeket, riadalmakat, fejvesztett meneküléseket nem is ezek okozták. Azok voltak a bűnösök, akik a csomagolással és meneküléssel nem elégedtek meg, hanem ezen előzetes intézkedésekhez álhíreket kovácsoltak, rémhíreket terjesztettek és pánikot akartak előidézni.

A becsületes és hazafias ember, ha már nem bírt higgadtsággal és nyugalommal ezekben az időkben, azt mondta: elküldtem családomat, biztonságba helyeztem értékeimet, nem azért, mert veszedelmesnek látom a helyzetet, nem azért, mert félek az oroszoktól, hanem azért, mert érintetlenül akarom tartani cselekvési szabadságomat a vész esetleges óráiban.

De a rémhírek lelketlen kufárai másképp keverték a kártyát. Légből kapott mesékkel vagy ördögi vágyból szándékosan túlzott hírekkel úgy félreverték a harangot, hogy a gyengeszívű emberekre nézve, akiknek az idegei már különben is fel voltak izgatva a menekültek részéről ecsetelt rémségektől, lehetetlen volt a helyzet, mert ezek a vészmadarak, akit csak lehetett, kimartak a vackából. Nem gondoltak arra, hogy az ok nélküli menekülésre való felbujtással télviz idején hány családot nyomorítottak meg és döntöttek a szegénységbe!

November 24-én, amikor az oroszok már bent voltak Homonán, az ijedt arcok azt kérdezték tőlem Ujhelyben, folytatom-e a barakkok építését? A legnagyobb nyugalommal feleltem, hogy az oroszok bejövetele még a messze jövő kérdése lévén, semmi okot sem látok a munka abbahagyására. Sőt, ha biztosra venném is az orosz betörést — aminek ép az ellenkezőjéről vagyok meggyőződve — akkor is minden igyekezettel szorgalmaznám az építkezést, mert ha az oroszok bejönnek, akkor ők is használhatják a barakkot; ha azután kiverjük őket, újra mi vehetjük hasznát.

Ezen a napon az ágyúzást nagyon lehetett hallani. Ujhelyből hazamenet Bodrogszentés községben megállítottak az emberek és addig el sem eresztettek, amíg meg nem nyugtattam őket, hogy

az oroszok nem fognak hozzájuk bejönni. Egy öreg parasztasszony jajveszékelve tuszkolta elém a lányát, hogy az már egészen lesóványodott abbeli félelmében, hogy sok és szép fehéreneműjét és ágy-neműjét az oroszok el fogják vinni. Kérdezte: ne rejtse-e el a pincébe? Lebeszéltem erről őket azt mondván, hogy ha a pincébe teszik a fehéreneműket, ott bizonyosan el fog romlani, míg így megmarad, mert az oroszok ide be nem jönnek.

Másnap korábban jöttem haza Ujhelyből és akkor délután még erősebben volt hallható az ágyúszó. Megint megállítottak Bodrogszentesen és azt mondták: «Uram, de most már egészen bizonyos, hogy az oroszok bejönnek idáig!» Magam is furcsán éreztem magamat, mert a folytonos ágyúdörgést nagyon intenzíven lehetett hallani. Ekkor azzal nyugtattam meg az embereket, hogy az erős ágyúzás a mi harminc és feles ágyúinktól származik, mert azok lövik az oroszokat és mi vissza is szorítjuk őket. Csak úgy találomra mondtam ezt, de másnap hallottam, hogy tényleg igazat mondtam, minthogy a mieink akkor már megkezdték az ellenség kiűzését.

A professzionatus vészmadarak jól dolgoztak. Ekkor már nemcsak Ujhelyből, hanem a megye alsóbb részeiből is, sőt — horribile dictu — még Miskolcra is menekültek az emberek.

Lassankint Budapest is megtelt menekülőkkal. Ezek azután Budapest nyugalmát is felzavarták. Majdnem minden családnak volt már egy-egy saját menekültje, aki azután a jó kosztot és kvártélyt a legképtelenebb rémesetek közlésével viszonzta. Istenem, ebben a szegény magyar és tót népben itt, az ágyúk dörgésének közvetlen szomszédságában, több volt a bizalom és a nyugalom, mint ekkor Budapesten egy meleg kávéház kényelmes karosszékeiben. Homonna alatt a harcvonallal szomszédos községben láttam, hogy a biztonság végett felpakolt szekereken ültek az emberek és vártak. Vártak, de nem menekültek. Felkészültek rá, hogy ha kell, mehessenek, de nem mentek. Itt, a veszély fenyegető közelségében, a betöréssel szemben a lakosság a legnagyobb higgadtságot tanusította; a családok csak akkor menekültek, amidőn már a fegyverek elől volt kénytelen életét védeni. Pesten ellenben már sok család komolyan pakolni kezdett, sőt ki is menekült Ausztriába — hacsak nem való igaz az, hogy — mint azt a rossz nyelvek beszélték — ezek a pesti családok a menekült-rokonok elől menekültek!...

December elején, amikor szép sikerrel haladt előre az oroszok kiverése az országból, megint az a hír kelt szárnyra, hogy Románia hadüzenete ellenünk küszöbön áll, román csapatok betörésre készen a határon állanak és hátra fogják támadni csapatainkat. Ez a hír oly nagy hitelre talált és oly nagy rémületet keltett, hogy ismét szükségesnek láttam a miniszterelnök segítségét igénybe venni a kishitűek megnyugtatóására. Gróf Tisza december hó 5-én szíves volt nekem a következő táviratot küldeni :

«A katonai helyzet igen jól alakul. Az oroszok kiverése rövid idő kérdése. A Romániára vonatkozó hír valótlan, terjesztőket jelentesd fel.»

Ezt a táviratot azonnal kiplakatiroztattam és a főszolgabíró meg is büntetett egy-két álhírterjesztőt.

December közepén kivertük ugyan az oroszokat Zemplén megyéből; rövidesen azonban a szomszédos megyékben ismét megjelentek a muszkák és a mi határunk is állandóan fenyegetve volt a betöréstől.

Napok óta hallottam a nyugtalanító hírt, hogy Zemplén megye északnyugati részén nagy orosz haderők állanak, melyek pár nap alatt ellephetik megyénket; jó lesz tehát menekülni.

Azonnal chiffre-táviratot menesztettem Tiszához :

«Ujhelyben terjesztik, hogy Sztrópkó felett visszavonulunk. Felfűjják, nagyobb jelentőséget tulajdonítanak ennek. Kérek sürgőnyt nem közlésre, de kishitűek négy-szemközt való megnyugtatóására.»

A miniszterelnök — úgy, mint eddig — ezúttal is eloszlatta az aggályokat; sőt kilátásba helyezte, hogy ha a megye egyes járásaiból menekülnie kellene, gondoskodás fog történni arról, hogy a szomszédos törvényhatóságok a lakosság marháinak eltartásánál a menekültek segítségére legyen, nehogy a gazdák kénytelenek legyenek jószágaikat elkótyavetyélni.

Hogy mennyire terjesztették Ujhelyben a rémhíreket, arra szolgáljon ez a példa is :

1915. január 6-án bemegyek a főispánhoz ; kérdem : mi ujság ? Czebrían grófné és a vele lévő ungvári hölgyek ugyanis, akik akkoriban az ujhelyi barakkban működtek, érdeklődnek. A főispán nem tudott semmi rossz hírt. Erre Dókus alispán, aki véletlenül

ott volt, előadta, hogy Bernáth Béla főszolgabíró most jött Ungvárról és azt újságolja, hogy Ungvárt a katonaság evakuálja. Erre én megkértem Mecznert, hogy hívja fel Sztáray Gábort telefonon. Az ungi főispán megnyugtatót, hogy Ungváron jól állanak, nyugalom van. Bereznára, mely evakuálva volt, tegnapelőtt egy kis katonai kommando ment Ungvárról. Tehát Ungvárról feljebb ment vissza egy katonai parancsnokság, nemhogy Ungvárt evakuálták volna.

Ehhez hasonló híreket gyakran lehetett hallani.

Ebben az időben mind komolyabb formában kezdik híresztelni azt a rettenetes dolgot is, hogy hadvezetőségünk a Kárpátok védvonalát hadi érdekből lejjebb fogja tolni.

Kapóra jött két sógorom látogatása Perbenyiken a húsvéti ünnepekre: Hohenlohe sógorom Bécsből, Széchenyi Aladár sógorom pedig Budapestről jött.

Aladár sógorom mondotta, hogy Budapesten széltében beszél a következő híreket:

«Őfelségét a guta ütötte; az oroszok oly erővel jönnek, hogy nem leszünk képesek őket feltartóztatni. Hindenburg állítólag megnézte volna a terepet és azt mondta volna, hogy be kell ereszteni a muszkákat a síkságra és ott összeroppantani. Most már ebből az következik, hogy az *Etappenraum* egész Miskolcig fog terjedni.»

Ami az Őfelségére vonatkozó hírt illeti: ezt már Tisza is megcáfolta a munkapártban. De Hohenlohe sógorom is mindjárt mondotta, hogy az nem igaz, mert ő nyolc nappal ezelőtt volt a királynál audiencián. Őfelsége nagyon friss volt, a legkisebb dolgok iránt is érdeklődött; azt is tudta, hogy én a sátoraljújrhelyi megfigyelőállomás vezetője vagyok. A testvéreim után is élénken tudakozódott; szóval semmi nyoma sem látszott rajta betegségnek, sőt ellenkezőleg.

Minthogy különösen a Kárpátok feladásának a híre rémítette nagyon vidékünket: megkérdeztem a miniszterelnököt a hír felől, aki az 1915 április 7-én kelt táviratában megcáfolta ezeket a minden alap nélküli híreszteléseket.

A rémhírgyártásnak ez volt a clouja; ennél kövérebb álhírt már igazán nem tudtak kitalálni, ezért egy kis időre elhallgattak. Ezekre a sívárlelkű vézes hírharangozókra való tekintettel, akik ezekben a nehéz napokban megmételtyezték a levegőt és növelték

az amúgyis nagy bajokat, írta egy komoly napilapunk, hogy a hadiállapot idejére nem ártana visszaállítani jogába a régi jó derest, rendi alkotmányunk e kriptába bűjt büntető eszközét azok számára, akik pokoli leleményüket mások kínzására, nyugalma megzavarására, életrendje felforgatására használják.

Mikor Przemysl elesett, akkor volt a helyzetem a legnehezebb. Én ugyan már a főhadiszálláson megtudtam, hogy az erősséget nem tarthatják sokáig. Otthon nem szoltam persze, mert a Bodroglköz katonái és az én embereim is mind a 10-es miskolci honvédekhez tartoztak és ezek akkor Przemyslben voltak. Így tehát amikor ez elesett, fogságba kerültek Perbenyik községből is sokan és az én embereim is mind. Többek között a szakácsom, inasom és kertészem.

Nagy megnyugvással és meglelégedéssel kell ezek után megállapítanom, hogy a Bodroglköz népe ezekben a nehéz időkben jól viselte magát. Körülötte minden határból, még az alsóbb megyékből is, menekültek az emberek; ám Bodroglköz, mint egy immunis sziget, mozdulatlan maradt és a nagy időkhöz méltóan a helyzet magaslatára emelkedve, nyugodtan várta be a fejleményeket.

Nemcsak hogy családom nem hagyta el a hosszú idő alatt Perbenyiket egy napra seni, de az egész Bodroglközön csak igen szórványosan fordultak elő menekülések. Minden izgatás dacára, itt sikerült a rémhírek terjesztőit megfékezni és letörni.

Családom azzal, hogy nyugodtan a helyén maradt, például szolgált az egész vidéknek és buzdítóan hatott még a szomszédos vármegyékre is. A menekülések és izgalmak számos erkölcsi és anyagi csapásától menekült meg ezáltal ez a vidék.

Örömmel tettem erről jelentést a miniszterelnöknek is, aki a következőkben válaszolt levelemre:

«Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm leveledet és üdvös működésedet. Háborúban bajos volna a fejleményekért garanciát vállalni, de benyomásom az, hogy az oroszok nem fognak beljebb jutni az országba. Nekünk erősítések jönnek; Boroevicnél jó kézben van a dolog és jogosult a remény, hogy közelebbről olyan események lesznek az orosz-lengyelországi harctéren, amelyek a mi Kárpátjainkat megszabadítják a muszkáktól. Ha váromozásom ellenére komolyabb jellegű híreket kapnék, azonnal értesítelek.

A grófnénak add át kézcsókom mellett legmélyebb tiszteletem kifejezését. Talán elfogadja ezt olyan valakitől, aki igazán meg tudja az élettársi hivatását minden viszonyok között teljesítő asszonyt becsülni. Szívből üdvözlő igaz híved

Tisza s. k.»

VI.

Tisza körútja.

A háború harmadik hónapjában Tisza miniszterelnök Ghillány báró földművelésügyi miniszterrel együtt felvidéki útra indult, hogy megvizsgálják itt a háborús közállapotokat. Különösen a felvidéki kolerajárvány ellen tett intézkedések, a sebesült és beteg katonák mikénti elhelyezése és ellátása, valamint a népgazdasági helyzet volt a miniszterelnök vizsgálódásainak tárgya. Természetesen az északi vármegyékben történt és rövid ideig tartó orosz betörés okozta károk, továbbá a ruthén-kérdés is foglalkoztatta a miniszterelnököt.

Az ország élénk érdeklődése kísérte a miniszterelnök útját, mert a háború kitörése óta ez volt az első szemléje az ország fenyegetett részén.

Legelsőbbben Varannón szállt ki Tisza 1914 október 24-én szombaton reggel kilenc óra tájban. Kíséretében voltak Ghillány, Molnár Viktor kormánybiztos, dr. Peck Fülöp vezérfőtörzsorvos, a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke, dr. Hajós Béla egészségügyi felügyelő.

Varannón a vármegye urai közül többen fogadták Tiszát. Varannóról délután autóval Homonnára, Homonnáról különvonaton Sátoraljaújhelybe mentünk.

Október 24-én este hat órakor érkeztünk Újhelybe.

Tisza a délutánból még rendelkezésre álló időt a dohánygyári kórház és a pályaudvaron lévő vöröskereszt-kötöző megtekintésére fordította; sőt arra is volt ideje, hogy még aznap este hét órakor a főispáni kisteremben a vármegyei segítő-bizottság értekezletén elnököljön.

Este Meczner Gyula főispánnál voltunk vacsorán, akinek felesége tudvalevően kitűnő háziasszony. A vacsora alatt a jó ennivalóknak olyan nagy sorozata volt, hogy a vége felé Tisza már azt mondta nekem: «Ugy látom, ez már a harmadik vacsora!»

A háziasszony véletlenül meghallotta ezt és ijedten kérdezte, hogy talán már vacsoráztunk valahol? «Dehogy,» mondta Tisza, «itt kapjuk mi a harmadik vacsorát!» Természetesen a jó hegyaljai borokból is kóstolgattunk, minek folytán nagyon jól aludtunk.

Tisza a vármegyeházán aludt.

Másnap, október 25-én reggel, korán keltünk. Tisza reggel az Erzsébet-kórházat, majd a járványkórházat tekintette meg.

Én Tisza látogatása előtt néhány nappal kaptam a belügy-minisztertől a sátoraljújhelyi megfigyelőállomás miniszteri biztosává való kinevezésemet. Épen a megfigyelőállomás helyének kiválasztásával voltam elfoglalva, ami gondot okozott nekem, mert a helyi hatóságok, melyek Hajós miniszteri tanácsossal előzőleg már tárgyaltak ebben az ügyben, már kiválasztottak egy helyet, de ez nekem nem tetszett.

Nagyon örültem tehát ebben a vonatkozásban is Tisza látogatásának és megkértem, nézné meg az u. n. «Delta»-szigetet, amelyet én szemeltem ki a megfigyelőállomás helyéül.

Tisza készséggel tett eleget kérésemnek és mielőtt a várost elhagyta volna, kimentünk a deltára és alaposan megvitattuk a létesítendő állomás helyének megválasztását.

Nagy örömeimre szolgált, hogy Tiszának az előbb kijelölt hellyel szemben ugyanazok az aggályai voltak, mint nekem. Ő is ellenezte, hogy a barakkokat oda építsük; viszont az én javaslataimat mindenben elfogadta és ígéretet tett nekem arra, hogy a csonkavágány újjáépítésének elrendelését is szorgalmazni fogja, mert erre az építkezésnél okvetlenül szükség lesz.

A megfigyelőállomás helyének megtekintése után Tisza és kísérete elhagyta Sátoraljújhely városát, amelyre a látogatás igen mély hatást tett.

Néhány perccel kilenc óra után indultunk el autókon a gyártelepről Ungvár felé.

Ghillány mint háziúr — az autó az övé volt — a soffőr mellé ült. A kedvező idő jó hangulatot teremtett s Tiszával nagyon kedélyesen eldiskurálgattunk.

A nagyszerű autóval — a soffőr is nagyon ügyes volt — délelőtt tíz órakor már Ungváron voltunk. A miniszterelnök és kísérete Sztáray Gábor főispánnál szállott meg.

Délben az egész társaság a főispán kíséretében autókon Fenyvesvölgyig ment. A miniszterelnök minden községben megállt

s meghallgatta az előljáróság kívánságait. Fenyvesvölgyön megtekintettük a csatateret; majd visszatértünk Ungvárra, ahonnan a miniszterelnök és kísérete este Munkácsra indult.

Másnap, 26-án, az alsóvereckei szorost néztük meg. Este Máramarosszigetre érkeztünk. Másnap reggel kimentünk a máramarosi harcok színterére. A miniszterelnök 27-én Ghillány miniszterrel és a kíséretével Debrecenbe ment, ahová este 9 órakor érkezett meg.

Én lemaradtam Szatmárnémetiben, illetve Nagykárolyban és csak másnap mentem Debrecenbe; innen Nyiregyházára, Ófehértóra és úgy haza.

A miniszterelnök még az est folyamán átvizsgálta a debreceni megfigyelő-állomás tervét és a katonai kórházakról nyert tájékoztatás után $\frac{3}{4}$ 11 órakor Debrecenből vonaton visszatuzott Budapestre.

Az északi vármegyékben tett körútja után, október hó 29-én, este jelent meg először a munkapárti körben, ahol igen érdekes nyilatkozatot tett a látottakról és tapasztaltakról. Nyilatkozatai a sajtó útján elterjedtek az egész országban és a kolera megfékezéséről tett megnyugtató nyilatkozatai általános jó hatást tettek. Ellenben a ruthén kérdésben elfoglalt álláspontját mind a sajtó, mind a politikusok különféle kommentárokkal kísérték.

E helyütt — súlyánál és érdekességénél fogva — szóról-szóra leközlöm Tisza nyilatkozatát úgy, ahogy azt a lapok annakidején hozták:

«Mondhatom — mondotta Tisza —, hogy ott fenn, ahol most jártam és ahol az orosz most betört, a rend már mindenütt helyreállott és a hatóságok minden lehető elkövettek, hogy a normális, békés élet és a polgári munka újra helyreálljon. Az oroszjárta földön meg lehet állapítani, hogy az orosz körülbelül egyformán viselkedett. Azokban a házakban ugyanis, ahol a lakók megmaradtak, sem emberben, sem vagyonban kár nem esett. Az elhagyott házakba azonban betört és lovával együtt foglalta el a szobákat. Ahol értéktárgyakra talált: azokat részben elvitte, részben pedig a ruthénekre hagyta, hogy elvigyék. Sok helyen — mint a gyerekek — minden értékes tárgyat összezúztak, elpusztítottak, részben az oroszok, de részben a ruthének is. Így tettek a boltokban is: amire az oroszoknak szüksége volt, azt elvitte; a többi a ruthéneknek ajándékozta. Politikai nézőpontból csak kisebb arányú és jelentőségű panaszok és bűnök merültek fel.

Néhány ruthén egyes orosz katonáknak megmutatta ugyan az utat a szomszéd községbe, de ezt is katonai erőszakra tette. Hivatkoztak is rá, hogy az orosz revorverrel fenyegette őket. Azt lehet mondani, hogy nagymértékű kémkedésről, hazaárulásról és denunciacióról még csak beszélni sem lehet. A ruthén intelligencia, a ruthén papság pedig általában kifogástalanul viselkedett. Minden ezzel ellenkező híradás alaptalan.

Sizmatikus nézőpontból szintén nem lehet alapos kifogást tenni a ruthénség ellen. A vereckeai betöréskor két orosz pópa is bejött. Ezek összehívták a népet a templomba, ahol orosz katonák is megjelentek. A pópák azután szidalmazták a ruthén papokat, ócsárolták a ruthén hitet és azt hirdették, hogy a ruthén papok a népen élösködnek és azt kiszipolyozzák. Ennek ellenében az orosz hit az igazak hite; a pópákat az atyuska fizeti és a nép soha semmit sem fizet. Térjenek tehát át az igaz orosz vallásra és felszólította őket, hogy térdepeljenek le. A nép le is térdelt, mert — mint utóbb mondták — félték az orosz katonáktól. De ezt csak rettegésből tették s azóta kijelentették, hogy ragaszkodnak eddigi vallásukhoz s megmaradnak abban.

A kolera — mondotta ezután a miniszterelnök — szünőfélben van. A polgárságot eddig is kevésbé sújtotta. Inkább a katonaság szenvedett, de általában ott is elvesztette erejét. Szeptemberben még epidemikus jellege volt, ma már azonban elvesztette járványszerűségét. Halálos eset csak ritkán fordult elő. A beoltással mindenesetre csökkentették a kolera-eseteket; egészen ezzel sem lehet megszüntetni, de bizonyos, hogy a szerum erősen fokozza az ellenállóképességet.»

VII.

Háború és közegészségügy.

Mindjárt elől foglalkozom a háborúnak a közegészségüggyel való kapcsolatával, mert a háborús közegészségügyi kérdések képezik a háborús jegyzeteimnek gerincét.

Nagy érdeklődéssel foglalkoztam évtizedek óta a közegészségügy nagy kérdéseivel. Falun nem áll úgy rendelkezésünkre orvos, mint a városban. Nyilván ez a falusi élet teszi, hogy a falusi intelligens ember jobban ránevelődik az önállóságra egészsége

ápolásában. Már a saját érdekünkben jobban kutatgatunk az orvosi dolgokban, mint a városi ember, aki orvosára bízhat mindent.

Valahányszor megyénkben járvány ütötte fel a fejét, mindig éber voltam és támogattam a hatóságokat munkájukban.

Ebben nagy segítségemre volt a feleségem is, aki ama törekvése közben, hogy gyermekeinket kiskorukban mentesítse a járványos fertőző betegségektől, ezzel a kérdéssel nagy előszeretettel foglalkozott. Feleségem gondos éberségének nagy része volt abban, hogy a Bodroghközről a járványokat — amennyire ez emberileg kerestülvihető volt — mindig távoltartottuk.

Kiütött a háború és én aggodalommal gondoltam arra, hogy a háború nemcsak a katonákat fogja mozgósítani, hanem a járványos betegségeket is. Tudatában voltam annak, hogy ha majd jönnek a járványok, az emberek el fogják veszíteni a fejüket és sok más gondjuk mellett tehetetlenek lesznek a veszedelmes epidemiákkal szemben.

Ezért hazafias készségem mellett örömmel állottam a háború tartamára a közegészségügy szolgálatába, amikor a sátoraljaujhelyi megfigyelőállomás vezetését elvállaltam.

A közegészségügy állása : fokmérője egy ország kultúrájának.

Németországban 1912-ben a halálozások arányszáma 15·6 %, Ausztriában 22 %, nálunk, Magyarországon ugyanakkor 25·1 % volt.

Magyarországon a közegészségügy eddigelé mostoha-gyermek volt. A törvényhozás és a kormányok mindennel inkább törődtek, mint a közegészségüggyel. Sok más közüggyel együtt ez is belefűlt a napi politika fertőjébe. Miután saját kárán tanul a magyar : nagy bajok, pusztító járványok kellettek ahhoz, hogy vezető embereink lelkiismerete kissé megszólaljon és hogy áldozunk valamit a közegészségügy oltárán is. Ezek az alkalom-adta, szórványos intézkedések azonban nem sokat lendítettek az állapotokon.

Az ország fővárosában létesítettek néhány, a kor igényeinek többé-kevésbé megfelelő egészségügyi intézményt; az egészségügy *országos* megszervezését azonban egy kormánynál sem lehetett kieszközölni.

Nincs még egy ország, ahol az egészségügy fejlesztése, az egészségügyi intézmények létesítése tekintetében oly feltűnő aránytalanság volna a főváros és vidék között, mint nálunk, Magyarországon.

A vidék teljesen el van hanyagolva. Nem ok nélkül van az, hogy a vidéki ember, aki csak teheti, Budapestre szalad nem súlyos betegségével is. Annyira meglazult a vidéki orvosokban való bizalom, hogy ma már mindenkinek csak budapesti tanár kell. Nem más ez, mint a vidéki közegészségügyi ellátás csődje. A *politikus* magyar nemzet mindenkori kormányainak súlyos bűne ez; a közegészség ügyének elhanyagolása idáig juttatta az országot.

Az ország nem kis részében a körorvosi állások, pályázók hiányában, betöltetlenek. A körorvosi fizetés ugyanis oly csekély, hogy az orvos magánpraxisra van ráutalva. Már pedig ezeken a helyeken a körorvosra kilátástalan a megélhetés, habár parasztszekereken órákon át rázatja is magát. Ismerek nyugdíjban levő ősz orvosokat, akik egy emberöltőn keresztül körorvosok, majd járásorvosok voltak és annyit sem tudtak gyűjteni maguknak, hogy most, *procul negotiis*, zavartalanul tudnák élvezni a nyugalom fehér éveit. Ezeknek az orvosoknak a példája nem hathat buzdítóan a fiatal orvosokra. Amilyen tisztelettel kell feltekin-tenünk az érdemdús veteránokra: oly méltó felháborodással kell gondolni sorsukra. Rettenetes, hogy az állam a legutolsó évekig tétlenül nézte, miszerint a körorvosi állások évek hosszú során át betöltetlenül maradnak, nem is jelentékeny anyagi okok miatt. Az állam az egyedüli abszolút értékre: az emberi életre, semmi gondot sem fordít. Ezért a, nem tudom hány százezer korona miatt, maradnak nagykiterjedésű vidékek orvos nélkül; ezért kell a szegény falusi embernek súlyos betegségével a szomszéd vidék orvosához (oda-vissza 60, 80 és 100 km-t is) fuvarozni — ha ugyan útközben el nem pusztul a páciens.

Az orvoshiánnyal kapcsolatos a gyógyszerárak ügye is. A gyógyszerész természetesen csak ott telepedhet le, ahol orvos van. Így tehát ezeken a vidékeken sem orvos, sem patika!

Szociális szempontból közegészségügyünknek ez az állapota mindig mély szomorúsággal töltött el engem, mert miatta romlottak meg egészségügyi viszonyaink, nem fejlődött népesedésünk és aránytalanul nagyobbodott a halandóság.

A békés évek költségvetésénél közegészségügyi szempontból semmivel sem szerencsésebbek a hadibudgetek; és ez — nagyon csekély kivétellel — az összes hadviselő felekre áll.

A magyar nemzet is rengeteget áldozott katonai célokra;

hisz ezek miatt állandó parlamenti harcok és kormányválságok voltak. A hadi költségvetések azonban egyoldalúak voltak. Hadihajókról, ágyúkról, fegyverekről és más gyilkoló eszközökről előzetesen bőségesen gondoskodtak, melyeknek legnagyobb része szépen elraktározva és lelkiismeretesen gondozva várta a mozgósítás pillanatát. De az öldöklés és pusztítás által ejtett sebek, a hadi szenvedések okozta betegségek gyógyításáról már nem gondoskodtak ilyen elővigyázatosan: a beteg és sebesült katonákról a hadi budgetek egyszerűen megfeledkeztek.

Ennek azután az lett a következménye, hogy míg a katonai felvonulások szépen és sikeresen megtörténtek, csapataink kiválóan operáltak, — hadikórházainkat és egészségügyi intézményeinket a háború készületlenül találta.

Ezt nagy hibának tartom; ennek nem lett volna szabad megtörténnie.

Én egy, a háború veszélyének kitett állam háborús készülődéseit úgy képzelem el, miszerint nemcsak a harci felszereléseknek, hanem a betegápolás- és gyógyítás eszközeinek is már a háború *előtt* készen kell lenniök, hogy a háború kitörésekor az egészségügyi intézetek is *azonnal* rendelkezésre álljanak. Háború idején — különösen annak kezdetén — nagyobb szervezeteket létesíteni, nagyobb építkezéseket eszközölni az általános zürzavarban nagyon bajos. Ezekre az időkre csak az intézmények fejlesztését, tökéletesítését volna szabad fenntartani.

Sajnos, a világháborúban ezeknek ép az ellenkezőjét tapasztaltuk. Ez nemcsak emberi szempontból szomorú és sajnálatos hanem hadiérdekből is nagyon hátrányos, mert megfelelő gyógykezelés hiányában nem lehet a beteg harcost a kellő időben talpraállítani.

Amikor a háború kitört, a betegápolás terén az állami intervencionak még jó ideig a hiányát éreztük; s ha a társadalom nem jött volna segítségül: szegény beteg és sebesült katonáink ennek még nagyobb kárát vallották volna.

A kormány és a hadvezetőség idevágó intézkedéseinek és tevékenységének gerincét, különösen az országnak a járványoktól való megóvása tekintetében, a megfigyelőállomások létesítése képezte.

Most már birtokunkban vannak a megfigyelőállomások működésére vonatkozó adatok. Ezekből egész bátran megállapít-

hatjuk, hogy ezek az állomások tették a legnagyobb szolgálatot a háborús közegészségügynek. Amellett, hogy bennük közel 50.000 férőhely állott a beteg és sebesült katonák rendelkezésére, a megfigyelőállomások nagy súlyra és fontosságra tettek szert azáltal, hogy egyrészt a fertőzésre gyanús katonák kinyomozására és elkülönítésére és ezáltal a járványok leküzdésére megfelelő szervekkel és eszközökkel rendelkeztek, másrészt a sérült katonák sebészeti ellátásáról is gondoskodni tudtak.

Ezeknek az igazolására álljanak itt azok a kiszakított statisztikai adatok, amelyek szerint egy évnél valamivel több működési idejük alatt több mint 700.000 beteg és sebesült katona volt állományban ezeken a megfigyelőállomásokon, mely létszámból közel 10% a fertőző betegségben kezeltettekre esett. Ezenfelül kereken 25.000 sebesült katonán hajtottak végre a megfigyelőállomásokon műtétet, nem számítva a kisebb sebészeti beavatkozásokat, melyek feljegyzés tárgyát természetesen nem képezték.

Nézzük már most, mikor létesültek ezek a megfigyelőállomások, az ország eme legfontosabb közegészségügyi intézményei?

A XX. fejezetben közölt statisztikai adatokból kitűnik, hogy a megfigyelő-állomások általában csak 1915 január havában voltak oly állapotban, miszerint beteg és sebesült katonákat befogadhattak. Minden igazán emberfeletti tevékenység és fáradozás ellenére, a háború kitörése után még fél év kellett ahhoz, amíg ezek az intézmények működésüket megkezdhették. Ennek az oka az volt, hogy csak a háború *alatt* és akkor is aránylag elég későn határozták el a megfigyelő-állomások létesítését és csak az építkezések megkezdésével egyidőben kezdtek gondoskodni az intézményekhez szükséges gépeknek részint gyártásáról, részint megrendeléséről s a berendezési- és felszerelési tárgyak beszerzéséről.

A fertőző betegségek tovahurcolásának a megakadályozására létesített megfigyelő-állomásoknak fontos és nélkülözhetetlen szervei voltak a bakteriológiai laboratóriumok. És mégis mit látunk? Mikor nagynehezen megnyíltak az állomások kapui, a működést jelentékenyen bénította az, hogy — egy-kettő kivételével — a megfigyelő-állomások nem tudták a laboratóriumot felállítani. Vagy a laboratórium, vagy pedig a bakteriológus hiányzott. Még a háború tizedik hónapjában is a 14 megfigyelőállomás közül csak nyolc rendelkezett bakteriológiai laboratóriummal.

Itt nem akarok kiterjeszkedni arra, hogy az említett nyolc megfigyelő-állomáson is mily sok küzdelembe került a laboratórium megszervezése és fenntartása. Személyi és tárgyi okai voltak ennek. Hazánkban aránylag kevés volt a szakképzett bakteriológus. Ezek egyrészt lefoglalták a főiskolák, a másik részét pedig katonai szolgálatra alkalmazták. A laboratóriumi személyzet megszerzése is nagy nehézségekbe ütközött; hisz még azokat az orvostanhallgatókat is, akiket a budapesti egyetem bakteriológiai intézetében egyenesen a megfigyelőállomások laboratóriumi számára képeztek ki, tényleges szolgálatra vonultatták be.

Nem kisebbek voltak a tárgyi nehézségek. Hazánkban laboratóriumi felszerelési tárgyakat alig gyártanak; ezért külföldről — legnagyobbbrészt Németországból — kellett ezeket hozatni. A behozatali nehézségek miatt azonban nem ritkán hónapokig kellett várni a thermostatok, sterilisatorok stb. megérkezésére.

Még nagyobb bajok és akadályok merültek fel azon nyersanyagok és vegyszerek beszerzésénél, melyek a laboratóriumi táptalajok készítéséhez voltak szükségesek. Ezekből még Németországban sem voltak nagyobb készletek. Kerülő utakon, külföldről — részben tengeren túlról — kellett azokat behozatni; képzelhető tehát, milyen fennakadás volt ezekben!

Munkaerők és eszközök hiányában nem dolgozhattunk úgy, ahogyan akartunk és ahogyan lehetett volna.

Laboratórium nélkül pusztán a klinikai tapasztalatokra voltak utalva a megfigyelőállomások. A hadügyi igazgatás többször kiadta a rendeletet, hogy a fertőző betegségen átment katonákat csak három negatív lelet után szabad csak továbbítani, — arról azonban nem történt gondoskodás, hogy a laboratóriumok mindenütt megszervezhetők is legyenek. Bakteriológiai vizsgálat nélkül viszont a megfigyelőállomások a nagyobb veszedelmek elhárítása végett nagyon óvatosak voltak és inkább hosszabb ideig tartották vissza a fertőző betegeket, amíg felgyógyulásuk bizonyosabbá vált. Ez a helyzet a betegforgalom hátrányára torlódásokat okozott az állomásokon.

Arról különben nem kell hosszabban beszélni, mit tesz az, laboratórium nélkül fertőző betegeket kezelni, betegeket elkülöníteni, bacillusokat nyomozni.

Ha tekintetbe vesszük, hogy arra igazán senki sem gondolhatott volna, hogy a világháború félévnél tovább tarthasson;

másrészt ha el is fogadjuk azt a megállapítást, hogy a megfigyelő-állomások a háború kitörése után hat hónappal már üzemben voltak: kétségtelenné válik, hogy emberi számítás szerint ezek az egészségügyi intézmények épen a háború *végére* készültek volna el. Világos ezekből, hogy az országnak a járványos betegségek^{től} való megvédésére és ezzel összefüggően a beteg és sebesült katonák gyógykezelésére nem történt *előre* megfelelő gondoskodás.

Milyen másképen ment volna minden, ha a megfigyelő-állomások üzembehelyezéséhez feltétlenül szükséges gépek, eszközök és felszerelési tárgyak bizonyos kontingensben a háború kitörésekor *azonnal* rendelkezésre állottak és üzembehelyezhetők lettek volna; ha megfelelő számú bakteriológus és laboratóriumi segéderő a megfigyelőállomások céljaira még a háború *előtt* kiképeztettek volna; ha a laboratóriumi készülékek és anyagok *készen* várták volna a megfigyelőállomások megnyitását! Így a megfigyelőállomások korlátolt férőhellyel rövidesen a háború kitörése után megkezdhették volna működésüket és közben fokozatosan fejleszteni és nagyobbítani lehetett volna ezeket az intézeteket és lett volna idő gyártani és beszerezni a még szükségessé váló gépeket, eszközöket és anyagokat.

A megfigyelőállomások mellett igen fontos háborús egészségügyi intézményeink voltak a rokkantintézetek. Ezekről más fejezetben szólok. De itt is későn fogtak hozzá az építkezéshez; berendezésük és felszerelésük nagyon lassan haladt, mivel a gépeket és szereket az intézetek létesítésével egyidőben kezdték megrendelni és gyártani.

Ezek a mulasztások a háború előtti egészségügyi politikánknak, mely úgy a hadi-, mint a polgári budgetekben megnyilvánult, mindenesetre nagy hibája volt, melynek káros következménye nem maradhatott el.

A háború alatt természetesen még jobban megromlott az ország szomorú közegészségügyi állapota. A hadseregben fellépő járványok nagyban veszélyeztették a polgári lakosság egészségét. Az egészségügyi hatóságok, orvosok, kórházak nagyobb^részt a háború céljaira vették igénybe. Így a közönség egészsége nem képezhette még annyira sem az állami gondoskodás tárgyát, mint háború előtt. A kórházak katonákkal teltek meg; az orvosok katonák gyógyításával voltak elfoglalva. Így a szegény civil-

betegeknek sokszor kellett érezniök a gyógykezelés és az orvosi ellátás fogyatékoságát. A férfi nélkül maradt családtagoknak maguknak kellett a nehéz testi munkát elvégezni. A háború okozta nyomor, a keserves szociális állapotok, a megélhetési nehézségek, a rossz táplálkozási viszonyok: ezek mind nagyon károsan befolyásolták a közegészségügy állását.

A rettenetes vérözön, pusztulások és áldozatok után azonban, amelyeket a világháború követelt, egy szebb kornak kell következnie az emberiségre!

Szomorú vigasztalás ugyan, de kétségtelen, hogy a világháborúból sok tekintetben haszon is lesz a közviszonyokra.

A közegészségügyet az elsők között kell felsorolni, mint olyant, amely a háború révén nyerni fog.

Csak a háború zaja után fogjuk megtudni valójában, hogy a hadi sebészet folytán mily óriásit lendült az orvosi tudomány. Nem egy műtétből, mely előbb komplikált és veszélyes volt, egészen egyszerű eset lett. A háború óriási gyakorlata sok áldásos találmányt és újítást fog hozni a szenvedő emberiségnek.

A belgyógyászat terén a háború alatt sokat tanultunk, különösen a fertőzések ellen való védekezésben, a fertőző betegek gyógyításában. A védőoltások a háború alatt állották ki a tűzpróbát.

Eredményeiben nagy fontosságot lehet azután tulajdonítani annak a kapcsolatnak, amely a háború alatt a társadalom és a kórházak, illetve az egészségügy között keletkezett.

A kórházak, melyekkel azelőtt senki sem törődött, a közérdeklődés középpontjába kerültek. Hisz alig volt család, amelynek ne lett volna beteg-, vagy sebesült katonája. Amellett, hogy igen sokan nyertek kiképzést a hivatásos betegápolásban, az általános és huzamosabb kórházlátogatások révén a hozzátartozók is sokat láttak és tanultak saját betegük szemmeltartása közben. A társadalom, amely azelőtt teljes érzéketlenséget mutatott a higiénia és az egészségügy legelemibb követelményeivel szemben, nagy átalakuláson ment keresztül. Az emberek figyelemmel kezdték kísérni a betegségek lefolyását, megismerték a gyógyítás elemi eszközeit és hasznos tapasztalatokat szereztek saját egészségük megvédésére is.

De legelsősorban maguk a betegek és sebesültek ismerkedtek meg legjobban a kórházakkal. A legtöbb harcos a háború alatt

többször is megfordult az egészségügyi intézményekben és «saját kárán» tanult a sok magyar.

Külön sorokat kell írni arról, hogy a legalsó néposztály is bizonyos kultúrát szerzett egészségügyi tekintetben. Akik sokat forogtak a sebesült- és beteg katonák között, bámulattal tapasztalták, hogy a magyar paraszt milyen eszes és fogékony volt a gyógytényezők iránt. A jó magyar fiúk egy szép napon oly biztonsággal bökték ki az aether és lapis nevét, mintha a «szövetkezeti botos» mindig azt árulta volna a faluban. Azt is hamar megtanulták, hogy a jód ép úgy öli a bacillusokat («fene egy jószág lehet az»), mint ők a muszkát. A belbeteg bakák pedig, akik azelőtt a fodormenta-teát ismerték az egyedüli és legjobb orvosságnak, az aspirin, salicyl és chinin nevével és hatásával ismerkedtek meg teljesen. Ezek az egyszerű emberek később már a legkisebb rosszullétre maguk hőmérőzték meg magukat, hogy nincs-e lázuk? A kórházakban tapasztalt tisztaságból, rendszeres szellőztetésből és fürdésből azt is megtanulták, hogy a legolcsóbb orvosság a tisztaság, a sok mosakodás és a szoba jó levegője. Érdekes volt megfigyelni, mint lesték el a katonák, hogy a többi beteg milyen orvosságot kap a bajára, milyen ételt ír elő nekik az orvos, úgy hogy később már azzal lepték meg az ápolónöket, hogy ők maguk kérték a megfelelő orvosságot, ha valami újabb betegséget vagy bajt kaptak.

Mikor azután elemőzsiával telt kosarakkal látogatóba jött a falusi rokonság, annak is elmesélték kórházi élményeiket és a jó nénik ámultak és bámultak, hogy milyen tudományos ember lett a fiúkból!

Ily természetes eszközökkel ragadt rá a falu egyszerű népére is az egészség kultúrája.

Az államnak, amely a világháború folytán nagy vérvesztést szenvedett, közegészségügyünk alapos reformálásával fog kellene a népesedési viszonyokon javítani. A társadalom érdeklődése betegápolási intézményeink iránt ébren van; minden reményünk meg lehet tehát ahhoz, hogy az államnak módjában lesz a közegészségügy terén megvalósítani mindazt, amit a társadalom ezen a téren akar.

A megfigyelőállomásokról tartott felolvasásomban még félénken kopogtattam az ajtón azzal az indítvánnyal, hogy az országot egészségügyi kerületekre kell felosztani, amelyeknek a székhelyein

bakteriológiai laboratórium és fertőtlenítő intézet legyen, a kerületek pedig elegendő kórházzal, orvossal és gyógyszerházzal rendelkezzenek.

Épen ezer esztendeje volt az idén, hogy Szent István Péterváradon az első magyar kórházat megalapította. Ezen a nevezetes évfordulón a jövő biztató perspektívája tisztán áll előttem és az az érzésem, hogy a magyar közegészségügy újabb történelmi évfordulóhoz ért.

VIII.

Nők az első kórházakban.

A felvirágzott, ének- és zeneszótól hangos vonatokat — sajnos — csakhamar felváltották a kórházvonatok. A dalos, pántlikás, kedves fiúk sápadtan, véresen húzódtak meg a bús kórházvonatok csendjében.

A magyar társadalomnak soha el nem évülő érdeme lesz az a hazafias készség, ahogyan gondjaiba vette a sebesülten és betegen hazatérő harcosok ápolását.

Rendszeres kórházi ápolásról akkor még szó sem lehetett. Nem volt elég kórház, a meglévő kórházakban pedig kevés volt a férőhely. Sem ápolószemélyzet, sem orvosi felszerelések, sem berendezési tárgyak.

Szegény hőseink bizony nagyon rá voltak szorulva a társadalom rögtönzött segítségére, az egyesek támogatására. A vasúti állomásokra tódult akkor a közönség, hogy segítségére legyen a betegeknek és sebesülteknek. Senki sem ment üres kézzel. És az agyongyötört, sokat szenvedett fiúknak végtelenül jól esett, hogy ugyanaz a kéz, mely pár héttel ezelőtt virágot tűzött a kalapjukra, most gyöngéden gondoskodik ápolásukról, szenvedésük enyhítéséről és táplálásukról.

Az úri társadalom és az egyszerű pór nép egyformán megtette kötelességét. Rövid idő alatt rengeteg párnát, lepedőt, törölt, vásznat adott össze a bodrogi közönség is a sebesültek részére. Maga a perbenyiki kastély ezenkívül 1500 darab érmelegítőt, hősapkát, térdvédőt, hasköztöt és flanell-lábvédőt juttatott a katonáknak.

A betegápolás és betegszállítás terén mindenütt elől láttuk

a nőket, akiknek szívét mintegy varázsütésre mozgásba hozta a hazafias szent hevület: gondozásba venni a hazáért szenvedő hőseinket.

A nők különben is predesztinálva vannak a betegápolásra. A fájdalmak és szenvedések iránt az ő szívük fogékonyabb, mint a férfiaké. Gyöngédségük, türelmük, szorgalmuk, kézügyességük csodákat művelhet a betegágy körül.

A betegápolás körüli női önfeláldozásnak sok ragyogó példája van már a történelemben is.

A női szív irgalmasságát, a betegek iránti könyörületét hirdetik azok a kórházak, amelyek Szent Erzsébet emlékére épültek. Ki nem olvasott volna azután Szent Margit legendáiról, az ő szent csodatételeiről a Nyulak szigetén, amelyek mindenkor gyönyörű példái lesznek az önfeláldozó betegápolásnak?! Nem sárgulnak el a történelem ama lapjai sem, amelyek a keresztes háborúk idejéből egy Petronella nevű magyar hölgy emlékezetét örökítik meg, aki Jeruzsálemben házakat vásárolt össze kórház céljaira, hogy legyen hol gyógykezeltetni a Szentföldre zarándokolt magyarokat.

A reánszakadt véresen komoly időkben, amikor oly sok sajnó seb várt gyógyító írra, a történelmi szent asszonyok áldott lelke támadt fel fenkölt hölgyeink lelkületében.

Nők, akik eddig puha kényelemhez voltak szokva, minden idejüket a betegek fáradságos gondozására fordították. Asszonyok, akik eddig az otthoni gazdálkodás szorgalmas vezetői voltak, háztartásukat elhanyagolták és szent hevülettel minden testi- és lelkierejüket a betegápolás szolgálatába állították.

A háború elején ezeket az önfeláldozó, fáradhatatlan nőket látjuk az első kórházakban a betegágyaknál. Ezek a nemes, gyengéd kezek sok-sok szenvedést enyhítettek és sok-sok harcos katonának fájdalmát tették elviselhetőbbé.

A dolgon nem változtatott semmit sem az, hogy kezdetben a legtöbb nő pusztán divatból öltötte magára az ápolónői kötenyt anélkül, hogy lelkületük megfelelő lett volna az ápolás nemes hivatásához. Ezek a nők maguknak az igazi ápoló honleányoknak voltak a legkellemetlenebbek. Lassankint azonban a divatápolónők is belátták, hogy nem nekik való nehéz foglalkozásra vállalkoztak. A betegek megszabadultak tőlük és az önfeláldozó önkéntes ápolónőknek sem kellett többé féltetni az intézmény jó hírét.

Röviddel a háború kitörése után a Vöröskereszt Zemplén-

megyében is akcióba lépett és több kiségitőkórházat és üdülőhelyet szervezett és pedig Tokajban, Szerencsen, Legenyealsó-mihályiban és Mezőlaborcon a vasúti állomáson; továbbá Tarcalon, Parnón, Tavarnán, Sárospatakon és Battyánban.

Sátoraljaújhelyen a dohánygyárban rendezett be a Vöröskereszt 200 ágyas kórházat, amelyet igazán önfeláldozó fáradozással mindvégig gróf Széchenyi Ernőné vezetett, aki különben is élénken résztvett és áldásos működést fejtett ki Sátoraljaújhely háborús jótékony intézményeiben.

A sátoraljaújhelyi vasúti állomáson működött a Vöröskereszt kötözője az átvonuló sebesült katonák részére.

A sebesült és beteg katonák befogadására gróf Wolkenstein Oswald Bodrogkisfaludon, Windisch-Graetz hercegné pedig Sárospatakon rendezett be kórházat. Báró Sennyey Pálné battyáni kastélyában, gróf Széchenyi Bertalan upori, gróf Berchtold Kázmér nagykázmeri, Wollmann Kázmér laborcrévi és báró Maillot Nándor tályai kastélyában szintén jutott hely a haza védelmében megsebesült hősöknek.

A ház úrnőinek vezetésével mindenütt női kezek végzik az ápolás fáradságos feladatát.

Később a Karolineum-zárdában Sátoraljaújhelyben is berendeztek néhány ágyat a sebesült katonáknak.

A zemplénmegyei Erzsébet-közkórházban annak neves igazgatója, dr. Chudovszky Móric enged át 120 férőhelyet a sebesülteknek.

Közben dr. Chudovszky Sátoraljaújhelyben, dr. Weinberger József járásorvos pedig Királyhelmeceken képez ki ápolónőket, akik azután a különböző kórházakban teljesítenek hasznos szolgálatokat.

Ebbe a fejezetbe tartozik végül annak a megemlítése is, hogy a háború kitörésekor családom egy perczig sem habozott azon elhatározása keresztülvitelében, hogy perbenyiki kastélyunkban és királyhelmecei magánkórházunkban nagyszabású hadikórházat létesítünk, amelyet azután saját költségünkön szereltünk fel, rendeztünk be és személyesen láttuk el bennük a beteg és sebesült katonák ápolását és ételmezését.

Itt csak egymás mellé állítom a sátoraljaújhelyi dohánygyári kórház, az Erzsébet-közkórház és a mi két hadikórházunk egy évi betegápolási statisztikai adatait. Ezek szerint a dohány-

gyári kórházban az első háborús évben pontosan 43.025 volt a betegápolási napok száma; az Erzsébet-kórházban 40.260; a mi kórházainkban pedig — ugyancsak az első háborús évben — 50.260-at tett ki a betegápolási napok száma.

Ezek szerint — természetesen a sátoraljaujhelyi megfigyelő-állomást nem számítva — a mi két magánkórházunk képezte a legnagyobb hadikórházat a megyében, amiből következtetni lehet, milyen intenzív munka folyt ezekben.

IX.

Az első járványok és a kezdet nehézségei.

Annyi bizonyos, hogy a járványok ellen nem voltunk felkészülve a háborúban. Kapkodás és szervezetlenség volt az egész vonalon, melynek azután a szegény betegek és a polgárság adta meg az árát.

Miután sem a hadi, sem a polgári közigazgatás nem gondoskodott kellően az óvintézkedésekről és a betegek ellátásáról: a társadalom igyekezett a közegészségügyi hiányokat, úgy ahogy pótolni. Maga a hatóság szőlította fel a közönséget segítségre.

Még szeptember hónapban sincs elég férőhely, sem rendes egészségügyi intézet a fertőző betegek részére. Sátoraljaujhelyen szeptember 22-én a városi hatóság hirdetményben hívja fel a közönséget adományozásra a vérhasban szenvedő beteg katonák számára, akik lábadozásuk alkalmával jobbfajta ételneű és jobbminőségű borok élvezete által könnyebben nyerhetik vissza egészségüket. A közönség meg is szívleli a felhívást és nem fukarkodik az adakozásban.

Hasonló felhívást intéz gróf Széchenyi Ernőné is a Fleisner-féle gépgyárban elhelyezett vérhasbetegek érdekében. Ugyanő fehérműeket és pénzbeli adományokat is gyűjt a járványosbeteg katonák részére. Ebben a járványkórházban ezidőszerint több mint száz vérhasban szenvedő katonát ápoltak.

A vasúti állomáson sem lehettek biztatók a viszonyok, mert Dókus Gyula alispán szeptember 18-án plakáton figyelmezteti a vasúti perronra kijáró közönséget, hogy — miután a sebesültek között sok a vérhasban szenvedő katona — a vasúti kocsikhoz ne menjen közel és csak a kiszállott sebesültekkel érintkezzék.

A kezdetleges egészségügyi viszonyokra, a sebesült katonák ellátására szomorú képet vet az a körülmény is, mikor a hatóság hívja fel a közönséget, hogy a családok vállalják magukra egy-két sebesült katona ellátását, mert kevés a kórház, nincs hová elhelyezni a katonákat. Napi 1 korona 50 fillért ígér a hatóság egy katona ápolásáért. Nagyon kevesen vállalkoztak erre. Talán még szerencse is ez, mert Isten tudja, hogy ezek a háziápolásba adott betegek és sebesültek milyen járványokat hurcoltak volna mindenüvé.

Még Újhelynél is siralmasabbak voltak a közegészségügyi viszonyok Zemplén vármegye felső járásaiban, különösen a mezőlaborci-, szinnai- és homonnai járásban.

A Galiciából visszavonuló katonaságunk között 1914. év szeptember második felében kiütött a kolera és majdnem október végéig dühöngött. Ezekben az időkben lépten-nyomon voltak Mezőlaborcon kolerabeteg katonák, akik közül nagyon sokan haltak el. Óriási tömegsírokat ástak a szegény kolerások részére és sok száz katonát temettek el azokban. Úgyszólván minden órában vittek a temetőbe katonahullákat.

«Életemnek legidegrázóbb jelenetei voltak — mondotta a mezőlaborci görögkatholikus lelkész — amikor a tömegsírokban sok száz katonahullát láttam és azokat beszentaltem. Ugyanezen időben híveimre is átragadt ez a betegség. Nappal és éjjel a halotti szentségekkel jártam a betegekhez. Borzalom volt tapasztalni azt, hogy néhány hívemet, mint kolerás beteget temettek el akkor, mikor egy nappal előbb még segített nekem a temetkezésben és teljesen egészségesnek látszott. Volt eset, hogy éjjel temettem négy halottvivővel; borzalom volt, hogy az általános zürzavarban halottvivő embereket alig lehetett keríteni.»

Talán még rosszabb állapotok voltak a szinnai járásban. Az időjárás a legkedvezőtlenebb volt, amennyiben szeptemberben az eső folyton esett és az utakon, ahol rengeteg tüzérség, szekérszlopok, lovas- és gyalogsapatok vonultak végig, éjjelnappal, valóságos sártenger képződött.

Előbb a katonaság, később a polgári lakosság között terjedt el a kolera. Elősegítette a járvány terjedését az is, hogy a katonaságnak úgyszólván semmi élelme sem volt; mindent elvettek a lakosságtól, úgy, hogy rövid pár nap alatt a liszt, a só és a fontosabb cikkek úgy az üzletekben, mint a lakoságnál hiányoztak.

A katonai betegek ellátása az első időkben felette hiányos volt.

«Mindjárt az első koleramegbetegedések után — írja a cirókafalui körjegyző — egy segédorvos jött be az irodába és jelezte, hogy három halottat és hatvan beteget szándékozik a községben visszahagyni és erről elismervényt kért tőlem. Kérdésemre, hogy mit tegyek én ezekkel, azt válaszolta, hogy a halottakat szedessem össze és temettessem el; a betegeket pedig élmezsem. Midőn azt válaszoltam neki, hogy én erre képtelen vagyok: a törvényre hivatkozva, kérte az elismervény kiadását és midőn ezt kiadtam, az ápolószeméllyzettel eltávozott és semmi élelmet sem hagyott vissza.»

A kolera pusztításának ezek a napjai borzalmasak voltak: úton-útfélen beteg és elhalt katonák feküdtek.

A katonai hatóság a hullák eltakarítását a községre hártotta; heteken keresztül nap-nap mellett 30—40 polgári közmunkás volt kirendelve a sírok ásásához és a hullák elföldeléséhez. A lakosság ily irányú igénybevétele természetesen csak fokozta a járvány terjedését, mert a katonaság a kellő óvintézkedések fogantatását elmulasztotta. A primitív ruthén néppel különben is nagyon nehéz lett volna az egészségügyi szabályokat megtartatni.

A kolera, különösen a katonaság között, napról-napra terjedt.

Előbb Cirókafalu és Takcsány községekben rendeztek be járványkórházakat, ahonnan azonban rövid idő múlva Szinnára szállították el a betegeket az ott létesített központi katonai járványkórházba, ahol szeptember és október hónapban ezrekre ment a betegforgalom. A kolerás katonák közül több mint 800-an haltak meg; ezeket mind Szinnán temették el. Cirókafaluban 161 katona és kilenc polgári lakós-, Takcsány községben 91 katona és 35 polgári lakós halálozott el kolerában.

A homonnai járásban ezalatt az idő alatt nemcsak a kolera, hanem a tifusz, kiütéses tifusz, vérhas és hólyagos himlő is pusztított. Ezekről a betegségekől jobban féltek az emberek, mint a háborútól. Különösen a kolera és tifusz pusztított rettenetesen. Volt nap, hogy 103 katonát hantoltak el. Tíz nap alatt 800 katonát temettek el Homonnán, akik járványos betegségben haltak meg. A polgári elemből is meghalt mintegy 35 ember. Egyikkel-másikkal két-három óra alatt végzett a betegség.

Hogy kik azok a katonák, akik ezekben a tömegsírokban

nyugosznak: csak a jó Isten tudja. Hozzátartozóiknak még az a vigasztalásuk sem maradt, hogy kedveseik sírját fellelhessék és nyugvóhelyüket megjelölhessék.

Zemplén vármegye közigazgatási bizottságában az alispán szomorúan jelentette be a felvidéken dühöngő járványokat. Tetézte a bajokat az a rettenetes intézkedés is, hogy a járványos betegek, akiket nem tudtak a megbetegedés színhelyén vagy ahhoz közel elhelyezni és ellátni, vasúton szállították az egyik megyéből a másikba.

A katonaság Ungváron létesített kolera-barakkokat. Messzi vidékről szállították ide a kolerabetegeket; az alsó megyékből is.

Megtörtént, hogy ezen a hosszú úton a betegek meghaltak. Ezeket azután, az egyes, közbeeső állomásokon kitették — ha ugyan nem potyogtak ki maguktól!

Hogy ebben a tekintetben milyen viszonyok lehettek szerte-szét a felvidéken, azt a magam községében történtek után következtetem. Perbenyik vasúti állomásán ugyanis az ilyen kolera-vonatok órákig vesztegeltek. Azok a szegény betegek, akik járnival tudtak, leszálltak a vonatról és az állomás épületével szemben lévő vendéglőbe mentek szórakozni, amíg vonatjuk elindult. A hátrabbak bejöttek a faluba is élelmiszert rekvirálni. Az állomás előtt, a távjelző közelében, egy napon több kolerahalottat találtunk, akik nyilván valamely kolera-vonatról maradtak le. Ezeket a halottakat azután nekünk kellett eltemetnünk.

Akkor nemcsak a perbenyiki kastélyomban, hanem az állomás épületétől nem messze levő lengyárban is sebesült katonák voltak elhelyezve.

Ezek ellen a mizériák ellen természetesen igyekeztem mennél gyorsabban orvoslást keresni. Tüstént sürgönyt menesztettem a miniszterelnökhöz a következő szöveggel:

«Kérem hadvezetőséget megkérni, hogy Mezőlaborcról Sátoraljaujhelyen keresztül Ungvárra irányított vonatokat gyanus betegekkel és halottakkal ne állítsanak meg Perbenyik állomáson, mert különben ott állomásozó katonaságot és 200 sebesültet nem lehet ragálytól megóvni. Ilyen betegeket ne szállítsanak marhakocsikban, hanem külön jelzéssel ellátott, zárt kocsikban. Másként közbeeső állomásokon járványmentes vidékeket mind inficiálni fogják.»

Hogy ebben a sürgős ügyben mielőbb kapjak orvoslást és hogy panaszomnak mennél nagyobb fogantatja legyen : hasonló szövegű táviratot küldtem a hadügyminisztériumnak is.

Addig is azonban, míg a várt intézkedés megjön, magunk segítettünk a bajon és tőlünk telhetően fogantatosítottuk az óvintézkedéseket. A bodrogközi járásorvos legtöbbször személyesen, heteken keresztül, vadászott ezután ezekre a kolerásokat szállító vonatokra, hogy valahogy meg ne szökdössenek a kolerások. Igen, heteken keresztül, mert sajnos, a bajok elhárítására felsőbb helyeken semmi intézkedés nem történt.

Békeidőben hozzá voltam szokva ahhoz, hogy ha egy ügydarabnak több hatóságnál kell megfordulnia, akkor nagyon sokára születik meg az intézkedés. Azt hittem azonban, hogy ilyen eminens nagy veszély idején egy-két nap alatt megérkezik az orvoslás, vagy legalább is valami értesítés. Keservesen csalódtam! Szeptember hó 20-án kelt sürgős táviratomra csak december hó 13-án kaptam kézhez a belügyminisztériumtól a kolerásokat szállító vonatok ügyében a következő leiratot :

«Szám 190864/1914. VII.-d. Nagyméltóságod a kereskedelmi miniszter úrhoz azzal a panasszal fordult, hogy koleragyanus beteg, sőt halott katonákat szállító vonatok Perbenyik állomáson hosszabb ideig állanak és így a ragály elleni védekezés megnehezítették, sőt az otlévő sebesültek és katonák egészsége is veszélyeztetik. Ez alapon intézkedést kért, hogy ily vonatok Perbenyik állomáson ne álljanak meg. Tisztelettel értesítem Nagyméltóságodat, hogy a kereskedelemügyi miniszter úrtól hozzám áttett panaszt közöltem az intézkedésre illetékes hadügyminiszter úrral, aki f. é. november 22-én 10614. sz. a. kelt átiratában értesített, hogy a fertőző betegeket szállító vonatoknak a menetrendbe fölvelt megállását nem lehet kiküszöbölni.

Budapest. 1914 december 2-án. A miniszter helyett :
Horváth Emil s. k. államtitkár.»

Közel két hónapig tartott tehát, míg a sok minisztériumnál ez a sürgős ügy «elintéztetett». Hála a jó Istennek : a közbejött téli hidegek a kolerát akkor már megszüntették. Ezt az érdekes okmányt azonban «legszebb» háborús emlékeim közé tettem el.

A kassai kolerabarakkokba is szállítottak ezekben az időkben kolerás betegeket és a kassai vonalon is hasonló állapotok voltak. Ezt onnan tudom, mert a kassai kormánybiztos, akit szintén közbenjárásra kértem fel a koleravonatok ügyében, azzal vigasztalt, hogy ne búsuljak a perbenyiki állapotokon, minthogy náluk is ugyanazok a viszonyok.

Különösen a sátoraljaújhelyi vasúti állomáson uralkodtak ekkor kétségbeejtő közegészségügyi állapotok, mert ezen a vasúti gócponton igen sok betegszállító vonat ment keresztül.

Akkor még igen primitívek voltak a betegszállító vonatok; a katonai intézőség a harctéri helyzettel volt elfoglalva s a beteg és sebesült katonákkal nem törődtek úgy, amint azután.

Szeptember hónapban az újhelyi vasúti állomásra sok ezrével érkező beteg és sebesült katonák ellátásáról, élelmezéséről nem gondoskodott a katonaság. A városi közönség hordta ki az élelmet és látta el az éhező didergőket meleg étellel, kenyérral, szivarral, dohánnyal. A sebesültek sokszor nyitott kocsikban, esőnek és hideg szélnek kitéve, kerültek le Újhelyig. A fedett kocsikból pedig hiányzott a pad és a szalma.

A kolera, tifusz és vérhas nagyon pusztított ekkor a katonák között. Ezeket a betegeket Újhelyen kitétték a pályaudvarra és a szerencsétlen katonák hideg esőben és sárban ott fetrengtek a vágányok között. Vita volt ugyanis a Vöröskereszt Egylet és a városi hatóság között, hogy melyik illetékes a járványos betegek ápolására. A járvány pedig e közben folytonosan szedte áldozatait; néha 15—20 hulla is feküdt a pályaudvaron. Amint a beteg katona kiszállott a vonatból: néhány lépésnyi vánszorgás után összeesett és meghalt.

Minthogy a hatóság nem engedte ezeket a járványos betegségben elhaltakat a városon keresztül a köztemetőbe szállítani: az állomásvezetőség kénytelen volt a halottakat napközben egy külön bódében összegyűjteni és este temették el őket a pályaudvar délkeleti részén létesített temetőben.

Később a városban létesített ideiglenes kórházban helyezték el a vérhasban szenvedő katonákat, akiknek száma október közepén, már közel volt a 200-hoz, amelyből több, mint 20-an haltak meg.

A vasúti állomás szomorú járványkrónikájához tartozik az 1914. évi november 30-iki eset is, amikor este 10 óra tájban egy

súlyos kolerabetegekkel rakott kocsi kigyulladt és a katonák benne égtek.

A polgári lakosságot szerencsére a járványok eléggé megkímélték; a kolera azonban szedett áldozatokat.

A miniszterelnököt én többször szorgalmaztam, hogy tegyenek valamit a polgári lakosság megvédésére addig, amíg nem késő. Tisza 1914 szeptember 28-án kelt levelében a következőket írta nekem:

«Kedves Barátom!

A lehető legintenzívebb érintkezésben állok a katonákkal aziránt, hogy a kolera által szükségessé vált óvintézkedéseket megtegyék.

Ezeknél különösen fontossággal bír a sebesülteket és betegeket szállító vonatok kérdése. Minden fővonalon két járványkórházat állítunk fel. Egyiket távolabb a fővárostól, egyet pedig annak közvetlen közelében, hogy az első kórháznál a koleragyanúsakat, a később megbetegedetteket a másodikonál szállítsák le a vonatról.

Persze életbevágó, hogy magán a vonaton történjenek meg az óvintézkedések s a vonatot vezető és kísérő személyzet kellő utasítással és fertőtlenítő szerekekkel láttassék el. Ebben az irányban sürgősen igyekezni fogok mindent megtenni.

Nagyon hálás leszek azonban, ha észleleteidről a jövőben is értesíteni szíveskedel. Szívből üdvözöl igaz híved

Tisza s. k.»

A kormány ezután többször fordult a társadalomhoz is kérőszóval, hogy saját jól felfogott érdekében is lépjen a művelt közönség sorompóba a kolera elleni védekezés munkájánál, mert a háború következtében megfogyatkozott orvosi kart nehéz munkájában az egész társadalomnak kell segíteni.

Nálunk, a Bodroghözön is megindult ezirányban az akció, bár itt akkoriban szerencsére a járványos megbetegedések nagyon szórványosak voltak. Nálunk a hadsegélyezési helyi bizottságok vállalták magukra ezt a munkát is. A bodroghözi járás helyi bizottságait bevonulásáig József fiam vezette, aki akkor a bodroghözi főszolgabírói hivatalban teljesített szolgálatot.

Közben a kormány folytonos tanácskozásokat folytatott a

járványok elleni küzdelem kérdésében. Az eddigi tapasztalatok ugyanis kétségtelenné tették, hogy radikális rendszabályok és a célnak megfelelő nagyszabású intézmények kellenek a járványok leküzdésére, mert különben sem a hadsereg, sem a «Hinterland» nincs megvédve a fertőző betegségek ellen.

Az elszenvedett lehetetlen és veszedelmes állapotok adták meg így a lökést a megfigyelőállomások létesítéséhez.

X.

Járványok Zemplén megyében.

A háború folyamán Zemplén megye és Sátoraljaújhely város amúgy sem kedvező közegészségügyi viszonyai jelentékenyen rosszabbodtak.

Tagadhatatlan, hogy ennek a sajnálatos körülménynek főképpen a háborúval kapcsolatos rendkívüli viszonyok az okai. Megemlékeztem már arról, hogy megyénken keresztül hosszú ideig mily nagy katonai felvonulások voltak. Úgy ezek a katonai mozgalmak, mint az orosz betörés nagyon károsan befolyásolták a közegészségügyi viszonyokat. A galíciai menekültek beözönlése és letelepedése szintén sok gondot okozott az egészségügyi hatóságoknak.

Ezekkel az állapotokkal szemben, legnagyobbbrészt katonai bevonulások folytán, az orvosi létszám jelentékenyen megcsappant a megyében.

Az alábbi kimutatás az 1915. év végén meglévő orvosi létszámot tünteti fel:

	Vármegyei főorvos	Járásorvos	Sátoralja- újhelyi vá- rosi orvos	Községi orvos	Körorvos	Kórház- igazgató	Kórházi főorvos	Kórházi alorvos	Összesen
Rendszeresítve	1	12	2	8	32	3	3	4	65
Betöltve	1	10	2	4	18	1	2	2	40
Hiány	—	2	—	4	14	2	1	2	25

Ezek szerint 25 orvos hiányzott a megyéből, ami a békelétszámnak majdnem 40%-át teszi ki. A körorvosoknak jóformán a fele bevonult.

Ha megjelöltük a rendkívüli viszonyokat, rá kell mutatnunk

arra is, hogy a megromlott egészségügyi viszonyokkal szemben a hatóságok sem fetjették ki azt az éber gondoskodást, amelyet ezek a súlyos idők és nehéz viszonyok megkivántak.

Zemplén vármegye törvényhatóságához 1916. év március havában intézett rendeletében a belügyminisztérium is megállapítja, hogy «a megye egészségügyi viszonyainak kedvezőtlen alakulásában az a körülmény is számbajön, hogy az illetékes hatóságok a fertőző betegségek elleni védekezésben fontos rendszabályokat nem alkalmaztak».

A járványok elleni védekezésnél teljesen hiányzott az egyéges vezetés és szervezés. Még a törvény által előírt járványbizottságot sem alakították meg ebben a megyében.

Megtörtént, hogy kolerával fertőzött helyen nem volt sem járványorvos, sem fertőtlenítő akkor, amikor a megye más járásába régebben kiküldött járványorvos és fertőtlenítő munka hiányában tétlenül vesztegelt.

Általában a járványkórházak, illetve kisebb helyeken az elkülönítő helyiségek, nem voltak használható állapotban. Ezenkívül a betegek szállítására megfelelő kocsinak vagy szekérnek, vagy ilyennek hiányában legalább egy egyszerű hordágnak minden himlővel fertőzött községben kellett volna lennie.

Azt hiszem, eléggé jellemzi a viszonyokat, hogy a vármegye székvárosának járványkórháza 11 ágyra volt berendezve!

A köztisztaság a megyében rendkívül szánalmas állapotban volt. E tekintetben is Sátoraljaújhely vezetett, amelynek közegészségellenes viszonyairól külön fejezetben szólok.

Az árnyékszékek, melyeknek tisztántartása, főleg járványos időben, elengedhetetlen követelmény, még nagyobb helyeken is, mint pl. Sárospatakon, mindig használhatatlanul bemocskolt állapotban voltak.

A gondos fertőtlenítés a járványok elleni védekezés sikerének elengedhetetlen alapfeltétele. Ám ritka az a város vagy község, ahol fertőtlenítőgép és a fertőtlenítéshez értő egyén volna. Pár száz koronáért beszerezhető ilyen gép: fertőtlenítőnek pedig bármilyen alacsony műveltségű egyén is kiképezhető. Ennek ellenére pl. a nagymihályi kórház igazgatója még 1916-ban is panaszkodott az ott fellépő kiütéses tifusz megvizsgálására kiküldött orvosok előtt, hogy a kórház dezinfektorral még mindig nem rendelkezik, bár ezirányban már többször tett előterjesztést.

A megyében fellépő hólyagos himlőjárványnál tapasztalhatuk, hogy a himlőbetegek között feltűnően nagy számmal találtak olyanok, akik himlő ellen beoltva egyáltalán nem voltak. Ez arra vall, hogy a himlő elleni védőoltások évek során át hiányosan végeztettek, ami nagymértékben segítette elő a járvány terjedését.

Ezek a hiányok és mulasztások okozták, hogy a megyében nemcsak a háború elején, hanem később is ziláltak voltak a közegészségügyi állapotok. Mikor ezeket látnom és napról-napra tapasztalnom kellett: rémülve gondoltam azokra a következményekre, amelyekkel ezek a hiányok és mulasztások járhatnak.

Ámbár hatásköröm csak Satoraljaújhely városra terjedt ki, tőlem telhetőleg mindent elkövettem, hogy az egész megye közegészségügyének is segítségére siessék. A megfigyelőállomás révén meg voltak ehhez az eszközeim. Orvos volt elég, akik közül egyiket-másikat ideiglenesen nélkülözhettem oly módon, hogy a vezető nélkül maradt barakkok betegeit felosztottam a többi orvos között. Volt hatalmas fertőtlenítőgépem és több szakképzett fertőtlenítő emberem; volt kitűnően berendezett bakterológiai laboratóriumom, élén dr. Entz tanárral.

Ily eszközök birtokában nem nézhettem tétlenül a hatóságok tehetetlenségét a járványok terjedésével szemben. S meg kell állapítanom, hogy a hatóságok segítségemet nemcsak hogy szívesen vették, hanem később ők maguk kértek fel engem közbenjárásra.

Tekintettel az eminens veszélyre, felhatalmazás nélkül tettem meg a szükséges intézkedéseket és bocsátottam a megye rendelkezésére a megfelelő számú orvost a megfigyelő-állomás orvosai közül; ugyancsak rendelkezésre bocsátottam annak szereit és anyagait, bár ezeket polgári közönség javára felhasználni nem volt volna szabad. Félttem ezekre előzetesen felhatalmazást kérni, mert a tárgyalások ez alkalommal is bizonyára belefűltek volna a bürokratizmus posványába.

Amikor választanom kellett a között, hogy a honvédelmi és a belügyminiszteri rendeletek szabályaira, vagy pedig a megye egészségére vigyázzak-e jobban: nem volt nehéz elhatározásra jutnom. Tudatában voltam annak, hogy elvi kérdéseken kívül (a honvédelmi minisztérium például irtózott attól, hogy mindenféle polgári elemek, mint cigányok is elhelyeztessenek a barakkban,

miután ez a katonai tekintetekkel nem egyező) tulajdonképen anyagiakról van szó; ezt pedig majd csak elszámolják háború után a katonák a civilekkel épúgy, mint sok más milliót.

Hogy annyira amennyire segítve legyen az állapotokon: a megye alispánjának kérésére a felfüggesztett nagymihályi járás-orvos, valamint az elhalt tokaji járásorvos helyettesítésére több hónapra adtam kölcsön orvost. A bodrogközi járásban is a megfigyelőből volt járványorvosul egy segédorvos kiküldve.

A mind szélesebb mederben terjedő hólyagos himlőjárványt csak oly módon sikerült elfojtani, hogy a kötelező védőoltások széleskörű foganatosítása céljából oltóorvosokat adtam a megyének. Orvosaim a veszélyeztetett környéken kiszállva, ezerszámra oltották be a lakosságot és a gyári munkásokat. Csak magában augusztus hónapban közel 7000 oltást végeztek a megyében. Érdekes, hogy kezdetben az oltóorvosok kiküldésébe sem egyezett bele a minisztérium; utóbb azonban nem tett ez ellen kifogást, mert az orvosok és a felsőbb éves orvostanhallgatók katonai- és polgári szolgálat által való lekötöttsége miatt a minisztérium sem tudott ilyen járvány- és oltóorvosokat a megyéhez kiküldeni.

Hogy a háború kitörésekor a járványok hogyan pusztítottak a megyében, ezt az előbbi IX. fejezetben írtam le.

A háború második évében, 1915. év közepén, különösen a kolera kezd újra nagy méreteket ölteni. Május 24-én a mezőlaborci hadifogolytáborban ütött ki a kolera; július közepén Homonnán, Szinnán és Takcsányban van nagy kolerajárvány. Nap-pap mellett tömeges megbetegedések és elhalálozások vannak.

Az év vége felé a hólyagos himlő ütötte fel a fejét és úgy Újhelyben, mint a vidéken, nagyon elharapódzott.

A védőoltások szigorú foganatosításával a betegeknek és a betegekkel érintkezőknek a megfigyelőállomásra való beszállításával sikerült a polgári lakosságot a nagyobb hólyagos himlőjárványtól megmenteni. «A megfigyelőállomás vezetőségének ezen üdvös intézkedése» — írja a város rendőrkapitánya november havi jelentésében — «rendkívüli hálát és elismerést érdemel a város közönségétől.»

Sokat fáradozott ezekben az időkben a városi tiszti főorvos is, aki valóban mindig a legszigorúbban és ezért hathatósan foganatosította a megállapított rendszabályokat.

Különös gondunkat képezte, hogy a veszedelmes kiütéses tífusz el ne harapódzon a megyében. Felkértem az illetékes hatósá-

gokat, hogy minden esetet azonnal jelentsék nekem, hogy szakorvosaimat a helyszínére kiküldhessem a betegség megállapítására.

A szinnai járás főszolgabírája jelentette 1915. június 24-én, hogy Kelen községben kiütéses tifuszra gyanús megbetegedések vannak, s hogy két asszony már meg is halt. A megyei főorvos társaságában a megfigyelőállomás bakteriológusa és a kiütéses tifusz betegek osztályának vezetője kiszállt a helyszínére és a betegek között két asszonyon meg is állapították ezt a bajt. Ennek alapján a hatóság a megfelelő intézkedéseket megtette és így sikerült is a járásban ezt a fertőző betegséget lokalizálni.

Ugyanez év július 13-án Sárospatakra szállt ki két szakorvosom, mert egy kiütéses lázra gyanús esetet jelentettek a megyei főorvosnak. A vasúti állomáshoz tartozó órházzal szemben lévő házban feküdt betegen egy 14 éves leányka. Úgy a bakteriológiai, mint a klinikai vizsgálat kiütéses tifuszt igazolt. A házat, amelyben a beteg lakott, a vasúti úttesttől csak egy kocsit választotta el. Az infekció csak úgy történhetett, hogy a megálló vonatokról leszállott valamelyik beteg katona. Gondoskodás történt itt is, hogy a ragály tovább ne terjedjen, s hogy a vasútról leszálló betegek az utazó közönséggel ne érintkezzenek. Ezeknek az intézkedéseknek köszönhető, hogy ez a kiütéses lázas eset is elszigetelve maradt.

Ezt az esetet megelőzően történt, hogy a sátoraljaújhelyi állomás vendéglőse betegedett meg kiütéses tifuszban: Kovács Károly, aki ebben a betegségben július 5-én meg is halt. Minthogy kétségtelen volt, hogy Kovács csakis a pályaudvaron kaphatta a betegséget: az ő szomorú esete alkalmul szolgált arra, hogy az újhelyi vasúti állomás egészségügyi viszonyait teljesen új alapokra fektessék.

Július 18-án jelentették a megfigyelőállomásnak a zemplén-megyei Erzsébet közkórházból, hogy előző napon a zemplén-megyei Szöllöske községből egy kiütéses lázas megbetegedésre gyanús 17 éves cigányleányt szállítottak be hozzájuk. Azonnal intézkedtem, hogy ez a beteg a megfigyelőállomásra beszállíttassék. Nem kiütéses tifuszt, hanem hólyagos himlőt konstatáltunk a betegen. Tekintettel arra, hogy a hatóság a beteg cigányleánynak Szöllöske községben lévő környezetét elkülöníteni nem tudta, mert — kapott jelentés szerint — a cigányok felügyelet dacára is megszőkdösnek — nehogy így a falu és a vidék a fertőzés veszélyének legyen kitéve: elhatároztam, hogy az egész cigánytársaságot

behozatom a barakkba. Ez meg is történt. Összesen 33 cigányférfit, nőt és gyermeket hoztak be megfigyelés végett, kik himlő ellen beoltva nem voltak; ezért azonnal beoltattam és azután őrizet alatt elkülönítettem őket. — Eljárásom helyességét igazolta az a tény, hogy a bekísért cigányok közül már a megérkezésükkor egy 15 éves leányon és egy ötéves fiún a hólyagos himlő megállapítható volt.

Ugyancsak Szöllöske községből hoztak be a megfigyelőbe július 24-én további hét cigányt. A csendőri jelentés szerint ezeket azért nem lehetett előbb beszállítani, mert elbujdostak és csak most tudták összefogdosni őket. Ezek a cigányok sem voltak előzően beoltva. A transportból egy cigányon másnap a himlő kiütött.

Érdekes itt megemlíteni, hogy augusztus 25-én Szöllöske községből egy cigányasszony jött be a barakkba nyolc gyermekével együtt és kérte hatéves beteg fiúgyermekének a felvételét. Ez a család megfigyelő-állomásunkon előbb már megfigyelés alatt állott, amikor is himlő ellen mindegyik beoltatott és az oltás, a jelenleg megbetegedett gyermek kivételével, valamennyiüknél meg is fogamzott. A kis fiú hólyagos himlőben szenvedett; azonnal szabályszerűen izoláltatott, az anyját pedig többi gyermekével együtt külön barakkban helyeztettem őrizet alá.

A nagymihályi közkórház igazgatója 1916. február 14-én azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy szakértő klinikai és bakteriológiai vizsgálat eszközlése céljából küldjek ki valakit, mert kórházában a kiütéses lázra gyanús beteg áll gyógykezelés alatt. Szakközegem másnap kiment. A betegek között volt a kórház intéző-nénéje, egy ápolónő, két katona és egy földműves ember. Az intéző-néne és a két katona betegsége kiütéses tifusznak bizonyult. Ezek a megbetegedések valószínűleg intern fertőzések voltak s olymódon jöhettek létre, hogy a kórházban vagy egy enyhe lefolyású, de fel nem ismert bajban szenvedőt, vagy pedig egy rekonvalescens kiütéses, lázas beteget ápoltak.

A megyében ezeken kívül itt-ott mutatkozó fertőző megbetegedések elterjedését elfojtani még azáltal is segítettük, hogy már kezdettől fogva rendelkezésre állott laboratóriumunk a hatósági orvosok által beküldött anyagok vizsgálatára.

Számtalan esetben vizsgáltuk azonkívül a Laborc, a Bodrog és a Ronyva vizét, nemkülönbben a környék fertőzésre gyanús kútjait is.

XI.

Járványok a Bodroghözön.

Más fejezetben szoltam már arról, hogy — különösen a háború elején — a polgári lakosságot mennyire fenyegette a különféle fertőző betegségek veszedelme.

Kettőzött ok volt az aggodalomra a vidéki kisebb városokban, községekben és falvakban, ahol az orvosi ellátás békeidőben is sok kívánnivalót hagyott maga után. A legtöbb helyen egy orvosra aránytalanul sok beteg jutott, úgy hogy a gyógykezelés a kívánatos alapossággal eszközölhető nem volt. Növelte a bajt az az általános nemtörődömség, mely még a műveltebb közönségnél is tapasztalható volt a higiena legelemibb szabályai iránt. A pórnépnél pedig egyenesen a csendőrséget kellett igénybevenni járvány esetén a kellő óvintézkedések foganatosítása érdekében.

Az ilyen szomorú sorban lévő közegészségügy a háborúban természetesen még jobban leromlott. Az általános orvoshiány az itthonmaradt orvosokat hatalmas feladatok elé állította, amelyeket nem mindegyiknek és nem mindenütt sikerült leküzdenie.

A legtöbb helyen, különösen a kisebb községekben, a közönség a háború alatt rendszerint orvosi segítség nélkül volt hagyva; napokig tartott, amíg az orvosi gyógykezelés kezdetét vette. Ezek mellett a rettenetes állapotok mellett valóban Isten csodájának kell tartani, hogy — bár a halandóság statisztikájának adatai így is elég sötétek — különösen a ragályos betegségek nagyobb pusztítást nem végeztek a vidéki lakosság körében.

E fejezetben a bodroghözi járásban a háború alatt fellépett fertőző betegségekről, járványokról fogok megemlíkezni, azzal a céllal, hogy a közönség betekintést nyerjen egy vidéki járás háború alatti közegészségügyi viszonyaiba. Így fogja csak látni a közönség, hogy a vidéki járások orvosának és általában az egészségügyi hatóságnak milyen súlyos nehézségeket kellett leküzdenie a járás egészségügyének megvédésében.

A bodroghözi járás egészségügye minden nehézség ellenére, úgy tudom, úgy tapasztaltam, mindig kielégítő volt. Ebben a meggyőződésemben megerősített engem a megye főorvosának mindenkori elismerése a járás egészségügyének kedvező voltáról

és többször megismételt dicsérete a járásorvosról, aki a reá háruló emberfeletti feladatok megoldásával — az igaz, hogy küzdelmes fáradozással — valóban példát mutatott, hogy a rendkívüli időben rendkívüli tevékenységgel hogyan kell a falvak egészségügyét biztosítani.

A Bodroghközön, épúgy mint más helyeken, a legkülönbébb fertőző betegségek léptek fel a háború folyamán, amelyeknek elfojtása mindig a legéberebb figyelmet igényelte.

Legelőbb a kolera-megbetegedésekről fogok megemlíteni.

A legelső kolera-megbetegedés 1915 július havában konstataztott a Bodroghközön és pedig Bacska községben.

A bodroghközi járás tisztii orvosának erről az esetről szóló jelentése részletes ismertetést ad a foganatosított intézkedésekről és eljárásokról. Ez a tanulságos jelentés oly tipikus, hogy — mint joggal hiszem — a közönséget érdekelni fogja; ezért érdemesnek tartom szóról-szóra közölni:

«Jelentés a Bacska községben 1915. évi július hó 16-án fellépett első megbetegedés alkalmából tett intézkedéseimről.

Klinikailag koleragyanúsnak diagnosztizálva Kosztyu Jankó Ferencné betegségét, azonnal elzártam a házat; a ház elé őrt állítottam, akinek meghagytam, hogy abba a házba senkit be ne bocsásson és onnan senkit ki ne engedjen. Addig is, míg a csendőrséget módomban állott kirendeltetni, a község biráját személyesen tettem felelőssé, hogy intézkedéseim végrehajtását állandóan ellenőrizze. A kolera-gyanús megbetegedésekről az alispán urat táviratilag értesítettem a főszolgabírói hivatal útján; egyben véleményeztem a főszolgabírónak, hogy azonnal rendeljen ki csendőrzárort Bacska községbe, mely a községet akként zárja el, hogy a községből — kivéve a mezőre való távozást a termény behordása és aratása céljából — más községbe senki el ne mehessen és más községekből Bacska községbe senki be ne jöhessen. A falu mindegyik végére egy őrt állítottam ki ugyanezzel a megbiztatással.

A koleragyanús beteg ürülékét bakteriológiai vizsgálat céljából a sátorlajújhelyi megfigyelő-állomásra küldtem be. A két nappal később távirati úton érkezett értesítés pozitív leletet jelentett.

Két-három napi időközben újabbi megbetegedések léptek fel. Ezeknél ugyancsak őrt állítottam a ház elé. Minden fertőzött házra vörös cédulát függesztettem ki: «Ide tilos a bemenet. Itt ragályos beteg van!» feirással. A betegek környezetét kioktattam a betegség felette ragályos voltáról és veszedelmességéről. Megtiltottam, hogy bárki is érintkezzék a beteggel, kivéve egy családtagot, aki a beteget ápolja. Ezt kitanítottam: vegyen kötőt maga elé és vigyázzon arra, hogy a beteg hányadékából vagy ürülékéből semmi a szájához ne érjen. A betegnek külön ivó- és evőeszközt tartson. Ha a beteg körül elvégezte a dolgát, úgy tegye le a kötőjét és mossa meg a kezét először szappannal s azután alaposan mossa le az általam készített és a házban hagyott nagyobb mennyiségű szublimát-oldatban és csak így lemosakodva nyúlhat arcához és szájához. Kioktattam arra is, hogy a beteg hányadékát és ürülékét edényben fogja fel, azt a már elkészített meszes, karbolos vízzel öntse le és vigye ki a lakástól körülbelül 50—60 méternyire előre elkészített és ugyancsak meszes karbolos vízzel leöntött pöcegödörbe.

A ház részére esetleg szükséges, boltból beszerzendő holmikra nézve akként intézkedtem, hogy a szükségletet mondják be a kapun kívül álló őrnek anélkül, hogy pénz adnának neki a bevásárlásra. Az őr az árut elhozatja, a kapun belül leteszi és a házbeliek azt maguknak beviszik.

A csendőr a bíróval és a kisbíróval minden este, amikor a falu népe a munkáról már hazajött, végigjárta az egyes lakóházakat, nem beteg-e vagy betegsége gyanús-e valaki, hogy az esetleges megbetegedést nekem azonnal jelenthessék.

A kolerabetegek környezetét, illetve családtagjait beoltottam. Az utcák azon részét, ahol a nép jár, tehát a ház előtti részt, mindvégig karbolos-meszes vízzel belocsoltattam.

A bacskai boltosok részére szükséges élelmickek beszerzését egy általam kiválasztott egészséges egyén eszközli Királyhelmeccen.

A kolerában elhaltak temetése iránt következőleg intézkedtem: a hullát lehetőleg azonnal, anélkül, hogy meg lenne mosva, vagy fel lenne öltöztetve, karbolos lepedőbe teszik és hézagmentes koporsóba fektetik. A koporsót sze-

kéren viszik a temetőbe. A koporsót kísérni, vagy a temetésre elmenni még a családtagoknak sem szabad. A koporsót vivő szekeret esetről-esetre karbolos oldattal fertőtlenítik. Elhantolás után a sírt karbolos meszes vízzel leöntik. Úgy a lelkész, mint a sírásó cipőjüket fertőtlenítik és kezüket szappannal és szublimátos vízzel jól lemossák.

A gőzfertőtlenítő gépet Királyhelmecekről Bacszába kivittem és a fertőtlenítésre kitanított egyén esetről-esetre azonnal fertőtlenítette a ruha- és ágyneműeket. A beteg lakóházát azonnal kimeszeltettem; a bútorokat szublimát-oldattal lemosattam és a házat frissen tapasztaltam.

Körorvos nem állván rendelkezésre, naponként személyesen szállok Bacska községbe, hogy így személyesen győződjem meg arról, hogy tett rendelkezéseimet pontosan betartják-e?

Királyhelmeceken, 1915. évi július hó 16.

Dr. Weinberger József járásorvos.»

Eddig a bodrogi járásorvos jelentése.

E fentiekhez hasonló pontossággal tétettek meg Bodrogköz egyéb községeiben is az óvintézkedések, ahol a kolera felütötte a fejét. A belvizeket, amennyire lehetséges volt, az egyes községekben levezették, a kutakat kitisztították, a trágyát az udvarokból rendszeresen kihordták.

Az 1000 lakoson felüli községekben kétágyas járványkórházak voltak még a múltból kellően felszerelve.

Több községben a járásorvos tisztán a koleras betegek ápolására ápolónőket képezett ki rendes ápolónői tanfolyamon.

A betegség a legtöbb esetben relative rövid idő alatt halálos kimenetelű volt. A nem-halálos esetekben a gyógyulás csak nagyon lassan, napok múlva következett be. Azok a betegek azonban, akik előzetes védőoltásban részesültek, rendkívül gyorsan: két-három nap alatt gyógyultak és a betegség lefolyása ezen esetekben rendszerint nagyon enyhe volt.

Általában leginkább a földműves-osztályból kerültek ki a betegek, kivéve két esetet, amikor egy községi tanítónő és egy népfelkelő csendőr betegedett meg kolerában.

Leginkább a kutak vize okozta a kolera-megbetegedést és terjedését.

Mindjárt az első kolera-esetnél az illető község zár alá vétetett, karhatalom vagy megbízható polgárőr rendeltetett a beteg lakása elé.

Nyár lévén, a családtagok, alapos dezinficiálás után, rendszerint a csürbe helyeztetek ki és a betegeknel egy családtag vagy ápolónő maradt, aki kellő kioktatást nyert.

Az első eset fellépése után az egész község lakossága védőoltásban részesült.

A lakosság a megtett óvintézkedéseket — bár nem szívesen vette, de — ellentmondás nélkül tűrte. Renitencia sehol sem fordult elő.

Háziszert a nép sehol sem használt; előítélet és babona nem tapasztaltott. Ellenben csak nehezen akarták elhinni, hogy ázsiai koléráról van szó; csak amikor két-három gyors elhalálozás következett be, látták, hogy járványos betegségtől kell óvakodniok.

Bacska, Battyán, Nagy- és Kiscigánd községekben bérelt házak voltak járványkórháznak berendezve két-két ágygal. De a betegeknek a járványkórházba való átszállítására nem került a sor, miután — mint már említettem — a nyári időszakban az elkülönítést a beteg házában is nehézség nélkül lehetett foganatosítani.

A járvány tartama alatt Leleszen a vásárok betiltattak; a búcsúk egyáltalában megszűntek; gyülekezés, csoportosulás mindenütt be volt tiltva.

Arra is érdemes itt kiterjeszkedni, hogy a Zetény és Bacska községben elterjedt kolera honnan származott.

A Zetény községhez tartozó erdőben, a Latorca mentén, egy 35 egyénből álló cigánykaraván tartózkodott, amely tekenő készítésével foglalkozott. Ezek a cigányok Varannó, Szinna és Homonna vidékéről jöttek az említett erdőbe, amely vidéken akkor a járványos megbetegedések gyakoriak voltak. A hatóságnak sejtelve sem volt arról, hogy a cigányok az erdőben tartózkodnak. A Zetényben fellépett kolera alkalmával az oda kirendelt csendőrajőr jött rá, hogy cigányok vannak az erdőben és ez alkalommal beteget is talált köztük. A csendőr ezt jelentvén, a járásorvos kiszállt a helyszínére és az egyik cigányon kolerabetegséget állapított meg. A cigányok természetesen a tekenők értékesítése céljából több községben jártak s így többek között Bacsán és Zetényben is terjesztették a járványt. Tekintettel arra, hogy a cigányok a már

régen kolerával fertőzött vidékről jöttek a zetényi erdőbe: kétségtelennek látszott, hogy a cigányok között kolera-bacillus hordozónak is kellett lenni. A leggondosabb kutatás ellenére sem lehetett támpontot nyerni arra, hogy a kérdéses községekbe más egyén vitte volna be a kolerát; a megbetegedett egyének és hozzátartozói közül ugyanis senki sem volt a községből heteken keresztül távol, harctérről jött katona sem járt náluk s így alaposnak volt tekinthető az a feltevés, hogy csakis ezek a tekenőárúsító cigányok hurcolhatták be a járványt.

Koleramegbetegedés Bodroglóköt öt községében lépett fel:

1. *Bacska* községben az első megbetegedés 1915 július 16-án történt, az utolsó pedig augusztus 1-én. Az utolsó beteg augusztus 9-én gyógyult. A járvány tartama alatt megbetegedett három férfi, hat nő; ezekből meggyógyult három nő; meghalt három férfi és három nő. A fertőzöttnek talált két kút betömetett.

2. *Zetény* községben 1915 augusztus 4-én konstatáltatott az első megbetegedés, az utolsó pedig szeptember 12-én. Ennél az utolsó esetenél szeptember 16-án történt a gyógyulás. A járvány tartama alatt megbetegedett öt férfi, két nő és egy gyermek; meghalt két férfi, két nő; meggyógyult három férfi, egy gyermek. Hat fertőzött kút betömetett.

3. *Nagycigánd* községben a járvány augusztus 4-én volt észlelhető. Az utolsó megbetegedés augusztus 25-én fordult elő. Ezen utóbbi esetben szeptember 1-én történt a gyógyulás. A járvány tartama alatt megbetegedett négy férfi, három nő, egy gyermek. Ezekből meghalt három férfi, egy nő, egy gyermek. Ebbe a községbe Munkácsról hurcolták be a kolerát. Megállapítást nyert ugyanis, hogy a kolerában legelsőnek megbetegedett egyén megbetegedése előtt három nappal az akkor már kolerával fertőzött Munkácson járt.

4. *Kiscigánd* községben az első megbetegedés augusztus 30-án lépett fel. Az egyetlen beteg nő, aki szeptember 2-án már meggyógyult, Nagycigádon fertőzhette meg magát.

5. *Battyán* községben az első megbetegedés szeptember 20-án volt; az utolsó pedig, ugyanabban a házban, szeptember 22-én fordult elő. Mind a két beteg szeptember 29-én gyógyult meg. A járvány tartama alatt megbetegedett egy férfi, egy nő, akik meggyógyultak. Ebbe a községbe az ungmegyei kaposi járásban lévő Szirénfalva községből hozták át a járványt. Megállapítottatott

ugyanis, hogy az elsőnek megbetegedett egyén Szirénfalván volt látogatóban, ahol koleraeset volt. Két kolerával fertőzött kút betömetett.

A fentiekből kitűnik, hogy a kolerajárvány egész tartama alatt az említett öt községben, amelynek lakossága 6415 egyénből áll, összesen 28 egyén betegedett meg. Ezekből meggyógyult 13, meghalt 13 egyén.

Az előadottakból az is látható, hogy minden községben relative rövid idő alatt sikerült a járványt elfojtani és hogy az erélyesen foganatosított és tényleg végrehajtott óvintézkedések eredményezték azt, hogy egy-egy községben csekély számú megbetegedés fordult elő, valamint sikerült elérni azt, hogy a kolera Bodroghköz többi községeibe vagy a szomszédos járásokba és megyékbe el nem hurcoltatott. A lakosságnak azonnali védőoltása is hozzájárult ahhoz, hogy a megbetegedések száma oly csekély volt.

XII.

Közegészségellenes állapotok Sátoralja- újhelyben.

Köztudomásu, hogy Sátoraljaújhelyben a békeidőben sem voltak rózsások a tisztasági- és egészségügyi viszonyok.

Ez azután nagyon hátrányosan érezte hatását a háború alatt, amikor a tisztátalanságok valósággal melegágyai voltak a különféle fertőző betegségeknek.

A háború második évében annyira rosszabbodtak a viszonyok, hogy a katonai parancsnokság kezdeményezésére a főispán 1915 július 14-én értekezletet hívott össze a vármegyeházán, amelyen a meghívott szakközégek a tarthatatlan állapotoknak a lehetőség korlátain belül való megszüntetését vitatták meg.

Ezen értekezleten a következő határozatok hozattak :

1. A város kérjen és szorgalmazzon megfelelő mennyiségű orosz foglyot a közegészségügyi- és köztisztasági munkák elvégzésére.

2. Elsősorban ezek lesznek alkalmazandók a város utcáinak a seprésére, öntözésére, egyáltalán tisztántartására stb.

3. Ugyanezek eszközölhetik majd a Ronyvának egyelőre nem ugyan szabályozását, de legalább tisztántartását.

4. A dohánygyár melletti vízvezető-árok rendbehozandó és tisztántartandó.

5. Az utcák öntözésére több gondot kell fordítani, ép úgy az esőzések idején összegyülemlett sár azonnali eltávolítására.

6. A gyümölcs- és általában a piaci árusítás fokozottabb mérvben ellenőrizendő.

7. Ugyanígy a magánházak tisztántartása is.

8. A vendéglői és kávéházi záróórak szoros betartása szigorúan ellenőrizendő.

9. Még egy városi fertőtlenítő egység alkalmazandó.

10. Addig is, míg a piacok teljesen centralizáltak: a hetivásárok jobban összevonandók s részben áthelyezendőek, különösen a Tornacsarnok-tér felhasználásával.

11. A «Vörös Ökör» épülete rendbehozandó.

12. A vasúttól a dohánygyárig terjedő 100—200 méter hosszú útszakasz kikövezendő. (A polgármester bejelentette, hogy ez hamarosan meg is lesz.)

13. A város kövessen el mindent, hogy a Ronyva szabályozásához még a háború alatt orosz foglyok felhasználásával hozzá lehessen kezdeni.

Ezen az értekezleten különösen az a kívánság terjesztett elő, hogy az utcákat előbb locsolják és azután söpörjék; a szemetet ne hagyják napokig az utcákon, hogy azután végigjárja az egész várost. Ne gyűjtsék a szemetet a házaknál, hanem hordják ki mindig az erre szánt gyűjtőhelyre. Ne engedjék meg, hogy az egyes házak- és istállókból jövő ürülék az utcán végigfutó nyitott csatornába folyhasson. A piaci rendtartást változtassák meg: ne engedjék, hogy a hetenként tartatni szokott vásár 13 utcára terjedjen, hanem az egy, a városon kívül eső helyen legyen megtartva.

Ezek a közegészségügyi kérdések a város közgyűlésén 1915 augusztus 11-én kerültek szóba. A «Vörös Ökör»-t illetően mindössze csak annyit határoztak el, hogy az árnyékszékek rendbehozandók; a városi főmérnök pedig egyelőre csak készítsen terveket az udvar kikövezésére. A hetipiacok centralizálását leszavasták azzal az indokolással, hogy a Tornacsarnok-teret lehetetlen olyan állapotba hozni, hogy ott a hetipiacok megtarthatók legyenek. A Ronyva szabályozása tekintetében kérvényt intéztek a minisztériumhoz a munkálatok engedélyezésére. Ötszáz orosz

fogoly kiutalása és 100.000 korona rendelkezérebocsátása iránt is kérvényeztek.

A város rendőrkapitánya szeptember havi jelentésében arról panaszkodik, hogy az elhatározott közegészségügyi intézkedések még nem hajtottak végre.

A város felterjesztéssel élt a miniszterelnökhöz, hogy a katonai kincstárnál hasson oda, miszerint a járványok elleni védekezéshez szükséges közegészségügyi és köztisztaságügyi költségekhez 25.000 koronával járuljon hozzá. A város azzal indokolta a kérelmét, hogy mostanáig a város hadtápkörzetbe tartozott és ebben az exponált helyzetben nemcsak hogy erősen megcsappant a város jövedelme, de kiadásai nagy mértékben emelkedtek. A folytonos katonai átvonulások folytán csak katonai szállás címén sok ezretet fizetett ki a város, nem is számítva az őszi járványok folytán keletkezett súlyos terheket.

A polgármester felkérésére ezt a kérvényt én terjesztettem fel a miniszterelnökhöz és kértem kedvező elintézését; pártfogoltam a hadügyminiszternél és a belügyminiszternél. A belügyminiszter azonban azt az értesítést küldte, hogy bármennyire is méltatja a város közegészségügyi viszonyainak javítására irányuló törekvést, a kérvényben jelzett irányban lépést nem tehet, mert a szóbanfekvő költségekkel a katonai kincstár meg nem terhelhető.

A város rendőrkapitányának december havi jelentéséből megtudjuk, hogy a rendőrkapitány a «Vörös Ökör» udvarát a kövezet helyreállításával csaknem rendbehozatta, a kapú bejáratát kimeszeltette és abba egy, az udvart is megvilágító lámpát tétetett. Az Ambrózy-féle Rákóczi-utcai állásos korcsma környékét kitisztította és fertőtlenítettette, a szekereknek a korcsma és állás körül való megállását, valamint az etetést is megtiltotta. A szekérszót a Meczner Gyula-, Károly- és Arpád-utcákról a Tűzoltó-térre helyeztette. A csatornáknak, zugoknak, utcai vízfolyásoknak száraz időben minden második-harmadik napon mészdattal való fertőtlenítését elrendelte. A heti élelmiszerpiacra, a meglévőkön kívül, 200 folyóméter hosszúságban deszka áruasztalokat készítettett és helyzetetett el, úgy, hogy ma már élelmiszert a földre rakva nem árulnak. A város tulajdonát képező Cserepes-korcsmánál a ronda, hiányos falazatú árnyékszékét helyreállította: az egyik házi-szemetet szállító szekérra fedelet csinál-

tatott (a másik szekér olyan rozoga karban volt, hogy azt fedéllel ellátni már nem lehetett). Tekintettel a himlőmegbetegedési esetekre: annak a városrésznek lakóseit, ahol megbetegedések előfordultak, a városi fő- és alorvossal beoltatta; a rendőrségen így eddig több, mint 3500 egyén lett beoltva. Újabb megbetegedés 24-ike óta nem történt. A fertőtlenítéseket két állami fertőtlenítő végzi. (A szemétszállító kocsikat illetően meg kell itt jegyezni, hogy megbotrányozással kellett tapasztalni, hogy a város állandóan nyitott kocsikban hordatta a szemetet az utcákon keresztül a szél szabad prédájára.)

A szomorú közegészségellenes állapotok azonban, úgylátszik, később sem változtak. Erre enged következtetni dr. Chudovszky Móric honvédtörzsorvosnak jelentése, melyet 1915. év végén az állomásparancsnokság felhívására terjesztett elő.

Dr. Chudovszky a város közegészségügyi viszonyait és berendezéseit tiz napon át vizsgálva és észelve, tapasztalatait összegezve, a következőket jelentette:

«I. A város fő- és mellékutcait, köztisztaság szempontjából nézve, a legelhanyagoltabb állapotban találtam.

Az utcai folyókákban szennyvíz, ételhulladék, csurgó trágyák és sok helyütt árnyékszék kiömlő szennyje található. Mindez állandó bomlásban és rothadásban, vagy mint álló poshadó szenny, vagy sok helyütt tovaflowó bűzölő csatornaszenny.

Helyenként ez a mozgó szenny a vízvezetéki közkutak tövét éri.

Egyes utcákon bőven lelhető emberi ürülék. A falakon, kerítéseken emberi ürüléknek szennyesedési nyomai.

Az utcák gyalogjáróin, a járda és a házak közötti területen mindenféle háziszemét napokon át eltakarítatlanul hever. A gyalogjárók legtöbbször takarítva egyáltalán nem lesz.

Az úttesteken a szennyet fokozza az állati ürülékek és egyéb hulladékok tömege, mit egyáltalán el nem takarítanak, vagy oly módon végzik, hogy ez a közegészség legprimitívabb követelményeinek meg nem felel.

Az utcákat, ha söprik, teszik ezt megelőző locsolás nélkül és a napnak legkülönbözőbb szakáiban. Az ily módon felvert utcapor állandóan fertőzi a nyitott üzletek és korezmák élelmiszerkészleteit, evő- és ivóedényeit. A járókelők ilyenkor csak a szájuk és orruk előtt tartott kendőkkel védekeznek a fertőzés ellen. Maga

a söprés büntetendő cselekmény; mert ha valamely házból portörölt ráznak ki az ablakon s ezt büntetik: mennyivel fokozottabban kellene annak lakolnia, aki az egész utca környékét söprésrel fertőzi!

Az összehordott szemét néha napokon át az utcán hever, ahol a szélnek és egyéb időjárási változásoknak van alávetve. Más esetekben nyitott szemétládákban vagy amellelt őrzik. A szemetet elszállítják nyitott, rozoga szekéren, melynek résein a szemét bőven kihull. A háziszemét kifuvározását hasonló módon végzik.

II. A csatornanyílások, a csatornák, a nyilvános bérkocsi-állomások fertőtlenítését teljesen mellőzték. A felvizes csatorna-rendszer csatornaszemein keresztül a csatornába vezetett árnyékszékék ürüléke állandóan bűzöl. Ugyancsak ez az ürülék a főutcák csatornáin át a nyitott malomárokba ömlik. Ily módon ezt a városrészt, amely mellett a Ronyva folyik, állandóan fertőzik. A pöcegödrök tartalmát helyenként egyenesen a Ronyva két árkába vezetik, vagy abba behordják.

Az árok kellős közepén a város tulajdonát képező «Vörös Ökör» udvarában lévő loállás a város közepét állandóan fertőzi. A hely nincs kellőképen tisztántartva, de egyáltalán olyan állapotban van, honnan az állati ürülékek el nem takaríthatók. Még rosszabbak a viszonyok a Meczner Gyula- és Rákóczi-utca szögletén lévő kocsi- és loállomásnál, ahol igazán nem lehet megkülönböztetni, vajjon az utca szennye és piszokja nagyobb-e, mint az állásé?

III. A napi- és hetipiacon, továbbá a piaci kofaállásokon árult élelmiszerek fertőzése állandóan nagyfokú és ily módon azok fertőzve kerülnek a forgalomba.

A hetivásár egyes élelmiszerei, mint pld. a zöldségneműek, a szabad földön, sokszor szemétdomb mellett, a fiakerek loállomásain, avagy itt-ott egy rongyos, szennyes lepedőn vagy zsákdarabon árusítatnak. Ha még ehhez esetleg hozzájárul a söprés: úgy azok nemcsak a talaj érintkezési felszínén, hanem kívülről is szennyyel fertőzve kerülnek a vevőkhöz.

Apró kenyér- és zsemlyeneműek piszkos újságpapíron, máskor ágyterítőkön vagy minden alátét nélküli faasztalokon lesznek gyakran árulva, épen a főforgalmi helyeken. Ugyanígy árusítják a gyümölcsöt, apró mézeskalácsokat stb. A cukorkák

legtöbbször fedetlenül, piszkos skatulyákban, farekeszekben vannak s mint igen erősen fertőzött cikkek kerülnek eladásra. Az összes ilymódon árusított élelmiszerek különösen fertőzve lesznek a fentebb leírt seprési mód következtében.

IV. A vendéglőkben és kávéházakban legtöbbször a kézmosó hiányzik, vagy pedig teljesen hasznavehetetlen állapotban van. Ezekben a közforgalmi üzletekben az árnyékszékek egy része teljesen hasznavehetetlen, vagy oly szennyes, hogy azt a használatból ki kellene zárni. Ugyancsak súlyos elbírálás alá esik az ottani bejárók, lépcsők, folyosók tisztasága is.

V. A Ronyva patak két árka és a Zsólyomka patak nem egyebek, mint a városon végigfolyó nyílt pöcegödrök, amelyeknek tisztántartásáról egyáltalában szó sem esik. Döglött állatok, pöcegödör tartalmak recipiensei ezek. Nagyobb esőzéskor a rothadó holmik az iszap kissé bevonja s ilymódon az iszap lassanként rothadó iszappá alakul át. Ugyanebbe a rothadó iszap tömegbe viszik azután be a Ronyva-hídnál a lovakat és a kocsikat áztatni s kijövetelők elkalmával magukkal hozzák az utcára ezen árkok fertőző anyagait.

VI. A város egyetlen sétaterének, a «Diana-park»-nak egy részét a közönség árnyékszéknek használja; másik része pedig az uszodaárok dögletes szaga miatt nem használható. A Kazinczy-utcai csatorna bűze eléggé ismeretes. A Kossuth- és Fő-utcák a sajtászerű seprési mód miatt gyakran járhatatlanok. A hegyvidék zárt. A friss levegőn való sétát igénylő katonáinknak igazán nincs helyük, ahol szabadon mozoghatnak és egészségüknek hasznára a szabadban tartózkodhatnak.»

Dr. Chudovszky jelentése végén, minthogy a város vezetőségétől a jövőben sem reméli, hogy ezeket a mizériákat orvosolni fogja, azt a javaslatot teszi, hogy mindazon intézkedéseket, melyekkel a fertőzés lehetőségét megelőzni lehet, ne bízzák a város vezetőségére. A háborúokozta nehéz viszonyok között hivassék össze a járványbizottság és annak a kezére bízassék a város közegészségügyének az intézése.

XIII.

Iskola és közegészségügy.

A Sátoraljaújhelyben lévő iskolahelyiségeket mindjárt a háború kitörése után lefoglalta a katonaság.

A sorozóhelyiségeket, a laktanyákat és kórházakat az iskolákban helyezték el.

A kormány mindjárt kezdetben azon az állásponton volt, hogy a háborús viszonyok mellett is az iskolák működését nem szabad abbahagyni.

Gróf Tisza István 1914 október 15-én kelt levelében a következőket írja nekem :

«Épen a nyugtalanító hírekkel és izgató hangulattal szemben a legelső dolog, hogy mindenki hivatásának éljen és elfoglalja magát. Épen annak kell elejét vennünk, hogy tétlenül izguljanak és egymást riasszák az emberek. A kolera pedig az a járvány, mely legkevésbé teszi indokolttá az iskolák bezárását. Ha csak igazán tömegesen betegednének valamely községben az emberek, kellene bezárni az iskolát. Mentől exponáltabb helyen van egy vidék, annál szigorúbban kívánjuk keresztülvinni azt, hogy folyjon az iskoláztatás, ahol csak egyáltalában van tanító a községben.»

A megfigyelőállomás létesítésével elég férőhely állván rendelkezésre: semmi értelme sem volt annak, hogy az iskolákat továbbra is kisajátítsák kórházak céljára.

A hadügyminisztérium 1915 július havában elrendelte, hogy a kórházak céljaira igénybevett iskolaépületek, melyek a barakkok felépítése következtében nélkülözhetővé váltak, kiüríttessenek és az iskolai hatóságok rendelkezésére bocsáttassanak.

Ezt megelőzően magam is tettem már lépéseket, hogy az újhelyi iskolák ismét megnyiljanak és a kórházak kiköltözködjenek az iskolahelyiségekből.

Különösen a cs. és kir. tartalékkórház foglalt el több iskolahelyiséget és pedig: az állami elemi iskolát, az állami polgári leányiskolát, melyek kénytelenek voltak bérelt helyiségben, mint pld. a vármegye fogháztermében és más helyiségekben hajlékot

keresni és úgy itt, mint más tanintézetekben egyik helyről a másik helyre kellett vándorolni a növendékeknek.

Ismételten felterjesztést tettem a belügy- és honvédelmi miniszter urakhoz; a kassai katonai parancsnokságnál is eljárám, hogy a tartalékkórház, mely az iskolákat elfoglalja, a barakkba költözködjék át. A Militárkommando akadályokat látott az átköltözködésben és különben sem tartotta sürgősnek az ügyet, azt híván, hogy a tartalékkórház rövidesen elköltözik rendes állomáshelyére. Ám hónapok multak és a tartalékkórház még mindig itt volt. Végre a honvédelmi miniszter beleegyezett abba, hogy a tartalékkórház a helybeli honvédlaktanyába költözzék át. Mégis sokáig tartott az átköltözködés, úgyhogy az állami elemi iskola csak 1916 augusztus végén nyerte vissza helyiségeit. Az állami polgári leányiskola 1915 szeptember 23-án, a zsidó iskolák 1915. év végén, a róm. kath. elemi iskola pedig 1916 március 1-én adatott vissza rendeltetésének.

XIV.

A sátoraljaujhelyi pályaudvar hygienája.

A sátoraljaujhelyi vasúti állomás háborús hygienájának külön fejezetet kell szentelnem.

A háború első hónapjaiban a vasúti állomáson az egészségügyi viszonyok — joggal mondhatom — kritikán alóliak voltak.

Az általános zürzavar képe itt is meglátszott: az egészségügy itt is mostohagyermek volt.

Pedig, ha valahol, úgy itt a vasúti állomáson kellett volna az egészségügyi viszonyokra éber szemmel ügyelni, mert hiszen ez fontosabb volt minden más ügynél. Sátoraljaujhely vasúti gócpont. Az állomás úgy teher-, mint személyforgalmi-, katonai- és polgári tekintetben rendkívüli módon igénybe volt véve. A pályaudvar a harctérre menő katonavonatokkal, továbbá a rendes polgári személyforgalommal, végül a beteg- és sebesültszállítmányokkal túl volt zsúfolva. A «Hinterland»-ból jövő egészséges katonák, a harcterről jövő betegek és sebesültek, valamint az utazó polgári közönség összevegyülve szorongtak az állomáson.

Hygy ezek után a fertőző ragályoknak és járványos beteg-

ségeknek milyen melegágya volt ez a vasúti állomás: ezt el lehet képzelni.

A háború kezdetén s még a későbbi hónapokban is a hadvezetőség minden tevékenységét a harcéri viszonyok vették igénybe; a «Hinterland»-dal csodálatosképen nem törődött.

Csak később jött rá a hadvezetőség, hogy a hadseregek eminens nagy érdeke az, hogy a «Hinterland» egészségügyi tekintetben kifogástalan legyen, mert a közegészségügyi viszonyoknak a «Hinterland»-ban történő romlása úgy a hadsereg, mint a polgári közönség egészségét veszélyezteti, ami ezután természetesen a legkárosabban befolyásolja a hadiérdekeket.

Az elhanyagolt egészségügyi állapotok következtében szomorúan siralmas viszonyok voltak a pályaudvaron.

A harcterről a különböző katonai- és polgári vonatokkal visszatérő beteg- és sebesült katonák az állomáson egy üres szerelvénybe helyeztetek el és ez a szerelvény mindaddig ott állott, amíg meg nem telt, ami néha 2—3 napig is eltartott. A beteg katonák ürülékei természetesen az állomási vágányok közé estek és így ott a fertőzés veszedelme állandó volt. Az egész állomás valóságos trágyadomb volt, a legutálatosabb büzt terjesztve, ami különösen elviselhetetlenné vált, amidőn az esős időjárás beállott.

Ezek az állapotok nemcsak a vasúti személyzetnek, hanem a katonaságnak és a polgári közönségnek egészségét is a legkomolyabban veszélyeztették.

De maguk az infekciós betegvonatok is néha napokig vesztegeltek a vasúti állomáson és a kolerában, vérhas- és tifuszban szenvedő beteg katonák az állomást valóságos fertőzőteleppé tették.

A mizériákat csak növelte, hogy ahelyett, hogy a forgalomnak megfelelően kibővítették volna a vasúti állomást, a sátoralja-új helyi Vörös Kereszt állomási kirendeltség a pályaudvar I. és II. osztályú várótermét lefoglalta kötözőhelynek. Ezzel kapcsolatban a közönség elől el volt zárva a vasúti perron is. Ennek folytán a vasúti utazóközönség kiszorult a vasúti étterembe, ahol azután hering-módrá szorongtak az emberek.

A vasúti étterem éjjel-nappal igénybe volt véve.

Miután még a fertőző betegségekben szenvedő katonák felett is igen laza volt a felügyelet: nem túlzok, ha azt állítom, hogy az utazóközönség nap-nap mellett egy asztalnál étkezett ezekkel a beteg katonákkal. Akkor még nem volt a közönség tudatában

annak, hogy a harctérről visszatérő sebesült katona milyen veszedelmes lehet a környezetére. Ezért az fel sem tűnt, ha az utasok a vasúti vendéglőben egyenesen keresték a sebesült katonák társaságát és kíváncsiskodva érdeklődtek a harctér felől. A közvetlen fertőzésnek a lehetősége tehát itt is meg volt adva.

A vasúti állomáson az árnyékszékek a lehető legegyszerűbb állapotban voltak. Rendszeres szagtalanításnak és fertőtlenítésnek sehol sem volt nyoma.

Az utasoknak a fertőző betegségek szempontjából való vizsgálataira két járványorvosnak az alkalmazásával történt intézkedés. Az orvosok azonban ezeket a fontos szolgálatokat, részint a túlterheltségük miatt, lányhán és felületesen látták el.

Az államvasútak az I. osztályú személykocsikat megszüntették és a II. osztályú kocsik is faülésesek voltak. Azért történt ez, hogy a fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából a vasúti kocsik könnyebben legyenek fertőtleníthetők. Erre kiterjedt az illetékes tényezők gondja. De, hogy a legsúlyosabb járványosbetegekkel telt kórházvonatok ne vesztegeljenek közvetlenül a közönség orra előtt; hogy az utazóközönség szabadon ne érintkezhessek a beteg- és sebesült katonákkal; hogy a legegyszerűbb tisztasági- és egészségügyi szabályokat betartsák úgy a vágányokon, mint a vasúti épület helyiségeiben: ezzel már nem törődött senki.

Mihelyt nagyjában elkészültem a megfigyelőállomás építésével, a vasúti állomás közegészségellenes viszonyainak megváltoztatásával kezdtem foglalkozni.

A belügyminiszter felterjesztésekre készséggel szabad kezet adott.

Legelső dolgom az volt, hogy a pályaudvaron működő két járványorvost, akik a pályaudvarra érkező betegek és sebesültek szétosztásával és kiválasztásával foglalkoztak, átvegyem a megfigyelőállomás állományába. Céлом ezzel az volt, hogy felügyeletet gyakorolhassak a járványorvosok felett.

A megfigyelő és vasúti állomáson teljesítendő orvosi szolgálat közötti ezen kapcsolat különben is nagyon kedvezően érezte befolyását a viszonyok megváltoztatására.

Amint már említettem, visszas állapotokat teremtett az, hogy a Vörös Kereszt sátoraljaujhelyi kirendeltsége az I. és II. osztályú várótermet, nemkülönben a perront elfoglalta az átmenő betegek és sebesültek elhelyezésére és a könnyű sebesültek kötözésére.

Ennek azután az volt az eredménye, hogy a közönség a várótermekből és a Perronról a vasúti étterembe szorult, ami rettenetes túlszűfolttságot okozott és a közönséget a legnagyobb mértékben kitette közvetlenül a harctérről érkező beteg és sebesült katonákkal való érintkezésnek.

Azért intézkedtem, hogy ezeket a várótermeket a Vörös Kereszt kirendeltsége kiürítse és átadja eredeti rendeltetésének. Felterjesztésemre a belügyminiszterium hozzájárult ahhoz, hogy a Vörös Kereszt részére a vasútállomás mellett hygienikusan berendezett barakkok építtessenek. Így lett az a kérdés megoldva, hogy úgy a várótermek, mint a Perron ismét a közönség rendelkezésére volt bocsátható.

Elrendeltem továbbá, hogy a vasúti állomás összes fő- és melléképületei ezentúl a legalaposabban fertőtleníttessenek. Ezt úgy eszközöltem, hogy a vasúti állomás épületeinek falazatát oltott mésszel vonattam be, a bútorzatot és padozatot pedig (a Perront is beleértve), szappanos lúgos oldattal való alapos lesúrolás után szublimátos oldattal lemosattam. Ezt a fertőtlenítő eljárást a vasúti állomás főhelységeiben, ha lehetett, hetenként egyszer, a konyhában, szervirozó helyiségben és a mellékhelyiségekben pedig hetenként kétszer megismételttem. A kiszolgáló- és konyhaszemélyzet bacillushordozó voltára nézve kezdetben bakteriologiai vizsgálatokat is ejtettem meg. Természetesen ezeknek az intézkedéseknek a végrehajtását a legszigorúbban ellenőriztettem.

A vasúti állomáson lévő árnyékszékek hónapokig rettenetes állapotban voltak. A polgári- és katonai hatóságok folytonosan csak azon veszekedtek, kinek a terhet képezi az új illemhelyek felállítása? Intézkedés azonban még a háború kitörése után egy év múlva sem történt. Emiatt meg nem szünő eréllyel sürgettem az árnyékszékek halasztást már nem tűrő felépítését. Sürgetéseimnek sikere is volt, amennyiben a kereskedelmi miniszter az állomás felvételi épületeiben és a raktár mögött lévő latrinák megszüntetésével megfelelőbb helyen közel 15.000 korona költséggel a közegészség és tisztaság igényeinek megfelelő árnyékszékeket létesített.

A vasúti Perron fakorlátja oly rozoga állapotban volt, hogy annak rendszeres fertőtlenítése lehetséges nem volt. Miután ez a körülmény veszélyes volt a fertőzés tovább hurcolására, súlyt helyeztem arra is, hogy az állomás Perronjának rozoga fakorlátja helyébe az igényeknek megfelelő vaskorlát építtessék. Bár hosszú

küzdelmekkel, végül mégis sikerült ez is és közel 5000 korona költséggel, bár egyszerű, de fertőtlenítésre alkalmas vaskorlát épült a perronon.

De a legfontosabb teendő a vasúti állomáson annak a veszedelmes állapotnak a megszüntetése volt, hogy a betegeket és a sebesülteket szállító vonatok lehetőleg ne fussanak be a vasúti állomásra.

Az ország északi részéről érkező betegvonatok, amelyek részint Sátoraljaújhelyre, részint az alantabb fekvő helyekre (Miskolc, Hatvan stb.) voltak irányítva, a sátoraljaújhelyi vasúti állomáson órákig, olykor napokig vesztegeltek, mert Sátoraljaújhely vasúti csomópont lévén, a transportok itt gyűjtettek össze és alakították meg. A várakozási idő alatt a közvetlenül a harctérről jött betegek, akik sem féregtelenítve, sem fertőtlenítve nem voltak, a vasúti pályaudvaron szabadon össze-vissza járkáltak; az éttermekben s a várakozó szobákban hosszabb időt töltöttek, a polgári utazóközönséggel állandó érintkezésben voltak; sőt az is megtörtént, hogy — ha elég idejük volt rá — a városba is belátogattak és a nyilvános helyeket is felkeresték.

Hogy ezek az állapotok milyen nagy veszedelmet rejtettek magukban, azt felesleges hangsúlyoznom. Mindenesetre a Gondviselés különös védelmének köszönhető, hogy a Sátoraljaújhelyi pályaudvaron, a fertőzés melegágyában, eddigelé is nagyszámú megbetegedés nem fordult elő.

A nyári időszak beálltával azonban a fertőzés továbbterjedésének megakadályozására fokozottabb mértékben kellett gondot fordítani.

Kovács Károly vasúti vendéglős 1915. július 2-án kiütéses tifuszban megbetegedett, amit szakorvosaim kétségkívül megállapítottak és július 5-én meg is halt.

A vasúti vendéglős szomorú példája mindenesetre jó alkalom volt, hogy a harctérről érkező betegvonatok körüli mizerábilis állapotok megszüntetését, amelyet hónapok óta hasztalanul kértem az illetékes hatóságoktól, ismét megsürgessem.

Úgy ebben a kérdésben, mint más ügyekben is, szomorúan kellett tapasztalnom, hogy valamely intézkedésnek a kieszközlését bármily szükséges is lett volna az, mindig megakasztotta, vagy legalább is nagyon késleltette azon körülmény, hogy a katonai és polgári hatóságoknak, és pedig úgy a felső- mint az alsó hatóság-

goknak a hatásköre és illetékessége nem volt szigorúan elkülönítve s így egyik hatóság sem tartotta magát illetékesnek az intézkedésre. Mikor ezt én kitanultam, már egész természetesnek találtam, hogy az eljárás gyorsulása céljából kérelmemet, illetve előterjesztésemet egyszerre több katonai és polgári hatósághoz kell intézmem. Kezdetben gyakran megtörtént aztán, hogy a hatóságok több példányban is megkapták irataimat. Kezdetben haragudtak is reám a hivatalok, hogy én egy ügyben úgy elárasztottam őket előterjesztéseimmel; de én ezzel nem törődtem, mert meg voltam róla győződve, hogy máskép nem tudok semmit sem kicsikarni. Később azután engedtek már a hatóságok is, amelyekkel állandó érintkezésben állottam és igyekeztek mindent megtenni, ami csak lehetséges volt.

A betegszállító vonatok tárgyában is az összes hatóságokat alarmiroztam az állapotok türhetetlen voltával és az ügy végleges elrendezése céljából annak elrendelését kértem, hogy:

1. a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomásra irányított betegszállító vonatok a sátoraljaújhelyi pályaudvar érintése nélkül közvetlenül a megfigyelőállomás saját vasúti állomására tolaszanak ki, amely állomás a Sátoraljaújhely-Mezőlaborcz és Sátoraljaújhely-Csap vonalat összekötő u. n. deltavágány mellett épült. A vasúti állomás úgy is túlsúfolt volt; ennek ellenére azt a helytelen gyakorlatot üzték, hogy a megfigyelőállomásnak szánt betegvonatokat is előbb a nagy vasúti állomásra irányították és csak azután tölték ki a deltára. Amíg azonban ez megtörténhetett, a vonatoknak sokáig kellett várni, hogy szabad legyen a pálya.

2. Az ország északi részéből érkező minden betegvonat, amelynek a sátoraljaújhelyi pályaudvaron kell keresztülmennie, közvetlenül a deltavágányra irányíttassék, hogy ezek a vonatok addig vesztegeljenek itt, míg a vonatnak az útja a sátoraljaújhelyi pályaudvaron keresztül felszabadul. A deltavágányon a betegvonatok ugyanis elérték volna; ezeket itt kellő fegyveres ellenőrzés alá is lehetett volna helyezni, esetleg ugyanitt a betegeket a veszteglés időtartama alatt élelmezni is lehetett volna. Ezzel kapcsolatosan azért azt indítványoztam, hogy a sátoraljaújhelyi pályaudvarról a «Verköstigungsstation»-t helyezték a megfigyelőállomásra a deltavágány mellé, egy újonnan építendő barakkba. Ezzel a fertőzés terjedésének megakadályozásán kívül még azt az előnyt is kihasználtuk volna, hogy egyrészt a sebészi

kötésváltást igénylő betegek a megfigyelőállomáson szakszerű ellátást nyertek volna, másrészt a továbbszállításra alkalmatlanná vált súlyos betegek — a fertőző betegeket is beleértve — közvetlenül lettek volna átadhatók a megfigyelőállomásnak és nem lett volna szükség a betegeket a városon keresztülhurcolni. A «Verköstigungsstation» áthelyezésével a pályaudvar is megszabadult volna az élelmezéssel járó torlódásoktól és tisztátlanságoktól.

Ugyanebben az időben a kereskedelmi minisztérium is panaszkodott a honvédelmi minisztériumnál amiatt, hogy a harctérről egyenként vagy kisebb csoportokban visszatérő beteg- és sebesült katonák a sátoraljújhelyi vasúti állomáson gyűjtetnek, ahelyett, hogy azok beutaltatnának a megfigyelőállomásra.

Arról külön fejezetben fogok beszélni, hogy a delta-vágány kiépítése és ezzel kapcsolatosan a vasúti állomás tehermentesítése és általában a beteg- és sebesült katonákat szállító vonatok befogadása tekintetében milyen javaslatokat tettem a hadvezetőségnek. E helyen csak azt említem meg, hogy — sajnos — a katonai vezetés előterjesztésemre csak azt rendelte el, hogy a sátoraljújhelyi megfigyelőállomásra irányított betegszállító vonatok ezentúl ne vesztegeljenek a sátoraljújhelyi vasúti állomáson, hanem a vasúti állomás érintése nélkül közvetlenül a megfigyelőállomás vasúti deltavágányára tolassanak ki s ott vesztegeljenek addig, amíg a pálya szabaddá válik. Ez azután azt eredményezte, hogy az újhelyi vasúti állomás továbbra is túlszűfolt maradt és a beteg- és sebesült katonáknak a polgári közönséggel való érintkezése ezután sem szűnt meg teljesen. A hadvezetés ugyan szigorú kötelességévé tette a pályaudvarparancsnokságnak, hogy a betegszállítóvonatokra felügyeljen, hogy a beteg- és sebesült katonák a vonatot el ne hagyják — ezt a rendeletet azonban megbízhatóan végrehajtani nem lehetett.

A fertőzés terjedését elősegítette az a körülmény is, hogy közvetlenül a harctérről szabadságolt tisztak, tisztiszolgák és közlegények előző megfigyelés nélkül a vasúti kocsikban a polgári közönséggel együtt utaztak, minden akadály és ellenőrzés nélkül kiszállottak, a vasúti éttermekbe és — ha volt idő rá — a közbeső városokba is bementek, miáltal a legnagyobb mértékben megfertőzhették a közönséget.

XV.

Miniszteri biztosi megbízatásom.

Mikor a kormány a hadvezetőséggel abban állapodott meg, hogy a mögöttes országrész (Hinterland) biztosítására megfigyelő-állomásokat fog létesíteni, nehogy a hadsereg által behurcolható járványok az ország egyes részeit megfertőzzék: azt határozták el, hogy az országban 14 helyen fognak ilyen megfigyelőállomást létesíteni. E megfigyelőállomások élére a legtöbb helyen a főispánt, vagy egy országgyűlési képviselőt állítottak. Sátoraljaujhelyre vonatkozóan — lévén az már stratégiai szempontból is nagyon exponált hely, de még Zemplénmegye sajátos adminisztratív viszonyai miatt is — kivételt tettek és nem a rendes statusból vették a miniszteri biztost. Így történt, hogy dr. Hajós Béla, miniszteri tanácsos a belügyminisztériumból, a belügyminiszter és a miniszterelnök megbízásából engem 1914 október 16-án Perbenyiken felkeresett és megkérdezett, elvállalnám-e ezt az állást? Én minden habozás nélkül elfogadtam, már csak azért is, mert a háború kezdetén felajánlottam szolgálataimat a miniszterelnöknek azzal az indokolással, hogy ha a háború sokáig fog tartani, amit nem tudok, az emberek el fogják veszíteni a fejüket; járványok, esetleg visszavonulások, ellenséges betörések jöhetnek és a közigazgatási hatóságok támogatás nélkül lesznek.

Ismerve a közigazgatási-, különösen a közegészségügyi viszonyokat Zemplénben, hazafias kötelességemnek tartottam, hogy kivegyem a magam részét a háborúból; tudtam és éreztem, hogy itt a hatóságok támogatásában eredményes és hasznos munkát végezhetek. Csak azt kötöttem ki feltételül — nem lévén a munkapártnak tagja, de ismervén a mi politikai és társadalmi viszonyainkat — hogy ha a kormány bizalmi férfiam vagyok is, ne legyek annak közege; bizonyos irányban legyen szabad kezem és én viszont önzetlenül és minden jutalom nélkül fogom ezt az állást elfoglalni.

Dr. Hajós Béla örömmel fogadta kijelentéseimet és megkérdezett, vajjon nem gondolom-e, hogy Munkácson is lévén szükség egy független egyénre, mint vezetőre — a főispán székhelye Beregszászon lévén, Munkács neki távol — Schönborn

Károly el fogja-e fogadni a hasonló megbízatást? Mire én neki azt feleltem, hogy — ismervén gróf Schönborn felfogását — meg vagyok róla győződve, hogy ő a megbízatást ép úgy, mint én, a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel fogja elfogadni. mert azon az exponált helyen abba a helyzetbe jöhet, hogy áldásdús tevékenységet fejthet ki.

Kinevezési okmányomat, amely 1914 október 22-én kelt, október 26-án vettem kézhez, melyet — mint első miniszteri biztos iratomat — az alábbiakban szószerint közlök:

«Az északi harctéren fellépett járványos betegségek továbbterjedésének lehető megakadályozása céljából a harctérről elszállított sebesült- és beteg katonák a hadügyminiszter úrral történt megállapodás alapján megfigyelőállomásokon helyeztetnek el, ahonnan a fertőzéstől mentesek és szállításra alkalmasak öt napi megfigyelés után fognak az ország többi részeibe továbbítani.

Ily megfigyelőállomások 14 helyen állítatnak fel s azok szervezésével és vezetésével külön miniszteri biztosok bizatnak meg.

E megfigyelőállomásra miniszteri biztosnak Nagyméltóságodat nevezem ki.

A miniszteri biztosok hatásköre a megfigyelőállomások létesítéséről rendelkező $\%.$ idezárt mellékletemben van részletesen megállapítva.

Minden egyes megfigyelőállomáson elhelyezett kórházi intézetekhez a katonai szolgálat ellátására külön katonai parancsnokságok állítatnak fel, melynek parancsnokai a miniszteri biztossal mindenkor teljes egyetértéssel járnak el és öt működésében támogatják.

A katonai parancsnokságok részére a honvédelmi miniszter úr által kiadott szolgálati utasítások egy-egy példányát tájékoztatás céljából idezárom.

Nagyméltóságod részére felmerülő készkiadásai fedezésére előlegesen fizetendő havi 500.— korona napidíjat és útiátalányt állapítottam meg, amelynek működése napjától kezdődőleg leendő kiutalványozása iránt intézkedni fogok.

Felkérem Nagyméltóságodat, hogy miniszteri biztos működését mielőbb megkezdeni és a megfigyelőállomás szer-

vezésével kapcsolatos intézkedésekre vonatkozólag hozzám mielőbb előterjesztést tenni sziveskedjék.

Fogadja Nagyméltóságod hazafias üdvözetem nyilvánítását.

Budapest, 1914. évi október hó 22-én.

Sándor s. k.»

Miután tudtam, hogy a kinevezésem már megtörtént, még a kinevezési irat vétele előtt bementem Újhelybe tájékozást szerezni a helyre vonatkozóan, ahová a barakkok épülni fognak és tájékozódni egyéb körülményekről is.

Miután ez abba az időpontba esett, amikor Tisza miniszterelnök körútját megtette és Homonnáról Sátoraljaújhelybe volt jöendő: ezt külön fejezetben fogom leírni.

XVI.

A hely megválasztása.

Tisza miniszterelnök Ghillány Imre földművelésügyi miniszter társaságában az orosz betörés által sújtott vidéket utazta be. A program szerint október 23-án reggel érkezik Miskolcra; onnan autón megy tovább Kassára és Eperjesre; 24-én jönne azután vasúton Homonnára és estére Újhelybe. Miután a helyre vonatkozóan, ahol a megfigyelőállomást elhelyezni lehessen, nem voltam tisztában: október 24-én a délelőttöt használtam fel arra, hogy a terepet kiszemeljem. Nagyon megkönnyítette elhatározásomat az, hogy az összes hatóságok fejei: a főispán, az alispán, a tiszti főorvos és a polgármester, mind Tisza elé mentek és így nem titkolhatták el előttem azt, hogy — amint azt most megtudtam — azon a napon, amikor dr. Hajós Béla engem a miniszteri biztosság elvállalására felszólított, a főispánnal, az alispánnal, a megyei főorvossal és a város képviselőjével a helyet már kiválasztotta volt, ahová a barakk-kórházat felépíttetni szándékoztak.

A felépítendő barakknak az a hely, amelyet a helyi hatóságok már kiszemeltek, távolról sem volt már megfelelő, miután kicsiny volt, mélyen fekvő és így esetleges árvíznek kitéve. A hatóság ezen a kiszemelt helyen, mely pedig építkezésre egyáltalán nem felelt meg, már munkálatokat is végeztetett. Első

teendőm tehát az volt, hogy 1914 október 25-én a folyamatban lévő, teljesen céltalan munkálatokat beszünttettem és egy más, megfelelőbb építkezési hely után néztem.

Október 27-én az ú. n. Delta-szigetet szemeltem ki építési helyül, mert ezt a barakk céljaira igen megfelelőnek találtam. Ez jóval magasabban feküdt, a várostól elszigetelten és vízvezetékekkel, csatornázással és villamosvilágítással könnyen ellátható nagy terület volt.

A délelőtt folyamán elkészítettem a tervet, a műszaki leírást és amikor ezekkel készen voltam, délután Tisza elé mentem autómmal Nagymihályig; ott beszálltam a miniszterelnök kocsijába s előadtam neki az egész tervezetet, melyhez nemcsak ő, hanem az összes jelenlévők, így a zemplénmegyei hatóságok fejei is beleegyezésüket adták. Tiszát arra is megkértem, hogy másnap a helyszínt is nézze meg s akkor meg fog győződni róla, hogy az általam kiszemelt hely a célnak mindenképen meg fog felelni.

Igy is történt: Tisza másnap reggel, mielőtt Újhelyből Ungvárra indult volna, a helyet megtekintette; a jelenlévő urak is a helyet jónak találván, Tisza felkért, hogy a munkához mielőbb lássak hozzá.

Én már ekkor tisztában voltam azzal, hogy óriási nehézségeim lesznek, különösen ami a szükséges építési anyagok odaállítását illeti. Ezért feltételül kötöttem ki, hogy a két, Csap és Mezőlaborec felé vezető fővonalakat régebben összekötő, az ú. n. mozgósítási vágányt nekem mielőbb állítsák teljesen helyre, mert másképp én az anyagokat nem szállíttathatom oda és később a sebesülteket sem, ha ilyenek jönni fognak. (Ezt az összekötővágányt ugyanis érthetetlen okból még a háború előtt teljesen kikapcsolták a forgalomból, sőt nemcsak a sineket, de még a talpfákat is eltávolították — hogy kicsoda, arra ma sem lehet rájönni — s így csupán csak a töltés maradt meg, mely természetesen fűvel, bokrokkal teljesen be volt növe.)

Már akkor jeleztem Tiszának, hogy nagy nehézségeim és akadályaim lesznek a MÁV különböző osztályaival és kértem őt, támogasson engem ezen nehéz munkámban. Ezt ő megígérte és szokása szerint meg is tartotta.

Az ú. n. delta-vágányról a következő fejezetben szólok.

XVII.

A deltavágány és a vágányzár.

1914. évi október hó 30-án körlevélben tudattam az illetékes megyei és városi hatóságokkal, hogy a sátoraljaújhelyi harc-
téri betegmegfigyelő-állomás építését és szervezésének vezetését
átvettem.

Már a terep helyének a megválasztásánál döntő volt előttem
az a körülmény, hogy az a várostól teljesen el volt különítve
azon a szigeten, amelyet a sátoraljaújhely—mezőlaborci és a sátor-
aljaújhely—csapi vasútfővonalak és az ezt a két vonalat összekötő,
már régen felhagyott deltavágány alépitménye zárt körül.

A deltavágány töltése, kavicságyazata megvolt; csak arra
volt még szükség, hogy a talpfák a sinekkel a vágányhálózat
pálya-szintjébe emeltesse.

A telep építési anyagának odaszállításához a deltavágány
helyreállítására feltétlenül szükség volt, mert a telep egész ter-
letét kavicsal kellett burkolni és az épületek belsejét ki kellett
betonirozni.

A barakk-telep fekvése a fentebb mondottaknál fogva olyan
volt, hogy a betegszállító vonatok a deltavágányon egyenesen a
telep felvételi épületei elé juthattak.

A miniszterelnököt már Sátoraljaújhelyen tett látogatása
alkalmával megkértem arra, hogy a deltavágány teljes hosszában
kiépipítsék; vagyis nemcsak a mezőlaborci oldalon, hanem Csap
felől is, hogy innen is lehessen majd úgy anyag- mint beteg-
szállító vonatokat a telepre irányítani.

Több mint 30 évi helyi tapasztalatom amellet szolt, hogy
a sátoraljaújhelyi pályaudvar befogadóképessége még normális
viszonyok között is elégtelen volt; a háború okozta megterhelés
mellett pedig az a deltavágány nélkül a hadvezetés rovására tel-
jesen csődöt mondott volna.

Ezek szerint a deltavágány üzembehelyezését úgy a nagy
pályaudvar tehermentesítése, mint a megfigyelő-állomás létesítése
egyaránt megkövetelte.

A közforgalmi utaktól távolálló, szántóföldekkel körülvett
területen a hozzáfutás lehetetlensége veszélyeztette volna az építő-

munka előrehaladását. A felázott szántóföldeken egy forcirozott útépités nem haladhatott volna oly mérvben, hogy azzal a megfigyelőállomás területéhez való hozzájutás rövidesen biztosított-nak látszott volna. Kétségtelenné vált továbbá, hogy a barakkok építéséhez szükséges nagy anyagmennyiség az igásfogat hiánya miatt még elsőrangú utakon sem lenne kellő időben a helyszínére fuvarozható.

A sátoraljújrhelyi vasúti állomás már többször említett befogadóképességének elégtelensége miatt órákig vesztegeltek katonai vonatok a nyílt pályán és így a barakkok építéséhez való anyagoknak a nyílt pályán való lerakása — eltekintve az említett nehézségektől — lehetetlen lett volna.

Mindezeket a kedvezőtlen körülményeket azonnal felismerve, minden igyekezetem odairányult, hogy a csapi és mezőlaborci fővonalakat összekötő, évtizedekkel felhagyott deltavágány kiépítésének engedélyezését kieroszakoljam.

Ez szerencsére sikerült is és örömmel tapasztaltam e fontos ügyben az illetékes hatóságok támogatását.

Október hó végén kezdtünk hozzá a deltavágány építéséhez és néhány nap alatt már készen is állt a mű.

A dolognak legnehezebb része azonban csak most következett: bekötni a deltavágányt a mezőlaborci vonalba.

Ez a művelet ugyanis legalább három órai vágányzárt tett szükségessé; minthogy pedig csapatainknak Galiciából Porosz-Sziléziába való átszállítása akkor volt folyamatban: a vágányzárért ezen a fővonalon senki sem akarta a felelősséget vállalni.

A megfigyelő-állomásra nézve azonban életkérdést jelentvén a deltavágánynak mielőbbi bekapcsolása — mert hiszen a minisztérium az építést a legsürgősebbnek jelezte — elhatároztam, hogy a deltavágánynak a bekapcsolását a saját felelősségemre végrehajtom.

Amidőn ezt Mártha műszaki tanácsos, az államépítészeti hivatal főnöke, aki a műszaki dolgok intézésére mellém volt rendelve, meghallotta: halálra rémült és folytonosan hangoztatta, hogy itt valakinek a fejét fogják venni a vágányzárért.

A nevezetes napon — november 4-én — délután $\frac{1}{2}$ órakor érkeztem Sátoraljújrhely-gyártelepi vasúti állomásra és 100 galíciai katonával azonnal megkezdtem a kitérő befektetéséhez odaérkezett hat vagon kavics kirakását. Délután 2 órakor kez-

dődött meg a vágányok felszakítása és ezzel a vonatok közlekedésének beszüntetése.

A sátoraljújhelyi és legényealsósnihályi vasúti állomások egyszerre megteltek katonai vonatokkal. A postavonatok is Legényealsósnihályin vesztegeltek. Hiába volt minden jajveszékelés, hiába a felelősségrevonással való fenyegetődzés: bárkinek bántódásáért vállaltam a felelősséget és a munka egész folyamata alatt a munkahelyen tartózkodtam.

Ennek az energikus és határozott fellépésemnek volt köszönhető, hogy két és fél óra múlva a Sátoraljújhely-gyártelepi állomáson a pálya szabaddá lett és az első mozdony az üres kavicsvagonokat betolhatta a deltavágányra.

Nagyon örültem, hogy a dolog minden komolyabb következmény nélkül így sikerült. Néhány nap múlva megtörtént a helyszíni bejárás is és a deltavágány átadatott a forgalomnak.

Ezzel a tulajdonképeni barak-építkezési munka előrehaladása és zavartalan folyása biztosítva volt.

Említésreméltónak találom, miszerint az építkezés befejezése után az Államvasutak a deltavágány egész építkezési költségét a hadikincstár nyakába akarta sózni. Ez azonban nem ment, mert hiszen a delta nagyrészen az Államvasutak érdekét is szolgálta.

Ezután tűnt csak ki, mennyire szükséges volt annak létesítése! A túlszűfolt nagy vasúti állomásnak ugyanis, felette szorult helyzetében, nagy segítségére volt a deltavágány. Az állomás nem bírta befogadni az egymásután befutó vonatokat. A forgalmat nagyban megakasztotta az, hogy a vonatok a csapatok élelmezése, a lovak itatása stb. céljából nem ritkán 40—60 percre is az állomáson vesztegeltek. Természetesen elállották a vágányt, amelyre pedig már egy másik, a szomszéd állomáson ácsorgó vonat várakozott. A delta itt nagyban segített a bajon, különösen akkor, amidőn 1915 január havában, majd 1916 május havában a német csapatok tömegesen jöttek Kassa felől. Ezek a vonatok nem is érintették Sátoraljújhely állomását, mivel a mozdonycserét a deltán lehetett eszközölni. Alig 3—4 pernyi várakozás után a vonatok folytathatták útjukat Csap felé a deltán keresztül. Ezzel az állomás megtakarította a szükséges tolatásokat, miáltal a fővágány nagyban mentesült.

Két esetben és pedig az 1916. év tavaszán és nyarán, váltó-

rongálás következtében a Csap felőli vágányon kocsik borultak fel, melyek eltorlaszolták a fővágányt és Csap felé megakasztották a forgalmat. Ez épen a legsürgősebb szállítások idejében történt. Ekkor is a delta mentette ki zavarából a vasutat, mert a vonatokat Csap felé a deltán keresztül engedték be, illetve azon át indították.

Hogy miért nem építették ki a második vágányt is Újhelyből Csapra és tovább: ezt más alkalommal fogom elmondani.

Ha a vasúti nagyállomás már teljesen bedugult; ha teljes forgalmi fennakadás kísértett: mindig a delta volt a menedék, mert a deltára ki lehetett tolni a vonatokat és olyan kocsikat, amelyeket a katonaság Újhelyben vesztegelni rendelt. Igen gyakran megtörtént, hogy tehervonatokat, katonai vonatokat a deltán rendeztek és állítottak össze és közvetlenül innen indították el anélkül, hogy a nagyállomást terhelték volna vele. A kórházvonatok tárolása csakis a deltán történt.

Ilyen forgalmi viszonyok mellett már az 1915. év elején kétségtelenné vált, hogy a deltát kitérővágánnyal kell kiegészíteni.

Az egyre emelkedő nagy forgalom mellett a nagyállomás befogadóképessége immár teljesen kimerült.

Miután a deltavágányra kirakás végett kiállított kocsik egyrésze nem kerülhetett ugyanaznap kirakás alá: a sátoraljújhelylegényealsómihályi nyílt szakaszon tolatások váltak szükségessé. A nagy hadiforgalom miatt ez a veszélyes és költséges eljárás csak nagy nehézségek között volt végezhető és sok időt is vett igénybe.

Nem ritkán két sebesültszállító-vonat is gyors egymásutánban a deltára lett irányítva. Minthogy azonban a deltavágányra csak egy vonat volt beállítható: a második vonatot Sátoraljújhely állomásra kellett bevinni.

Kétségtelenné vált, hogy sürgős csapateltolások esetén mezőlaborc és Kassa felől Csap—Ungvár, Lavocne, Kőrösmező felé a katonavonatok a túlterhelt nagyállomásról nem volnának a kellő időben elindíthatók. Erre a célra nagyon megfelelőnek mutatkozott a delta kibővítése, amelynek mindkét csatlakozási pontjánál különben is külön forgalmi szakközegek tettek szolgálatot, úgy hogy ezek az átmenő forgalmat is lebonyolíthatták.

Ezen indokok alapján tettem felterjesztést a hadvezetőséghez aziránt, hogy a deltavágány, 100 tengelyű vonatok részére kitérő-

vonallal bővítették ki. A második vágány kiépítését Csapig is szóba hoztam, de hiába.

A katonai kincstár vállalta is az új építkezés költségét, mely körülbelül 100.000 koronát tett ki.

Ily módon most még élénkebb volt a deltán a forgalom; a vasútállomás nagyban tehermentesült és ezentúl a katonavonatok gyakran futottak a deltán keresztül a nagyállomás érintése nélkül.

Bármilyen áldásos volt azonban a most már kiterővágánnyal is ellátott deltának a működése: közvetlen szemléletből szomorúan kellett tapasztalnom, hogy a vasúti nagyállomáson néhány hónap múlva ismét nagy lett a torlódás.

Sátoraljaujhely tudvalevően sok vasúti vonalnak a csomópontja lévén, ezen vasúti állomást a rendkívüli háborús idők nagymértékben igénybe vették. Nap-nap mellett csodálattal kellett tapasztalnom, hogy a vasúti állomás hogyan küzd az erején felüli munkával.

A háború első évei beigazolták azt, hogy az akkori viszonyok mellett a sátoraljaujhelyi pályaudvarnak úgy forgalmi-, mint egészségügyi tekintetéből nagy hiányai vannak.

A háború kezdete óta szemlélője voltam a sátoraljaujhelyi vasúti pályaudvar forgalmának és így bő alkalmam volt e körül tapasztalatokra szert tenni.

Tapasztalataimból úgy véltem, hogy a mizériákban legpraktikusabban a delta további kibővítésével lehetne segíteni. Ezért újra javasoltam, hogy a deltaállomás további két vágánnyal bővítették ki.

A cs. és kir. központi szállításügyi vezetőség a helyszínére bizottságot küldött ki, melyben (1915 július 16-án) az összes illetékes katonai- és polgári szakértőtényezők képviselve voltak.

Ez a bizottság közegészségügyi tekintetéből egyhangúan feltétlenül helyesnek és szükségesnek találta azt a megoldást, hogy a harcterről a Sátoraljaujhelyen át irányított összes betegvonatok a sátoraljaujhelyi vasúti állomás érintése nélkül közvetlenül a megfigyelőállomás deltáján járjanak át. Minthogy azonban ez a közegészségügyi szempontból ideálisnak mutatkozó és a bizottság véleménye szerint közmegnyugvást keltő szükséges megoldás a delta jelenlegi forgalmi berendezése miatt keresztül nem vihető: ez oknál fogva a bizottság szükségesnek tartotta, hogy a delta még két oly hosszú vágánnyal bővítették ki, hogy

azok mindegyikén legalább egy-egy 100 tengelyből álló vonat elhelyezhető legyen.

A bizottság ilyképen teljesen magáévá tette javaslatomat és ezek után azt hittem, hogy a delta kibővítési munkálataihoz, amelyet a bizottság oly fontosnak és szükségesnek tartott, hamarosan hozzá lehet majd fogni. Sajnálattal tapasztaltam azonban, hogy a dolog kátyúba került és hogy a mai napig sem történt semmi ez ügyben. Hogy miért: ezt is majd egy alkalommal mondom el.

E sikertelenség ellenére sem szüntem meg az ügyet felszínen tartani és a kiépítés foganatosítását sürgetni.

XVIII.

A sátoraljaujhelyi pályaudvar a háború alatt.

A Budapest-Miskolc-Przemysli vasútvonal Sátoraljaujhelyből Homonnán és Mezőlaborcon át a Laborc folyó mentén vezet Lubkovig. Igy Sátoraljaujhely vasúti hálózatunk egyik fontos középpontjaként jelentkezik. Innen ágaznak szét a következő vasútvonalak: Csapon-Ungváron át Uzsohoz; Csapon-Munkácson át Lavocsnéhez; Csapon-Husztton-Máramarosszigeten-Körösmezőn át a jablonkai szorosoz.

Elképzelhető, hogy a háborús évek alatt ez a vasúti gócpont mennyire igénybe volt véve!

A Budapest-Lavocsnei, de különösen a Sátoraljaujhely-Mezőlaborci és a Sátoraljaujhely-Kassai vonal teljesítőképessége messze túlhaladóan igénybe volt véve. Az első időben az erős katonai forgalom mellett az államvasútak részben fenntartották a polgári forgalmat is. Ezen nehéz feladatból igen nagy rész hárult Sátoraljaujhely állomásra, melynek berendezése hiányos, még a békeforgalom részére is elégtelen volt.

E vasúti állomás nem bír megfelelő üzemhosszal és nincsen elegendő számú vágánya sem; fekvése és egész elrendezése a lehető legkedvezőtlenebb.

Külön rendező-pályaudvara nincsen. A vonatok rendezése azokon a vágányokon történik, amelyeken a vonatokat kell fogadni.

A mozgósítás, a felvonulások, a csapateltolások és municiószállítások idején vonat vonatot követett s minden katonaszállító-

vonatot Sátoraljújhelyen kellett rendezni, újra összeállítani és emellett a forgalmat fennakadás nélkül fenntartani. Kimondhatatlan nehéz feladatot rótt ez a személyzetre.

Eleinte rendszer szerint mentek a felvonuló katonai csapatok, majd a beállott váratlan hadihelyzet rendkívüli intézkedéseket tett szükségessé. Menetrend nélkül mentek a sürgős csapatvonatok és a municiószállítások. Az ellenség betörése Vereckén, Kőrösmezőn, Mezőlaborcon, Siankinál: mind egy-egy sürgősen keresztülviendő csapateltolást igényelt.

A ravaruszkai szerencsétlen csata után 1914 szeptember 12-én keletkezett a legnagyobb zavar a Sátoraljújhely-Mezőlaborci vonalon; vonat vonatot követett; nem tudták kirakni: torlódás állott be. Vonatok a nyílt vonalon megállítottak, a mozdonyok személyzete kimerült; beállott a mozdony személyzethiány.

A mezőlaborci betörés is nagy zavart okozott. 1914 november 23-án már korán reggel jelezte a mezőlaborci személyzet, hogy baj van. Csanády altábornagy nem tarthatja magát. Dél előtt 10 óra tájban a Vidrány-Mezőlaborci vonalon a huszárok eltávolították a vasúti pályaőröket, jelezve, hogy jön az ellenség. De parancs ment, hogy kitartani és a magyar vasutas kitartott, mígnem délután 4 óra tájban Udvánál a kozákok elállották a vasutat. Néhány vonatot még sikerült elhozni, de a csebinyei hidnál történt baleset megakadályozta a többi vonat elmenekülését. A vasutasok gyalogszerrel jutottak ez éjjel Mezőlaborcra Bártfáig, étlen-szomjan, otthagya minden holmijukat, minden vagyoniukat.

A sátoraljújhelyi vasúti állomásra a legerősebb napokon közel 250 vonat futott be. Óriási teljesítmény ez 24 óra alatt, figyelembe véve az állomás kedvezőtlen helyzetét és hiányos berendezését. Ilyen viszonyok mellett csak a legmegfeszítettebb munkának és éber figyelemnek köszönhető, hogy Sátoraljújhelyen baleset nem történt.

Amint azt már az előző fejezetben említettem: a vasúti állomásnak a forgalom lebonyolításában nagy segítségére volt a deltavágány.

A háború krónikájához tartozik, hogy 1915 január 15-én reggel 1/28 óra tájban Sátoraljújhely állomásán ismeretlen tettes egy veszedelmes bombát helyezett el a pályaudvar közepén lévő egyik keresztelésre, amelyen katonákkal megrakott 30 kocsi ment át, de szerencsére a bomba nem robbant fel s így baj sem történt.

A kárpáti offenzívánk előtt Sátoraljújhely állomásán 1915 január 25-én tartatott meg a haditanács, amelyen Linsingen, Hindenburg és Boroevics is résztvett sok vezérkari tiszttel. A haditanács befejeztével ebéd volt; utána két különvonaton a németek Munkácsra, az osztrákok pedig Kassára utaztak vissza.

Sátoraljújhely állomásán a háború alatt igen sok előkelőség utazott keresztül: József főherceg, Lipót Salvator, Ferenc Salvator főhercegek; Károly király még mint trónörökös, a bolgár király, a török vezérkari főnök, a török nagyvezér, Eitel Frigyes német királyi herceg, Mackensen vezérezredes, Marwitz vezérezredes, Tisza miniszterelnök, Sándor János belügyminiszter, báró Ghillány földművelésügyi miniszter, Hazai Samu honvédelmi miniszter, Krobotin hadügyminiszter stb.

XIX.

A barakképítkezés akadályai; szervezési nehézségek; Transportleitung.

Mihelyt a deltaszigeten a barakkok céljaira megfelelő hely rendelkezésemre állott, azonnal hozzáfogtam az építési- és szervezési munkálatokhoz.

A kereskedelmi miniszter az építendő barakkok körüli műszaki teendők ellátására Mártha Miklós műszaki tanácsost, a zemplénmegyei államépítészeti hivatal főnökét rendelte ki mellem műszaki tisztviselőként.

A belügyminiszter Molnár Béla országgyűlési képviselőt rendelte ki helyettesemül.

Műszaki közegem és vállalkozóm az elkészített költségvetéssel és a helyszíni rajzzal azonnal Budapestre utazott. A belügyminiszter a tervet 1914 október hó 29-én némi változással elfogadta és a munka azonnali megkezdését rendelte el.

Az építkezés megkezdése előtt és annak kezdő stádiumában sok nehézséget kellett leküzdenem; mindazonáltal éber eréllyel sikerült az építkezést a lehetőség szerint siettetni; éjjel is folytak a munkálatok.

A katonai kincstár október hó 30-án kezdte meg a barakkok felállítását a belügyminisztérium műszaki osztályának bemutatott elrendezési terv szerint. A barakkok favázának felállítása lassan

haladt; az utolsó barakkcsoport építése csak december 18-án lett befejezve. Nagyon természetes, hogy az általam teljesítendő munkák is csak ily tempóban voltak foganatosíthatók. Amint egy-egy csoporttal a katonai kincstár elkészült: nyomban elkezdtem a barakkokban a betonirozást, a belső beosztást, tetőborítást stb.

A kiszemelt építkezési helyre közlekedési út nem vezetett; ezért a legsürgősebb teendő egy odavezető út építése volt.

Bár én időt és fáradságot nem kímélve azon voltam, hogy a nehéz és bonyodalmas viszonyok között a megfigyelőállomás befogadó képességét az emberileg lehető legrövidebb idő alatt elérhessem: mégis voltak leküzdhetetlen nehézségek, amelyek engem a gyors munkában gátoltak.

A gátló akadályok közül csak a következőket hozom fel:

Folytonos esőzés volt, mely a talajt úgy elrontotta, hogy a telepen alig lehetett mozdulni. Az abnormális időjárás rendkívül hátráltatta a munkálatokat, különösen a vízvezetéki- és csatornázási munkálatokat, mert hiszen az árkokban folytonosan víz volt.

Az áruforgalom a vasútvonalakon részint teljesen szünetelt, részint erősen korlátozva volt; emiatt nem tudtam a megrendelt gépekhez és anyagokhoz hozzájutni. Mindjárt a háború kitörése után 1914 augusztus 1-től a MÁV. a teherforgalmat a vonalakon beszüntette és a tábori szállítási vezetőség külön kérelmére csak esetről-esetre adott engedélyt arra, hogy teheráru szállíttassék. Az 1915. évi január 10-től a tábori szállítási vezetőségnek ez az engedélye is megszűnt; Sátoraljaújhelyen át pedig az összes áruforgalom be lett szüntetve. Ez a korlátozás még február végén is fennállott.

Táviratkönyveim igazolhatják, mennyit kellett sürgetni és könyörögni, amíg az áru Újhelybe érkezett. A vasúti teherforgalom miatt való kínlás általában megdöntötte az előre megállapított munkaprogramot. Így pld. a betonkeverést géppel kontempláltuk és e célra még október hó 30-án egy villamoshajtású betonkeverőgépet, szállítható vágányokat és kocsikat adattam fel Budapesten. Ezek a tárgyak azonban csak december hó 1-én érkeztek ide, amikor hasznukat már nem vehettem és így a géppel való keverésről le kellett mondani. A kézierővel való keverés természetesen szaporátlanabb volt.

A betonirozás sokszor napokig szünetelt, mert a cement nem

érkezett meg idejekorán; egyszer azután 18 vagon is érkezett, melyeknek gyors kirakása a munkamenetet újból megzavarta.

A vízvezeték és csatornázás elkészítése 18 napos elodázást szenvedett amiatt, hogy a katonai felvonulás tartama alatt két vagon cső ennyi ideig vesztegelt Hatvanban.

A mosóberendezések csekély 42 napig utaztak. Óriási nehézségek között kézimósással kellett beérnem. Ugyanez okból a fertőtlenítést is hosszú ideig egy kisebbfajta fertőtlenítő készülékkel kellett eszközölnöm. A mizerábilis vasúti közlekedési viszonyok miatt a mosókonyha üzemét csak február 18-án tudta megkezdeni. A fertőtlenítő felszerelését pedig csak május 6-án fejeztem be.

Csak aki végigélte azokat az időket, tudhatja méltányolni, mit jelent ilyen nagyobb szabású építkezést a hadszíntér közelében vezetni. Mikor volt elég munkaerő: akkor biztosan hiányoztak a szükséges gépek és anyagok; mikor pedig az anyag nagy nehezen megérkezett: akkor vagy a rossz időjárás miatt nem lehetett dolgozni, vagy pedig munkaerő nem állott rendelkezésre.

Az orosz betörések folytán Újhelyben olyan pánik keletkezett, hogy pár napig nélkülöztük az összes munkásokat, mert azok is elmenekültek. Jellemzésül felhozom, hogy — a munkanaplók tanúsága szerint — 1914 november 22-én dolgozott 42 ács, 18 betonmunkás, 48 napszámos és két építésvezető. A betörés következtében a munka egész november 28-ig teljesen szünetelt; november 29-én pedig mindössze 8 ács, 8 betonmunkás, 14 napszámos és egy építésvezető dolgozott. A munkások teljes létszáma csak december hó közepén állott helyre.

Munkások nemlétében a katonaságot igyekeztem mindig felhasználni; az orosz betörések idején azonban a katonaságot is elvitték.

Hátráltatta az építkezést a B. osztályú népfelkelők sorozása is, mely alkalommal sok munkás véglegesen eltávozott; a sorozás maga különben három napot vett igénybe.

A katonai kincstár által felállított barakkok tetői majdnem kivétel nélkül csurogtak, minek következtében a papírral kárpitozott mennyezetről a papiros levállott. Ez pedig a villamosvezeték feszítését hátráltatta és általában a belső berendezést egy-néhányszor tönkretette. A katonai hatóság be is látta a hibákat, mert sürgetésemre az összes barakkokat újra fedette, de ez szintén visszavetette a munkát pár héttel.

A katonai kincstár a barakkokat egyszerű ablakokkal látta el; sőt 30 barakk ki sem nyitható ablakot kapott. Ezen segíteni kellett és pedig olyképen, hogy az összes ablakokat egy második ablakkal kellett ellátni, a nem nyitható ablakokat pedig nyithatókra átalakítani.

Oldalakat lehetne összeírni az egymásra tornyosuló nehézségekről. Az emberek munkakedvét nem egyszer lankasztotta el különösen az a körülmény, hogy összetett kézzel kellett a munkásoknak várni, mert a forgalom beszüntetése következtében az eszközök és anyagok nem érkeztek meg.

Nem mult el nap, hogy valaminek a szállítása miatt ide vagy oda sürgönyözni ne kellett volna; nem volt ritka eset, hogy a számtalan sürgetés mellett személyesen is el kellett járnom a feladott áruk továbbítása miatt és állomásról-állomásra kellett kísértetnem az árut, hogy valamelyik állomáson fenn ne akadjon.

Nagy zavart okozott az, hogy különösen a fertőzőbetegeket nem lehetett kellően ellátni a miatt, mert a mosóberendezések és a fertőtlenítő gépek rettenetesen kések.

Emiatt kezdetben azzal a kérelemmel fordultam a betegvonatokat irányító miskolci Transportleitunghoz, hogy a mosó- és fertőtlenítőberendezések hiánya miatt fertőző betegeket egyelőre lehetőleg keveset küldjön.

Ezt az előterjesztést a miskolci Transportleitung félreértette és panasszal fordult a honvédelmi miniszterhez a megfigyelő-állomás ellen. Én ennek a körülménynek valósággal megörültem, mert védekezésként alkalmam volt kimutatni azokat a nehézségeket és akadályokat, melyekkel a barakkok építkezése körül megküzdöttem és feltártam a helyzetet, hogy a lehetetlen állapotok mellett milyen munkát végeztünk mi; mert hiszen utóvégre nem lehetett lebecsülni azt az eredményt, hogy 1914. évi december 29-én, tehát két hónappal a munka megkezdése után 300 férőhely volt már, amelyekre Sátoraljaújhely városából a fertőző betegeket befogadtam.

A kezdet nehézségeinek lehetett azt is betudni, hogy eleinte a megfigyelt betegeket napokig nem szállították el; ezáltal nemcsak a barakk befogadóképességét akasztották meg, de a betegeknél és a sebesülteknél elégedetlenséget váltottak ki, mert a lakóhelyükhöz közeli kórházba távozni akaró betegek türelmetlenek voltak.

Óriási harcokat kellett vívnom, míg vezetőorvoshoz jutottam és azért is, hogy bakteriologust kapjak. A fertőzőbetegség utáni lábadozókat és a fertőzésre gyanús katonákat bakteriologus hiányában nem tudtuk tovább küldeni, ami a fertőzőbeteg-állományt állandóan s túlzottan emelte. Én már december havában biztosítottam magamnak bakteriologust dr. Dömény Pál személyében, számítva a hadvezetőség ígéretére, hogy a megfigyelő-állomás szolgálatára kirendelhetők olyan egyének is, akik katonai szolgálatban vannak. Dr. Dömény a bakteriologiai laboratóriumot már be is rendezte, de pár nap múlva a harcokra vezényelték és így 1200 tifuszbeteggel bakteriologus nélkül maradtam. Rettegetes helyzet volt ez! Hetek multak el, míg végre ismét találtam egy alkalmas bakteriologust dr. Entz tanár személyében; de minden sürgetésem ellenére dr. Entz kirendelése hetekig késett — míg végre ő maga is tifuszba esett.

Bátran modhatom, hogy a bakteriologus hiánya a megfigyelő-állomás befogadóképességét nagyon káros módon befolyásolta.

Galicia kiürítése után Perbenyiken vesztegelt a Kolomeából menekült tartalékkórház személyzete. Sikerült őket a megfigyelő-állomás részére megszerezni. A kolomeai tartalékkórház azonban 1915 március elején innen elvezényeltetett — nézhettem tehát ismét új személyzet után!

XX.

Megfigyelőállomások az országban.

Az előbbi fejezetekben részletes képet adtam arról, hogy a háború első hónapjaiban a különféle járványokkal fertőzött országban milyen kétségbeejtően szomorúak voltak a közegészségügyi viszonyok.

A Hinterland közegészségügye a hadvezetőség előtt mostoha gyermek volt és a járványokat minden rendszer nélkül fogantatosított eljárásokkal igyekeztek elfojtani. Ez természetesen a sok mulasztás miatt nem sikerült és csak a bekövetkezett téli időjárásnak köszönhető, hogy a fertőző betegségek terjedésének végzetesebb következményei nem voltak.

Leírtam, mily viszonyok uralkodtak a sátoraljúj helyi vasúti állomáson; elmondottam, hogyan szállították októberben Mező-

laborcról Sátoraljaújhelyen és Csapon át a kolerás betegeket, amivel az a veszély volt összekötve, hogy a hadioperációra még szükséges Hinterlandot inficiálják; szóval nem jellemezhető mi-zériák voltak ezek!

Katonák mulasztása ellen folytonosan tiltakoztam, amit a hadvezetőséghez, a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez intézett távirataim igazolnak.

A lehetetlen és veszedelmes állapotok adták meg a lökést annak az elhatározásnak, hogy itt valamit tenni kell, különben hadseregünk a Hinterlandban is inficiálva lesz.

Nagyon üdvös intézkedés volt, hogy kivették a Hinterland közegészségügyének vezetését a katonák kezéből, mert a hadvezetőség mással volt elfoglalva és ha a belügyminisztérium nem veszi kezébe a dolgot: tavaszra bizonyára nagy bajok lettek volna.

Ekkor lett a megfigyelőállomások szervezésének eszméje felvetve, amiben nekem is részem volt; ekkor kezdődtek a megbeszélések a közös hadügyminisztérium, a honvédelmi- és belügyminisztérium között a súlyos bajok szanálására. El lett határozva, hogy katonai megfigyelőállomásokat fognak szervezni az országban. A költségeket a hadügyminisztérium a mozgósítási-alap terhére fogja adni, a honvédelmi minisztérium rendelkezésre bocsátja a szükséges katonai legénységet és felügyeleti tiszteket, a belügyminiszter pedig az építkezéseket fogja végeztetni és a felügyeletet gyakorolni.

Igy építettek azután az ország 14 helyén betegmegfigyelő-állomásokat, amelyek átlag 1915 január-február havában lettek befogadóképesek.

A megfigyelőállomások vezetőségének mindenütt nagy gondot okozott a hely megválasztása. A sok barakk befogadására nagy területekre volt szükség; másrészt figyelni kellett arra, hogy a barakk telepe lehetőleg a városon kívül, elszigetelt helyen építtessék, nehogy a várossal való érintkezés folytán a lakosság a fertőzés veszélyének legyen kitéve. Ezeknél fogva legtöbbször hepe-hupás szántóföldeken, nem ritkán vízenyős talajon kellett építkezni, úgy hogy a talajgyengetés, vízlecsapolás, műtárgy építése és a telepek lakályossá tétele nem csekély munkát adott a megfigyelőállomások létesítőinek.

A megfigyelőállomások részére szükséges területek igénybevétele a hadiszolgáltatásról szóló törvény alapján történt. A belügy-

minisztérium intézkedése értelmében ott, ahol lehetséges volt, meg kellett kísérlni a bérlet útján való igénybevételt. A bérlet azonban — azt hiszem — sehol sem sikerült, hanem tulajdonjogilag kellett a területet megszerezni, illetve kisajátítani. Ez természetes is, mert a terep planirozása folytán a földek felső rétegét — a humuszt — le kellett hordatni, miáltal az ingatlanok terméketlenné váltak. Emellett az utak kavicsolása, a műutak létesítése, a betonpadlók készítése, a csatornázások és vízvezetékek beépítése, a fertőtlenítők, gőzmosodák és más ilyen művek felállítása által egyrészt ezek a területek a földművelésre atkalmatlanná váltak, de másrészt a nagyösszegű beruházások a telkek tulajdonosaira nézve távolról sem képeztek oly értéket, hogy azokért majdan megfelelő megtérítést fizethetnének a kincstárnak. Ezért csak örökáron való megszerzésekről lehetett szó.

Ezzel kapcsolatban sokszor felmerült az a kérdés: mi lesz a megfigyelőállomásokkal a háború után, ha azok a demobilizáció kívánta rendeltetésüknek is megfeleltek már? Erre a kérdésre nagyon nehéz feleletet adni; ez az illetékes helyeken sem képezte még megbeszélés tárgyát. Tény az, hogy egyrészt olyan nagyértékű létesítményeket, mint a vízvezeték, csatornázás stb. lehetetlen lenne a jövőben kihasználatlanul hagyni; a jó műutaknak, betonpadozatoknak, villanyvilágításnak és a legtöbb helyen létesült kertészeti telepeknek is nagy hasznát lehetne majd venni. Másrészt azonban a megöregedett favázás kincstári barakkokra más sors nem várhat a háború után, mint a tűzhalál, minthogy legnagyobb részük már most használhatatlan. Leginkább az a feltevés bírhat alapossággal, hogy a szilárd, nagyértékű beruházások fenntartása mellett új épületek fognak létesülni ezeken a telepeken valamilyen közintézmény céljaira.

A megfigyelőállomások túlnyomó része folyó vagy patak partján épült, mely vizek alkalmasak voltak arra, hogy a telep szennyvizét befogadják.

A belügyminisztérium a megfigyelőállomások részére utasítást adott ki az építkezések rendszere tekintetében. A minisztérium ezáltal bizonyos egyöntetűséget kívánt teremteni az összes állomásoknál. Ezeknek a tervrajzoknak és szabályoknak azonban nem lehetett más célja, mint általános tájékoztatást nyújtani a barakkok építési rendszerére, kiképzésére és körvonalaira nézve. A barakkok helyszíni elhelyezése, beosztása, szervi összefüggésbe

hozatala egyébként a miniszteri biztosok tetszésére és találékony-ságára volt bízva. Innen van az, hogy bár az összes megfigyelő-állomásoknál ugyanazok az eszközök találhatóak fel a cél elérésére: kivitelben mégis mindegyik állomás önálló eredetiségűnek mondható, részint a helyszíni viszonyoknak, részint a vezetőség izlésének és tudásának megfelelően.

A dolog természetében rejlik, hogy a kezdet nehézségeivel mindenütt meg kellett küzdeni. Minden hadegészségügyi tapasztalat nélkül lévén: sok első intézkedés inkább csak próbálkozás és tapogatódzás volt, minthogy a megfigyelőállomások építkezéseinél a békeidőben bevált kórházi tapasztalatokat sokszor el kellett vetnünk, mivel azok a katonai tömeg gyógykezelésénél be nem válhattak. A legszebb papirostervek megsemmisültek a gyakorlat követelményeivel szemben. Az idők folyamán a legtöbb különleges célt szolgáló barakknál szükségessé váltak olyan új építkezések és átalakítások, melyeket a gyakorlati tapasztalat parancsolt.

Különösen a felvételi épületek és a fürdők építésénél rontott le a későbbi tapasztalat minden előzetes tervet. Minden megfigyelő-állomásnál ugyanis már az első betegszállítmánynál szűknek bizonyultak a betegek és sebesültek felvételére, megtisztítására és fürdetésére szolgáló helyiségek. Ezeket mindenütt megnagyob-bították, nemcsak azért, mert mennél nagyobb volt a felvételi épület és a fürdőhelyiség, annál rövidebb ideig tartott a fásasztó betegfelvétel, hanem azért is, mert mindinkább kétségelenné vált ezeknek a helyiségeknek nagy fontossága a fertőző betegségek továbbhurcolásának a megakadályozásánál.

Feljegyzésre méltó, hogy katonáék úgy tervezték a beteg- és sebesült katonák tisztálkodását és féregtelenítését keresztülvinni, hogy a központi fürdők helyett minden egyes barakkban akartak fürdőszobát létesíteni. Szerencsére a tapasztalat jóelőre megmutatta, hogy ez lehetetlen terv. Egyes megfigyelőkben a fürdők eme decentralizálása fogatosítva is lett, a barakkokban elhelyezett külön fürdők azonban később használaton kívül helyezték.

A vízvezetéki berendezést a legtöbb helyen szintén bővíteni kellett. Rendszerint a városi vízmű szolgáltatta a vizet a megfigyelőállomások részére is; ezeknek azonban olyan nagy volt a vízszükségletük, hogy a városi vízmű nem bírta el a nagy terhet. Kutak ásásával, használati vízvezetékek utólagos létesítésével igyekeztek a bajon segíteni, amire már tűzrendészeti szempontból is

nagy szükség volt, mert a túlságosan igénybevett vízvezetékek nem szolgáltattak elegendő vízmennyiséget esetleges tűzoltáshoz.

A belügyminiszteri terv szerint tonnarendszerű latrinákat kellett volna létesíteni a megfigyelőállomásokon. Ezek azonban egyáltalán nem váltak be és ahol ilyenek létesültek: sürgősen csatornázni kellett a telepet s vízöblítéses klozettekre áttérni.

A katonai kincstár a barakkokat mindenütt deszkapadozattal akarta ellátni. Egyes helyeken készítettek is ilyeneket a barakkokban, de a deszkapadozatnál sokkal megfelelőbbnek bizonyultak a betonpadlók, tekintettel a gyakori fertőtlenítésre és tisztogatásra.

Az első gond volt a megfigyelőállomást mennél hamarabb befogadóképessé tenni. Ebben az expresszmunkában nem volt idő mindent jól fontolóra venni; másrészt a sürgősség a praktikusabb, de hosszabb kiviteli időt igénylő terveket háttérbe szorította ama kevésbé jónak ígérkező építményekkel szemben, melyek gyorsabban voltak elkészíthetők.

Amikor azonban a megfigyelőállomások már üzemképesek lettek: elkövetkezett az újítások, átalakítások és javítások ideje is. Hisz nemritkán építkezés közben vagy a létesítmény használatba vétele után tűnt csak ki a gyakorlatból, milyen építkezés lett volna megfelelő. E mellett az egyes állomások vezetősége el-eljárt egymáshoz: tanultak, átvettek egymástól egyet-mást és a szükséges építkezéseket ehhez képest módosították.

Igy az idők folyamán — miközben az újabb építkezések és átalakítások a megfigyelőállomásokon sohasem szüneteltek — lassanként kialakult, hogy az állomások kifogástalan üzeméhez a kórházbarakkokon kívül a következő főbb épületek szükségesek:

Gazdasági hivatal, katonai parancsnoksági épület, betegek várakozó perronja, gyűjtőbarakk, felvételi épület, fürdők, vezető-orvosi iroda, műtő kötözővel és Röntgennel, laboratórium, élelmezési raktár, fehérnemű raktár, konyha, mosoda, fertőtlenítő, szennyvízderítő, katonai felszerelési raktár, fa- és szénraktár, raktár robbanó- és égő anyagok részére, betegek ruhája részére zsákraktár, jéggyár, jégverem, orvosi- és tisztai lakások, legénységi laktanya, étkezde, fenntartási iroda, póstahivatal, gyógyszerház, műhelyek, tűzoltószertár, hulladékhamvasztó kemence és halottas kamra kórboncoló helyiséggel.

A harcshintérhez közelfekvő városokban, úgymint Kassán,

Munkácson és Sátoraljaujhelyen a megfigyelőállomások létesítését, építését és működését több alkalommal jelentékenyen megbénította az ellenség betörésétől való félelem. Nem egy alkalommal ellenséges ágyúszó hallatára kellett higgadt elszántsággal folytatnunk a békés munkálkodást, a beteg- és sebesült katonák gyógyítását.

Az oroszoknak Zemplén megyébe való betörésekor sok család menekült el fenyegetett vidékünkéről.

A sátoraljaujhelyi megfigyelőállomás krónikájához tartozik e helyütt is megemlíteni, hogy családom ezekben a szorongatott hónapokban és veszedelmes helyzetekben sem menekült, hanem mindvégig helyén maradt. Pusztán ez tette lehetővé számomra, hogy a miniszteri biztosi állással járó felelősségteljes feladatomban mindvégig személyesen megfelelhettem. Amíg családom a perbenyik- királyhelmecki magánhadikórházainkban ápolta a beteg és sebesült katonákat: addig én a megfigyelőállomásnak szentelhettem tevékenységemet.

Azokat a napokat kivéve, amikor a harctéren vagy Budapesten voltam: 1914 október 28-tól kezdve egész 1915 májusáig, jobban mondva júliusáig, amikor a stratégiai helyzet Oroszországgal szemben teljesen megjavult, a soffőröm feljegyzése szerint majdnem mindennap reggel bejöttem Ujhelybe a barakkokba az ügyeket intézni.

A sátoraljaujhelyi megfigyelőállomás alig három-négy hónapi építkezése után 1915 február havában már teljesen üzemben volt. Ekkor kaptuk az első miniszteri látogatókat Sándor János belügyminiszter és Hazai Samu honvédelmi miniszter személyében. A két miniszter február hó 6-án az éjjeli órákban különvonaton érkezett Munkácsról. Az éjszakát a sátoraljaujhelyi vasúti állomáson töltötték hálókocsiban. A miniszterek kíséretében volt Belicska vezérkari ezredes, a honvédelmi miniszterium első csoportjának főnöke; báró Lang vezérkari őrnagy; Kubinyi alezredes; Farkas és Hajós miniszteri tanácsosok. A látogatás napján 2158 beteg volt kórházunkban; ebből 1330 fertőző beteg. Sajnálták a miniszterek, hogy Krobotin hadügyminiszter, akinek máshol akadt hivatalos elfoglaltsága, a program ellenére lemaradt.

A Sátoraljaujhelyen megjelenő «Zemplén» című ujság tudósítása szerint a belügyminiszter szószerint a következőképen búcsúzott el a megfigyelőállomás vezetőségétől:

«Amidőn búcsút veszek, engedjék meg, hogy őszinte köszönetemet fejezzem ki azért a páratlan tevékenységért és áldozatkészségért, amellyel e nagy műnek létesítéséhez hozzájárultak. Sebesült katonáinknak, az egész országnak hálóját tolmácsolom szent ügyünk érdekében hozott áldozatukért.»

A honvédelmi miniszter pedig e néhány közvetlen szóval vett búcsút feleségemtől, aki a megfigyelőállomáson a betegfelvételi épület, főző- és mosókonyha és más olyan helyiségek beszerzésénél, amelyek inkább háziasszonyi tudást igényeltek, nagy segítségemre volt:

«Én pedig nem is tudom megköszönni azt, amit tettek.
A jó Isten áldja meg érte!»

A megfigyelőállomások több évi működéséből elégséges tapasztalatokra tehetünk szert abban a tekintetben, hogy a különleges célt szolgáló épületek a megfigyelőállomásokon mennyiben feleltek meg rendeltetésüknek. Most már tudhatjuk azt is, hogy a megfigyelőállomás összműködését mennyiben zavarta az, hogy egyes barakkok nem voltak a célnak megfelelően elhelyezve, amin azután utóbb sem lehetett változtatni. Legyen elégséges csak úgy hamarjában rámutatni pl. arra a műszaki hibára az összes megfigyelőállomásokon, hogy a fertőtlenítő épület és mosoda mindenütt nagyon messze esett a felvételi épülettől, holott — nem is szólva a kérdés higienikus oldaláról — a legtermészetesebb elrendezés az lett volna, hogy ezek az épületek kapcsolatosan-csatlakozva létesíttessenek.

Az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága által rendezett felolvasó ciklus keretében 1915 július 16-án előadást tartottam Budapesten a megfigyelőállomások működéséről. Ez az értekezésem később az «Orvosképzés» című havi folyóirat 1915 december hó 15-én megjelent számában is közöltetett. Ebben az értekezésemben a megfigyelőállomásokra vonatkozóan a júliusi felolvasásban közölt statisztikai adatokat kibővítettem az 1915 október hó 1-ig terjedő időig.

Midőn az Orvosi Továbbképző Bizottságának újabb felkérésére 1916 február hó 2-án ismét előadást tartottam a megfigyelőállomásoknak a háború alatti és háború utáni szerepéről a köz-

egészségügy szempontjából: ebben az előadásomban a megfigyelő-állomások újabb statisztikai adatait közöltem az 1915. év végéig. Ezt a második felolvasásomat az «Orvosképzés» 1916 február 10-én megjelent számában közölte.

Később egyes megfigyelőállomásokról is megjelentek külön dolgozatok és pedig a trencsényi, a szatmári és a losonczy megfigyelőállomásról. A trencsényi megfigyelőállomásról szóló füzet 1916 február havában jelent meg Tóth János ref. lelkész tollából. Ugyanez év április havában dr. Szöllőssy Henrik vezető-orvos és dr. Shik Elemér gondnok írták meg a szatmári megfigyelőállomás történetét. Végül 1916 június havában megjelent füzetben Szabó Gyula ref. lelkész közölte a losonczy megfigyelőállomás adatait.

Második előadásomban megemlítettem, hogy miután a megfigyelőállomások betegforgalma a hadszíntér eltolódása következtében csökkent, a hadügyi kormány a megfigyelőállomások megszüntetését vette tervbe. Ez be is következett: az összes állomások, mint ilyenek, legnagyobbbrészt 1916. év tavaszán megszűntek működni.

Minthogy a megfigyelőállomásokon az én dolgozatomon kívül más forrásmunka nem jelent meg: úgy éreztem, hogy félmunkát végeznék, ha statisztikai adataimat ki nem bővíteném egészen a megfigyelőállomások megszűnéséig.

Nagy utánjárással és fáradozással sikerült is ez és rendelkezésre tudom bocsátani az összes megfigyelőállomásokra vonatkozó betegforgalmi és egyéb statisztikai adatokat, működésük egész idejéről.

Ezek az adatok, amelyek a megfigyelőállomások egyedüli kútforrásai, érdekes és értékes képet nyújtanak a megfigyelőállomások működéséről:

Az összes megfigyelőállomásokon kerekszámban 715.000 beteg és sebesült katona fordult meg.

Betegforgalmi téren Debrecen vezetett, amennyiben ezen a megfigyelőállomáson közel 136.000 beteg és sebesült katona volt megfigyelés alatt. Utána következik a szatmárnémeti megfigyelőállomás kereken 110.000 beteggel, míg a legkisebb forgalom Rózsahegyen volt, amelynek betegállományában csak mintegy 11.000 katona szerepel.

A megfigyelőállomások betegforgalma az egyes hónapokban kerekszámban a következő változásokat tünteti fel:

1915 január	havában	---	---	---	28.000
« február	«	---	---	---	74.000
« március	«	---	---	---	88.000
« április	«	---	---	---	79.000
« május	«	---	---	---	91.000
« június	«	---	---	---	100.000
« július	«	---	---	---	87.000
« augusztus	«	---	---	---	48.000
« szeptember	«	---	---	---	90.000
« október	«	---	---	---	33.000
« november	«	---	---	---	32.000
« december	«	---	---	---	31.000
1916 január	«	---	---	---	25.000
« február	«	---	---	---	21.000
« március	«	---	---	---	39.000
« április	«	---	---	---	12.000

beteg és sebesült katona fordult meg a megfigyelőállomásokon.

Ezek szerint a legélénkebb forgalom 1915 június havában volt a megfigyelőállomásokon, ami nyilván a gorlicei áttöréssel áll összefüggésben.

Ez a statisztikai kimutatás is mutatja, hogy a megfigyelőállomások tulajdonképeni üzeme csak 1915 február havában kezdődött, mert ebben a hónapban 46.000 beteggel többet fogadtak be a megfigyelőállomások, mint az előbbi hónapban.

Ettől az időtől kezdve a kárpáti harcok végéig igen élénk volt a forgalom hullámlása egészen 1915 július hó végéig, amikor is a hadszíntér eltolódása következtében egyszerre csökkent a betegek létszáma, Az 1915. évi szeptember havi állomány kivételesen felszökik ugyan még 90.000 főre, ez azonban abban leli magyarázatát, hogy ekkor a Galiciában lévő tábori kórházakat kiürítették és a betegeket a megfigyelőállomásokon helyezték el.

A megfigyelőállomások havi betegforgalma terén Munkács érte el a rekordot, amennyiben ezen a megfigyelőállomáson 1915 június havában 25.544 beteg és sebesült katona fordult meg. Ilyen nagy létszám egy megfigyelőállomáson sem volt egyetlen hónapban sem. A legnagyobb betegforgalom általában a megfigyelőállomásokon az 1915. évben volt. Így a debreceni megfigyelőállomáson május havában 16.558 beteg volt; a zsolnai megfigyelőállomáson — ugyancsak május havában — a legna-

gyob beteglétszám 9.402-t tett ki ; Miskolcon július havában 10.247, Kassán szeptember havában 7.601, Nyíregyházán május havában 6.964, Nyitrán június havában 4.706, Sátoraljaujhelyen június havában 6.617, Ungváron március havában 7.525, Besztercebányán február havában 3.956, Szatmárnémetin március havában 12.294, Rózsashegyen április havában 2.688, Losoncon május havában 6.864, végül Trencsénben június havában 3.712 beteggel volt a legnagyobb betegforgalom.

Ezzel szemben a legkisebb forgalma a rózsashegyi megfigyelőállomásnak volt, mert ide 1915 október havában egyetlenegy beteg sem érkezett; a következő hónapban pedig két beteget vettek csak fel.

A fertőzőbetegek az összes betegeknek mintegy 11%-át tették ki. Az összes megfigyelőállomásokon közel 67.000 fertőző beteg volt. Ez a létszám a rendes megfigyelőállomásokon a következőképp oszlik meg :

Debrecenben a fertőző betegek száma kerekszámban 11.000 (16%), Zsolnán 1.000 (1,5%), Miskolcon 10.000 (15%), Kassán 14.000 (21%), Nyíregyházán 3.000 (4,5%), Nyitrán 300 (1/2%), Sátoraljaujhelyen 10.000 (15%), Ungváron 8.000 (12%), Munkácsan 2.000 (3%), Besztercebányán 3.000 (4,5%), Szatmáron 3.000 (4,5%), Rózsashegyen 400 (1/2%), Losoncon 1.000 (1,5%), végül a trencsényi megfigyelőállomáson 300 (1/2%).

A fertőző betegségek közül a tífuszra közel 34.000, a vérhasra 25.000, a kolerára pedig közel 4.000 eset jutott. A kiütéses tífusz (486) és a hólyagos himlő (265) esetek száma feltűnően kevés.

Százalékokban kifejezve a tífuszos megbetegedések az összes fertőző betegségeknek 50%-át, a vérhas megbetegedések 40%-át és a kolera megbetegedések pedig 6% -át teszik ki.

A sátoraljaujhelyi megfigyelőállomáson a 10.014 fertőző betegségből 6.106 (60%) esik tífuszra és 3.775 eset (38%) vérhasra.

Különösen a kárpáti harcok idején volt feltűnően nagy megfigyelőállomásunkon a fertőző betegségben és pedig a hasi hagyományban (tífusz) szenvedők száma ; a 46 kórbarakkból 25 szolgált a fertőző betegek és csak 21 kórbarakk a sebesült katonák elhelyezésére.

Az első kiütéses tífuszban szenvedő beteg 1915 április 21-én szállított a megfigyelőállomásra. Az ilyen betegeknek száma

rövid egymásutánban 1915. évi augusztus 27-ig 72 esetre emelkedett és azóta csak eggyel szaporodott.

A betegek jórésze a Szinna és Takcsány vidékén táborozó katonaságból került ki az ezen a vidéken fellépett tifuszbajrány miatt. Minthogy Ungvár az ott dühöngő járvány következtében zár alá helyeztetett: a katonai parancsnokság intézkedésére erről a vidékről az összes betegeket a sátoraljaujhelyi megfigyelőállomásra irányították; ezzel magyarázandó a járványos betegségekben szenvedő katonák gyors felszaporodása.

Csak a legszigorúbban és a legnagyobb energiával keresztülvitt rendszabályoknak köszönhetjük, hogy a betegekkel túlsúfolt intézetünkben házi járvány nem lépett fel. A 73 esetből mindössze hat intern-fertőzés volt; megbetegedett ugyanis egy ápoló, két ápolónő (az egyik meghalt), egy a betegfelvételi épületbe beosztott népfőlkelő és két olyan, belbetegség miatt gyógyítás alatt álló beteg, akik nálunk 20 napnál hosszabb idő óta kezeltettek, akik tehát incubatio stadiumban nem kerülhettek intézetünkbe.

A 73 esetből 7 halálozás történt.

Feltűnő, de egyszersmind örvendetes is az intézetünkben kolerában kezelték csekély száma. A megfigyelőállomás fennállásának egész tartama alatt mindössze hat kolerást kezeltünk, kik közül egy sem halt meg. Tekintettel az 1914 őszén dúló harc-
téri kolerára, már 1915 tavaszán megtettem a kellő előrelátó intézkedéseket 20 új barakknak a felállításával nagyszámú — körülbelül 2.000 — kolerás beteg befogadhatására és orvosi ellátására; rendszeresen kidolgozott programot is készítettünk. Hála a harc-
téri hygienikus viszonyok javulásának és a kolera elleni rendszeres védőoltásoknak, az új barakkokra nem volt szükség.

A megfigyelőállomásokon a halálozások számát kerek-számban a következőkben adom:

A debreceni megfigyelőállomáson 1.830, a zsolnain 570, a miskolcain 960, a kassain 1.610, nyiregyházain 870, a nyit-rain 190, a sátoraljaujhelyin 760, az ungvárin 2.510, a munkácsin 1.220, a besztercebányain 380, a szatmárnémetin 900, a rózsahegyin 210, a losoncain 260 és végül a trencsényi megfigyelő-
állomáson 180 beteg és sebesült katona halt meg.

Érdekes, hogy a zsolnai megfigyelőállomáson a katonaság krematóriumot építtetett, különösen a fertőző betegségekben elhalt

katonák elhamvasztására. A krematórium egy ideig használatban is volt; később elvonatott rendeltetésétől és csak az amputált végtagok elégetésére, valamint a szemét és hulladék elhamvasztására használták. Ez lett volna az első krematórium Magyarországon.

Érdekes összehasonlításokat tenni a nemfertőző és a fertőző betegségekre eső halálozási arányszámok között.

A nemfertőző betegek összes száma körülbelül 648.000, a fertőző betegeké pedig kereken 67.000. A 648.000 nemfertőző beteg közül kereken 46.000 katona halt meg, ami 8·5%-nak felel meg; ezzel szemben a fertőző betegségekre majdnem 11% halálozás esik, mert a 67.000 fertőző betegből kereken 7.000 beteg halt meg, mégpedig a tifusz betegeknél 10·5%-a, a kolerás betegeknél 50%-a és a hólyagos-himlő betegeknél 14%-a.

Ezek a statisztikai adatok kétségtelenül igazolják a fertőző betegségek elleni sikeres küzdelmet.

A régi háborúkban a fertőző betegségeket irtóztató módon pusztítottak és sokkal több ember esett a járványok Molochjának áldozatul, mint az öldöklő fegyvereknek.

Nagy számokat tüntetnek fel az elköltött ellátmányokra vonatkozó adatok:

A debreceni megfigyelőállomás üzeme kerekszámban 6.800,000 koronába, Zsolnán 4.300,000 koronába, Miskolcon 3.900,000 koronába, Kassán 3.500,000 koronába, Nyíregyházán 4.400,000 koronába, Nyitrán 1.600,000 koronába, Sátoraljaújhelyen 5.000,000 koronába, Ungváron 1.600,000 koronába, Munkácsra 3.600,000 koronába, Besztercebányán 3.200,000 koronába, Szatmáron 6.200,000 koronába, Rózsahegyen 1.600,000 koronába, Losoncon 1.700,000 koronába és végül Trencsénben 1.800,000 koronába került a megfigyelőállomás üzeme.

A fenti adatokból kitűnően az összes megfigyelőállomások közel 50.000,000 koronát költöttek el, melynek felét az élelmezés emésztette fel.

Az ápolási napok óriási száma mutatja, mily nagy teljesítményt végeztek a megfigyelőállomások. Ezekben az összes ápolási napok száma kereken hét és félmillióra rög. A sátoraljaújhelyi állomáson az ápolási napok összes száma kereken 800,000-t tesz ki.

Ugy az ápolási, mint az élelmezési költségek az egyes megfigyelőállomásokon különbözők. Ezek átlagos összege Debrecenben, Miskolcon, Nyíregyházán, Sátoraljaújhelyen, Ungváron, Szatmáron

és Losoncon 4 koronán alul maradt, a többi állomásokon pedig ezt meghaladta.

Az átlagos élelmezési költség egy beteg után egy napra volt: Debrecenben 1·76 korona, Zsolnán 4·68 korona, Miskolcon 1·83 korona, Kassán 2·26 korona, Nyíregyházán 2·44 korona, Nyitrán 2·13 korona, Sátoraljaujhelyen 2·09 korona, Ungváron 2·45 korona, Munkácson 2·16 korona, Besztercebányán 2·56 korona, Szatmáron 2·08 korona, Rózsahegyen 3·12 korona, Losoncon 2·13 korona és Trencsénben 1·98 korona.

Ezekből kitetszően a legolcsóbb élelmezés — 1·76 korona — Debrecenben volt, a legdrágább pedig Zsolnán — 4·68 korona. A sátoraljaujhelyi állomás a negyedik helyen áll.

Egyéb tényezőkön kívül nem kis mértékben befolyásolta az élelmezési költségek nagyságát a betegforgalom milyensége. Ahol folyton voltak betegek, ott természetesen kedvezőbb arány állott be, mint azokon a megfigyelőállomásokon, ahol hónapokig csak kevés beteg volt.

Az élelmezés nehéz kérdése okozta a legtöbb gondot a megfigyelőállomásoknak. Nemcsak azért, mert ezeknek az óriási üzemeknek igen nagy élelmiszerszükségletét nagyon nehéz volt beszerezni, hanem a beteg és sebesült katonák természetében rejlő elégedetlenség miatt is. A kisebb kórházakban könnyű volt az igényeket kielégíteni. Ezeken a helyeken rendszerint úri hölgyek látták el önkéntesen az ápolást és a felügyeletet; a betegekkel való egyéni foglalkozás ilyképen bizonyos otthoni hangulatot teremtett ezekben a kis kórházakban a barakkok nagy tömegekkel dolgozó sivársága helyett. Ezenfelül a megfigyelőállomások csak ideiglenes tartózkodási helyül szolgáltak a beteg és sebesült katonáknak, akik a meghatározott megfigyelési idő letelte után rendszerint egy a lakóhelyükhöz közel eső kisebb kórházba vétették fel magukat állandó kezelésre. Amilyen jól érezte magát a beteg az utóbbi helyeken, közel családjához vagy rokonságához: oly türelmetlen volt és nyugtalan a megfigyelőállomáson, különösen ha valamelyes okból az ötnapi megfigyelési időn túl vissza kellett tartani. Ez előbb-utóbb elégedetlenségre vezetett és úgy vélték leghamarább szabadulhatni a barakk-táborokból, ha a koszt ellen panaszkodtak.

A legtöbb kórházban volt észlelhető a gazdasági hivatal és az ápolónők között bizonyos feszültség; ez a dolog termé-

szetében rejlik. Az ápolónőnek ugyanis, aki a betegek között él, indokolatlan esetekben is a betege pártján kell lennie, mert különben tarthatatlan a helyzete. A legtöbb ápolónő már most úgy vél kedvében járni betegének, ha minden hibát és bajt a gazdasági hivatalra tol és ezt együtt szidja a beteggel. Ha az ápolónő csak egy kissé is intelligens: ezeket az ellentéteket ügyesen át tudja hidalni. A megfigyelőállomásokon azonban — sajnos — a nagy szükségnél fogva bizony igen sok alacsony műveltségű leány is működött ápolónő gyanánt, akik azután a gazdasági hivatal és a betegek közé ékelve: épen elég kellemetlenséget és bosszúságot okoztak a vezetőségek.

A hadügyminiszterium a belügyminiszteriummal együttesen meghatározta a beteg- és sebesült katonáknak kiszolgáltatandó ételek mennyiségét. Nagy kórházi üzemeknél ezt a kontingenst túllépni nemcsak közéleti okokból nem volt szabad, de a rendelkezésre álló készletek elégtelen volta miatt lehetetlen is volt nagyobb ételadagokat adni az ápolotaknak, mint amekkora elő volt írva. Másrészt a belügyminiszterium rendeletben szabályozta azt a legmagasabb összeget, amibe egy beteg ételmezésének kerülnie szabad volt. Már most azok a megfigyelőállomások, amelyeknek betegforgalma élénk volt és amelyeknek szerencsés bevásárlásaik voltak, nem merítették mindig ki — különösen házi ételmezés mellett — az engedélyezett legmagasabb ételmezési összeget, amiből azonban nagy tévedés volna azt a következtetést levonni, hogy az ilyen megfigyelőállomásokon az ételmezés nem lett volna megfelelő. Mert hiszen más megfigyelőállomásokon, ahol a betegforgalmi viszonyok nem voltak kedvezőek, ugyanilyen ételmezés mellett — mint utóbb kiderült — a költségek jóval meghaladták az engedélyezett összeget.

A megfigyelőállomásokon a vezetőség és az orvosi kar éber ellenőrzése gondoskodott arról, hogy a betegek megkapják azt az adagot, ami nekik jár. Ennek ellenkezőjét annál kevésbé lehet feltételezni olyan helyeken, ahol házi ételmezés volt életben, ahol tehát a vállalkozó nyeresége meg volt takarítva a betegek javára s így senkinek semmi érdeke sem lehetett abban, hogy a betegek rovására takarékoskodjanak.

A barakk!!... Az emberek előtt valami idegenszerű, szokatlan új intézmény volt ez a deszkaváros. Idegen világ új levegővel és tele fantasztikus képzelődésekkel.

A fertőtlenítőben összegyűródött ruhában bandukolnak ki a vasúti állomásra a barakkbeli sápadt katonák... Valóban elszomorító látvány! A járó-kelők megszólítják őket, kérdezősködnek: milyen világ van ott benn a barakkban? Milyen a koszt, meg a többi? Az már persze a beteg katona természetrajza volt, hogy — különösen kezdetben — sokat panaszkodott. És elkezdett panaszkodni: mennyire rossz az élelmezés a barakkban! A betegek alig kapnak enni, majdnem éhenhalnak! A szegény katonától viszont nem is lehetett rossz néven venni, hogy panaszkodásával csupán a szánalmat akarta maga iránt fokozni, nem azért, mintha a kérdezősködőtől várt volna valamit, hanem azért, mert így a hazáért szenvedett mártíromságát jobban vélte kitüntetni.

Ismétlem: a betegektől ezt a járványszerű panaszkodást nem lehetett rossz néven venni; csak az volt a hiba és a baj, hogy a tájékozatlan közönség készpénznek vett mindent. Az így szerzett hírek útján azután — melyek szájról-szájra jártak — úgy nőttek és nagyobbodtak ezek a pletykák, mint a hegyről guruló hótömeg. Amikor pedig ezek a dolgok a jó vidéki kávéházak boncasztalára kerültek, jó zsiros panamákat sütöttek ki belőlük az emberek.

Sátoraljaújhelyen például egész komolyan beszéltek az emberek, hogy én 2 korona élelmezési költséget kapok a kincstártól minden beteg után és amennyit én ebből megtakarítok: az az én hasznom!

Az ilyen suttagó — inkább komikus mint tragikus — pletykákkal szemben valóságos jótétemény egy olyan nyilvános hirlapi támadás, mint aminőben pl. az újhelyi megfigyelőállomásnak is része volt. A támadók szeme láttára lefolytatott vizsgálat teljesen megdöntötte a vádakát és a könnyen hívó közönség szégyenkezve látta, mennyire becsapták. Mindenkitől dezavualva egyedül maradt a cikkíró, aki maga is beismerte, hogy a közlemény megírása előtt sohasem volt a barakkban és nem is ellenőrizte a pletykákszülte adatok valóságát...

Most már távolabb vagyunk az események intenzivitasától. A viszonyok nyugodt mérlegelésével beláthatta mindenki, hogy sokkal könnyebb volt kritizálni, mint egy 3,000 ágyas megfigyelő kórház zavartalan élelmezését biztosítani!

Visszatérve a statisztikai adatokra: megtudjuk, hogy a megfigyelőállomások, mint klinikák, milyen intenzív tevékenvséget

fejtettek ki a sebészet terén. A megfigyelőállomásokon összesen 26,000 műtétet hajtottak végre, amelyből 3,600 műtét a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomásra esik. Ezzel a számmal a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomás a második helyre került.

A bakteriológiai laboratóriumok hiánya, illetve késői felállítása érezteti hatását a statisztikán is. Az összes laboratóriumi vizsgálatok száma 57,000 volt, ami — viszonyítva az összállományhoz és a fertőző betegek nagy létszámához — felette csekély.

Álljon itt végezetül egy kis összehasonlító kimutatás a megfigyelőállomások betegforgalmáról, a fertőző betegek számáról, az elhalálozásokról, a végzett műtétekről, a bakteriológiai vizsgálatról és az elköltött ellátmányról.

Ez a kimutatás az említett adatokat a megfigyelőállomások öthavi, 9-, 12- és 15-havi működése után tünteti fel és érdekes összehasonlításokra ad alkalmat.

	1915 jún. 1-ig	1915 okt. 1-ig	1916 jan. 1-ig	1916 ápr. 1-ig
Betegforgalom ...	360.413	448.687	533.293	654.822
Fertőző beteg ...	38.200	41.639	42.284	66.642
Elhalálozott ...	3.959	7.647	7.732	11.489
Műtétek ...	8.972	17.231	20.000	24.244
Bakteriol. vizsg. ...	5.725	33.064	47.925	57.461
Elkötött ellátm....	14,306.832	31,844.000	34,500.000	49,326.247

Már a megfigyelőállomásokra vonatkozó legelső adatgyűjtésem alkalmával megszereztem a megfigyelőállomások miniszteri biztosaitól az egyes intézetek ismertetését, vagyis létesítésüknek, berendezésüknek a leírását.

Ezeket az ismertetéseket helyszűke miatt közre nem adhatom, amit nagyon sajnálok, minthogy ezekből sok más mellett arra is következtetni lehet, mily nagy szeretettel munkálkodtak mindenütt közre az állomások létesítésén, hogy mindegyik megfigyelőállomás a legerősebbet, tudásának és munkásságának a legjavát adja.

Igy én itt most csupán arra szorítokozom, hogy a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomás belső életéről egyet-mást elmondjak:

A sátoraljaújhelyi megfigyelőállomásra a legelső betegek 1915 január 2-án kerültek a helybeli Andrassy-úti járványkórházból, ahol az állapotok már tarthatatlanok voltak. Mintegy 60—70

beteg szállított az intézetbe vöröskeresztes kocsikon. Ezek részben hasihagymázban, részben vérhasban szenvedtek; koleragyanúsak is voltak közöttük.

Az első harcéri betegszállítmány 1915 január 7-én érkezett az állomásra megfigyelés céljából. A szállítmány mintegy 150 betegből állott vegyesen: részint fertőző, részint sebesült betegekből.

Mint hogy a felvételi épület még nem készült el, az első betegek csak lemosásban, hajnyírásban és tiszta fehérneművel való ellátásban részesültek: a fertőző betegek izoláló barakkokba helyezték el.

Az egyes barakkok felszerelésének haladásával a befogadóképesség is rohamosan emelkedett, úgy hogy február 6-án 1110, március 20-án már 2500, végül május 1-én 3050 befogadóképességgel bírt a megfigyelőállomás.

A kárpáti harcok idején megindult a megfigyelőállomáson a nagyméretű betegforgalom. Éjjel-nappal egyaránt szállították az improvizált betegvonatok a legsúlyosabb sebesült és fertőzőbetegeket. A betegforgalom az ötnapi megfigyelés szigorú betartásával csak a legszorgosabb munkával volt lebonyolítható.

A belügyminisztérium megbízásából dr. Grosz Emil egyetemi tanár, konsiliarius 1915. évi szeptember 6-án meglátogatta a megfigyelőállomást, mely alkalomból részletes jelentést adott az akkor már szépen működő barakk-kórházról.

A megfigyelőállomás ismertetése helyett legyen elégséges e helyütt csak ezt a jelentést leközoelni:

«Nagyméltóságú Magyar Királyi Belügyminiszter Úr!

Nagyméltóságod 1915 május 16-án 57.179/1915. VII/b. szám alatt kelt rendelete értelmében 1916 szeptember 5-én a sátoraljaujhelyi megfigyelőállomást meglátogattam.

Látogatásomról a következő jelentést terjesztem elő:

A megfigyelőállomáson Mailáth József gróf miniszteri biztos, Molnár Béla helyettes miniszteri biztos, dr. Balázs Dezső ezredorvos és dr. Entz Béla egyetemi magántanár, ezredorvos urak kalauzoltak.

Épen ottidőzésem alkalmával érkezett egy 300 betegből álló transport, 200 beteg pedig távozott.

Az állomány 2804 beteg volt; ezek között 209 tífuszos, 80 dysenterriás, egy kolerás, egy koleragyanús, három erysi

pelasos és kettő himlős; a többi sebesült. Orvosi szolgálatot tesz 19 orvosdoktor és 13 orvosnövendék. Két főápolónő vezetése mellett 160 ápolónő van alkalmazásban; 81 egészségügyi katona, 56 konyhai, 12 mosókonyhai alkalmazott, nyolc ruhatáros, két jéggyártó, hat fertőtlenítő alkotja a segédszemélyzetet, kiknek még 75 orosz fogolymunkás is segédkezik. A telep összes élelmezettje meghaladja tehát a 3100-at.

Az állomást s annak üzemét a miniszteri biztos úr folyó évi július hó 16-án tartott előadásában kimerítően ismertette s így az állomás példás üzeme már ismeretes volt előttem. A személyes tapasztalás csak megerősítette azon nagyon kedvező ítéletet, melyet az állomásról a közölt adatok alapján alkothattam. Az előadás részletesen megismertette az állomás berendezését, működését s elég, ha annak nyomtatásban is megjelent leírására utalok.

Az egész állomás üzemét a tervszerűség, a szakértelem s a célszerűség jellemzi.

A tiszt urakkal és az orvosi személyzettel együtt étkezve: meggyőződtem az élelem egészséges és ízletes voltáról. A betegek kenyerét megkóstolva, azt is kitűnőnek találtam. A konyhában és a mosókonyhában a célszerű berendezések egész sorát láttam; a többi közt ki kell emelnem a mángorlót, mely naponta 10.000 darab ruhát kifogástalanul szolgáltat. A műtőszobában az orvos urakat munkában találtam s az egész működés a szakavatott sebészi ellátás jellegét viseli magán. Röntgen- és fertőtlenítő készülékek kifogástalan állapotban és teljes üzemben. A labororium bármely stabil kórház büszkesége lehetne. Virágágyakkal körülvéve áll itt a tudomány egyszerű, de minden szükségessel felszerelt hajléka, mely itt a járványok leküzdésének hatalmas tényezője. A labororium működése a fertőző betegségek terjedésének megakadályozására megbecsülhetetlen szolgálatokat tesz. Például szolgálhat a cigányok által behurcolt himlő izolálása, a Latorcza mentén terjedő kolera megakasztása stb. A ruhatár a raktári főnöknő, az élelmiszerek raktára pedig a gondnok rátermettségét és gondosságát dicséri. Az egész telepet behálózó kisvasút az egész üzem lebonyolítását könnyíti meg. Maga az építkezés a legegyszerűbb típusú; a

barakkok egészen primitívek, de felszerelésük kitünő, ami újból dicséretet érdemel. A házi gyógyszerár, a házi jégkészítés célszerű; ép úgy a postaberendezés és a levelek fertőtlenítése.

Az egész megfigyelőállomás élő bizonyossága annak, hogy az intézmények működése a vezetésen mulik. A miniszter biztos úr erélye, önfeláldozó munkája sokkal ismertebb, semmint azt bővebben kellene ismertetnem; mégis kötelességem hangsúlyozni, hogy az ő egyéniségének bélyegét a megfigyelőállomás minden legkisebb részletére rányomta, újból bebizonyítva, hogy laikus is állhat jó sikerrel ilyen közegészségügyi intézmény élén, ha jó szakértői vannak és azokra hallgat.

A miniszteri biztos úrnak egyik nagy érdeme az is, hogy kiváló szakembereket gyűjtött maga köré. A sebész elsőrangú erő, aki nagy kórházi tapasztalatokat, szakértelmet és alapos képzettséget hozott az állomásra; az állomás laboratóriumának vezetője, consiliarius, a budapesti orvosi egyetem fakultásának egyik legtehetségesebb tagja, aki tudományos képzettséget és kiváló gyakorlati érzéket egyesít magában; a fertőző-osztály vezetője éveken át szolgált a budapesti közkórházban, kiváló képzettségű orvos, kinek a háború járványos betegségeiről gazdag személyes tapasztalatai vannak és így tovább. Mindenki a helyén van, mindenki a kötelességét teljesíti.

Ily körülmények között örömmre szolgál, hogy Nagyméltóságodnak azt jelenthetem, hogy a sátoraljújhelyi megfigyelőállomás egyszerű eszközökkel bár, de kitünően működik. Igaz megnyugvással szolgálhat Nagyméltóságodnak, hogy olyan intézményt létesített, mely a háborúban megsebesült és megbetegedett katonák életét és egészségét hatalmasan védi; sőt többet tesz, mint amennyit egy ilyen állomástól várhattunk: áldásos befolyást gyakorol az egész környék közegészségügyére.

Tisztelettel javasolom, méltóztassék a miniszteri biztos úrnak elismerését nyilvánítani azon munkásságért, mellyel a sátoraljújhelyi megfigyelőállomást mintaszerű intézménnyé emelte.

Dr. Grósz Emil s. k., egyetemi tanár.

A sátoraljújhelyi megfigyelőállomáson nagyon sikerült a főzőkonyha berendezése :

Egyedül ezen a megfigyelőállomáson van a keskenyvágányú vasút a konyhába vezetve, mely lehetővé tette a konyhán készült ételeknek a leghygienikusabb kiszolgáltatását.

A konyha villamosan hajtott burgonyahámozó-, tésztagyúró- és vágó-, hús- és kenyérvágó-, kávédaráló-gépekkel van felszerelve.

Az iparvasút átszeli a főzőkonyhában lévő ételmi kézraktárt, a tésztagyúró- és krumplihámozóhelyiségeket, a hús- és jégműtő kamarákat, valamint az edénymosogatókonyhát és az edényraktárt.

A megfigyelésen keresztülment és szállítható betegeknek és sebesülteknek a barakk-kórházból való elszállítása a betegszállítóvonatok igénybevételével ép oly gonddal történik, mint a betegfelvétel.

XXI.

Betegelosztás a sátoraljújhelyi megfigyelőállomáson.

Mint miniszteri biztosnak hatáskörömbe tartozott a város területén lévő összes egészségügyi intézetek feletti főfelügyelet is.

Különösen arra kellett nagy gondot fordítanom, hogy a beteg és sebesült katonáknak a városi kórházak közötti szétosztása helyes és a célnak megfelelő legyen.

Amíg a megfigyelőállomás fel nem épült, az a kényszerhelyzet állott elő, hogy a városban lévő összes kórházak a harc-térről érkező beteg és sebesült katonákat *közvetlenül* vették át, kik még fertőtlenítve és tetvetlenítve sem voltak. Ezeket a vasúti állomástól a városon keresztül szállították be, ami könnyű előidézője volt a fertőzés továbbterjedésének. Sátoraljújhely városának csatornázása nem lévén, — bár feltételezem, hogy a betegek ürülékei a kórházban mindenkor fertőtlenítve lettek — mégis fennállhatott a lehetősége annak, hogy az ürülékek révén is fertőzés, illetőleg járvány keletkezzék a polgári lakosság között. Akkor volt nagy ez a veszedelem, amikor — mint már tárgyaltam — a harc-téri betegek között nagy mértékben dúlt a hasihagymáz és a vérhas.

Mihelyt a megfigyelőállomás befogadóképes lett, haladéknélkül intézkedtem aziránt, hogy közvetlenül a harcterről Sátoraljaújhelybe érkező minden sebesült és beteg katona *előbb* a megfigyelőállomásra szállíttassék be. Csak a megfigyelés és a fertőtlenítés megtörténte *után* kaphattak azután beteget a megfigyelőállomásról az egységek kórházak.

Lehetetlen és észszerűtlen is lett volna másként intézkednem; hiszen a kórházak, saját hibájukon kívül, megfelelő gépek és eszközök hiányában nem tehettek eleget azoknak a kötelezettségeknek, amelyeket a fertőtlenítés tekintetében a különféle rendeletek rájuk róttak. Ellenben a megfigyelőállomáson megfelelő fürdők és fertőtlenítő-gépek állottak rendelkezésre.

Jellemző a háború első hónapjaiban uralkodott kapkodásra és zűrzavarra, hogy bár kétség nem férhetett intézkedéseim helyességéhez, a katonai intézőség — hivatkozva a belügyminisztériummal történt megegyezésre — utóbb mégis elrendelte azt, hogy a jövőben Sátoraljaújhely valamennyi kórháza *közvetlenül a harcterről* érkező betegeket és sebesülteket kapjon. Én ez ellen az intézkedés ellen nyomatékosan állást foglaltam és minden erőmmel azon voltam, hogy fenntartassék az az előbbi állapot, hogy megfigyelés és fertőtlenítés céljából csakis a megfigyelőállomás kapjon betegeket.

Ezirányban úgy a belügyminiszterhez, mint a honvédelmi miniszterhez további felterjesztést intéztem, hivatkozva arra, hogy Sátoraljaújhely város közegészségügy-ellenes állapotai és rossz köztisztasági viszonyai miatt úgy a katonákra, mint a polgárokra nézve nagy veszélyt rejt magában az, ha a primitív kórházi felszerelésekkel és betegszállító-eszközökkel ellátott újhelyi kórházak is kapnak *közvetlenül a harcterről* érkezett betegeket és sebesülteket. Az előirt ötnapi megfigyelés, nemkülönben a fertőtlenítés és tetvetlenítés után a megfigyelőállomás elláthatja a többi kórházakat betegekkal. Nincs tehát semmi értelme annak, hogy a megfigyelőállomás megkerülésével minden kórház kapjon harctéri beteget.

Adig is, míg a katonai vezetőség helytelen rendelkezése elleni előterjesztésem sikerre vezetett, a betegosztás elveit bizottságilag a következőkben állapítottuk meg:

1. A harcterről visszaérkező összes sebesültek és betegek, tehát tiszták is, az előirt megfigyelés céljából kizárólag a meg-

figyelőállomás barakkjaiban helyezendők el. A város belterületén lévő Vörös Kereszt betegnyugvó állomására, az «Erzsébet» megyei közkórházba, valamint a cs. és kir. tartalék-kórházba tehát csakis oly betegek és sebesültek kerülhetnek, akik a barakk-kórházban az előírt megfigyelésen már túlestek és ragálymenteseknek bizonyultak.

2. A városban előforduló fertőzött és fertőzésre gyanus polgári betegeket is átveszi a megfigyelőállomás kezelés végett, úgy hogy a városi kórházakban fertőzött polgári egyén egy sem helyezhető el. A harctérről nem betegszállító-vonaton, hanem egyenként érkezett tisztek szolgáljukkal együtt kivétel nélkül beutalandók a megfigyelőállomásra, ha előzően a fertőtlenítésen igazoltan még nem mentek volna keresztül.

3. Úgy a barakk-kórház, mint a város belterületén lévő összes egészségügyi intézetek konyhaszemélyzete és az egész legénység bizonyos időközökben megvizsgálandó: nincs-e közöttük bacillus-hordozó?

4. A vasúti pályaudyaron lévő kötöző-barakk és gyengélkedőszoba rendeltetése: az átvonuló sebesülteknél a szükséges kötés-váltás elvégzése, azok üdítése, a továbbszállításra nem alkalmas betegek ideiglenes elhelyezése és ezeknek a megfigyelőállomásra való szállítása.

A honvédelmi miniszterhez ismételtén intézett felterjesztéseimre sikerült kivívnom azt a rendeletet, mely szerint a sátor-aljajújhelyi kórházak ezentúl csak a megfigyelőállomástól kaphattak megfigyelt és fertőtlenített betegeket.

Ezzel tehát elértem azt, hogy a megnemfigyelt, esetleg fertőzött betegek nem szállítottak többé a városon keresztül, nem fertőzték meg a városi kórházakban a betegek egymást és a polgári közönséget; továbbá, hogy a fertőző betegek ürüléke útján a fertőzés fennálló veszélyét is radikálisan kiküszöbölhettem.

Leginkább a polgári lakosság üdve vezérelt ezen cselekedetemben, mert ez a rendelkezés csak szaporította az amúgy is sok munkánkat.

Azt hiszem, önérzetesen hivatkozhatom tehát arra, hogy a felsorolt intézkedésekkel lényegesen hozzájárultam Sátoraljaújhely város és környékének járványmentesítéséhez.

XXII.

Tűzesetek a sátorlajújhelyi barakkban.

Favázás, levegővel bélelt barakkok; fundamentum nélkül a talajra építve, alul földdel betapasztva, megrögzítve; ilyen házikókban éltünk mi évekig a betegekkel együtt.

Minthogy a megfigyelőállomások létesítése különben is egy kissé későn határozottatott el, elsőrendű feladat volt az építkezéseket minél sürgősebben megkezdeni és tető alá juttatni. Égető szükség volt már ugyanis férőhelyekre, mert a készenlevő, csekély befogadóképességű kórházak hamar megteltek betegekkel.

Hepe-hupás, átázott talajú szántóföldeken folyt a barakkok építkezése. Decemberben, amikor az irodával beköltöztünk a barakkba, állt már ugyan a «helyiség» — de esernyőt kellett az íróasztal fölé tartani; azután a szél is csak ott nem jött be, ahol nem akart.

Sürgős volt minden. Semminél sem lehetett arra várni, hogy teljesen készen legyen. Mihelyt csak lehetséges volt, minden barakkot azonnal be kellett rendezni, felszerelni, befogadóképessé tenni, mert a kormány módfelett sürgette az építkezés befejezését.

Ily viszonyok mellett természetesen gondolni sem lehetett tökéletes, kifogástalan munkára. Így utólag derült ki, hogy a tűzbiztonság szempontjából bizony el kelt volna minden egyes barakknál egy kis tégl a kémények, a kályhák szomszédságában.

De hát nem volt semmire sem kellő idő, kedvező alkalom és sok munkát kellett ideiglenes építmények létesítésére is fordítani a szilárd, állandó jellegű építkezések mellőzésével. Istenem! Hisz akkor még azt hittük, hogy csak pár hónapról van szó, hogy csak rövid ideig tarthat a világháború, hogy tehát a barakkokra nem sokáig lesz szükség!...

Az egymáshoz elég közel épített fabarakkokat állandóan féltetni kellett a tűzveszélytől. Nem egyszer remegve gondoltunk arra, mi lenne, ha egy rosszindulatú, széllel bélelt, sötét éjszakán kigyulladna valamelyik kórbarakk!

Minden tőlünk telhetőt megtettünk ugyan az esetleges vész elhárítására. De számolnunk kellett azzal, hogy ilyen barakktelegen a tűz Molochja mohón megsemmisítheti az egész száraz faalkotmányt, miért is tűzrendészeti szabályzatunkba olyan ren-

delkezéseket állítottunk be, amelyek vész esetén legelsősorban az emberi élet megmentését tették kötelezővé és csak akkor, ha már minden élő biztonságba lett helyezve, volt minden erő a barakkok és az anyagok megmentésére fordítandó.

Telepünkön kétszer pusztított a tűz. Hála azonban az isteni gondviselésnek, emberéletben egy alkalommal sem esett kár, ámbár másodízben éjjel ütött ki a tűz.

A fabarakkokban elhelyezett vaskályhák használata mellett, melyeknek fűtését — másoknak hiányában — műveletlen népfelkelőkre és orosz foglyokra kellett bízunk, valóban meg lehetünk elégedve, hogy a tűz telhetetlensége oly sok év alatt ennyivel beérte.

Az első tűz 1916 február hó 10-én ütött ki a megfigyelő-állomáson; az orvosi lakó-barakk gyulladt ki déli félegy órá-tájban, épen amikor ebédhez ültünk le.

Az orvosi lakó-barakk mindjárt a telep főbejárata mellett jobbra, az első sorban terült el.

Ennek a szerencsétlen barakknak felépítését sok huza-vona előzte meg; talán ezért is nem volt áldás rajta! A belügyminiszterium ugyanis nagyon nehezen akart beleegyezni a költséges építkezésbe, a vállalkozó pedig épen ennél a barakknál szinte brillirozott a kényelmes lassúsággal, ami méltán váltotta ki az orvosok neheztelését. Mikor azután nagynehezen elkészült, alig egy hónapra rá leégett!

Ez a barakk, miután a kapkodások első időszakában épült, a belügyminiszterium által jóváhagyott terv alapján a legrendesebb kivitelben készült. A közbenső faváz-falakat kétoldalról bedeszkázták és tűzrendészeti szempontból oly óvatosságot tanúsítottunk, hogy a falakat aszfaltlemezrel borítottuk és a belügyminiszterium által közvetlenül megrendelt folytonégókályhák kéményeit téglából falaztattuk. Szóval az építkezés tűzrendészeti szempontból is teljesen szabályszerű volt; ez azonban mit sem használt a tűz mohósága ellen, mely az egyik lakószobában keletkezett. A gyorsan előhozott minimaxok alkalmazásával a füst még nagyobb lett, majd hirtelen hatalmas lángok csaptak fel, melyek keresztülörték a tetőt, és ettől a perctől kezdve a tűz oly rohamosan terjedt, hogy az épületnek megmentésére gondolni sem lehetett. Így tehát csakis a szomszédos barakkok megvédésére szorítkoztunk.

A megfigyelő állomás saját tűzoltóságának és a gyorsan megérkezett városi tűzoltóságnak — kedvező szél által támogatva — sikerült is a tüzet a kigyulladt lakó-barakkra korlátozni és a szomszédos barakkokat megmenteni. Délután 3 órára a barakk teljesen leégett és ezenkívül csakis a barakk közvetlen közelében elvonuló deszkakerítésnek 50 méter szakasza semmisült meg.

A tűz keletkezésének okát egész határozottsággal megállapítani nem lehetett. Ahány ember csak volt a barakkban a tűz keletkezésének idejében, annyiféleképen adta elő a látottakat. Volt, aki a kérdéses szobában a kályha melletti szekrényt; volt, aki a padlóra terített pokrócot, másik pedig az eternitlapokat látta először égni. A tűz elmúltával pedig — miután az épület minden berendezésével együtt porrá égett — a kéményeken kívül semmi mást látni nem lehetett.

Tény az, hogy belső szobatűz keletkezett, és pedig minden valószínűség szerint kályhától. Lehetséges, hogy a színig megtöltött folytonégőkályhák valamelyikének nyitva maradtak az ajtói és egy kieső paráztól vagy a deszkaválaszfal, vagy pedig valamelyik berendezési tárgy fogott tüzet. De az is lehetséges, hogy a szűk szobában helynyerés céljából a kályhát eredeti helyéről elmozdították és az eternit védőburkolathoz közel állították. Rendszeretlen fűtés mellett és az utánanézés hiányában azután megtörténhetett az, hogy a teljesen átizzott kályha vagy füstcső a vele érintkező eternitlapokat annyira áttüzesítette, hogy azok az alattuk lévő falécut a gyulladási hőfokig hevítették. A megejtett próbák ugyanis beigazolták, hogy a lakószobákban elhelyezett folytonégőkályhákban, ha azokat szénrel teljesen megtöltik és szabályozás nélkül égni hagyják, oly magas hő fejlődik, hogy még az elillanó gázok is képesek a füstcsövet vörös izzásba hozni; a kályhában magában ugyanis a szén koksszá válik és ennek izzási hőfoka közel van a réz olvadási fokához.

Mindenesetre az is hozzájárult a tűz keletkezéséhez, hogy a — rendszerint oláh népfelkelőkből álló — kezelőszemélyzet folytonosan változott. Alighogy egy csoport kissé betanult a teendőkhöz, máris elvitték és új emberek jöttek, akiket a kellő gondosságba és fegyelembé betanítani, őket — azt lehet mondani: lépten-nyomon — ellenőrizni súlyos feladat volt.

A népfelkelőket azután lassan-lassan orosz foglyokkal cserélték fel, kiknek nyelvét senki sem értette és akikkel csak tol-

mács útján lehetett érintkezni. Már pedig ilyen emberekre bízni a fűtést, különösen gondos kezelést igénylő és faépületekben be nem vált folytonégőkályhákknál, bizony, nem volt megnyugtató.

Amint már említettem, a barakkban levő kincstári berendezési és felszerelési tárgyak mind bennétek; érzékeny kárt szenvedtek az orvosok is, akiknek ugyszólván minden ingósága, ruházata ott pusztult a szobákban. Az orvosok kárának nagy részét a belügyminiszterium utóbb megtérítette. A leégett barakkban volt az orvosi társalgó is s az itt elhelyezett szekrényben őriztettek a betegekről szóló kórtörténetek és más orvosi iratok, melyek szintén elhamvadtak.

A tüzeset folytán az egész telepre kiterjedő tűzvizsgálatot rendeltem el és ennek eredményéhez képest a barakkok kéménycsőeit kivétel nélkül betonszigetelővel láttam el és elrendeltem az állandó tűzörség megszervezését. Ezzel és más intézkedéssel, valamint a rögtön foganatosított munkálatokkal azon voltam, hogy a megfigyelőállomás tűzrendészetét az eddiginél magasabb nivóra emeljem és hogy újabb tüzeseteknek, emberi erőnkhez mérten, elejét vegyem.

A jövőre nézve a tűz késedelem nélküli jelzése céljából szükségesnek tartottam villamos tűzjelzőhálózat létesítését is (riasztás), hogy minden barakkcsoportból és minden elszigetelten fekvő épületből a riasztás azonnal eszközölhető legyen. A fontos orvosi okmányok megőrzése végett pedig nélkülözhetetlennek mutatkozott egy-két tűzálló vasszekrény beszerzése, ami iránt előterjesztést tettem a miniszteriumnak; sürgettem is többször az engedélyezést, de nem lett a dologból semmi, mert a belügyminiszterium nem intézkedhetett, «tekintettel egyrészt a megfigyelőállomások folyamatban levő átadására, másrészt pedig a hadügyminiszteriumnak legutóbbi azon rendelkezésére, mely a hadügyi kincstár terhére foganatosítandó gyógyintézeti beruházásoknak a lehetőség legszélsőbb határáig való mellőzésére irányul».

Ugyanez évben október 23-án, éjjel 11 órakor támadt a második tüzvész a telepen.

A fűtési időszak közeledtével ismét szükségessé válván a barakkok fokozottabb tűzbiztonságáról gondoskodni, épen a tüzesetet megelőző napon rendeletileg hívtam fel a gondnokságot ezirányú sürgős intézkedésre.

A tűz ezúttal a telep északi oldalán, a fürdő- és a virágház

sarkán keletkezett; leégett a felvételi-épület, a fürdő, a mütő, a postahivatal, a dohánytőzsde, a kantin és a virágház, minthogy a helyiségek mind egybe voltak építve.

A tűzvész tehát ezúttal már sokkal ézekenyebb pusztítást vitt véghez. Továbbterjedésének meggátolására nyomban megtörtént minden intézkedés; mindazonáltal a fenntemlített helyiségek menthetetlenek voltak, mert a tisztán fából épített épületben oly rohamosan terjedt a tűz, hogy a már lángban álló résznek oltására és a közvetlenül hozzácsatlakozó részek védelmére gondolni sem lehetett. Csupán arra lehetett szorítkozni, hogy a tűz lokalizáltassék és hogy az égő épületben felhalmozott nagyértékű felszerelések, berendezési tárgyak és anyagok megmentessenek, ami sikerült is.

Külön ki kell emelnem a barakk személyzetének — tiszteknek, tisztviselőknak és legénységnek egyaránt — minden dicséretet megérdemlő közreműködését a lokalizálási és mentési munkálatokban. Ennek a buzgó és lelkiismeretes tevékenységnek volt köszönhető, hogy a gyorsan harapódzó tűz ellenére az összes leégett helyiségekből minden ingóság, sőt részben fixirozott tárgyak is megmentettek. Elégséges rámutatnom a mütő, posta, tőzsde és kantin leltári tárgyaira, felszereléseire és anyagaira, hogy felbecsülhető legyen az a nagy érték, melyet így kimenteni sikerült a lángtengerből.

Ez a tűz nagy csapás volt reánk nézve s igen érzekenyen érintett bennünket.

A felvételi épület, fürdő és mütő mindig megbecsült büszkesége volt a megfigyelőállomásnak. E helyiségek építését sok tervezgetés, utánjárás és fáradozás előzte meg. Nagy súlyt helyeztünk arra, hogy a megfigyelőállomás szempontjából ezek az oly fontos helyiségek a célnak minden tekintetben megfelelők és teljesen kifogástalanok legyenek. A reájuk fordított sok-sok buzgóságnak, mondhatnám: szerető gondoskodásnak, nem is maradtak el az eredményei, mert ezek a létesítmények kiválóan sikerültek. A hivatali szemlék, a testvérintézetek látogatásai alkalmával mindig jól esett tapasztalnunk, hogy a megfigyelőállomás e részei kivétel nélkül mindenkinek nagyon tetszenek és sokban utánzásra találtak.

És most néhány óra alatt odalett minden, mindezek az épületek a tűz prédái lettek!

E tüzesetnél azt tapasztaltuk, hogy a telep vízvezetéke a tűzoltásra nem megfelelő. A tömlőkből nagyon lanyhán, nem elegendő mennyiségben ömlött a víz. Szaknyelven kifejezve: nem volt támadó ereje a vízsugaraknak. Szakértői vélemény szerint elégséges víz esetén a tűz terjedése jobban korlátozható s több barakk rész lett volna megmenthető.

Miután ez komolyabb baj, veszélyes fogyatékoság volt, mely a jövőben is kétségesse tette a telep tűzbiztonságát: illetékes helyen előterjesztést tettem a vízvezeték tűzrendészeti hibájának orvoslására. Egy új használati vízvezetéknek a beállítása mutatkozott a legcélrányosabbnak. Ez nagyobb összegű beruházást tett ugyan szükségessé, de a tűzbiztonság érdekében érdemes volt nagyobb áldozatot is hozni, mert hiszen — amint a legutóbbi eset is igazolta — egy tűz okozta kár sokszorosán felülmúlja azt az összeget, amibe az új tűzbiztonsági létesítmény kerülne.

Minthogy a felvételi épület, műtő és fürdő leégett, a megfigyelőállomás működését folytatni nem lehetett; nem tudtunk betegeket befogadni.

Miután azonban tudatában voltam annak, hogy azokban az időkben, a nagyobb betegforgalom folytán, állomásunkat csak nehezen lehetett volna nélkülözni: teljes erővel azon voltam, hogy befogadóképességünk mielőbb újra helyreálljon.

Minden rendelkezésre álló munkaerőt tehát annak a két barakknak az átalakítására használtunk fel, melyet a műtő és fürdő ideiglenes helyül szemeltünk ki. S valóban: boszorkányos gyorsasággal nyert átalakítást mindkét barakk, úgy hogy a betegfelvétel szünetelése csak rövid ideig tartott.

A tüzeset idejében a megfigyelőintézet már rokkantintézeté alakult át, de azért mintegy 1000 ágy még a megfigyelőállomás céljaira volt átengedve.

A tüzeset folytán egyideig kétséges volt, vajjon a hadügyi kormány felépítteti-e újra a leégett épületeket és helyiségeket, amelyek a megfigyelőállomás céljaira nélkülözhetetlenek voltak? Nemleges esetben csak rokkantintézet lettünk volna. A kérdés eldöntésénél az tétetett leginkább mérlegre, hogy a megfigyelőállomásra a demobilizációnál is nagy szükség lesz még. A hadügyminisztérium ezért úgy döntött, hogy a leégett felvételi épületet, fürdőt és műtőt újra fel fogja építtetni.

Miután azonban az építkezés megkezdése egyre késett: az ideiglenes létesítményeket kénytelenek voltunk új és új átalakításokkal tökéletesíteni, minek folytán különösen a műtőépület oly szép és tökéletes lett, hogy már a hadügyminisztérium is feleslegesnek tartotta egy új műtő építését és csak a felvételi épület és a fürdő létesítése maradt hátra.

Mielőtt befejezném ezt a fejezetet, nem mulaszthatom el annak a felemlítését, hogy az intézetnek elismerésre méltó szolgálatokat tett Frisch Heiman városi tűzoltóparancsnok. Minden díjazás nélkül sokat fáradozott az intézeti tűzoltóság megszervezésével, betanításával és állandó felügyeletével és mindig igazán példás lelkiismeretességgel örködött a telep tűzbiztonsága felett.

XXIII.

Árvizek és a Ronyva szabályozása.

Az 1915. évi abnormális téli időjárás téli árvizet hozott Sátoraljaújhely városára. A hetek óta tartó esőzések megdagasztották a hegyi patakokat, melyek január 5-ére virradó éjjelen vad folyóvá dagasztották a Ronyvát.

Kozma helység állomásfőnöke már délután 6 óra tájban értesítette a sátoraljaújhelyi vasúti állomást, hogy nagy víz jön.

Én ezen az éjjelen történetesen a barakkban aludtam: előérzetem volt, hogy jó lesz ottmaradni.

Miután este 8 óra tájban betegek érkeztek és csak 9 óra után végeztünk ezek elhelyezésével: úgy féltiz óra tájban vacsorához ültünk. Röviddel ezután jelentette a rendőrség telefonon, hogy a Ronyva rohamosan árad, éjjélkor itt lesz a víz; ügyeljünk, hogy a barakkokat el ne vigye. Én azonban nem féltem a veszedelemtől, mert tudtam, hogy a kulturmérnöki adatok szerint, amelyeket az építkezés előtt kikértem, a barakkok az árvíz-től védve vannak.

Éjjel ugyan nagy árvíz jött, mely elöntötte Újhely külvárosának nagyrészét, de a barakkokat nem bántotta; csak az esővíz okozott károkat.

Én nyugodtan aludtam egész éjszakán át és higgadságom jó hatással volt a barakkban mindenkire. Cebrián grófnő ápolófőnöknő és a többi önkéntes ápolónők is teljesen megnyugodtak.

Szerencse, hogy a barakkban töltöttem ezt az éjszakát, mert távollétemben az ijesztgetések bizonyára zavarokat okoztak volna. Másnap délelőtt fülem hallatára mondták az emberek Újhelyben, hogy éjjel a barakkokat ellepte a víz és a betegeket lepedőkben mentették ki onnan. Ez már így szokás Újhelyben. Én persze csak ott cáfoltam, ahol érdemes volt.

Éjjel két órakor volt a legmagasabb vízállás, amelynek szintje egy méterrel alacsonyabb volt a barakk körtöltésénél. Igaz ugyan, hogy az árvíz 1913-ban jelentékenyen magasabb volt, de az 1913. évi árvizet oly abnormális körülményeknek összeesése idézte elő, hogy annak megismétlődésétől legalább is belátható időn belül tartani nem kell. Az 1913. évi árvíz-szín az emberemlékezet óta észlelt legmagasabb vízszint meghaladta; ennél fogva ez az újabbi árvíz is csak megerősített engem abban a meggyőződésben, hogy a barakk telepén minden várható árvíz ellen védeve vagyunk.

Ugyanez év július havában ismét kiáradt a Ronyva, de a barakk ekkor sem szenvedett az árviztől semmit.

Itt kell kitérnem a Ronyva-szabályozás ügyére, mely olyan régi idő óta tanácskozások és tárgyalások tárgyát képezi Újhelyben.

Engem különösen azért érdekelt a Ronyva-szabályozás, mert az szoros összefüggésben van a közegészségüggyel, amennyiben a Ronyva mostani medrében lévő állati- és más hulladékok rettenetes büzt terjesztenek, megfertőzve a levegőt.

A Ronyva szabályozásának már jóváhagyott szabályozási vonala a megfigyelőállomás építkezései által részben elfoglaltott; ezért az a terv merült fel, hogy a Ronyvát a Borsi-i határon kell a Bodrogba vezetni.

A módosított terv az eredeti tervhez képest annyiban változott, hogy míg az eredeti tervben egy vasuti- és két közuti hid volt felvéve, addig az új tervben két vasuti- és két közuti- és egy mezeiuti hid tervezetett.

A költségek fedezetlen része, amit a város tartozik viselni, a régi terv alapján 167.000 korona volt; e tervezet költségeit annak idején a város el is vállalta, úgy hogy az összeg harmadrészt az érdekelteken hajtja be. Most az új tervek alapján a régi költségekhez még 56.000 korona újabbi kiadás járulna, mert most az összköltség 223.000 koronát tenne ki.

Érdekes felemlíteni, hogy abból a pusztá véletlenből, hogy

a megfigyelőállomás építkezése elfoglalta az előbbi meder vonalának egy részét, kitűnt, hogy az előbbi Ronyva-szabályozás terve sikerültnek épen nem volt mondható, mert ha az ú. n. «Deltán» keresztül vezették volna a Ronyvát, akkor a városnak ezen szakasz melletti része az árvíz veszélyének lett volna kitéve.

Ezzel szemben az új terv szerinti mederáthelyezés a célnak sokkal megfelelőbb és egyenesen a város érdekében álló. A mederáthelyezéssel előállott költségtöbblet is csak látszólagos, mert hiszen kétségtelen, hogy a régi terv ma az előirányzott összegből meg nem valósítható, sőt feltétlenül drágábban lenne kivihető, mint az új tervezet.

Tehát a barakképítkezésből egész váratlanul a Ronyva-szabályozással kapcsolatban két előny származott a városra: úgy fejlődése, mint ármentesítése szempontjából megérlelte a leghelyesebb megoldást; a mederáthelyezéssel pedig költségmegtakarítást ért el, mert a régi tervet a mai egységárak mellett csak jelentékeny költségtöbblettel tudná végrehajtani, mint az újat.

Ez a körülmény azonban legkevésbé sem akadályozta a várost úgy tüntetni fel a dolgot, mintha a meder áthelyezése kizárólag a barakképítkezés miatt vált volna szükségessé, miért is a költségek egy részét a katonai kincstárra akarta áthárítani. Ha a város így jobban vél holdogulni: nekem ez ellen semmi kifogásom; úgy vagyok azonban értesülve, hogy a Kriegsministerium a mederáthelyezésből származó többletkiadások költség-részesedésének viseléséről hallani sem akar, sőt arról értesítette a kereskedelmi minisztert, hogy hajlandó inkább az ő általa épített deltavágányt eltávolítani az útból, semhogy a Ronyva-szabályozás költségeihez bármivel is hozzájáruljon.

Bár a háborús évek alatt orosz foglyok alkalmazásával legkönnyebben lehetett volna a Ronyva szabályozását keresztülvinni: az akció oly csigalassúsággal halad, hogy a háború alatt előreláthatóan semmi sem lesz a mederáthelyezésből. Pedig ez az árterület lakóaira felette sürgős volna, mert a Ronyva-patak folyton kiöntéssel fenyeget. A háborús évek alatt kétszer is előntötte a partmenti utcák házait és telkeit, miáltal az utcák lakóit a teljes anyagi romlás elé állította. Bizonyítja ezt már az 1913. évi árvíz, mely 80-nál több házat döntött le; a későbbi árvizek pedig több épületet oly nagy mértékben rongáltak meg hogy már azokat is az összeomlás veszélye fenyegeti.

Ha az intéző-körök egy kicsit nagyobb eréllyel vették volna kezükbe a dolgot: már régen folynának a mederáthelyezési munkálatok; hiszen a kereskedelmi- és földművelésügyi minisztériumban a legnagyobb jóindulattal kezelik a Ronyva-szabályozás ügyét.

XXIV.

Előadásaim.

Minthogy a megfigyelőállomások új intézmények voltak, melyeknek mibenlétével és rendeltetésével a közönség legnagyobb része nem volt tisztában: elhatároztam, hogy a sátoraljaujhelyi megfigyelőállomásnál szerzett tapasztalataim alapján a megfigyelőállomások berendezését, üzemét és orvosi ellátását ismertetni fogom.

Ezirányú adatgyűjtéssel azt is céloztam, hogy összeállítsak egy olyan kútfőt, mely az országban felállított megfigyelőállomások létesítésének körülményeire vonatkozó adatokat tartalmazza.

Felkérésemre a testvérintézetek készséggel rendelkezésemre bocsátották adataikat, melyeket rendszeres egészben összefoglaltam.

Amidőn dr. Grosz Emil egyetemi tanár, aki mindig jóleső figyelemmel kísérte a közegészségügy szolgálatában kifejtett tevékenységemet, tudomást szerzett adatgyűjtő munkásságomról: felkért, hogy az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága által rendezett előadások egyikén tartsak értekezést e tárgyról. Készséggel tettem eleget a meghívásnak és 1915 július 16-án «A harc-téri megfigyelőállomások rendeltetése a háború tartama alatt és a háború befejeztekor» címen megtartottam felolvasásomat.

Ebben részletesen ismertettem a megfigyelőállomások létesítésének történetét és különösen a sátoraljaujhelyi megfigyelőállomás leírását adtam bő megvilágításban, amiből a közönség megismerhette a megfigyelőállomások működésének a lényegét, mert hiszen a megfigyelőállomások berendezései — kisebb-nagyobb eltérésekkel — mindenütt egyformák voltak.

Felolvasásomban statisztikai adatokat nyújtottam az ország összes megfigyelőállomásainak addigi betegforgalmáról, a fertőző

betegség számáról, a halálozási arányszámokról, továbbá a megfigyelőállomásokon működő orvosok és kisegítő-orvosok létszámáról, a végzett műtétekről, bakteriologiai vizsgálatokról és röntgenfelvételekről, végezetül az ápolási napok számáról, az elköltött ellátmányok összegéről, az élelmezési költségekről és kimutattam, hogy az egyes megfigyelőállomásokon mennyit tettek ki külön az ápolási- és külön az élelmezési költségek egy beteg után egy napra.

Felolvasásom végén rámutattam arra, hogy ha az ország polgári lakosságát a háború befejezése után is meg akarjuk óvni a fertőző járványoktól, akkor a harctérről visszatért, demobilizált hadsereget is successive quarantine alá kell helyezni a megfigyelőállomásokon.

Mint hogy a megfigyelőállomásokról az én előadásom képezte az első nyilvános tudósítást, úgy a szakkörök részéről, mint a közönség körében élénk érdeklődést tapasztaltam a később nyomtatásban is megjelent dolgozatom iránt, melyet majdnem az összes magyar orvosi szaklapok, így az «Orvosképzés», az «Orvosok Lapja», a «Budapesti Orvosi Ujság» és a «Közegészségügy» legnagyobb részét teljes egészében leközltek.

A megfigyelőállomások miniszteri biztosai a dolgozat megjelenése után részleteiben is megvitatták annak adatait és örömmel tapasztaltam, hogy a dolgozat nyomán a megfigyelőállomások között élénk eszmecsere fejlődött ki abban a tekintetben, mit tartanak jónak és mit rossznak a megfigyelőállomások működése alapjául lefektetett elvekből, az alkalmazott eszközökből és a létesített berendezésekből. Ami jobb volt egyik-másik intézetnél, azt más megfigyelőállomások átvették; ami pedig ezeknél volt jobban megvalósítva, azt utánozta az az intézet, amelyik azelőtt kevésbé sikerülten oldotta meg a kérdéses feladatot.

A miniszteri biztosok részéről hozzám intézett levelek közül itt csak a trencsényi megfigyelőállomás tapasztalt miniszteri biztosának levelét közlöm:

«Nagyméltóságú Gróf, Miniszteri Biztos Úr!

Elsősorban hálás köszönetemet rovom le az ad 1235/1915 számú nagybecsű átiratának kiegészítéséül rendelkezésemre bocsátott «Orvosképzés» című, Nagyméltóságodnak a megfigyelőállomásokról írt, felette értékes cikkét tartalmazó

folyóirat több példányának szives megküldéséért és annak lehetővé tételéért, hogy orvosaim, akiknek a cikket kézbesítettem, annak sok új és hasznos szempontjait felderítő tanulmányul felhasználhadják.

Nagyméltóságodnak a megfigyelőállomások lényegét és célját, működésük eredményét, az intézmény szervezetét, az eljárások módozatait szinte kézzelfoghatólag megvilágító cikke, a megfigyelőállomások hasznos-, sőt nélkülözhetetlen voltának megdönthetetlen igazolását nyújtja.

Teljesen osztom azt a kívánságot, miszerint a szabad-ságolt katonáknak hazatértük előtt való megfigyelése meghonosíttassék és hogy a háború befejezése után a demobilizált hadsereg is quarantine alá helyeztessék; az utóbbinak megvalósításához azonban pótintézményekre, talán a harctér mögött felállítandó sátorokra lesz szükség, mert a 14 megfigyelőállomás még a magyarhonos katonák megfigyelését is csak mintegy fél év lefolyása alatt eszközölhetné.

A tanulmány részletei nálam előidéztek azt a vágyat, hogy a trencsényi megfigyelőállomást több irányban fejlesszem és üdvös pótlásokat létesítsek.

A sátoraljaujhelyi állomásnak részletesen ismertett egyes berendezéseit, főleg a konyhára vonatkozókat, annyira fontosnak tekintem, hogy elhatároztam dr. Bedő Béla ezredorvosomnak Sátoraljaujhelyre való kiküldetését avégből, hogy az ottani intézmény egyes berendezéseit tüzetesen tanulmányozza, azokról rajzokat vegyen és véleményt adjon, vajjon azoknak meghonosítása a trencsényi megfigyelőállomáson célszerűen eszközölhető-e és tényleg szükséges-e?

Kérem Nagyméltóságod szives sürgönyét, február első hetében jelentkezhetnék-e a nevezett ezredorvos Nagyméltóságodnál?

Viszont vannak egyes részletek, melyeket a trencsényi megfigyelőállomáson célirányosabban megoldottnak kell nézmem. Első helyen a betegfelvételt sorozom ezek közé.

Kétségtelen, hogy Nagyméltóságod nagybecsű értekezései, biztosítván a megfigyelőállomások eredeti rendeltetésének megőrzését, utját fogják állani oly kísérletezésnek, mely a háború megszűntével a mögöttes országgrész közegészségügyi helyzetét károsan befolyásolná.

Nagyméltóságodnak hálával tartoznak mindazok, akik a válságos idők által felette veszélyeztetett közegészségügyi állapotok hiánytalan voltára súlyt helyeznek.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem nyilvánítását.
Trencsén, 1916. évi február hó 2-án.

Szalavszky Gyula s. k. miniszteri biztos.»

Az első sikeren felbuzdúlva, ugyancsak dr. Grosz tanár úr felkérésére 1915 február hó 2-án ismételten előadást tartottam Budapesten az Orvosi Továbbképzőben «A haretéri megfigyelő-állomások szerepéről, a közegészségügy szempontjából, a háború alatt és a háború végével.»

E felolvasásomban a következőket adtam elő:

A megfigyelőállomások tulajdonképeni feladata a fertőző megbetegedések tova hurcolásának megakadályozásában merül ki.

Már a legrégebbi időkben (az Ó-Testamentumban találunk intézkedést erre) felismerték a ragályos betegségek elleni védekezésnek azt a módját, hogy a betegeket szigorúan el kell különíteni az egészségesektől, mert az érintkezés folytán a ragály terjedhet. Sőt már a legrégebbi időkben a ragályos beteggel közvetlenül érintkező s a ragályos beteget eltemető személyeket kötelezték arra, hogy megfürödjenek és az ily személyeknek csak hosszú idő elteltével engedték meg az egészséges emberekkel való érintkezést.

A megfigyelőállomásokon általában a következőkép csoportosítják a felvételre kerülő betegeket:

1. Sebészi betegek és belbetegek, akik sem nem fertőztek, sem nem gyanusak a fertőzésre;
2. Fertőző betegségre gyanús betegek;
3. Fertőző betegek.

Néhány napi megfigyelés után kiderül, hogy a betegfelvétel alkalmával nem fertőző betegnek talált betegek között nincs-e fertőző betegségben szenvedő egyén. A láztalan, a ragályos betegség gyanúját sem keltő betegek öt napi megfigyelés után a megfigyelőállomásról továbbszállítatnak az ország belsejébe; a fertőző betegek ellenben, úgyszintén ama ragálymentes betegek is, akiket sebesülésük vagy betegségük súlyos állapotánál fogva továbbszállítani nem lehet, a megfigyelőállomás ápolásában és

gyógykezelésében maradnak mindaddig, míg teljesen fel nem gyógyulnak, vagy míg szállíthatóságukat vissza nem nyerik.

Teljesen berendezett műtő- és kötözőbarakkok; bakteriológiai- és Röntgen- labororium, boncterem; vízvezeték, villamos világítás, csatornázás; gőz- és formaldehyd fertőtlenítők; jéggyár és mosóházak; szennyvízfertőtlenítő és hulladékhamvasztó állanak a megfigyelőállomások rendelkezésére.

Ilyen felszerelés mellett azután, megfelelő rendszerrel, könnyen megy a járványos betegségek elleni védekezés munkája.

A védőoltások mellett a fertőző betegségek mielőbbi megállapítása, a gyanús beteg elkülönítése és a fertőtlenítés: ezek az eljárások alkalmasak csak a fertőző betegség tovaterjedésének megakadályozásánál.

A kezdettől fogva a mai napig fennálló és működő 11 megfigyelőállomáson és pedig: a debreceni, kassai, munkácsi, nyiregyházai, szatmári, miskolci, trencsényi, zsolnai, nyitrai, losonci- és sátoraljai helyi megfigyelőállomáson összesen 38,172 férőhely van. (A megszüntetett ungvári megfigyelőállomás 3,050, a rózsahegy állomás 1,880, a besztercebányai megfigyelőállomás 2,720 ágyasnak volt berendezve.)

Az országban létesített megfigyelőállomásokra egy év alatt több mint 500,000 beteg érkezett. Ezek között fertőző beteg volt körülbelül 42,000, vagyis mintegy 8%. A fertőző betegek között összesen 977 kolera eset és 359 kiütésetífusz eset fordult elő. Legnagyobb-részt tífusz- és vérhasmegbetegedésekből állottak a fertőző betegségek; hólyagoshimlő kevés számban fordult elő. A több mint félmillió betegből 7,732 elhalálozás volt, ami 1.45%-nak felel meg.

A fenti adatokból kétségtelen, hogy a megfigyelőállomások óriási eredményes munkálkodást fejtettek ki egy év alatt.

Csodálattal kell tapasztalnunk és megállapítanunk, hogy a háború első évében a kolera és kiütésetífusz — amelyekről annyira rettegtünk — milyen jóindulatú volt.

Ellenben a tífusz és a vérhas ebben a háborúban *uralkodó* fertőző betegségnek bizonyultak. Különösen a háború első évének őszén és telén jöttek tömegesen a tífusz- és vérhasban szenvedő betegek. A sátoraljai helyi megfigyelőállomásnak különösen bőven jutott ki ezekből a fertőzött betegekből; de hogy azért igen sok súlyos és műtéti beavatkozásra szoruló sebészi betegünk is volt: erre a műtétek nagy számából lehet következtetni.

A sok járványos betegség ellenére az ország polgári lakossága mentes maradt a járványoktól; a polgári lakosság körében előforduló megbetegedéseknek a száma nagyon kevésre tehető.

Bátran megállapíthatjuk, hogy a járványok elleni védekezés sikerében az oroszánrészt a megfigyelőállomásokat illeti; az elért fényes eredményekre a hadügyi kormányzat és a magyar kormány büszke lehet.

A megfigyelőállomások azért állítottak fel, hogy megakadályoztassék az, miszerint a haretérről visszajövő katonák megfertőzzék az országot és a keresztülviendő elkülönítésekkel maguk között a katonák között is a fertőző megbetegedések a minimumra szállíttassanak le. A cél tehát az ország mögöttes részeinek, a Hinterlandnak mentesítése a járványoktól.

A hadügyi kormányzat és a magyar kormány bőkezűségéből többé-kevésbé teljes, kifogástalan felszereléssel és berendezéssel, elegendő férőhellyel, betanult és begyakorolt orvosi karral és személyzettel, mint teljes sikerrel kecsegtető védőbástyák állanak a megfigyelőállomások az ország határain és azon belül a járványos betegségekkel szemben.

A polgári hatóságok szakemberek, felszerelési tárgyak és orvosok hiányában a megcsappant hivatalnoki karral nem képesek ama feladatoknak eleget tenni, amelyeket a közegészségügy ellátása háborus időkben reájuk ró. Egyedül a megfigyelőállomások azok az intézmények, amelyekre szeretettel és bizalommal nézhet a civil közönség, mert tudatában lehet annak, hogy azok esetleges baj esetén elhárítják a veszedelmet.

Ezért vallottam én kezdettől fogva azt az elvet, hogy a megfigyelőállomások miniszteri biztosai helyesen teszik, ha fertőző betegségben szenvedő polgári egyéneket is befogadnak a megfigyelőállomásra gyógykezelés céljából.

Én kezdettől fogva úgy gondoltam a dolgot, hogy Zemplén megye közegészségügyi sorsa a megfigyelőállomásra legyen bízva; ahol fertőző megbetegedésről volt szó, sohasem tudtam különbséget tenni aközött, hogy polgári vagy katonai egyén-e az illető beteg. Hisz a cél egy: a haza védelmére szükséges katonák és a polgári lakosság megvédése a járványoktól. Ha ezek közül csak az egyiket teljesítem és a polgári lakosságnak nem adom meg a védelmet a fertőző betegség ellen; akkor fogyatékos és hiányos minden igekezetem a katonák megvédésében is!

Igaz ugyan, hogy a megfigyelőállomások fenntartása a mozgósítási hitel terhére megy, a polgári egyének gyógyítási kötelezettsége pedig a megyét terheli. Mi sem könnyebb azonban, mint a megfigyelőállomásokra befogadott polgári egyénekről külön jegyzéket vezetni és a költségeket kimutatni a megye terhére. Egy egyszerű elszámolási művelet az egész s a vele járó kis fáradságot mindenesetre meg kell hoznunk a nagy cél érdekében.

Ezek után előadásomban kitértem annak a fontos kérdésnek a tárgyalására, hogy a háború után a demobilizáció szolgálatában milyen szempont legyen a megfigyelőállomások előtt. Fejtegetésem szerint a megfigyelőállomásokban a betegeket és sebesülteket a következő rendszer szerint gondoltam elkülöníteni a leszerelés után :

1. Fertőzőbetegek ;
2. fertőzőbetegségekre gyanúsak (betegségi jelenségekkel) ;
3. fertőzésre gyanúsak (azok t. i., akik egészségesek, de fertőző betegekkel való érintkezésük folytán a fertőzés veszélyének ki voltak téve) ;
4. sebesültek ;
5. tüdőbetegek ;
6. nemibetegek klinikai tünetekkel és
7. teljesen egészségesek.

A megfigyelőkórházban minden beteg klinice és bakteriológice is megvizsgáltatnék állapotára nézve és minden beteg lelete pontos jegyzékbe vétetnék. Az ily módon megejtett vizsgálat után a negatív leletet nyert katonák hazabocsáttatnának.

Időnyerés céljából elégségesnek tartanám a betegek egyszeri bakteriológiai vizsgálatát, mert a nagy cél elérése, t. i. a katonákat rendes polgári foglalkozásukba mielőbb visszajuttatni, szükségessé teszi, hogy az alaposabb bakteriológiai vizsgálat a kerületi egészségügyi intézetekre legyen bízva és későbbi időben legyen megejtve.

A megfigyelőállomásokon végzett gyors munka természet-szerű hiányainak pótlására a következő intézkedéseket kellene tenni :

Az egész országot egészségügyi kerületekre felosztani. A kerületek élére egészségügyi felügyelőket kirendelni. Minden kerület egy alkalmas városában bakteriológiai laboratóriumot és szak-

szerűen kiképzett fertőtlenítő egyének kezelésére bizott fertőtlenítőintézetet felállítani.

Több megye alkotna egy kerületet.

E kerületi egészségügyi intézmények munkálkodását a megfigyelőkórházaknak a leszerelés idejében végzendő munkájával a következő módon lehetne összeegyeztetni:

A kerületi egészségügyi intézetek a megfigyelőkórház szűrőjén keresztülment katonát a megfigyelőállomás által rendelkezésükre bocsátott adatok alapján tovább vizsgálják és a szükségelt további vizsgálatokkal esetleg megállapítják a bajt. A betegnek talált egyénekről a hatóság értesítendő és ezek a lehetőség szerint ambulansan kezelendők (áll ez különösen a nemibetegekre), hogy ilyképen foglalkozásukban mennél kevésbé korlátoztassanak. A bacilluszgazdák és bacillushordozók természetesen a kórházba utaltatnának és felgyógyulásukig ott tartatnának. A kerület központja az a város lehet, ahol megfigyelőállomás vagy más olyan egészségügyi intézet van, mely bakteriológiai laboratóriummal és fertőtlenítőintézettel rendelkezik.

A kerületi intézeteket azután a háború után állandósítani kellene. Mély meggyőződésem ugyanis, hogy bakteriológiai laboratóriumok és fertőtlenítőintézetek nélkül a járványok nem lesznek elkerülhetők és elnyomhatók hazánkban. Az első megbetegedéseknek a mielőbbi megállapítása és a beteg ember azonnali elkülönítése voltaképpen az alapja a fertőzőbetegségek elleni sikeres védekezésnek; ha tehát bakteriológus és fertőtlenítő nincs kéznél: nem lehet sikeresen operálni. Ezért elengedhetetlennek tartom, hogy az ország megállapítandó egészségügyi kerületei szakszerűen kiképzett fertőtlenítő egyénekkel és a szükséges fertőtlenítőgépekkel is elláttassanak.

Hogy a demobilizáció után reánk váró nagy közegészségügyi feladatok teljesíthetőkkelé váljanak, felhívtam a figyelmet arra, miszerint előnyös volna, ha a honvédelmi minisztérium már most megállapítaná a hadrakelt hatósági orvosok névsorát, hogy a leszereléskor elsősorban e hatósági orvosok kerüljenek sorra, hogy illetékes körzetükben a szükséges tevékenységüket folytathassák és így a kerületi egészségügyi intézeteknek rendelkezésre állhassanak.

Ezzel kapcsolatban rámutattam a nemibetegségek elterjedésének veszedelmére s ennek lehetőség szerinti orvoslására is.

Ennek megoldására legcélszerűbbnek találnám azt az eljárást, hogy demobilizációkor csakis az akut fertőzésben szenvedők tartatnának vissza speciális kórházakban gyógyítás céljából, míg a krónikusan fertőzöttek adatai a megfigyelőkórházak részéről az illetékes kerületi egészségügyi intézetnek adatnának át s ezek hatósági orvosok útján végezhetnék a beteg ambulans kezelését.

Előadásomban röviden érintettem a háborús gyermekhalandóság és a rokkantügy kérdését is. Számos statisztikai adat van arra, hogy a háborús években a gyermekhalandóság jóval meghaladja a békeidők halandóságát. Már pedig a csecsemő- és gyermekvédelem nemcsak nemzetfenntartó érdek, hanem — nemzetgazdasági szempontból — a nemzeti jólét kérdése is. Ráműtattam a csecsemőhalandóság békebeli és háborús fokára is s felhívtam az illetékes szakkörök figyelmét, hogy a gyermekhalandóságot mindenképen csökkenteni kell s arra törekednünk, hogy egészséges gyermekeket neveljünk fel. Hogy állandó békét biztosíthassunk magunknak: sok egészséges katonára van szükségünk; ezt pedig csak úgy biztosíthatjuk, ha sok és egészséges gyermekünk van.

Figyelemmel kell lennünk a rokkantügy kielégítő rendezésére is. Örömmel állapítottam meg, hogy a magyar kormány és a magy. kir. Rokkantügyi Hivatal — amennyire ez az adott viszonyok között csak lehetséges — ezt a kérdést a gyakorlati követelményeknek megfelelően, a legjobb akaráttal és törekvéssel igyekszik megoldani.

A rokkantügy kérdésének megoldásánál kétségtelenül külön kell választani a sebesült rokkantak és a belbeteg — különösen a tüdőbajos — rokkantak ügyét.

A sebesült rokkantaknál utókezelőintézetek és iskolák felállításával, belbeteg rokkantaknál pedig a gyógyítást célzó, speciális intézetekben való elhelyezéssel lehet a kérdést eredményesen megoldani.

Ráműtattam arra, miszerint nem elegendő, ha a rokkantak keresetképességét visszaadjuk; az államnak arról is kell gondoskodnia, hogy a rokkantnak megfelelő munkahelye is legyen és ha ez bármily okból nem lehetséges: kereseti telepek felállításával magának az államnak kell a keresetképes rokkantaknak munkaalkalmat biztosítani.

Arra is felhívtam az illetékes körök figyelmét, miszerint

helyesnek tartanám, ha a rokkantak megállapított évi járadékukat egy összegben kapnák ki. Ez helyes intézkedés volna nem csak azért, mert a rokkantak jobban tudnák hasznosítani a nagyobb összeget, hanem azért is, mert a minisztérium az évi járadékok havi részletekben történő kifizetésének adminisztrációjával járó sok munkától szabadulna meg és szabadítana meg más hatóságokat is.

Felolvasásomban ezekben foglaltam tehát össze mindama irányelveket, amelyeknek gyakorlati keresztülvitelével szolgálatot véltem teljesíteni a közegészségügynek.

XXV.

A perbenyiki és királyhelmei magánhadikórházak.

A háború kitörését követő napok és hetek első zűrzavarában őszinte fájdalommal kellett tapasztalni, hogy a köz- és a katonai kórházakban nincs elég férőhely a betegek és sebesültek befogadására.

Családom azonnal belátta, hogy itt a társadalomnak kell segítségül jönni, még pedig sürgősen, mert az állami szervezetek a kezdet nehézségeivel megbirkózni nem tudnak.

Ez volt a rugója annak, hogy családom emberbaráti tevékenységét a hadüzenet után azonnal a beteg és sebesült katonák ápolásának szolgálatába állította.

A szükség sürgetett; főcélunk tehát az volt — és ennek megvalósítását minden eszközzel igyekeztünk keresztül hajtani — hogy szervezendő magánkórházaink minél előbb befogadóképességűek legyenek, mert tudatában voltunk annak, hogy így kétszeres jót teszünk a betegápolás ügyének.

Már augusztus hónap első felében nagy sürgés-forgás volt a perbenyiki kastélyban: megkezdődtek a kórházberendezés előkészületei.

Királyhelmei békében is állandó kórházat tartottunk fenn a bodrogi szegény betegek részére; ennek egy részét tehát azonnal berendezhettük hadikórháznak. Ezenkívül a Bodrogi Tiszaszabályozó Társulat hivatalos helyiségének két termét és a perbenyiki kastély egy szárnyát kellett átalakítani, hogy körülbelül 200 ágy számára férőhely álljon rendelkezésre.

Kettős irányban folyt a munka :

Egyrészt ápolónői tanfolyam lett szervezve, amelyen dr. Weinberger József, királyhalmeci járásorvos, a kórházak leendő vezető-orvosa, képezett ki ápolónőket.

Másrészt feleségem tervei szerint és felügyelete alatt házilag a legszorgosabban készültek a kórházi berendezési és felszerelési tárgyak, mint : ágyak, szekrények, asztalok ; ágy- és fehérneműek, kórházi köpenyegek stb. A fehér- és ágyneműek készítésében dicséretreméltó készséggel segítettek Bodrogköz lelkes leányai is.

A kórszobákat egyszerűen, de nagyon praktikusán rendeztük be : festett, erős faágyak, kis éjjeli asztalkák, étkező asztal, székek, vizeskancsók, poharak, köpöladák, kéthetenként frissen töltött szalmazsákok, lepedővel ellátott pokrócok, fehér huzatok, jó fejvankosok, kórházi köpeny és sapka, végül papucs ; ezek adták meg minden egyes szoba berendezését és felszerelését.

Kötözésre három kitűnően felszerelt műtőszoba szolgált, melyeket minden szükséges orvosi műszerrel felszereltünk.

A sebesültek részére két fürdőszoba állott rendelkezésre.

Perbenyiken a kastély parkja, Királyhalmecen pedig a kis fenyves- és akácos-erdő, amely a kórházat körülvette, kiválóan alkalmas séta- és üdülőhelyül kínálkozott a fennjáró betegeknek és sebesülteknek.

Az éjtszakába benyúló, lázas, forszirozott munkának köszönhető, hogy 1914. szeptember hó 1-én, tehát alig egy hónappal a háború kitörése után, kórházaink közel 200 ágygal már teljesen készen állottak a gyógykezelésre és ápolásra szoruló harcosaink befogadására.

Nagy dolgot jelentett ez akkoriban, amikor általános volt a panasz, hogy nincs elég kórház !

Szeptember 3-án és az ezt követő napokban kaptuk kórházainkba az első sebesült-szállítmányt. Stanislauból evakuált kórházi ápolóktól, a kraszniki hősokból állott ez, akik minden «Verpflegsztell» nélkül, marhakocsikban érkeztek a perbenyiki vasúti állomásra : 25 tiszt és 146 közvitéz, köztük sok súlyos sebesült.

Soha el nem felejthető percek voltak azok, amikor ez az első kórházvonal becammogott Perbenyik állomására ! A Bodrogközi Jótékony Nőegylet képviselőivel együtt már ott vártuk az érkezőket ; kezünkben virág, szivar és frissítők, szívünkben pedig

az a szorongó, minden mást elnyomó, vágyakozó érzés, hogy jót tegyünk, puha ágyat, meleg ételt adjunk szenvedő hőseinknek és enyhítsük fájdalmaikat.

Feleséges itt bővebben leírnom, hogyan nyújtotta családom a szív és lélek minden nemes hevével segítő kezét érkező betegeink felé.

Feleségem és leányaim kezdettől fogva mindvégig közvetlenül folytak be a betegápolásba. Személyes, lankadatlanul kitartó és körültekintő munkájuknak volt köszönhető, hogy kórházainkban soha sem adódott ok panaszszóra vagy elégedetlenségre. Ezért tekintettem én az ebből a közvetlen tevékenységből eredő nagy erkölcsi megnyugvást sokszorosan becsesebbnek és értékesebbnek a nagy — 300.000 koronát meghaladó — anyagi áldozatnál, melyet a kórházak fenntartása tőlünk követelt.

A lelkiismeretes ápoláson és gyógykezelésen kívül, amelyet a mi kitűnő vezető-orvosunk minden katonával szemben személyesen ellenőrzött, különös nagy súlyt helyeztünk az ételmezésre.

Az étkezés naponként négyszer — orvosi rendeletre ötször — történt. Ime a betegek étlapja:

Reggeli: félliter tej vagy kávé kenyérrel.

Tízórai: tojás, vaj, mézeskenyér vagy más efféle.

Ebéd: leves, hús, főzelék vagy tészta.

Uzsonna: félliter kávé kaláccsal.

Vacsora: egytál étel, főzelék, gulyásleves, tészta, sertés-kocsonya, hurka, kolbász, puliszka szalonnával vagy más efféle.

A vadaskertemben ejtett zsákmányból hetenként egyszer dämvdhúst tálaltak a betegeknek.

Itt kénytelen vagyok egy kicsit kitérni a vadászatra, mint a háborús közellátás legnagyobb segítőforrására.

A vadászat a legszebb és legegészségesebb, amellet gazdasági hasznot is hajtó szórakozás. Ez utóbbit különösen a háború igazolta.

Amint a háború kiütött, természetesen szó sem lehetett már rendes vadászatról, mint kellemes szórakozásról. A mozgósítás napjától egész 1914. decemberig vadászpuska nem volt a kezemben. A szokott szeptemberi szarvasbögésre való kirándulás is elmaradt 1914-ben, épúgy a szlavóniai szalonka-vadászat 1915. év

tavaszn. Nem volt sem időnk, sem kedvünk, sem alkalmunk e nemes sportot űzhetni.

A háború első két évében, ha vadat lőttünk, azt csak a kórház részére lőttük.

Előre kell bocsátanom, hogy az itt elmondottak a be nem avatottak részére is érthetők legyenek, hogy, amikor 1882-ben birtokaim kezelését átvettem, úgy a Bodrogközön, mint Szabolcsban alig volt valami nemes vad, de annál több róka, mindenféle szárnyas-ragadozó, teméntelen kóbor kutya és macska. Első feladatomból volt e kártékony vadak pusztítása, ami az első években fegyverrel, tüzzel, vassal, méreggel történt. Ezzel párhuzamosan a hasznos vadat kíméltem, etettem és a tél viszontagságaitól megóvtam. A legtöbb vad magától szaporodott, így a nyúl, a fogoly és az őz; fácán azonban nem lévén a vidéken, azt eleinte évenként hozattam, később azután magam is tenyésztettem. Azonkívül létesítettem vadaskertet és abba, a bekerített helyre, dämvadakat hozattam; Somogy megyéből kaptam azokat. A vadaskertem még nem volt készen, amikor a dämvad-teheneknek egy része egy lapátossal a gyengén dróttal bekerített vadaskertből kiszöktek a Tisza mentén elterülő erdőségembe, ahol azóta vadon tenyésznek. Legszembetűnőbb volt a szaporodás az özeknél; azok mindenünnen jöttek, mert nálam gondozták és mert nem bántották. Az özbikákat golyóval lőttük; a cserkészlet többnyire kocsin történt, ritkábban gyalog, mert a Bodrogközön és Szabolcs megyében fekvő birtokaim lapályosak lévén, a lapályos vidéken a cserkelés nagyon nehéz; a vad az embert igen hamar észreveszi. Egész más az a hegyekben. A kocsit azonban — ha az ember bizonyos ügyességre tesz szert — igen szépen bevárja. Az özbika lelövését lassan már a negyedik évben megkezdtem és mindig fokozatosan többet és többet lőttünk. Természetesen csak az erős özbikákat. Később azután, midőn az őzállomány nagyon elszaporodott, már az öregebb sutákat, amelyekről feltételeztük, hogy meddők és a gyengébb darabokat lőttük meg télen. A dämvadak a vadaskertben túlgyorsan elszaporodtak és a vadaskertet ki is élték, úgy hogy ott nagy redukciónak kellett eszközölni. A szabadban a dämvadak sokkal egészségesebbek és erősebbek.

Hogy milyen nagy szolgálatokat tett nekünk különösen dämvad-állományunk a háborúban, mutatja az, hogy 1914 szeptemberétől egész addig, míg a kórházaim fennállottak, állandóan

dámvaddal láttuk el a kórházakat. Hogy ez mit jelentett különösen az utolsó időkben, amikor a marhahús folyton drágult, azt nem szükséges hangsúlyoznom. Mi úgyszólván három év óta falun marhahúst nem kapván — és hála azon gondoskodásnak, melyben a földművelésügyi miniszter és a Közélelmezési Hivatal részéről a gazdák a saját ételmezésükre vonatkozóan részesülnek — magunk sem vágthatván: marhahús helyett teljesen dámvadhússra voltunk utalva.

Ami a vadászatokat illeti, a háború alatt csak 1915-ben kezdtünk vadászni vasárnaponként, dámvadon kívül fácánra és nyúlra, a kórházak részére. Nem egyszer történt 1915 januárjában, hogy a vadászat alatt délután némelykor két oldalról is hallottuk az ágyúdörgést Munkács és az Uzsoki szoros felől.

A gorlicei áttörés után az oroszoktól való gondjainktól kissé megkönnyebbülve, már többször vadásztunk a nyáron is. 1916-ban pedig a szarvasbögés idejére ismét lerándultam László öcsémhez Szlavóniába, Dolnyj Miholjacra. Ugyanez év tavaszán egy pár napra a szalonka-idényre is lementem, minthogy a rendes szalonka húzási- és szarvasbögési idő nekem karlsbadi kúra helyett üdülésül szokott szolgálni, mert sokat járok. 1917 őszén sok és nagyon erős szarvas esett el. Magam is két kapitális szarvast lőttem, egy 18-ast és egy 20-ast. Az egyiknek agancssúlya $9\frac{1}{2}$ kg volt, a másiké $10\frac{1}{2}$ kg. De már, sajnos, 1918-ban a szarvasbögés élvezetétől elestem, mert a Szlavóniában uralkodó anarchisztikus, az ott elharapódzott magyarelles és egyéb viszonyok az erdőbe való menetelt lehetetlenné tették; öcsém nem engedett senkit ki az erdőbe, nem akart senkiért felelősséget magára vállalni és így a szokott vendégek is lemondtak.

Amíg én a sátoraljaujhelyi miniszteri biztosi megbízatásomat meg nem kaptam, szintén magánkórházaink ügyeivel foglalkoztam. Később azonban, amikor a sátoraljaujhelyi megfigyelőállomás építése és szervezése minden időmet igénybe vette: a perbenyiki és királyhelmei kórházak intézésébe többé be nem folytam s az itteni írásbeli munkák elvégzését Pál fiam vette át.

Míg tehát én Újhelyben építettem és szerveztem, addig családom Perbenyiken és Királyhelmeceken ápolt. Ez magában véve is

üdvös és hazafias cselekedet volt; de most utólag látom csak és jövők tudatára annak, hogy ez a két foglalkozási kör egymást mintegy kiegészítette és lehetővé tette, hogy az orosz betörések idejében egyrészt családom ittmaradhatott, másrészt pedig, hogy én kizárólag vállalt megbízatásomnak szentelhettem magamat.

Igen jól tudom, hogy feleségem és gyermekeim emberbaráti kötelességből fáradtak ennyit és hogy a kötelességteljesítés érzése, a jótettnek a tudata nekik a legszebb jutalom volt. Ha azonban most gondolok vissza azokra a gondteljes és izgalmas időkre, amelyek a mozgósítás kezdetétől 1915 tavaszáig, vagyis addig az időig, amíg az oroszokat a Kárpátokból ki nem vertük, lefolytak: akkor — nem tehetek róla — büszkeség tölt el családom tevékenysége és magatartása felett.

Kérem csak elgondolni, mit jelentett az: 1914 szeptember 3-tól kezdve 1916 június 1-ig szünet nélkül betegeket és sebesülteket ápolni! Feleségem és leányaim alig egy-két napra tették le az ápolónői fejkötőt, melyet nem hiúságból, nem kényszerűségből viseltek, hanem önzetlen odaadásból, áthatva a szent ügy nagyszerűségétől, lelkizükségből, szent honleányi hűségből.

Családom 1915 április havában csak egypár napra ment el hazulról pihenni.

Nem hagyták el ők a betegeket akkor sem, amikor 1914/15-ben heteken, sőt hónapokon keresztül ágyúszót lehetett hallani a perbenyiki kertben.

A perbenyiki és a királyhalmeci magánhadikórházunk 190 férőhellyel négy épületben volt elhelyezve és pedig:

1. a perbenyiki kastély nyugati szárnya, földszint és emelet 74 ágygal;
2. a perbenyiki kastéllyal nyugatról szomszédos egyik tisztalak 35 ágygal;
3. Királyhalmecen a gróf Mailáth-féle állandó kórház 57 ágygal és
4. Királyhalmecen a Tiszaszabályozó Társulat épületében két helyiség 24 ágygal.

1914 szeptember 3-tól 1915 március 15-ig egy tisztiosztály is be volt rendezve a perbenyiki kastély szárnyában kilenc tiszt és ugyanennyi tisztiszolga részére; ezt az osztályt azonban feloszlattuk.

A fentemlített 190 férőhely 29 tágas szobát vett igénybe.

A kórházak összes fenntartási költségeit, tehát: gyógyszerért, kötszerért, mindennemű felszerelésért, fűtés- és világításért mi viseltük; az ápoltak és az ápolószemélyzet étkezési költségeit, valamint ezeknek fizetéseit is kezdettől fogva mi fedeztük, anélkül, hogy a kincstár részéről bárminemű megtérítést igényeltünk volna.

A kórházakat feleségem személyesen vezette, aki a sebészeti teendőkből is bőségesen kivette a maga részét. Az ápolást és a kötözést leányaim Erzsébet, Stefánia és Mária, valamint fiam Pál — akik e célból ápolónői, illetve ápolói tanfolyamot hallgattak és vizsgát tettek — ezen felül önkéntes ápolónők, továbbá királyhelmecci magánkórházamban az állandóan alkalmazott apácák és fizetett ápolónők végezték.

Vezetőorvosunk királyhelmecci dr. Weinberger József járárorvos, a háború tartamára kinevezett ezredorvos volt.

Hadikórházaimban sebesült és a harctéren megbetegedett harcosok voltak elhelyezve.

A hadikórházak 1914 szeptember 3-án kezdték meg működésüket és ezen működést megszakítás nélkül 1916 június 1-ig folytatták.

Ez idő alatt hadikórházaimban 1270 sebesült és belbeteg harcost, továbbá 53, részint orosz, részint szerb hadifoglyot gyógykezelték, összesen tehát 1323 egyén nyert ápolást 70.689 ápolási nappal.

Az ápoltak közül :

a/ magyar honos volt	---	---	---	---	---	---	756
b/ osztrák honos	---	---	---	---	---	---	514
c/ orosz és szerb fogoly	---	---	---	---	---	---	53
						együtt	1323

Az ápolat 1323 egyén közül :

a/ sebesült volt	---	---	---	---	990 egyén	74.60%
b/ belgyógyászati beteg	---	---	---	293	«	22.25%
c/ ragályos beteg	---	---	---	19	«	1.45%
d/ fagyás és bőrbeteg	---	---	---	21	«	1.70%
				együtt	---	1323 egyén.

Súlyos természetű sebesült volt 193 és pedig:

a/ agysérülés (trepanatiot igényelt)	8
b/ mellkaslövés tüdőszérvéléssel	21
c/ felkar amputált	1
d/ alvétel amputált	18
e/ srpnellsebesülés felkartöréssel	21
f/ « alkartöréssel	25
g/ « a felszár csontjánál töréssel... ..	50
h/ « az alszár csontjainak törésével	27
i/ 3-ad fokú megfagyása a kéz- és lábujjaknak	10
j/ könyökizület roncsolása srpnellsérülés folytán	5
k/ térdizület sérülése srpnellsérülés folytán... ..	7
együtt	193

Súlyos természetű belbetegséggel lett gyógykezelve 174 egyén és pedig:

a/ hasihagymázzal (tifusz)	13 egyén
b/ mellhártyalobbal	2 «
c/ agyhártyalobbal	1 «
d/ gyomorfekélyel	1 «
e/ veselobbal	8 «
f/ izületi csúzzal	41 «
g/ tüdőlobbal	33 «
h/ tüdőcsúcshuruttal	73 «
i/ sepsis-sel	2 «
együtt	174 egyén.

Mint a sátoraljúj helyi betegmegfigyelőállomás miniszteri biztosa, súlyt helyeztem arra — és ezt következetesen végre is hajtottam — hogy hadikórházaim és a sátoraljúj helyi megfigyelőállomás munkálkodása között harmónikus összműködés és állandó kontaktus legyen.

Hadikórházaink működésük kezdetén közvetlenül a harc-térről kapták a betegeket és sebesülteket. Később azonban, amidőn a sátoraljúj helyi megfigyelőállomás megnyílt, a megfigyelőállomás utalt nekünk már megfigyelt harcosokat.

De egyébként is meg volt az összekötő kapocs a két intézet között. Miután hadikórházaim vezetőorvosa egyúttal a bodrogközi járás orvosa is volt, én pedig mint miniszteri biztos ebbeli megbízatásomat a megye civillakosságának javára is óhajtottam

kiterjeszteni, hogy e fontos közegészségügyi érdeket előbbre vigyem: megbíztam hadikórházaim vezetőorvosát, hogy járásorvosi minőségben is tartsa fenn a közvetlen összeköttetést a megfigyelőállomás laboratóriumi osztályával. Ez intézkedésem meg is hozta a kellő és várt eredményt. A megfigyelőállomásnak a bodrogközi járványos betegek ürülékei, továbbá az inficiáltnak látszó kutak vize is beküldetvén, ott azonnal megvizsgáltattak és a betegség, illetve fertőzés, azonnal megállapítást nyerhetett.

Csak ez eljárás mellett volt elérhető, természetesen a hivatott szakközeg és közigazgatási hatóság intézkedései folytán, hogy minden egyes helyen a veszélyes és gyorsan fertőző betegség — elenyésző csekély megbetegedési esettel és relative igen rövid idő alatt — elfojtatott.

A megfigyelőállomás laboratóriumi osztálya volt egyúttal az, amely meghagyásomra, kolera elleni oltóanyagot adott ki a bodrogközi megfertőzött községek lakosságának a beoltására, mintegy 6500 egyén részére.

Magánkórházainknak mint hadikórházaknak működése 1916. június 1-vel szűnt meg.

Ekkor már — különösen a megfigyelőállomások átvétele folytán — elég férőhely állott a katonaság rendelkezésére, úgy hogy most már inkább a rokkantintézetek terjesztésére kellett nagyobb súlyt helyezni.

A sátoraljaújhelyi megfigyelőállomás 1916. május hó 1-vel átadatván a m. kir. Rokkantügyi Hivatalnak, ez utóbbi kérésére készséggel egyeztünk bele mi is, hogy kórházaink hadikórház-jellege megszűnjék és a királyhalmeci kórházat átengedjük a könnyű tüdőbeteg rokkantak befogadására, lévén az ottani klíma kiválóan alkalmas akut tüdőbetegek részére, minthogy a kórház a királyhalmeci hegy tövében fekszik.

Azóta kórházunk továbbra is dr. Weinberger József ezredorvos vezetésével a Rokkantügyi Hivatal (utóbb: Hadigondozó Hivatal) tüdőbeteg intézményeinek soraiban végez szerény, de annál lelkesebb munkálkodást.

XXVI.

Autóutazások Budapestre.

Köztudomású, hogy a háború első éveiben nagyon rossz időjárás volt. Majdnem mindig esett az eső, úgy hogy az utak nagyon megromlottak. Abban az időben nálunk, Perbenyik-Sátoraljaújhely-Szerencs között a vasúti közlekedés sem volt jó; nem lehetett a nagy csapat- és anyagszállítások miatt vasúton utazni, úgy hogy én 1914. október végétől egész 1915. május végeig — a gorlicei áttörés befejeztéig — nem ültem vonaton.

Minthogy pedig Budapesten többször akadt sürgős dolgom és elintéznivalóm: a budapesti utakat autón, egy nagy osztrák Fiat kocsival tettem meg. Eleinte kis Ford-kocsimat használtam, majd miután elrekrvirált nagy Mercedesemet a katonaság visszaadta és én azt helyreállítottam, a nagy Mercedes-kocsival jártam.

A háború kezdetétől egészen 1915. május végéig körülbelül 45.000 km-t tettem meg autón. Ez a nagy távolság a következő utaimból tevődött össze: Elkísértem Tisza István miniszterelnököt a VI. fejezetben leírt körútján. 1914. október végétől egész 1915. május végéig pedig — hacsak hivatalos ügyek másfelé nem szólítottak — naponta bementem reggel a sátoraljaújhelyi barakkba, ahonnan csak este jöttem vissza. Perbenyik-Sátoraljaújhely között a távolság 33 km, oda-vissza tehát 66 km. Ha már most számításba veszem azt, hogy a városban a póstához, a vasúti állomáshoz, a megyeházához napjában többször is mentem: a naponkénti utam Újhelybe és vissza kitett átlag 100 km-t.

Nem volt az a rossz idő, lett légyen az eső, szél, hó vagy hófúvás, amely engem visszatartott volna az elmeneteltől. Hála az Ég különös kegyének, sohasem voltam beteg. Mindig kint, a szabad levegőn tartózkodva, olyan edzett voltam, hogy a háború első éveiben még arra sem értem rá, hogy náthát kapjak. S mint-hogy többnyire magam vezettem az autót — csak hosszú útban váltott fel soffőröm — a végzett nagy szellemi munka, a sokféle kellemetlenség és gyakori bosszúság után ez a kocsikázás a friss levegőn roppant jótékonyan hatott idegeimre, úgy hogy bátran állíthatom, miszerint a háború idegeimet megerősítette.

Viszontagságos útaim közül egynehányat felemlítek:

1914. szeptember 3-án reggel Ford-kocsival Kassára mentem József fiammal, ahonnan ebéd után indultunk útnak Budapestre. Minden nagyon jól ment egész Gödöllőig; itt azonban meglepett bennünket egy nagy eső erős széllel, úgy hogy Budapestre csak nagy nehezen tudtunk bevergődni éjfél tájban.

Szeptember 29-én ismét Budapestre mentem a Ford-kocsival. Amikor este tíz órakor Gyöngyösről kiértem Hatvan felé, a Ford akkumulátorja felmondta a szolgálatot, minthogy dinamója már Kákkápolnán cserbenhagyott. Nem mehettünk egy tapodtat sem tovább. Gyöngyösön volt ugyan villanytelep, ahol az akkumulátort meg lehetett volna tölteni, de ez legalább négy órát vett volna igénybe. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint bundámmal és kézikofferemmel az egész városon keresztül, ennek ép az ellenkező végén lévő vasúti állomásra baktatni, hogy az este 11 órakor induló vonattal Vámosgyörkre jussak, hogy ott valamelyik Pestre menő vonatot megkapjam. Be is értem idejében Vámosgyörkre. Reggel három órakor bejött a kassai vonat, mely azonban teljesen zsúfolva volt a kolerapánik miatt Kassáról észnélkül menekülővel. A folyosón nagy erőszakkal annyi helyet kaptam, hogy kofferemet és bundámát letehettem; ezekre ráültem és így ülve próbáltam szundikálni. De alig hogy becsuktam a szemem, felzavartak az utasok, mert közel ültem ahhoz a helyhez, amelyet a kolera elől menekülő utasok a félelem és izgalom miatt sűrűn felkerestek... Így tettem meg az utat Budapestig, ahová $\frac{1}{2}$ 9 órakor érkeztem. Másnap — az akkumulátor Gyöngyösön megtöltetvén — soffőröm az autóval Budapestre jött és így október 1-én akadálytalanul tudtam hazajönni.

Október 19-én ismét Budapestre kellett mennem. Ford-kocsim tengelye azonban Szerencs és Csillagtanya között eltörött. Gyalog mentem be hát a szerencsi cukorgyár tisztjéhez, aki intézkedett, hogy autóm Szerencsre behúzzák; engem pedig elvitetett Miskolcra, ahol szerencsére a délutáni, Kassáról induló gyorsvonatot még megkaptam és így éjfélkor már Budapestben voltam.

Október 20-án, nem lévén autóm Budapestben, a belügy-miniszteriumhoz fordultam segítségért. A belügyminiszter volt is oly szives engem autóm hazaküldeni.

Nemsokára ezután megvettem a Fiat-kocsit.

Ezzel tettem meg az október 24—28-ig tartó körutat a

a miniszterelnök kíséretében Nagymihályra, Ungvárra, Körösmezőre, Máramarosszigetre stb., melyet a VI. fejezetben leírtam.

November 27-én utaztam Homonna alá, saját szememmel meggyőződést szerezni, hogy milyen a hadihelyzet, mert az emberek elbeszélésének már nem hittem. Ezt az érdekes utazást a XXVIII. fejezetben írom le.

1915. január 21-én Budapestre készültem. Minthogy leányaim a magánkórházaimban ápolt sebesülteket nem igen hagyhatták ott s egyáltalában a mozgósítás óta ki sem mozdultak Perbenyikből: egy kis levegőváltásra szorultak; ennél fogva Erzsébet és Mária leányomat magammal vittem. Reggel 8 órakor indultunk. Dacára a télnek, nem volt egy csepp hideg sem, ellenben nyirkos, ködös idő. Egy óra múlva Sátoraljaújhelyen voltunk; bementünk a megfigyelőbe, ahol a lányok egy kis cognacot ittak, hogy meg ne fázzanak az úton. Mialatt én a folyó ügyeket elintéztam, leányaim a szobában maradtak, mert akkor a megfigyelőtelepen több kiütéses tifuszeset fordult elő. Rövid pihenő után ismét utra keltünk. Amint Újhelyt elhagytuk, nemsokára megeredt az eső. Szerencsen volt az első defektünk. Az autót beállítottuk egy nagy eresz alá, hogy ott legalább védve legyen az esőtől; mi pedig kiszálltunk, mert lábaink már egészen megmerevedtek. A javítás sokáig tartott, annak ellenére, hogy sok kéz segített. Mire Szerencsről elindulhattunk, már délután öt óra volt. Nemsokára elkezdett a hó szállingózni, mely az autó szélellezőjének üvegjét egészen belepte, úgy hogy csak lassan haladhattunk előre. Miskolcon a leányokat meguzsonáztattam (ha magam megyek, sohasom szoktam megállni, ha nem kell; ennivalót viszek magammal, inni pedig csak akkor iszom, ha a végponton megérkeztem). Mikor Miskolcra elindultunk, már egészen sötét volt. Az autó teteje fel volt húzva. A hegyen keresztülvezető, frissen esett hóval borított úton az autó faralni kezdett. Az ezzel járó ide-oda hányódás és a benzinszag — ügylátszik — megártott Erzsébet leányomnak, mert nem érezte egészen jól magát. Erre meg kellett állni és a tetőt visszabocsátani, hogy friss levegőt kapjanak a kocsiban ülők. Ekkor mondtam leányaimnak: «Lássák, mégis csak jobb lett volna maguknak otthon maradni; télvíz idején nem való maguknak ilyen nagy utat tenni; én hozzá vagyok szokva, de maguk nem». Ezen epizód után csendesen tovább mentünk. Fűzesabonynál ismét feltettük a tetőt, mert eső kezdett szitálni. Én magam

is fázni kezdtem és hátraültem a kocsiba: a koffereimet pedig áttettem előbbi helyemre a soffőr mellé. — Kerecsend faluban van egy, az automobilistákra nézve nagyon rossz híd: emelkedik a közepéig, úgy hogy az ember nem láthat át a másik végére. Szerencsére lassan mentünk a hídon felfelé; egyszerre csak szemben jön egy igáskocsi, melynek kocsisa — úgy látszik — aludt. Amint fenn a hídon az acetylén-lámpák fénye a lovakra vetődött, ezek megtorpantak, amire a kocsis felébredt. Dacára annak, hogy ő szabályszerűen a baloldalon jött és mi is a baloldalon haladtunk: a lovakat mégis jobbra rántotta és így behajtott a jobbra kitérni akaró autóba. A kocsi rúdja szerencsére megakadt és csak azután ütötte a soffőrt mellbe, mikor lecsúszott. Az egyik ló az autó alá esett, a víztartó behorpadt, nekünk azonban nem történt bajunk. Ha kint maradtam volna, lehet, hogy megsérültem volna. Leányaim aludtak; az üvegsörömpölésre felébredtek, de nem szóltak egy szót sem. Néma tanui voltak a köztem és az ittas kocsis között lepergett párbeszédnek. A fuvaros a lovát sajnálta, illetve azt követelte tőlem, hogy fizessem meg a lovát; pedig annak, amint ez utólag kitént, semmi baja sem történt, csak a vér folyt kissé a lábából. Az volt a szerencsénk, hogy a soffőr éppen akkor lassan hajtott és hogy abban a pillanatban, amint a lovak nekimentek az autónak, erősen fékezett. A fuvaros természetesen — szokás szerint — gorombáskodott, mire előhívtam a törvénybíró. De ez — amint láttam — nem mert a fuvaros ellen döntené és így senkinek sem tudott igazat adni. A hosszú tárgyalásnak úgy vettem véget, hogy a törvénybírónak azt mondtam, írja fel az autó számát, a fuvaros nevét és tegye meg a feljelentést. Erre a tárgyalás befejeződött. A fuvarosról azonban soha sem jött többé hír.

Mínt hogy meggyőződünk, hogy az autóval nem fogunk Budapestre mehetni, mert a tartályból a víz kezdett kifolyni: el kellett határozni, hogy most már hová menjünk? Füzesabony 7 km, Kálkápolda pedig 12 km távolságra volt. Elhatároztam tehát, hogy visszamegyünk Füzesabonyba. Nagy kínlódással szerencsére eljutottunk még a géppel az országút azon részéig, ahol az út Miskolc, illetve a füzesabonyi vasútállomás felé elágazik. Itt azonban a gép véglegesen felmondta a szolgálatot. Én tehát kiszálltam, hogy segítséget keressek és tájékozódjam. Körülbelül $\frac{1}{2}$ 11 óra volt ekkor. Egy vasúti őr megigérete nekem, hogy fuvarost

keres, aki az autót elhúztatja valamely fedett helyre. Tőle azt is megtudtam, hogy reggel három órakor érkezik egy személyvonat, mely Budapestre megy; meggyőződtem arról is, hogy a vasúti étkezőben még ég egy lámpa és hogy rántottát is lehet még kapni. Visszamentem tehát a leányokért, kik — a sárban cammogva — bejöttek az étterembe. Csináltattam három rántottát s miután ezt elköltöttük, a leányokat az I. osztályú váróteremben poggyászsunkkal együtt elhelyeztem egy kanapén. A váróteremben más utasok is voltak. Erzsébet leányom lefeküdt és elaludt; Mária leányom könyvet vett elő, olvasott és örködött nővére és a poggyász felett. Én addig az örrel elmentem a vasúti állomáson veszteglő vonatokon keresztül az állomás közelében lévő egyik falusi házhoz a fuvarost felébreszteni. Az illetőt nagynehezen tudtuk álmából felkelteni s csak akkor jött ki, amikor már megalkudtunk, illetve megígértem neki, hogy tíz koronát kap, ha az autót bevontatja. Sokáig tartott, míg háziszolgáját is felébresztettük; magunknak kellett a kocsit kihúzni, a lovakat befogni. Végre a gazda előcammogott. Kimentünk. Egy hosszú kötéllel bevontattuk az autót egy fészerbe, az eltávolítható részeket pedig átadtuk a vasúti raktárnoknak. Mire ezzel elkészültünk, két óra lett; az idő ezalatt hidegre fordult, északi szél kezdett fújni, úgy hogy mire Budapest felé indulhattunk: fagyni kezdett. Szerencsénkre a vonaton a kalauz ismert és egy üres I. osztályú fülkébe ültetett, amit annál könnyebben megtehetett, mert a tisztikocsi üres volt. Lefeküdtünk és egész Budapestig jól aludtunk, ahová hét óra után érkeztünk. Leányaimnak — minthogy olyan jól viselték magukat és nem panaszkodtak a kis kellemetlenségek miatt — az utazás végével megígértem, hogy máskor is el fogom vinni őket autón.

Az autó másnap vasúton jött Budapestre, ahol alaposan helyre kellett igazíttatni.

Ezek voltak főbb utaim.

1916-ban, a közlekedés javultával, nem utaztam ugyan annyit autón, azért mégis megtettem egypár ezer kilométert ebben az évben is.

XXVII.

Közutak a háborúban.

Közeleti pályám egyik főfeladatát vármegyéim gazdasági érdekeinek előmozdítása képezte.

Ezért — a vármegye közigazgatási bizottságának éveken át tagja lévén — minden lehetőst elkövettem, hogy a törvényhatóság területén olyan úthálózatot létesítsenek, mely egyrészt az alvidék terményeinek kiszállítását és így értékesítését lehetővé tegye, másrészt módot nyújtson a felvidéki községek lakóinak — akiknek fő kereseti forrása a fuvarozás — hogy az erdő termékeit kiszállíthassák és az útfeljlesztéssel kapcsolatosan létesülő faipari telepek áruinak fuvarozásánál új keresetforráshoz jussanak.

Természetesen figyelemmel kellett lenni arra, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközök mérsékeltek; ezért a közúti műtárgyak legnagyobb részét csak kisebb hordképességűnek építették.

Különösen a felvidéken létesültek ily jellegű utak, mert hisz itt létérdeke volt a községeknek, hogy minden időben járható út álljon a fuvarozásból élő lakosság rendelkezésére.

A jó utak gazdasági előnyei örvendetesen mutatkoztak, amidőn augusztus hóban az általános mozgósítás bekövetkezett.

A háborút közvetlenül megelőző időkben Zemplén vármegyének az állami-, törvényhatósági- és vicinális közutakat magába foglaló közúti hálózata általában véve jó karban volt. A háború beálltával azonban a közúti hálózat, különösen ennek Sátoralja-újhelytől északra eső része, hatalmas feladat elé állított.

Folytonos utazgatásaim közben módomban volt a felvidéki utak műtárgyait, építési- és fenntartási módzatait is megfigyelni. Ezért már 1914-ben, az agusztusi közigazgatási bizottsági ülésben rámutattam arra, hogy most már sürgősen szükséges a katonai felvonulásokra használandó, közutakon levő, több száz fahídat nagyobb teherbírásra átépíteni.

A nehéz tüzérség felvonulása, a katonai műszaki csapatok nehéz járműveinek megjelenése és a megrongált utak helyreállítása céljából beszerzett gőzhengerek közlekedése szükségessé tette, hogy a felvonulás irányában eső összes műtárgyak teherbírása fokoztassék.

A kereskedelmi miniszter által engedélyezett államsegélynek és a rendelkezésre álló egyéb költségeknek felhasználásával, valamint katonai segítséggel ezek a munkálatok gyorsan és simán elvégeztettek, úgy hogy a fahidakon még a katonai teherautóbilok is veszély nélkül közlekedhettek.

Nagyobb nyílású fahidaknál, ahol a megerősítés hosszabb időt vett volna igénybe, vagy ahol a szerkezet avult voltánál fogva külön hidnak az építése látszott célszerűbbnek: ott a katonaság a hidak mellett parallel-hidakat épített.

Szeptember hó 12-én léptek át Galiciából visszavonuló csapataink Zemplén vármegye határhágóit és a tömeges katonai átvonulások október hó 15-ig tartottak. A folytonos esőzések miatt ezek a katonai felvonulások az utakat nagyon megrongálták; a szükséges fenntartási munkálatokat azonban foganatosítani nem lehetett, mert katonaságunk a felvidék úgyszólván minden használható fogatát elrekviráltta.

A közutak teljes tönkretételét csak a november hó második felében bekövetkezett fagy akadályozta meg, de ezt december hó 4-én ismét enyhe, esős időjárás váltotta fel, ami olvadást idézett elő.

November 21-én este hagyta el az utolsó menekülővonat a homonnai vasúti állomást. Ez időtől kezdve a sátoraljaújhely—przemysli kétvágányú vasútvonal a Homonna feletti szakasztól kezdődően az ellenség által volt megszállva, minélfogva katonai vonatok is csupán az örmezői vasúti állomásig közlekedhettek, ahonnan közutakon kellett az ellátmányokat csapataink után szállítani.

Az Ondava-völgyi csapatok ellátása pedig a varannói állomásról történt.

Az ellenséges csapatok visszavonulása folytán felszabaduló vasútvonalak sem tehermentesítették a közutakat, mert hiszen a przemysli fővonalon a Laborc és Vidrány közötti vasúti hidakat katonai parancsnokságunk felrobbantatta és így csapataink kivagonirozása és ellátása még hosszú ideig a koskóci- és izbugyaradványi állomásokon történt.

Nem akarok illetéktelen bírálatot gyakorolni, ha felemlítem, miszerint érthetetlennek látszik a vasúti hidaknak csapataink által történt oly méretű felrobbantása, illetve lerombolása, hogy azok még egy hónap múlva sem voltak a rendes forgalom kívánta állapotba hozhatók, minek következtében a Galiciába irányított

rendkívül nagy csapatszállítások, azok municiójának és élelmezésének fuvarozása a közutakon bonyolított le.

A szakemberek azt sem hagyták kritika nélkül, hogy visszavonuló csapataink az Udva község melletti Laborc-hídat, valamint a Mezőlaborcz és Vidrány községek között fekvő Vidrány-patak két hidját is lerombolták és felégették, holott ebben az időszakban a vízállás oly alacsony volt, hogy a meglévő jó lejárók mellett a medren át való közlekedés különös nehézségekbe nem ütközhetett.

A hatóságoknak az útfenntartás céljaira szükségeltetett katonai munkaerő kirendelése iránt a katonai parancsnokságokhoz intézett kérelme eredménytelen maradt, pedig a napokig, sőt hetekig üresen vesztglő katonai tartalék-trénszekerek százainak csak félnapi időbe került volna a közeli patakokból a legszükségesebb kavicsmennyiség kifuvarozása. Ehelyett az ellenség betörésétől ment varannói és más szomszédos járásból kavicsfuvarozásra karhatalommal kirendelt fogatokat és igavonó állatokat katonaságunk azonnal rekvirálta!...

Ilyen mizerábilisak voltak a közlekedési és útfenntartási viszonyok az orosz betörés első zürzavarában.

Ez időkbek tehát járművek és igavonó állatok hiánya miatt a felső járárok területén a polgári közúti közlekedés teljesen szünetelt. Hiszen a katonaság nemcsak az elhúnyt polgár eltemtetéséhez beszerzett koporsót szállító igát, vagy az orvosért küldött szekereket rekvirálta, de még az útbiztost is leszállította a hivatali kötelessége teljesítése közben használt járműről!...

A megyei közutakkal ezekben a rendkívüli időkbek nagyon keveset törődtek. Mártha műszaki tanácsos, az államépítészeti hivatal vezetője, tervszerű intézkedéseivel a tevékenysége elé tornyosuló akadályok ellenére igen hasznos szolgálatokat tett a megyének.

Mint minden megyei közüggel, a közutakkal is élénken foglalkoztam. Allandóan figyelemmel kísértem a közutak állapotát és az állapotok javítására a köz érdekében minden tőlem telhetőt megtettem. Az illetékes felsőbb hatóságokhoz többször is írtam a kétségbeejtően megrongált utak helyreállítása végett, de — sajnos — nem túlságosan sok eredménnyel.

Különösen a Homonna községen keresztülmenő közútrészlet, a Homonna—Szinna—Takcsány, a Takcsány—Ugar—

Berezna közötti útvonal rongálódott meg annyira, hogy itt a helyreállítási és fenntartási munkálatok fogamatosságával tovább várni már nem lehetett. (A Takcsány—Zemplénoroszi közötti útvonal jókarba helyezése és fenntartása alárendeltebb jelentőségű volt, minthogy a Takcsány felett lefektetett lóvasút, amelyről alább még szólok, a hadiszállítások legnagyobb részét képes volt lebonyolítani.)

A háború alatt a megye leginkább igénybe vett útvonala a nagymihály—baligródi állami közútnak az a része volt, amely Takcsány vasúti állomástól Zemplénoroszi községig terjed. Ezen a 21 km hosszú szakaszon 1915. évi február és március hónapokban nem kevesebb mint 12 hadosztály (176.000 fő) szükségletét kellett ellátni. A nagy átcsoportosítások, felvonulások és visszavonulások alkalmával több napon keresztül éjjel-nappal szakadatlan kocsisor foglalta el ezt az útszakaszt.

Egy hadosztályra körülbelül 500 élelmezőkocsit, 50 ágyút, 200 municionszekeret, egészségügyi trént, sütődét stb., összesen tehát körülbelül 1000 járművet lehet számítani. Ilyen óriási forgalom mellett felvonuláskor legnagyobbbrészt, visszavonuláskor pedig teljesen szünetelt az útfenntartási munka. A rendes operációk alatt az említett járműveknek mintegy fele közlekedett. Ilyenkor az út a nap bizonyos óráiban szabad volt és lehetett dolgozni; de bármilyen nagy volt is a munkaerő, az említett körülményeknél fogva mégis csak keveset lehetett végezni.

Február hó közepétől, amikor az olvadás bekövetkezett, március hó végéig, amire az út száradni kezdett, ezen a 21 km hosszú útszakaszon átlag 18 munkásosztagnak a 200 ember, összesen tehát 3600 ember és 280 fuvar dolgozott anélkül, hogy az úton a mindennapi rongálások hevenyészett helyreállításán kívül valamit javíthattak volna. Egy ilyen munkásosztagnak napi költsége mindenesztül nem-igen maradt 1500.—koronán alul. Vagyis egy kilométernyi útnak a fenntartása egy hónapon át 40—50.000 koronába került. E szédületes fenntartási költségek mellett sem tudtak jó utat előállítani az arra kirendelt munkások és azok katonai vezetői.

De nemcsak a fenntemlített kis útszakaszon, hanem általában a katonaság által igénybevett egész úthálózaton emberfeletti munkát igényelt a közlekedés fenntartása.

Azokon az útvonalokon, ahol kő- és kavicsanyag gyorsan

kéznél volt, katonai munkásosztagok lapátolták be a helyszínére kiszállított követ és kavicsot. Egyes ilyen fontosabb útvonalakon a kavics behengerelésére is sor kerülhetett. Erre a célra úgy az állam, mint a vármegye tulajdonát képező és ezeken kívül katonai gőzhengerek is igénybe vették.

A kavicsszállításra vonatkozóan a zemplénmegyei állam-építészeti hivatal jelentéséből idézem a következő sorokat:

«A hengerelési kavicsnak szállításában kitűnő szolgálatokat tett a gróf Mailáth József tulajdonát képező nagygéresi közúzótelep, amely az egyedüli volt a vármegye területén lévő állami- és magánúzótelepek közül, amely rövid szünetelés után az üzemet nehéz viszonyok közepette is felvette és fenntartotta, nem törődve a kérdésnek anyagi részével és amely úgy a hadvezetőség, valamint az államépítészeti hivatal megrendeléseinek a lehetőséghez képest eleget is tett.»

Ott, ahol a közúton, egyes mélyen fekvő szakaszai miatt a közlekedés teljesen fennakadt és ennek helyreállítása érdekében gyorsan kellett intézkedni: a katonaság dorongutakat épített; ahol pedig az utánpótlásnak gyorsabb lebonyolítása ezt szükségessé tette: keskenyvágányú vasúti pályát létesített.

Ilyen létesült pl. a csemernyei vasúti állomásról Felsőfeketepatak felé.

A forgalmi nehézségek csökkentésére 1915 február utolsó napjaiban a takcsányi vasúti állomás és Zemplénoroszi között is hozzáfogtak egy 60 cm. nyomtávolságú kisvasút lefektetéséhez, amely lóvontatással közlekedett. E kisvasút fektetése az út keskenysége miatt a közúti forgalomra nézve azzal a korlátozással járt, hogy csak egy irányban lehetett közlekedni és pedig nappal fölfelé, éjjel lefelé.

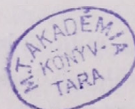
Ez a világháború igazolta több felvidéki közútnak kiváló stratégiai fontosságát és kiépítésüknek indokolt voltát. De igazolta azt is, mennyire helyes volt a vármegye közönségének állásfoglalása a tóketerebes—varannói helyi érdekű vasútnak Sztropkóig leendő meghosszabbítása érdekében. Zemplén vármegye előrelátó volt, amikor felismerve ennek a vasútnak fontosságát, nem riadt vissza a nagyobb hozzájárulástól sem. A megye elhatározása azonban — sajnos — felsőbb jóváhagyást nem nyerhetett.

Egy Varannóról Sztropkóig futó vasút a háború első évében hatalmas szolgálatoakat tehetett volna és talán sok minden másképen történt volna...

Ez a vonal annyira fontosnak mutatkozott, hogy az 1915. év tavaszán — a gorlicei áttörést megelőzően — a katonaság kiemelte ennek a vasútnak az iratait és minden előkészületet megtett arra, hogy a már letárgyalt és engedélyezett nyomon azt rövid időn belül ki is építi. Ám jött a dicsőséges gorlicei áttörés és sok egyéb tervvel együtt ez is elejtetett. A haerszintér messze Oroszországba tolódott el, csapataink idegen földön mérték a súlyosabbnál súlyosab csapásokat a hatalmas ellenfélre és mindaz, ami a front mögött eddigelé az ország területén állott, messze idegenbe került.

Nemkülönben beigazolódott az is, hogy a homonna-takcsányi helyiérdekű vasútnak Takcsánytól Zemplénorosziig leendő meghosszabbítása katonai szempontból mily nagyfontosságú volt. Itt is nagyon sajnálatos rövidlátás volt felsőbb helyen, hogy a vármegye törvényhatósági bizottságának a hozzájárulás tárgyában annakidején hozott határozatát jóvá nem hagyták; másrészt teljességgel érthetetlen, hogy a hadügyminisztérium miért nem vállalt érdekeltséget a szóbanforgó vasút meghosszabbításánál?

Vége az első kötetnek.

NÉVJEGYZÉK.

- BALÁZS DEZSŐ dr. ezredorvos 119.
 BALOGH JENŐ, a Magy. Tud. Akadémia főtitkára 5.
 BEDŐ BÉLA dr. ezredorvos 136.
 BELICKA vezérkari ezredes 108.
 BERCHTOLD KÁZMÉR gróf 54.
 BERNÁTH BÉLA főszolgabíró 38.
 BETHMANN HOLLWEG kancellár 10.
 BISMARCK 27.
 BODROGKÖZI JÓTÉKONY NŐEGYESÜLET 16, 144.
 BOROEVICS tábornok 25, 34, 39, 99.
 CHUDOVSKY MÓRIC dr. honvéd törzsorvos 54, 77, 79.
 CONRÁD (HÖTZENDORFI) báró, vezérkari főnök 6, 7.
 CUVAJ horvátországi királyi biztos 11.
 CSANÁDY altábornagy 98.
 CZEBIÁN grófné, ápoló főnöknő 37, 131.
 DÖKUS GYULA alispán 37, 55.
 DÖMÉNY PÁL dr. 103.
 EITEL FRIGYES német kir. herceg 99.
 ENTZ BÉLA dr. egyetemi magántanár, ezredorvos 64, 103, 119.
 FARKAS miniszteri tanácsos 108.
 FERDINÁND bolgár király 99.
 FERENCZ FERDINÁND trónörökös 7, 14.
 I. FERENCZ JÓZSEF 8, 11, 15, 38.
 FERENCZ SALVATOR főherceg 99.
 FISCHER COLBRIE kassai püspök 25.
 FRISCH HEIMAN városi tűzoltóparancsnok 131.
 GHILLÁNYI IMRE báró földművelésügyi miniszter 40, 41, 42, 99, 99.
 GIESSL báró belgrádi követ 15.
 GOLDSCHMIED EGON tart. huszár-főhadnagy 17.
 GRÓSZ EMIL dr. egyetemi tanár 121, 134, 137.
 HAJÓS BÉLA dr. miniszteri tanácsos 40, 41, 83, 90, 108.
 HAZAI SAMU báró honvédelmi miniszter 19, 99, 108.
 HINDENBURG 38, 99.
 HOHENLOHE KLODVIG herceg 38.
 HORVÁTH EMIL államtitkár 59.
 HÖFER 33.
 JÓZSEF FŐHERCEG 99.
 IV. KÁROLY KIRÁLY 99.
 KÁROLYI MIHÁLY gróf 14.
 KOSZTYU JANKÓ FERENCZNÉ 69.
 KOVÁCS KÁROLY a sátoraljaújhelyi állomás vendéglőse 66, 85.
 KROBATIN hadügyminiszter 99, 108.
 KUBINYI alezredes 108.
 LÁNG báró vezérkari őrnagy 108.
 LEDERER ezredes 15, 17, 19.
 LINSINGEN tábornok 99.
 LIPÓT SALVATOR főherceg 99.
 MACKENSEN vezérezredes 99.
 MAILÁTH ERZSÉBET grófnő 149, 154.
 MAILÁTH JÓZSEF gróf ifj. 61, 153.
 MAILÁTH LÁSZLÓ gróf 147.
 MAILÁTH MÁRIA grófnő 149, 154.
 MAILÁTH PÁL gróf 147, 149.
 MAILÁTH STEPHANIE grófnő 149.
 MAILLOT NÁNDOR báró 54.

MARWITZ vezérezredes 99.
MÁRTHA MIKLÓS műszaki tanácsos 93, 99.

MECZNER GYULA főispán 15, 22, 38, 40.

MOLNÁR BÉLA országgyűlési képviselő 99, 119.

MOLNÁR VIKTOR kormánybiztos 19, 40.

NIKITA Montenegró királya 7, 8.

ORVOSI TOVÁBBKÉPZÉS Központi Bizottsága 109.

PASICS szerb miniszterelnök 7.

PECK FÜLÖP dr. vezérfőtörzsorvos 40.

PETRONELLA 53.

SÁNDOR JÁNOS belügyminiszter 3, 90, 99, 108.

SENNYEY PÁLNÉ báróné 54.

SHIK ELEMÉR gondnok 110.

SKERLECZ báró 11.

SYLVESTER, az osztrák képviselőház elnöke 11.

SCHÖNBORN KÁROLY gróf 89.

SZABÓ GYULA losonci ref. lelkész 110.

SZALAVSZKY GYULA miniszteri biztos 137.

SZÉCHENYI ALADÁR gróf 38.

SZÉCHENYI BERTALAN gróf 54.

SZÉCHENYI ERNŐNÉ grófné 54, 55.

SZÖLLÖSSY HENRIK dr. 110.

SZTÁRAY GÁBOR gróf ungmegyei főispán 38, 41.

TISZA ISTVÁN gróf 3, 4, 15, 19, 25, 27, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 61, 80, 90, 91, 99, 152.

TÓTH JÁNOS trencsényi ref. lelkész 110.

TÖPLY generális, egészségügyi főfelügyelő 26.

VILMOS német császár 7, 10.

WALDBOTT FRIGYES báró 18.

WEINBERGER JÓZSEF dr. járás- és ezredorvos 54, 71, 144, 149, 151.

WINDISCH-GRAETZ LAJOSNÉ hercegné 54.

WINKLER főhadnagy 19.

WOLKENSTEIN OSWALD gróf 54.

WOLLMANN KÁZMÉR 54.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	3
I. A háború	6
II. Mozgósítás	14
III. Feltartóztatott autók	17
IV. Menekülés és pánik	20
V. Rémhírek és azok terjesztői... ..	27
VI. Tisza körútja	40
VII. Háború és közegészségügy	43
VIII. Nők az első kórházakban... ..	52
IX. Az első járványok és a kezdet nehézségei	55
X. Járványok Zemplén megyében	62
XI. Járványok a Bodroghözön	68
XII. Közegészségellenes állapotok Sátoraljaújhelyen	74
XIII. Iskola és közegészségügy	80
XIV. A sátoraljaújhelyi pályaudvar hygienája	81
XV. Miniszteri biztosi megbízatásom	88
XVI. A hely megválasztása... ..	90
XVII. A deltavágány és a vágányzár	92
XVIII. A sátoraljaújhelyi pályaudvar a háború alatt... ..	97
XIX. A barakképítkezés akadályai ; szervezési nehézségek ; Transportleitung	99
XX. Megfigyelőállomások az országban	103
XXI. Betegelosztás a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomáson... ..	122
XXII. Tűzesetek a sátoraljaújhelyi barakban	125
XXIII. Árvizek és a Ronyva szabályozása	131
XXIV. Előadásaim... ..	134
XXV. A perbenyiki és királyhelmeci magánhadikórházaim	143
XXVI. Autóutazások Budapestre	152
XXVII. Közutak a háborúban... ..	157

1300.
2.

ÉLMÉNYEIM
ÉS
TAPASZTALATAIM
A HÁBORÚ ALATT

IRTA
GRÓF MAILÁTH JÓZSEF

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST
A M. TUD. AKADÉMIA KIADÁSA

1928.

M. tart. V

4300.

ÉLMÉNYEIM
ÉS
TAPASZTALATAIM
A HÁBORÚ ALATT

IRTA
GRÓF MAILÁTH JÓZSEF

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST
A M. TUD. AKADÉMIA KIADÁSA

1928.

Mihi quanto plura recentium seu veterum revolve,
tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in
negotiis observantur.

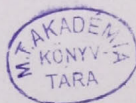
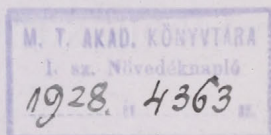
Tacitus : Annales III. 18.

Veritas visu et mora, falsa festinatione et incertis
valescunt.

Tacitus : Annales II. 39.

... non modo casus, eventusque rerum, qui ple-
rumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque
noscuntur.

Tacitus : Hist. I. 4.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

XXVIII.

A háború pusztításai s harcok a zempléni hadszíntéren.

Zemplén vármegye felső vidéke már a háború első hónapjában sokat szenvedett a háborús állapotoktól.

A Galiciába felvonuló haderő 1914 augusztus havában igénybe vette a felső négy járás testén keresztülfutó utakat: a homonna-mezőlaborc-ceremachai-, homonna-mezőlaborc-vidrányi-, homonna-szinna-lisznai-, homonna-szinna-vendégi, homonna-agyidóc-felsőalmádi-, homonna-viravai-, varannó-tapolybisztrai-, homonna-sztropkói- és homonna-kisbukóci megyei utakon hangyamódra vonultak a különféle csapatok és oszlopok Galiciába az orosz frontra.

Ugyanez időben történt az igénybe vett szekerek bevonulása is. A kocsisok, minthogy kellő katonai fegyelem alatt nem állottak, az út mentén elterülő földekről nagymennyiségű takarmányt, krumplit és répát vittek el, a kertekből pedig a gyümölcsöt szedték le. Az éjjeleket az utakon töltötték, amikor is a felügyelet nélkül hagyott lovak a lóheretermésben tettek nagy károkat.

Alig fejeződött be a katonai felvonulás, szeptember közepén megkezdődött Galiciában a IV. és VII. hadtest visszavonulása. A hadtestek ezeken a szerencsétlen járásokon vonultak keresztül.

A katonaság minden élelmet, vágómarhát, takarmányt, szekeret és szekéralkatrészt elrekvirált a lakosságtól. Legtöbb esetben ingyen vittek el mindent, esetleg alig számbavehető árakat fizettek. Annál bőkezűbbek voltak az elismervények adásában. Ezek azonban vagy szabálytalanul voltak kiállítva, vagy nevetéséges csekély árat szabtak. Sok esetben trágárszövegű cédulát hagytak hátra az írástudatlan rutén atyafiaknál.

Zemplén megye közgyűlése 1914 szeptember 30-án tartott ülésében foglalkozott legelőször a felső járások szomorú helyzetével, de hasztalanul tett panaszt a kormánynál a sérelmek miatt.

De ez még nem volt minden ; következtek a beszállások. A községeket ellepték az ellenség által visszaszorított csapatok.

A népet a lakásokból kiszorították, marháját az istállóból kihajtották.

Katonaságunk először a menekültek lakóházait foglalta le. Ezeket a lakásokat majdnem teljesen tönkretették ; azokba lovakat állítottak ; ajtóit, ablakait, bútorait tüzelésre használták és így annyira lakhatatlanná tették, hogy az utánuk jövő csapatok már az itthonlevők házeit, lakásait vették igénybe.

A házak kerítését, a kertek sövényét sem kíméltek meg ; ezeket is feltüzelték ; némely épületről még a szalmazúpot is letépték almozás végett és fekhely készítésre. A gyümölcsfák kergét pedig a lovak rágták le.

Az enyém és a tied közti különbségtétel megszűnt. Nem volt többé tulajdon, csak közpréda. S mindezeket összetett kézzel kellett nézni.

Másrészt méltányolni kellett a szegény katonák önkényű eljárását. Hisz kényszerhelyzetben voltak, másképen nem tudtak segíteni magukon. Az Isten szabad ege alatt nedves földön kellett aludniok a hideg éjjeleken át. Ez vitte rá őket, hogy tüzelőről gondoskodjanak úgy, ahogy tudnak.

Valóban a világ legnagyobb bűne és csapása a háború.

A saját lakóházából kizavart, fekvőhelyétől megfosztott és különben is zaklatott szegény lakosság, amelyet még hozzá a kolerának a réme is fenyegetett, az erdőbe vándorolt és ott bújdosott folytonos esőben napokon át.

És ez így ment hónapról-hónapra, amint ezt a kárpáti harcok váltakozó szerencséje magával hozta. Mihelyt csapataink visszavonulni kényszerültek, a lakosság szenvedése ismét megkezdődött.

Ezekben a vészes időkben naponként 3—4000 katona volt egy községben elszállásolva, sőt volt olyan nap, amikor pl. Szinnán 15 ezer, Cirókafalun 14 ezer katona táborozott.

A katonaság e közben folytonosan rekvirálta a haszonállatokat, ami annyira elfajult, hogy a keserves napokat élő lakosság állatait rejtegetni kezdte. A szabadba kiengedni nem merte, mert lovait a mezőn az ekéből fogták ki, a szarvasmarháit pedig erőszakkal elszedték és levágták.

A szegény nép a legtöbb zaklatásnak a galíciai származású

csapatok részéről volt kitéve, mert ezek előtt semmi sem volt szent és semmi eszköz sem volt tilos.

Nálunk a Bodroghözön is galiciai csapatok voltak 1914-ben elszállásolva; ezektől a nem szívesen látott vendégektől szeretünk volna megszabadulni. Írtam ez irányban Tiszának, ki nekem erre vonatkozóan 1914 okt. 15-én kelt levelében többek közt a következőket írta:

«A galiciai népfelkelő publikumtól én is szeretném megtisztítani az országot; reménylem, hogy nem hosszú idő múlva sikerülni is fog ez».

Ezek tetejébe a katonaság jóvoltából még elemi csapások is sujtottak egyes községeket. Hogy csak a legnagyobb eseteket említsem: egy átvonuló tüzércsapat gondatlansága miatt Papházán a majorban tűz ütött ki, amely alkalommal 46 lakóház pusztult el melléképületeivel együtt. Nem sokkal utóbb pedig Szinnán hamvadt el közel 20 ház a csapatok gondatlanságából.

Az élelmiszerek ára az egész idő alatt hallatlanul magasra szökött. Egy tojásnak az ára 30—40 fillér volt, egy liter tejet 80—100 fillérért árusítottak.

Mikor a németek vették át a Kárpátokban a vezetést, hadiérdekből az útbaeső községeket kiürítették.

A mezőlaborci járásban így 45 község, a sztropkói járásban 22 község, a szinnai járásban pedig 12 község lakoltatott ki. A lakosoktól megkívánták, hogy bútoraikat és állataikat is vigyék magukkal.

A kiürített községeket nem ritkán teljesen felgyújtották katonáink.

A lakóházak felgyújtása a tulajdonosok szemeláttára történt; elképzelhető a szenvedés, amely ennek nyomában támadt.

A kiürítés nem ment mindig simán.

A lakosság egyes helyeken ragaszkodott hajlékához, sokszor a csendőri karhatalom is tehetetlen maradt. Az emberek itt az erdőben bujtak el és a katonaságunk elvonulása után visszatértek a községbe. A lakosság legnagyobb része azonban, amelynek az otthoni helyzete amúgyis elviselhetetlen volt már, egykedvűen tűrte a kilakoltatást. Nem bánt már az a szegény nép semmit!

A kilakoltatott községek lakossága nagyobb részben a gál-szécsi járásban, kisebb része a nagymihályi és a varannói járás-

ban helyzetetett el. A belügyi kormány 200.000 koronán felüli államsegélyt engedélyezett élelmezésükre; közben a munkabíró családokat és férfiakat az Alföld nagyobb uradalmaiban mezőgazdasági munkálatok végzésére szerződtették el.

Még nem volt bent az orosz a megyében, a felső járás lakossága máris ily végtelenül sokat szenvedett! Mintha csak edzeni akarta volna a sors a népet az elkövetkezendő rettenetes szenvedésekre. Mert a rémnapok csak ezután következtek.

Az orosz harcterről ugyanis 1914 november 7-én ismét rossz hírek jöttek. Ekkor esett le az első hó felvidékünkön. Galiciában küzdő csapataink az orosz gőzhenger elől ismét visszavonultak és maguk előtt tolták a menekülők tízezreit. Zemplén megyében ismét a szeptemberi képek: menekülő lakosság, visszavonuló csapatok kóvályognak a felső járásokban.

Ebben az időben Orosz-Lengyelországban van a helyzet súlypontja. Az orosz főerőkkel ott küzdenek a szövetségesek, miért is hadvezetőségünk az orosz seregeknek a Kárpátok elleni előnyomulását csak alárendelt jelentőségűnek tartotta.

Az 1914 november 22-iki hivatalos harcéri jelentés szerint már a Kárpátokban is nagy harcok vannak folyamatban és másnap már jelenti Höfer, hogy «a hadihelyzet megkívánta, hogy egyes kárpáti szorosokat ideiglenesen az ellenségnek engedjünk át».

Ezzel megkezdődött Zemplén megye kálváriája.

A betörés nagy konsternációt okozott.

Felső-Zemplén lakossága már hetek óta hallotta az iszonyú ágyúzást, de nyugodtan helyén maradt, mert tántoríthatatlanul meg volt győződve arról, hogy a Kárpátokba nem jöhetnek be az oroszok. Az ujságok is a Kárpátokról mint le nem küzdhető védőbástyákról írtak folytonosan. Az utolsó pillanatig a katonai parancsnokságok is azt állították, hogy nyugton kell maradni, nem történhetik baj. Ha szórványosan kisebb csapatok be is törnek a megyébe: pusztulásukat fogják lelteni a biztos helyen felállított ágyúink torkából.

Mikor azután bekövetkezett a szomorú valóság és az ellenség sok helyen lépte át a Kárpátok hágóit: megrendült nemcsak a közönség, hanem a hatóságok bizalma is. Nagybárá ennek tudható be az a kétségtelenül túlzott rémület és ijedelem, amely a lelkeken akkor erőt vett.

Csak fokozta a rémületet, hogy a Mezőlaborcon lévő 12. és 16. hadtestet, nemkülönbén a Homonnán táborozó rengeteg katonaságot épen ezen kritikus napok előtt vagonirozták be és irányították Porosz-Sziléziába és Krakkó alá az ottani nagy orosz erők feltartóztatására. Csak a VII. hadtest maradt itten a zempléni Kárpátok megvédelmezésére, amelynek parancsnoklását november 18-án József főherceg vette át, aki ekkor kezdte meg hadvezéri tevékenységét.

Az orosz betörések leírását szemtanuk elbeszélése nyomán a következőkben közlöm :

A mezőlaborci járás délkeleti részének és a szinnai járás egész kárpáti oldalának hágóit érték el legelőször az orosz hadak.

November 20-án és 21-én a mezőlaborci járásba a Lubkow alatti hegyeken keresztül Virava és Világ között, a szinnai járásba pedig a felsőalmádi- és telepóci hegyszorosokon, a zellői- és zemplénoroszi hágókon törtek be az oroszok. Ez az utóbbi betörés különösen nagy meglepetést keltett. Lehetetlennek tartotta mindenki, hogy az ellenség ezen a hegyszoroson komolyabb erővel ájtjönne, lévén az átjáró igen keskeny, a hegyek magasak, az út pedig rossz. Ezekről a hegyszorosokról egyáltalában legfeljebb a térképészítőnek és az amerikai titkos kivándorlóknak volt tudomásuk.

A temesvári 34. gyaloghadosztályt küldték a szinnai járásba a betört oroszok feltartóztatására, melynek túlnyomó része alig kiképzett és lázas gyorsasággal, hiányosan felszerelt ruthén népfelkelő volt. Ezzel szemben a különböző szorosokból és hegyekről összefutó orosz sereg 10.000 főből állott, sok tüzérséggel és kozákezzreddel. A többszörös túlerő arra kényszerített bennünket, hogy a Círókavölgyben lépésről-lépésre visszamenjünk; azonban harcba bocsátkoztunk az ellenséggel és véres küzdelmet vívtunk.

Havas, szélviharos idők jártak már ekkor. Ilyen időben kellett az ehhez még hozzá nem szokott szegény katonáinknak kint feküdni a lövészárkokban és feltartóztatni a túlnyomó erőben lévő ellenséget!

Círókafalunál a cs. és kir. 12. huszárezred véres veszteséget szenvedett. Ez a zempléni csata ragyogó emléke lesz a magyar vitézségnek. A túlnyomó erővel szemben a vitéz huszárok, akik gyalog voltak a lövészárkokban, makacsul védték magukat és fedezték visszavonuló csapatainkat. Előrelátható volt, hogy nincs szá-

mukra menekülés. Meredek, behavazott hegyen volt az állásuk, ahonnan távoznok csaknem képtelenség volt, mivel a hegy állandó ágyú- és gépfegyvertűz alatt állott. Amint valamelyik huszár kilépett a fedezékből, máris holtan zuhant le a meredek hegyről. Nem sokan menekültek meg, fogságba is kevesen kerültek. A falu alatt van eltemetve báró Bánffy Jenő huszárhadnagy is. A védőcsapat hősiességét a községbe nyomuló ellenséges csapat tisztjei is elismerték és dicsérték.

Dara és Kispereszlő községek határában november 22-én szintén súlyos harcok voltak. Az ellenség itt egy tábornokunkat is elfogta, akit egy éjjelre a kispereszlői gör. kath. tanítónál szállásoltak el, majd innen Cirókafalu községen át gépkocsin Galiciába vittek. E harcokban úgy az ellenségnek, mint a mi csapatainknak véres veszteségei voltak, amit bizonyít az, hogy a kispereszlői és a darai határban, valamint az ezekkel határos takcsányi erdőben mintegy 6—700 halott van eltemetve.

November 22-én délután félkettő órakor az orosz előcsapatok ellepték Szinnát és ugyanaznap este már Cirókahosszúmező községbe tértek. Szinna községben mintegy tíz épületet gyújtottak fel, illetve rongáltak meg az ellenséges lövegek; az üzleteket és a menekültek lakásait az oroszok kifosztották.

November 23-án reggel Nagykemencét szállották meg az oroszok, ahol a gróf Andrássy Géza-féle uradalmi magtárból szekérszámra hordták el a gabonaneműt, a kastélyból pedig a drága butorokat.

Nagykemencéről Udva felé tért le az ellenség. Udván két nap előtt még azt mondták a huszárok, hogy a telepóci magas hegyet az oroszok meg nem mászhatják...

Visszavonuló seregünk Kemence alatt várakozó álláspontra foglalt el, hogy mi lesz a sorsa a nyugatra operáló csapatainknak.

Sajnos, ezalatt a Lubkow alatt betört 49. orosz hadosztály Virava és Világ között áttörte frontunkat, özönvíz gyanánt elborította a Virava és Udva völgyét és rohamos léptekben húzódott le a világ-jánosvágási országuőn.

November 22-én ez az orosz hadosztály már Koskócnál volt; a koskóciakat érthető rémület fogta el. Ha számítottak is a betörés lehetőségére, azt csak a laborci völgy északi részéből várhatták. Az oroszok azonban meglepetésszerűen az udvai és a mezőlaborci völgyet hosszában elválasztó hegységen keresztül jöttek

a laborci völgybe és húzódtak le akadálytalanul Homionna alá, miután Homonnától északra nem állottak tőlünk csapatok. Előbb a gyalogság lepte be Koskóc környékét és lövöldözte a völgyben lefelé futó vonatokat, azután Koskóctól mintegy másfél kilométernyi távolságban négy ágyút állítottak fel és lőni kezdték a mezőlaborci vasúti vágányokat, az azokon az ország belsejébe eszeveszetten menekülő vonatokat és vöröskeresztes szállítmányokat.

Két nappal a betörés után az orosz csapatok már Homonna alatt állottak.

Ez maga után vonta a Cirókavölgyben Kemencénél álló védőseregünk visszavonulását is Homonna alá, mert a bekerítés veszélye fenyegette.

Mialatt az orosz csapatok útban voltak Homonna felé, fent északon, a jó mezőlaborciak — mit sem sejtve a lentebb történetekről — még mindig bizakodással várták sorsuknak jórafordulását.

Ám november 22-én a mezőlaborci vasúti állomás megkapja a rendeletet a leszerelésre. Délután kiadják a parancsot, hogy aki tud, meneküljön. Lótás-futás a vasúti állomáson, mert a közeli 66. számú őrházat már géppuskából lövi az ellenség.

Erdekesen szomorú a mezőlaborci hatóságok menekülése.

A hatóságok fejei és személyzete, hónapok óta tartó emberfeletti szolgálat után, a legutolsó veszedelmes órákban kapaszkodnak fel az utolsó menekülő vonatok egyikére és csak az isteni gondviselésnek köszönhető, hogy ezek a tisztviselők, akik mindenük hátrahagyásával futottak az ágyútüz elől, meg tudták menteni életüket.

November 22-én, tehát a betörés előtti napon, este 10 órakor szálltak fel gróf Hoyos főszolgabíró, Mertens tb. főszolgabíró, dr. Klein járásorvos, Szombathelyi határrendőrségi fogalmazó, Hozdovics helyettes körjegyző és más hatósági személyek a vasúti- és távirdahivatal menekülő kocsijába. A vonat félóra hosszáig haladt, amikor — éppen a felsőcsebényi vasúti hidon — megállott. Senki sem tudta miért? Elmult egy óra, két óra, elmult három óra, még mindig állt a menekülő vonat. A hátuk mögött pedig rettenetes ágyúzás kísérteties tombolása!

Éjjel egy órakor tudta meg a társaság, hogy az előzően elindult két menekülővonat, egymást utólérve, összeütközött; e miatt nem mehettek tovább. Ezért éjfél után fél kettőkor vissza-

felé indult Mezőlaborcra a menekülő vonat. Főszolgabíróék kétségbe voltak esve, a legszerencsétlenebbeknek érezték magukat a kétes jövő miatt és nem is sejtették, hogy milyen szerencsét jelentett rájuk nézve az, hogy vissza kellett térniök Mezőlaborcra.

Az összeütközött két vonatot megelőző vonatra ugyanis Koskócnál az ellenség már lövöldözött. Az utasok közül sokan megsebesültek, sőt többen meg is haltak. A halottak között volt Kovács Arpád sztropkóolykai körjegyző is. Ugy őt, mint még hat szerencsétlenül járt útitársát Sátoraljaújhelyben tették le a vonatról és ott is temették el. Maga a mozdonyvezető is súlyosan megsebesült. Ekkor a vonatvezető átkúszott a paklikocsiból a mozdonyra és ő vezette be Homonnáig a vonatot. Ha ezt nem teszi, a menekülők mind az ellenség kezébe kerülnek. Hasonló sors érte volna a többi menekülő vonatot is, ha Izbugaradványnál a fent említett vasúti szerencsétlenség nem történik, amely azután a további forgalmat megszüntette.

Igy menekült meg Hoyos gróf menekülő vonata is a szerencsétlenségből. Csak Mezőlaborcra való visszaérkezésükkor, pár órai vesztegelés után tudták meg, hogy más vágányon sem indulhat a vonatjuk, mert az oroszok már a pályatestet is elfoglalták és így a mezőlaborci fővonalon a menekülés útja el van zárva. Mit tehetett mást a csüggedt társaság, mint hajnali fél öt órakor — november 23-ika volt — hideg esőben, gyalogosan útra kelni Laborcrév felé a vasúti sinek mentén. Miután a Sztrópko felé vezető út tele volt menekülő trénszekerekkel, a menekülők legnagyobb része Koskócon és Virágházán keresztül Girálnak vágott át, ahonnan tovább gyalogoltak Eperjesre. Időközben reggel hét órakor felrobbantották az oroszok a felsőcsébényi vasúti hidat, amelyen előző éjjel oly sokáig állt a menekülő vonat...

Az ellenség előcsapatai november 23-án a kora délutáni órákban vonultak be Mezőlaborcra. (Amint később látni fogjuk, ezzel körülbelül egy időben vonultak be Homonnára is az oroszok.)

Az oroszoknak első dolguk volt a vasúti állomáson rekedt élelmiszervonatokat birtokukba venni. A koskóci útelállás és a felsőcsébényi vasúti hid felrobbantása miatt ugyanis már nem sikerült kivinni Mezőlaborcra a municíós vonatokat. Vagy 16 mozdony, több mint 100 üres vagon és 300 élelmiszerral telt kocsik esett így zsákmányul. Az élelmiszerszállítmányok ekkor már nem voltak érintetlenek, mert katonaságunk, mikor látta, hogy a

vonatok számára nincs menekvés, maga szabadította rá a mezőlaborciakat az élelmiszervonatokra, hogy minél kevesebb jusson a muszkák kezére. Versenyezve vitték el ekkor, katonák és civilek vegyesen, a sonkákat, szalámit, sajtot, kenyeret, dohányt, szivart és az Ég tudja, mi mindent még! De azért maradt még bőven az oroszoknak is!

November 24-én, a hajnali órákban, érkezett meg az ellenséges főerő a községbe a vidrányi hegyekről. Az ellenség a házak és melléképületek mögött, továbbá a vasút és az országút mentén fedezékekben helyezkedett el és egész nap lövöldözte a faluval szemben lévő «Kamino» hegységben állást foglaló csapatainkat. Az ágyúk egy részét a temető mögött állították fel az oroszok és onnan lőtték a Kaminóra. Az állomás összes melléképületeivel leégett, csak a fűtőház maradt sértetlenül.

A nap folyamán az ellenség trénje is bevonult. Kozák- és gyalogoscsoapatok lepik el a falut: megkezdődik az általános fosztogatás. Semmiféle vagyon nincs biztonságban és a sok zsákmányolt pálinkától még vakmerőbb lesz az ellenség. Csak néhány ház égett ugyan a községben, de a Fő-utcát, ahol az intelligencia lakik és a bolthelyiségek vannak, teljesen feldúlták az oroszok; a gyógyszerértárt és az összes többi üzletet is teljesen kirabolták.

Mezőlaborc jegyzője panaszt emelt ugyan az orosz tábornoknál a fosztogatás ellen, de ezt a választ nyerte: «Aki elmenekült, az lemondott vagyonáról és mivel miénk a község, miénk az elhagyott vagyon is, amellyel akként rendelkezünk, amint akarunk s annak adjuk, akinek akarjuk».

A lakossághoz felhívást intézett az ellenség cédulákon, orosz és rossz magyar nyelven, amely szerint Oroszországnak nem célja Magyarországot elfoglalni, hanem csak Ausztriától függetlenné tenni.

Az orosz csapatok nagy része még aznap — november 24-én — elhagyta Mezőlaborcot és gyors menetben indult le a Laborc völgyébe, a Homonnára már betört csapatok támogatására. Ugyanezen a napon Laborcfőre és Zboróra is átterjeszkedik az ellenség. Másnap pedig Nagycsertészt lepik el a muszkák. Nemcsak a községi birák, de a lakosság nagyrésze is helyén maradt ezekben a fálvakban. Az ágyúzás idején pincékbe, vermekbe és a közeli erdőkbe menekültek. Nagycsertész 214 háza közül 126 leégett. Laborcfőn pedig 36 házat gyújtottak fel a gránátok.

Homonna körül kritikus órák folytak le ezalatt.

Egy magas vezérkari törzstiszt, aki részt vett a Homonna körüli harcok irányításában, írja emlékiratában ezekről a rettenetes aggasztó időkről:

«November 22-én éjjel 12 órakor fájó szívvel diktáltam vezérkari tisztjeimnek a következő napokra szóló rendelkezéseimet, mert bizony Homonnát is ki kellett üríteniünk, Homonnát üzleteivel, szép polgári házaival és történelmi nevezetességű kastélyával! Ugyan hol fog végződni ez a borzalmas visszavonulás? Nekünk mindenesetre meg kell állnunk. Inkább itt halunk, de tovább nem megyünk! Úgy éreztük magunkat, mint Leonidas a termopylei szorosban, vagy mint Zrínyi a körülzárt Szigetváran. Ha akarnánk, sem mehetnénk tovább! Homonna közelében, a Laborc-völgyben, már a magyar dombos vidék nyílik s ott nincs segítségünkre magas hegység, hogy néhány fegyverrel megállíthassuk az ellenséget. Ha nem itt állt volna válaszfalként közöttük erdős hegység, mely két részre szakította őket, akkor az orosz lovastömegek körülzártak volna bennünket és akkor a cár fékezhetetlen hordái akadálytalanul vonultak volna be Nagymihályba, Sátoraljaújhelybe, Kassára és még tudja Isten hová.»

November 22-én délelőtt 10 órakor utasítják a homonnai hivatalokat, hogy pakoljanak, mert d. u. 2 órakor indul az utolsó menekülő vonat. A katonai járőrök figyelmeztetik a lakosságot, hogy jön az ellenség. Ekkor már a szegény nép is menekül gyalogosan, batyúval, az apró gyerekekkel. Nem hallani egyebet, csak sírást, jajveszékelést és káromkodást. A trénkatonák káromkodnak, szidják a menekülő polgárokat, hogy közéjük vegyülve akadályozzák a trén haladását...

Lehetetlen azt leírni, milyen zürzavar volt a vasúti állomáson. Az izgalmat fokozta még, ha ugyan lehetett, az a Mezőlaborcra estefelé befutó menekülő vonat, melyre Koskócnál az oroszok rálóttek.

Homonnán a lakosság közül mindössze 40—50 ember maradt vissza.

November 23-án délután 2 órakor az udvai és lácfalvai hegyekről rohanva jöttek be Homonnára a kozákok; délután 5 óra tájban bevonult a rendes orosz katonaság is, zene- és ének szóval: Homonnát az orosz uralta!

Homonnának úgy bel- mint külterületét egyszerre lepte el

az ellenség egész a szomszéd nyugati Barkóig és a mislyei külső határig. Nem volt ház, nem volt hely, amelyet el nem árasztott volna. Nagyon sokan voltak és nagyon éhesek. Minthogy a homonnai menekülteknek nem volt idejük holmijukat magukkal vinni vagy elrejtetni: az ellenséges katonaság bőségesen ehetett, ihatott és rabolhatott.

Nem maradt ház és üzlet, amelyet ki nem fosztottak volna. A sötét és hideg éjjeleken az orosz katonaság a szobákban és bolthelyiségekben szalmát gyújtott, hogy ott ilyen világítás mellett harácsolják össze azt, amire szükségük volt. A nekik szükségtelen holmit az utcára hajigálták, zsákmányul az erre éhes köznépnek. Sok épület pusztult el így belső tűz következtében. Az ellenség leginkább étel-, ital- és ruhaneműt, jó télikabátot és csizmát rekvirált; ruhaneműeket az itthonmaradottakról is lehúzott; a ruthén parasztok ellenben minden vihetőt elvittek. A szomszéd községek lakosai — férfiak, asszonyok, leányok vegyesen — már a betörést követő napon, még távoli vidékről is, szekerem Homonnára özönlöttek és szinte jobban raboltak, mint az oroszok. Ezek még biztatták is őket, hogy ide többé a magyarok vissza nem jönnek. A kapzsiság annyira elvakította a népet, hogy a gránát- és golyózár sem riasztotta el őket.

Igen könnyen csalogatták be így a részeg orosz katonák az üzletekbe, pincékbe az asszonynépséget és ott aztán elbántak velök. Még 70—75 éves asszonyokat sem kíméltek meg. A legvadabbak még a templomban is raboltak. Igen élénken érdeklődtek a papok iránt. Sőt az apácáknak is végig kellett velök menniök gyertyával a folyosókon, a pincébe, a padlásra, vajjon nem rejtőznek-e ott? Aztán elkezdtek mulatni, megettek, megittak mindent. Az apácák két disznaját, a parokia leölt sertéseinek húsát, zsirját és 65 drb aprójószágát mindjárt az első napon megették. A mulatozó orosz katonák az ittrekedt apácákat is bántalmazni kezdték: táncra hívták őket, a lámpát eloltották, de egy orosz-lengyel tiszt közbelépésére nem esett bántódásuk. A hazug híresztelésekkel szemben ezt meg kell itt állapítani.

Mint mulatságos dolgot meg kell itt említeni, hogy egyes derék muszkák Kossuth-bankóval akartak fizetni és csodálkoztak rajta, hogy nem fogadták el. Nyilván az apjuk vagy a nagyapjuk hozta nekik ezt a pénzt 1849-ben Magyarországból és most értékesíteni akarták.

Az ellenséges erő, az orosz 49. hadosztály, 10.000 főnyi gyalogságból, kozákcsapatokból állott és állítólag 30 ágyúval rendelkezett. A várostól északnyugatra eső magaslatokon és délre a völgyben fészkeltek be magukat. Az ellenséges erővel szemben mi elenyészően kevés fegyverrel és néhány ágyúval rendelkezünk csupán. Súlyos, nehéz órák következtek ezután. Gyenge védőseregünkre aggasztó nagy kérdés volt: támadni fognak-e az oroszok? A Homonnáig való ellenséges előnyomulás oly gyors tempóban történt, hogy a szükséges védőcsapatokat még nem hozhattuk fel Homonna alá.

Hála az isteni gondviselésnek, az ellenség támadása késett. Járőrharcok keletkeztek, tüzérpárbaj fejlődött, de a támadás váratott magára.

Annál sűrűbben érkeztek a mi segítőcsapataink; vonat, vonat után ontotta az újonnan felállított kitűnő magyar zászlóaljokat. Most már biztosra volt vehető, hogy hazánk földje meg lesz védve az oroszok további előnyomulásától.

Ezekben az izgalmas időkben, 1914 november 25-én írtam a miniszterelnöknek ezt a levelet:

«Kedves Barátom!

Amit mi el sem gondolhattunk, az megtörtént. Az oroszok ismét négy helyen betörték Felső-Zemplénbe. Ez oly meglepetésszerűen hatott, hogy az emberek teljesen elvesztették a fejüket. A felvidékről elmenekültek az újhelyieket teljesen elbolondították. Alig lehetett őket megnyugtatni. Derék vasutasaink közül sokan megsebesültek és meghaltak. A hadvezetőség elkövette azt a hibát, hogy későn értesítette őket a veszélyről. Biztos tudomásom van róla, hogy az állomásfőnökök idejekorán figyelmeztették a Bahnhofkommandantokat, hogy az állomáson veszteglő vonatokat küldjék el. Egy alezredes csökönyössége miatt azonban Mezőlaborczon egy municions vonat az oroszok birtokába esett, Homonnán pedig egy sebesültszállító vonatra is rálöttek, amelyet megint egy Oberstabsarzt nem engedett idejében elmenni. Hibák bizony ezek, de ezeknél sokkal nagyobb baj, hogy Felsőmagyarország a legnagyobb veszélynek van kitéve. Ami tőlem tellett, azt megtettem itt Ujhelyben. Annyi ijedt embert egy csomóban még nem láttam.

Azt kérdezték tőlem a sápadt arcok, különösen a kiürített kórházak parancsnokai és megbizottai, hogy a megfigyelő-barakkok építését folytatom-e? Igenlő választ adtam, mert eszembe jutott, amit a francia kamara elnöke mondott, midőn a képviselőházba bombát dobtak: «Messieurs, la seance continue!» A kétnapi pánik a barakkmunkákban is hátráltatott, mert a munkások nagyrésze a vonatok torlódása miatt Kassáról nem érkezett meg. Mindezek dacára nagyon szépen haladunk; remélem, hogy december első napjaiban már beteget is befogadhatok. Hogy némi fogalmad legyen az oroszok betöréséről, a betörés előtt ott járt államépítészeti mérnöknek jelentését sorainhoz mellékelem. Ebből meg fogod érteni a kellemetlen szituációt, amelybe jutottunk. Remélem, hogy ezzel vége lesz a betöréseknek. Tegnap, Ujhelyből hazamenet, este felmentem a királyhelmecezi hegyre, ahol egész tisztán hallottam az ágyúdörgést. A harc Homonna és Barkó közt folyt. A légtávban a harctér nem volt messzebb tőlünk, mint 55—60 kilométer. Az emberek azt mondják, hogy az ágyúdörgés délután nagyon erős volt, estefelé mindig jobban szűnt, jelöl annak, hogy az oroszokat visszaszorítottuk. Most igen sok katonaság megy a hadszíntérre. Immer dieselbe Geschichte: Um eine Armee zu spät.»

A levélből kitetszően a helyzetet már akkor is elég helyesen ismertem fel.

November 23-án reggel hat órakor vontatták az ágyúkat a mieink a barkói szorosba. Az orosz tüzérség a város nyugati oldalán lévő Kálvária-hegyen helyezkedett el. Addig, amíg az erősítések megérkeztek és megkezdhettük az ellenség kiverését Homonnáról, tüzelni kezdtünk az ellenség állásaira és pedig oly szerencsésen és sikeresen, hogy 25-én éjjel az ellenség ágyúit a Kálvária-hegyről elszállította a város keleti oldalán lévő gör. kath. templom és paplak kertjébe.

A mi tüzérségünk tevékenységét erősen befolyásolta az a körülmény, hogy féltették a várost, mely úgyis sokat szenvedett az orosz gyujtogatástól. Ugyanez okból nem lötte tüzérségünk gróf Andrássy Sándor műemlékekben gazdag kastélyát sem. November 26-án egész nap folyt az ágyúzás késő éjszakáig. A mi tüzérségünk akkor már a barkói hegyekben állott.

Közben rendkívül heves gépfegyver-tüzeléssel nyomtuk állásaiból, az erdőségekből kifelé az ellenséget.

November 27-én reggel annyira megerősödünk, hogy teljes erővel megkezdhattuk az ellenség kiverésének munkáját.

Megkezdődött a sikeres homonnai csata. Két nap óta a késő éjtszakába benyúlóan folytonosan kattogtak a gépfegyverek és dörögtek az ágyúk. Szakadatlanul folytak a harcok, nyugalom csak éjjel volt három-négy órán keresztül a sötétség miatt.

A homonnai csata napján, november 27-én, érte el tetőpontját Ujhelyben is a rémület és az izgalom. Szokás szerint már korán reggel Ujhelyben voltam. Felmentem Meczner főispánhoz; ott találtam a szokott társaságot: Valló pénzügyigazgatót, dr. Löcherer főorvost, Szirmay megyei főügyészt, Kun Frigyest, Nyomárkay Ödönt stb. A hangulat erősen nyomott volt; az urak ama hírek behatása alatt voltak, hogy az oroszok nemsokára Ujhelyben lesznek.

Meg akarván személyesen győződni a homonnai helyzet igaz mivoltáról, elhatároztam, hogy autóval kimegyek Homonna alá. Az államépítészeti hivataltól magam mellé vettem Gnädig főmérnököt és nem sokkal 10 óra után kissé csipős, de derült időben útra keltünk. A miskolc—gerenda—felsővízközi állami közúton minden baj nélkül száguldott jó, szürke autóm. Töketeremesen át Gerendáig az állami közút — egyes rövidebb szakaszokat kivéve — általában jó karban volt. A közúti forgalom a normális mértéket, azt lehet mondani, nem lépte túl. Gerendáig aránylag kevés nyoma volt látható annak, hogy a községtől légvonalban 35 kilométernyi távolságban ütközet folyik.

Gerendától két útirány kínálkozott a frontig: az egyik Nagymihályon át Barkóig, a másik pedig Varannón át Homonnazávodig. Az utóbbi útirányt választván, az autó most már mindinkább megviselt és jobban igénybe vett úton haladt tovább.

Varannón utitársul felvettem Bernát Béla főszolgabíróit is és rövid pihenő után tovább utaztunk a kitűzött cél felé.

A Varannó és Homonna közötti állami közutat a felvonulás és visszavonulás alkalmával a különböző katonai járművek annyira megviselték, hogy az autóval csak igen óvatosan lehetett haladni. Nagyobb sebességgel való haladást különben is gátolták az útvonalat mindjobban elfoglaló katonai járművek és egyes kisebb osztagok.

Hegedűsfalva községnél az állami közút mindkét oldalán huszárság táborozott. A tisztek az útmenti korcsmába voltak elszállásolva. Megállottunk és rövid ideig körükben tartózkodtunk. Szívesen fogadtak és beszédközben fájdalmasan emlékeztek meg a cirókafalui csatáról, amelyben annyi derék bajtársuk lelte hősi hálálát.

Jankovich-Bésán Endre főhadnagytól, akitől egy fénykép-felvételt kaptam emlékül, tudtam meg itten, hogy a miniszterelnök fia ezen a napon Kiskárna község határában lövészárokban van és hogy csak estére fogják csoportjával együtt felváltatni. Miután az odavezető útvonal az autóközlekedésre alkalmatlan volt, a látogatásról le kellett mondani és így Topolókán keresztül tovább haladtunk Homonna felé. Topolóka községtől kissé délkeleti irányban látható volt az előző napi tüzérségi állás, amelyből aznap már két kilométerrel Homonna felé vonultak.

Autóval Homonnazávód keleti végéig mentünk és innen gyalog az állami közúton a Mislye és Barkó felé vezető utak keresztezéséig. Útközben három hatalmas tölcéért láttunk, amelyeket előző napon 15 centiméteres ellenséges gránátok vájtak. Kettő közülük az üttestre, egy pedig ettől balra a szántásba esett. Ez utóbbinak átmérője három méter, mélysége pedig egy és fél méter volt. Az állami közút és a Milyse felé vezető útvonal szögletében állottak a «Protznik»; a könnyű lovasított (reitende) tábori üteg pedig az állami úttól Barkó felé haladó dűlőút mentén volt felállítva.

Ez üteg felett, közvetlenül a nyereg alatt, egy másik üteg épen akkor változtatott állást.

Az említett út mentén álló üteghez menvén, bemutatkoztunk a tiszteknek. Az üteg egyes lövéseket adott le a homonnai kálváriánál beásott ellenséges gyalogságra; az ellenséges tüzérség az Andrassy-féle kastély mögött volt felállítva és erősen lőtte a tartózkodási helyünkhöz közel eső, a barkó—homonnai állami közút felé hajló domboldalon elhelyezett üteget, továbbá a Várjeszenő és Kisgézsény községek határában felállított tüzérségünket.

A tiszta, napfényes időben és a sötét háttérben nagyon szépen látszottak az orosz srapeltek hófehér felhőcskéi.

Egy félórát időztem a lövészárokban, miközben az ütegpáncsnok felvilágosítások- és magyarázatokkal szolgált. Búcsúzáskor a tüzekek egy fel nem robbant orosz srapellet adtak emlékül.

A tűzmester az ekrazitot kiszedte belőle és a gyujtót ártalmatlanná tette; így a srappellit veszély nélkül vittem autómra.

A visszautazás ugyanazon az útvonalon történt. Topolóka község határában egy honvéd zászlóalj fejlődött fel harcponalban Barkó és Mislye között.

Sátoraljújhelybe este hat órakor érkeztünk vissza.

Azonnal felkerestem a főispánt és a szerzett tapasztalatokat a nála egybegyűlt nagyobb társasággal közöltem. A közvetlen szemléletből merített jó és megbízható híreim az urakra örvendetes és megnyugtató hatással voltak és a lehangoltságot eloszlatták.

A homonnai csata reánk nézve sikeresen és győzedelmesen végződött. November 27-én este már kezdett kitakarodni az orosz gyalogság, a lovasok hajnalig kihúzták, de akkor rendetlen iramodással ezek is menekültek.

Az öt napig tartó ellenséges megszállás alatt elpusztult Homonnán 21 magán-lakóház, két gyógyszertár és egy iskola. Erős megrongálást szenvedett 113 lakóház, öt külön tető alatt álló épület, három iskola, három malomépület és egy szeszgyár. Legtöbbet szenvedett golyóinktól a Kálvária-templom; e mögött voltak ugyanis az oroszok gépfegyverei. A templom tetőzete teljesen tönkrement. Az Andrassy-féle várkastély csak kisebb mértékben rongálódott meg. Csak a belső részeiben tettek az oroszok károkat. Kitakarodásuk előtt feldúlták a kastélyt és mindent, ami nekik értékes volt, elvittek.

Három részre szakadt a sikeresen vívott csatában az orosz sereg. Egy részüket csapataink formálisan bezárták Homonnába. Más részük észak-keletre Szinna és Takcsány felé menekült, harmadik részük pedig észak-nyugatnak tartott.

A Homonnába bezárt oroszokat csapataink irtózatoss tűz alá vették. Az oroszok százával tették le a fegyvert.

A szétszakadt orosz sereg másik részét ezalatt Szinnáig üldöztük, a harmadik rész pedig Sztropkónál szenvedett súlyos vereséget. Jellemző csapataink nagy lelkesedésére és támadásuk hevességére, hogy sehol lövészárkot nem ástak.

A menekülő oroszok nyomába Szinna alá Ordasfalva, Petics és Kiskemence felől, hegyeken keresztül, nehéz menetelésben jutottak el csapataink és Józsefhámor felől megtámadták a községnél összpontosított ellenséget. Heves kézitusában november 28-án a délutáni órákban Szinnát visszafoglaltuk, az ellenséget

pedig Takcsány felé szorítottuk. Az ugyanaznap Uzsok felől Kiskolon községen keresztül nyomuló csapataink az ellenséget oldalról támadták meg és meglepetésszerű előrenyomulásukkal egészen a határszélig szorították vissza.

Nem kisebb heveséssel nyomtuk vissza az ellenséget a Laborcvölgyben is.

November 28-án a koskóci csatában a debreceni 39-es bakák egy bravuros támadással a 16. orosz lövészezredet teljesen szétugrasztották. Az ifjú trónörökös a 39-es bakákat üdvözlő táviratában büszkén emlegeti, hogy ennek a színmagyar ezrednek valamikor zászlóaljparancsnoka volt, József kir. herceg büszkén hivatkozik rá, hogy hadvezéri tevékenységének első napjait a 39-esek hősiessége tette babérossá. Conrád báró örömmel köszönti a bravuros ezredet, amely az ő nevét viseli. Boroevics, az északmagyarországi hadak vezére, lelkes szavakban gratulál a vitéz regimentnek.

A szenvedett vereségek után az orosz 49. hadosztály egyesült a 48. hadosztállyal; ennek dacára megbirkóztunk a túlnyomó erővel is és Laborcrévnél, Mezölabornál, Kertésztelepnél és Telepócnál győzelmes harcokat vívtunk az ellenséggel.

Nem segített már az oroszokon a 12. számú szibériai hadosztály beavatkozása sem. Az oroszok szívós védekezése dacára csapataink, leküzdve a hegyi vidék minden téli nehézségét sikeres csatákban szorították az ellenséget a határ felé.

December 4-én azonban ismét kritikusra fordult a helyzet. Virava és Világ között a felfrissített orosz erő elől ismét visszavonultunk, Homonna felé. A következő napok ismét győzelmet hoztak megerősödött csapatainknak.

December hónap első felében újra több csatában megvertük az oroszokat. A 12. szibériai hadosztály és a hozzátartozó csapatok épúgy szétzüllöttek, mint előttük a 48. és 49. hadosztály. A körülbelül 30.000 főből álló csapatoknak több mint egyharmad részét foglyul ejtettük.

Végre a december 31-iki hivatalos jelentésben olvashattuk, hogy három heti orosz uralom után Zemplén vármegye az ellenségtől teljesen meg van tisztítva.

Ezzel az oroszok első betörésének veszélye elmúlt; egyelőre megszabadultunk a pusztító muszka hordáktól.

Zemplén vármegye főispánja már november 30-án felhívást

intézett a homonnai menekültekhez, hogy lakhelyeikre visszatérhetnek. December hó 21-én a homonnai járásbíróság megkezdi működését, 22-én a homonnai főszolgabíró ismétli a hivatalos felszólítást a Homonnába való visszatérésre. Akinek azonban nem kellett okvetlen visszajönnie, nem jött haza, nemcsak az élelem hiánya, de a bizonytalanság miatt is. Az oroszok majdnem állandóan 20—40 kilométernyire voltak Homonnától. Az ágyúk folytonosan dörögtek, a repülőgépek búgtak, zakatoltak a levegőben.

Mialatt az oroszok Zemplénben jártak, más orosz csapatok megpróbálkoztak Sárosban, Ungban, Beregben és Máramarosban is előtöréssel; igyekezetük azonban sikerre nem vezetett.

December 13-án átmentem Munkácsra, hogy a bennünket is érdeklő ottani viszonyokat megismerjem. Ottani utamról a következő levelet írtam Tiszának:

«Kedves Barátom!

Tegnap Schönborn Károlynál voltam Munkácsen, aki egy energikus, tartalmas és jóérzésű magyar ember, valószínűleg áldása annak a vidéknek. Józan és mérsékelt. Szolyván túl nem mehettünk, mert a harc vonal erdők között van, nincs átnézet, ezért veszedelmes. Felkerestem gróf Lamezan vezérkari ezredest és az ottani csoportparancsnokot, Hoffmann generális vezérkari főnököt, ki a beregi operációkat vezeti. Sokáig beszélgettünk velük bizalmasan. Schönborn Munkácsról ismeri Lamezant, aki sokáig volt ott a stryj—lebergi exodus után. A helyzet tegnap, december 13-án, nem rosszabbodott a december 12-ikihez képest. Az oroszok egyrészt a Latorca völgyén Uzsok felől törtek be s jelenleg Vezérszálláson vannak; másrészt a Tisza völgyében Máramaros felől jöttek át és jelenleg Aknamezón vannak. A mieink Felsőgerebenen foglaltak állást. Páncélvonatunk a vocsi telepen, Zányka állomásnál volt. A főbetörés Uzsokról a zdenyovai völgyben volt; ez volt a baj, azért nem elegendő a mi otlévő katonaságunk. Több mint 20.000-re teszik a betört oroszok számát. Orosz foglyok azt mesélik, hogy Stryjnél nagyobb csapat áll betörésre készen; ez a hír azonban ellenőrizhetetlen. Lamezan azt mondja, hogy csapataink nem pihentek, ennél fogva kimerültek és apatikusak, bár úgy harcolnak, mint az oroszok, kivéve a polyákokat és a

ruthénokat, kiket nem használhat; ez utóbbiak még konfidensek is. Minden mozdulatunkról hihetetlen rövid idő alatt értesülve vannak az oroszok. Beregben tehát, mint mindennütt, ahol russzofil lakosság van, nagyobb erő szükséges az árulás miatt és a polyákokat és ruthéneket ki kellene cserélni. Azt mondják, hogy egy csapatunk megadta magát; az oroszok elvették fegyverüket, megkancsukázták őket és azután visszaküldték azzal, hogy ily csőcselékük nekik is van!... Lamezan azt mondja, hogy ha erősítést nem kap és ha a haszontalan csapatokat ki nem cserélik, négy-öt napnál tovább nem tarthatja magát. Schönborn azt állítja, hogy Lamezan a háború előtt azt mondta volna neki: «Die ungarischen Truppen heissen nicht viel». Tegnap meg azt mondta: «Gebt mir ungarische Truppen statt den Ruthenen und Polaken, sonst kann ich mich nicht halten». — Szívélyes üdvözlettel igaz híved Mailáth József. — Jegyzet: Egy hétre rá találkozott Schönborn Lamezannal és mikor felhozta neki, hogy egy héttel ezelőtt kritikus volt a helyzet, Lamezan szerte volna lekicsinyelni az ügyet; de Schönborn nem engedte, azt mondván a tábornoknak, már késő, mert Mailáth megsürgönyözte és megírta Tiszának a valóságot, én pedig koronatanu leszek.

Én akkor tényleg a következő számjeles táviratot intéztem Tiszához:

«Tisza miniszterelnök Budapest. Munkácsi hadsereg-csoport vezérkari főnökétől tudom, hogyha ruthén és lengyel népfelkelőket nem cserélik ki magyar csapatokkal és erősítés nem megy, négy napig sem tarthatja magát. *Mailáth.*»

Erre a következő választ kaptam:

«Gróf Mailáth József Perbenyik. Erősítések mennek. Baj nem lesz. *Tisza.*»

Zemplénben nagy nyomorúság és pusztítás kísérte az oroszok munkáját. Sárosban már nem volt ideje rá, hogy alapos munkát végezzen a rombolása. Ungban, Beregben és Máramarosban pedig csak az ábrázatját mutatta meg az ellenség; jóförmán nem is támadott, mert már ki is takarodott.

Szinte máról-holnapra frappáns támadásokkal már túl a

határon Galiciában üldözzük az ellenséget. A Kárpátokon át előrenyomult oszlopaink két nap alatt 9000 oroszot fogtak el.

Előrenyomult haderőink ellen az orosz VIII. hadsereg a Kárpátokon át támadást kezdett, december hónap második felében. Az oroszok e hónap végén annyira megerősödtek, hogy célszerűnek láttuk csapatainkat a szoros-magaslatokra és a Gorlicze körül levő területekre visszavonni.

Ekkor Mezőlaborcra, ahová december közepén a hatóságok visszatértek, ismét menekülni kezdtek. December 29-én Mezőlaborcot ismét kiürítették, a posta és távirda megszűnt, a vasúti állomás leszerelt.

Az új évben, 1915 január első napjaiban, az oroszok ismét betörték Ungba és Máramarosba és olykor előtörték a Zemplén fölötti Kárpátokba is; de Zemplén megyébe január hónapban nem tudtak bejutni.

A későbbi napokban Sárosba és Beregbe is bejutott az ellenség, úgy hogy január közepén Magyarország négy megyéjében ismét vannak oroszok; csak a közbeeső Zemplén vármegye mentes az ellenségtől.

Zemplén vármegye fölött január 8-án annyira javult a helyzet, hogy a hatóságok ismét visszatértek, a vasúti állomás is üzembe lépett. Január közepén azonban Nagycsertész felett Cermcha község vidékén heves harcok dúlnak, úgy hogy a helyzet nagyon bizonytalanra vált.

Január hó végén Nagycsertészt és Laborcfit kiüríti hadvezetőségünk. Elrendeltetett mind a két községnek felperzselése.

E közben folytonosan fagyottlábú katonák jönnek a rajvonalból Mezőlaborcra; vastag rongyokba burkolt lábaikkal olyan a menésük, mintha tojások közt járnának...

Ámbár az 1915 január 30-iki hivatalos jelentésben Höfer büszkén állapítja meg, hogy a Kárpátokban minden hágó magaslatát visszafoglaltuk, az arcvonal nyugati oldalán, tehát az Erdős-Kárpátokban, az oroszok oly erős nyomást kezdenek gyakorolni, hogy a mieink ismét visszavonulnak.

Február 1-én Zemplén megyébe Nagycsertész felől újabb ellenséges oszlopok törnek be.

Ezzel megkezdődött a zemplénmegyei orosz betörés második fejezete, amely — sajnos — minden tekintetben még borzalmasabb volt az elsőnél.

Február 2-án megtörténik Mezőlaborc kiürítése. Most már minden másképen ment, mint először. A hatóságok a kiürítést a kellő időben eszközölték, a vasút is idejében szerelt le, a lakosságnak is alkalma volt minden nagyobb kalamitás nélkül elhagyni Mezőlaborcot.

1915 február 3-án a harc színhelye közeledik Mezőlaborc felé. Délután már gránátok esnek Mezőlaborc határában. Az ágyúgolyók a község egyes részeibe is elérnek, a későn menekülők útjába hullanak és azokat visszatérítik. Az ágyúzás másnap, február 4-én, mindinkább közeledik. Mezőlaborcon az állatvásártéren felállított ágyúink egész nap szünet nélkül dolgoznak éjjelig, amikor megszűnik az ágyúzás és Zboró és Mezőlaborc közötti térségen kifejlődik a rohamharc.

Február 5-én reggel az ellenséges katonák ellepik a községet; Mezőlaborc ismét az ellenség kezére kerül. Nagyon kimerültek az orosz katonák. Nem erőszakoskodnak. Látszott rajtuk a tájékozatlanság arra nézve, hová tüntek el az éj folyamán katonáink?

Délután három óraker megszólal az első ágyúnk a krasznibródi monostor felől. Nyilvánvaló lett, hogy a mi seregeink Felsőcsébény környékén vannak. A szomszédos községekben 20—25 ember a lakosság közül az ágyúgolyók áldozatává lesz.

Most a második betörésnél a községben magában harcok nem folytak. Az ellenség nyomban folytatta az előnyomulását csapataink után Felsőcsébény községig, ahol beásta magát.

A kárpáti fronton ekkor tudvalevően Duklától Uzsokig állott a harc. A hazánk testébe behatolt ellenségnek zempléni arcvonalán Sztropkó-Felsőcsébény-Virava volt a legbelső vonal, amelynél beljebb az ellenség nem jutott.

A mi védelmi vonalunk pedig az orosz főállásoktól délnek mintegy 2—300 méternyire kigyózott.

Itt folytak az élet-halálküzdelmek csaknem három hónapon keresztül, anélkül, hogy bármely részről jelentékeny állásváltozások történtek volna.

Ez a mostani betörés már a harmadik kísérlete volt az oroszoknak Magyarország ellen.

Az első, szeptemberi máramarosi betörésnél az a hit vezérelte az orosz vezérkart, hogy az orosz gőzhenger nagyobb fennakadás nélkül haladhat előre az ország testébe, úgy hogy az orosz

sereg azután későbbi megerősítéssel esetleg Szerbia segítségére is mehet.

A második betörésnél két fontosabb cél lebeghetett az oroszok előtt. És pedig: egyrészt elvonní erőket a mi csapatainktól Orosz-Lengyelországban, másrészt Romániára hatni.

Mindkét manőverezéssel alaposan felsülték az oroszok.

Mostani újabb tervük nem lehetett más, mint az eddigi csorbákat kiköszörölni. Az oroszok nagyon fontosnak tartották a Kárpátokat, annak tudatában, hogy ameddig itt tartani tudják magukat, addig balszárnyuk biztosítva van az átkarolás ellen. Másrészt biztosan reménykedtek abban, hogy Magyarország nem fog többé számbavehető ellenállást kifejteni, amint a muszka hadak elárasztották az alföldet.

Az öthetes harcokban megtörve és megtizedelve, de új orosz oszlopokkal felfrissítve, újra ki lett hát adva a gögös jelszó: «Az irány Budapest, amelyet két hét alatt el kell érní!»

A február hónap azzal telik el, hogy az oroszok éjjelnappal harcolnak, hogy beljebb jussanak Zemplénbe. A csaták váltakozó szerencsével folynak, az oroszok azonban előrehaladni nem tudnak.

Február elején segítségünkre jönnek a németek is, akikről a február 2-ki hivatalos jelentés emlékezik meg először. Mielőtt a német hadvezetőség az operációt megkezdette volna, elővigyázatosságból kilakoltatta Homonna, Olyka és Sztropkó községeket. Utóbb maga a magyar és osztrák hadvezetőség is parancsot adott ki, mely szerint a harctérül szolgáló helyiségek kilakoltatandók s Nagymihály vonalán felül minden idegen eltávolítandó.

Február 11-én autón felmentem Sztropkóra, hogy az ottani helyzetet megismerjem. Újhelyből 106 kilométert tesz ki ez az út. A hegyeken nem volt túlsok hó, az út elég jó volt, mert fagyott. József főherceg akkor Minyevágáson székelt. A harci kedv nagyon jó volt, a hangulat bizakodó. Folytonosan jöttek nagy erősítések. Tüzérségi szempontból már akkor is előnyben voltunk az oroszok fölött. A 12. huszárezred is azon a vidéken táborozott akkor. Felkerestem Széchenyi György öcsémet, ki akkor zászlósa volt ennek a huszárezrednek. Fájó büszkeséggel tapasztaltam, milyen hőiesen harcolnak a mi derék huszárjaink, lóról leszállva, gyalogosan, rövid karabéllyal és panganéttal.

A hónap közepén ismét erősen esik a hó, ami azonban a

harci tevékenységet nem akasztja meg. Éjjel-nappal dúlnak a csaták, és pedig nemcsak Zemplén megyében, hanem az egész kárpáti arcvonalon. A Kárpátok átjáróinak birtokáról nem akarnak lemondani az oroszok: amint tehetik, megállanak, hadi-rendbe fejlődnek és újra kezdik a küzdelmet szívós makacssággal.

Csodálatosképen a megváltozott időjárás, a kemény téli hideg, amely csonttá fagyasztotta a föld kérgét, nekünk kedvező és nem a muszkának, mert az most már nem áshatja be magát, nem bujhatik a föld alá védekezésül támadásaink ellen és a mi ágyúink nem merülnek el a feneketlen sárban. A szabadmérkőzésben az orosz katona nem tud helyt állani a mi támadásunk szilaj rohamával szemben. Nehéz és súlyos küzdelem folyik itt, amely a harcosok legnagyobb önfeláldozását kívánja, keserves fáradságát igényli és mégis csak lassan visz a célhoz.

1915 február hónap vége felé a csaták mindjobban az álló-harcok jellegét veszik fel. Egyre ritkább lesz az oroszok rohama és a mi akciónkat is nyugvásra kényszeríti a rettenetes időjárás.

Március hónapban a harc hevessége fokozódik.

Katonai körökben állítják, hogy Mezőlaborc környékén beásta magát egy orosz hadtest, hogy bármi is történjék az oldalában, a legutolsó emberig tartja magát.

A legnagyobb tűzfészek ebben a hónapban is a Kárpátok gerince, a lupkowi szoros vidéke, amelynek birtokáért hatalmas, túlnyomó erejével, naponta százak és százak kockáztatásával, éjjel-nappal küzd az orosz. A zempléni hágóknak hol az egyik, hol a másik részében lobban fel nagyobb erővel a küzdelem.

A Kárpátokban méteres a hó; a kedvezőtlen időjárás és látási viszonyok óriási mértékben növelik a csapatok szenvedéseit, de azért még éjjel sem szűnnek meg a támadások.

Az 1915 március 9-iki hivatalos jelentés írja a következőket:

«Az utóbbi napokban a Kárpátokban túlnyomóan uralkodó kedvezőtlen időjárás az ezen harcvonalon alkalmazott seregetekkel szemben egészen rendkívüli körülményeket támaszt. A csapatok az ellenséggel állandóan érintkezve, éjjel-nappal harcban állanak és gyakorta kemény hidegben és nagy hóban is kénytelenek támadást végrehajtani, vagy a védelemben többnyire túlerő támadásával szemben, helytállani. Derék csapataink magatartása, valamint minden harcos, akinek ebben a küzdelemben része van, határtalan dicséretet érdemel.»

Az oroszokat, akiknek a hideg ellen való ellenállását a háború előtt túlbecsülték, bizonyára meglepte a mi szívós ellenállásunk.

Szakadatlanul ismétlődik az ellenség támadása, amelyet a szerint, amint csapatok felfejlődése megengedi, majd nagyobb, majd alárendeltebb erővel hajtanak végre.

Az ellenség, új erősítések hadbavetésével, folyton kiegészítette megrikkult sorait; a csapatokat az orosz tisztek minden eszközzel előre hajtották. Minden súlyos vesztesége mellett egy-egy támadásban sokszor háromszor is megközelíti állásainkat az ellenség; a végső roham azonban megsemmisítő veszteséggel mindannyiszor megtörik. Egy-egy támadás után állásaink előtt a halottak százai feküdek.

Ezekben a márciusi harcokban lövetett rommá Mezőlaborc alatt a vadregényes szépségű nagymonostori kolostor és templom, amelynek tornyán orosz géppuskás osztag foglalt helyet. A 30 és feleseink tüzelése döntötte romba az ellenségnek eme fészket. Még most is láthatók a kolostor udvarán a gránátok 20–30 méter átmérőjű és 10 méter mélységű tátongó üregei.

Ám az ellenség minden kétségbeesett támadása ellenére sem tud tért nyerni. Vad dühükben már alattomoságra vetemednek a muszkák: női ruhába bujnak, máskor felöltik a mi seregeink egyenruháját, vagy felemelik kezüket, megadást jelezve és e közben lesből nagy erők rátörnek a mi embereinkre.

De minden hiába! Minden támadásuk csak újabb rettenetes veszteséggel jár. A hatalmas orosz sereg lassan, de biztosan örlődik és már maguk az ellenséges lapok is elismerik, hogy az orosz csapatok szelleme nem olyan friss és lelkes, mint volt azelőtt.

1915 március 22-én jön a hivatalos jelentés Przemysl eslesteről. A várnak ismert szomorú körülmények közötti eleste nagy lehangoltságot, majdnem kétségbeesést okozott az országban; az aggodalmat csak növelte a Kárpátokban küzdő seregünk helyzete. Alapos volt ugyanis a feltevés, hogy mihelyt a Przemyslt körülszáró orosz sereg felszabadul és beleavatkozik a kárpáti csatába, a küzdelem itt is az oroszok javára fog eldőlni.

E közben Laborcra délről, a Laborcvölgy mindkét oldalán lévő magaslatokon, a harc nagy heveséggel folyt tovább. A rettenetes méteres hóban és fagyban dülő harcokban tízezrek pusztultak el és más tízezrek lettek nyomorékká, amit bizonyít az is, hogy

a takcsányi barakkórházakban az utolsó időkben öt-hatezer beteget és sebesültet kezeltek, kik közül több mint 800-an haltak meg. A sebesültek és betegek (különösen megfagyottak) százával vándorogtak az utakon; sokan közülök útközben haltak meg.

Ily körülmények és hangulatok között kezdődött a kárpáti csatánknak utolsó hónapja.

Már az 1915 március 30-iki hivatalos jelentés megállapította, hogy Dverniktől keletre végrehajtott támadásokban egy olyan orosz hadosztály csapatai is részt vettek, amely hadosztály a legutóbb Przemysl alatt álló orosz erőkhöz tartozott.

Abban a feltevésünkben, hogy még az eddiginél is súlyosabb napok következnek a kárpáti hadseregre, sajnós, nem csalódtunk.

Az eddigi harcok csak bevezetői voltak annak az óriási küzdelemnek, amely azután kerekedett a Kárpátok nyugati szakaszán, különösen Zemplén megyében. Kitapasztalták az oroszok, hogy a kárpáti hadműveletekre ez a vidék a legalkalmasabb. A hegyvidék itt nem akadályozza az összefüggő csatavonalak kialakulását, seregtestek felfejlődésének itt semmi akadályja nincsen.

Április első két napján a keleti Beszkidekben csak a felső Laborevölgyben lévő magaslatokon volt harc; az oroszok itt összpontosították minden erejüket. El is érték annyit, hogy kissé visszavonultunk.

Április 3-án, nagyszombaton, kezdődött a híres húsvéti csata.

Az oroszok óriási erővel fogtak a támadáshoz és oly pusztító ágyútűzrohamot intéztek csapataink ellen, hogy kilométerekre terjedő területen senki és semmi nem maradhatott meg. Ez ágyútűz következtében Nagypolány, Juhászlak, Újszomolnok és Zellő községek teljesen elpusztultak és porrá égtek.

Oly dühös volt a támadás, mintha lelküket tették volna rá az oroszok, hogy áttörik a frontunkat, előzönlük megyénket és rajta keresztül hazánkat; mintha a vérengző háborúnak nem lett volna más célja az oroszok szemében, mint Magyarország megrohanása.

Április 8-án jelenti Höfer:

«A keleti Beszkidek szakaszában hetek óta tartó szivós harc a húsvéti ünnepek alatt folyt csatában érte el tetőpontját. Az oroszoknak szünet nélkül való támadásait, főként a Laborevölgynek mindkét oldalán, ahol az ellenség a Przemysl alól felszabadult haderőnek legnagyobb részét vetette harcba, az ellenség felette

jelentékeny veszteségével e napokban is visszavertük. A német csapatok és a mi csapataink ellentámadásának a völgytől nyugatra és keletre elterülő magaslatokon, több erős orosz állás elfoglalása volt az eredménye. Bár a harc ezen az arcvonalon még nem ért véget, a húsvéti csata sikere, amely csatában mintegy 10.000 sebesületlen fogoly és nagymennyiségű hadianyag került kezünkre, kétségtelen.»

Ezekben a húsvéti harcokban kapott súlyos sebet Tisza Lajos gróf, a miniszterelnök testvéröccse. Ekkor írtam Tisza miniszterelnökhöz a következő sorokat: «Úgy értesültem, hogy Lajos öcséd megsebesült volna; remélem, hogy sebe nem veszélyes. Isten adja, hogy minél kevesebb szeretetteinkben essen baj.»

A Laborc és az Ung völgyei között a főtámadási vonaltól leterve, megkerüléssel akarta ezután az ellenség a megyénkben ellentámadásunkat megtörni. A Círóka felső völgyében Nagypolány-nál, valamint a Círóka-forrás egész területén újból igen heves harcok keletkeztek, amelyek több napon és több éjjelen át tartottak. Az orosz előtöréseknek végül itt is ugyanazt a sorsot kellett megérniök, amely összes utóbbi támadásaikat érte: ismét sok ezer halottat és sebesültet és több ezer sebesületlen foglyot vesztett az ellenség.

Az orosz hadvezetőség ekkor a Laborc-folyó mindkét oldalán kísérelt meg áttörést, miután ismételten nagyobb erősítéseket kapott. Ez az áttörés, siker esetén, Homonna irányában nyugati szárnyunknak az Ondova vidékén oly makacsul védelmezett hadállását tarthatatlanná tette és küzdő haderőnket veszedelmes helyzetbe hozta volna.

A támadás iránya tehát jól meg volt választva és veszélyeztette az egész kárpáti csata diadalmas kimenetelét. A német csapatoknak és a mi csapatainknak megtörhetetlen ellenállásán azonban az oroszoknak ez a jól indult támadása is végkép meghiúsult. Ezekben a harcokban, ép úgy mint az előbbi kárpáti ütközetekben, megint csak azt látjuk, hogy az oroszok a világtörténelemben páratlanul álló emberáldozatok ellenére sem tudtak itt a zempléni Kárpátokban stratégiai sikert felmutatni és főcéljuktól, a Magyarországra való út kierőszakolásától, most még távolabb állottak, mint valaha.

Ezeknek az utóbbi csatáknak győzelmes sikere természetesen a mi részünkről is súlyos veszteségeket követelt. A magyar és

osztrák csapatokból, amelyek a Laborc-folyó mindkét oldalán harcoltak, e nehéz napokban 2300 sebesült fordult meg a koskóci sebesültállomáson. A németek közül is 800 megsebesült katona kereste fel ezt a kötözőhelyet. Ezek a győzelmek azonban, mint ezt a későbbi események beigazolták, döntő jelentőségűek voltak a kárpáti harcok eredményére.

Április 23-tól kezdve az oroszok nagy vesztesége folytán megcsendesültek a Kárpátokban a harcok. Megenyhült az idő is és reményteljes bizakodással tekinthettünk a tavasz felé. Mihelyt vége lesz az olvadásnak, az utak kiszáradtak és ismét járhatók lesznek, teljes bizonyossággal számítottunk arra, hogy Dél-Lengyelországban vagy Galiciában új német támadás fog kezdődni, amely ellen az oroszok csak abban az esetben védekezhetnek, ha az ott hagyott gyenge csapataikat megerősítik. Ezeket az erősítéseket azonban csakis a kárpáti harcvonalról vonhatják el és így a mi kárpáti csapataink meg fognak szabadulni az óriási nyomástól és a rettenetes szenvedésektől.

Ebben a reménységünkben vagy inkább szent vágyódásunkban nem kellett sokáig várakoznunk. Óriási diadalaival, nagyszerű győzelmeivel megérkezett május 3-ika, a gorliczei nagy áttörés napja. Ez a tavaszi, de tüzes nap felolvasztotta a kárpáti havasokban is a fagyot, amely már egészen odatapasztotta a befészelt orosz sereget a Kárpátokba.

Május 4-én jelenti Höfer, hogy győzelmes hadseregünk oldal-támadásai a Beszkidekben lévő nagy orosz haderőt is súlyos veszedelembé sodorják. A lupkowi szoros útja mentén kedvezően haladt erőink üldözőtámadása. Az ellenség a kárpáti arcvonal nyugati szakaszán teljesen visszavonulóban van.

A német tüzérség május 6-án a Laborc-rév fölötti domb mögül a Wollmann-féle kastély mellől, a Skoda-féle vadászkastélyt övező erdőből, a vasúti töltés mindkét oldalán, összesen mintegy 8—10 állásból tüzelt a Vidrányon túl futó ellenségre, honnét viszont annak ágyúi fedezték a visszavonulást. A rajvonalba küzdő gyalogság pedig a közbeeső vidrányi és kalenói hegytetőn folytatott heves puskaharcot. Ebben a kalenói harcban sokan estek el.

Május 7-én éjjel a kárpáti harcokból jólismert Telepóc, Zellő és Nagypolány helyiségektől északra fekvő határhegygerincet is elfoglalták csapataink.

A téli hónapok alatt rettenetes küzdelmekkel és igen súlyos veszteséggel vetették meg az oroszok lábukat a zempléni Kárpátok hegygerincétől délre és tolták előre arcvonalukat minden rendelkezésre álló tartalékjaiknak felhasználásával az Ondava, Laborc és Ciróka felsőfolyása mentén délfele.

Most néhány nap alatt az ily gyors visszavonulással járó nagy veszteségek árán üritette ki az ellenség a zempléni földnek azt a sávját, amelyet oly nehezen foglalt el!

Május 8-án a magaslati állásaiból kivert ellenség üldözésében hadoszlopaink átlépték a Kárpátok hátgerincét.

A május 9-iki hivatalos jelentés adja hírül aztán a nekünk, zemplénieknek, kétszeresen jóleső nagyszerű eseményt, hogy Magyarországon nincs többé ellenség s hogy Galicia területén folyik a dicsőséges, győzelmekben oly gazdag harc tovább,

Von Marwitz és József főherceg dicső hadai megtisztították hát végre megyénket is az oroszoktól.

Megszűnt a második betörés lidércnyomása is.

A szent küzdelmek és kínzó szenvedések nagy napjai elmúltak, de az a kép, ami nyomukban támadt, szívetfacsaró és megrendítő volt,

Megyénkben 15 község pusztult el, hogy csak a helye maradt meg! A háborúelőtti békés munka helyét csak rom és üszök jelölte.

A magyarországi megyék közül ezekben a kárpáti harcokban a legtöbbet szenvedett Zemplén és Sáros megye.

Az alábbi táblázat áttekinthetően mutatja, hogy az orosz-dúlta megyékben milyen pusztulás következett be:

		Zemplén	Sáros	Máramaros	Ung
		m e g y e			
Teljesen elpusztult	lakóház	1213	309	91	80
	gazdasági épület	195	533	—	—
	iskola	7	3	—	—
	templom	1	5	—	—
	más nyilvános épület	13	3	—	—
	Összesen	1434	853	91	80

		Zemplén	Sáros	Máramaros	Ung.
		m e g y e			
Megrongálódott	lakóház	1840	1504	20	16
	gazdasági épület	718	1074	—	—
	iskola... ..	70	36	—	—
	templom... ..	26	30	—	—
	más nyilvános épület	26	16	—	—
	Összesen	2680	2660	20	16

1434 lakóház teljesen elpusztult és 2680 kisebb-nagyobb mértékben megrongálódott megyénkben. Így Zemplén vármegye van a legjobban sújtva a betörés által szenvedett vármegyék között.

A mezőlaborci járásban Laborcfő, Nagycsertész, Ökröske, Felsőcsébény, Alsócsébény, Csabaháza, Világ, Felsőladács, Jobb, Repelyő és Variháza; a szinnai járásban Nagypólány, Ujszomolnok, Zellő, Juhászlak, Telepóc, Vendégi, Harcos és Újszék; a sztrópkói járásban Hocsá, Velkő, Szálnok és Kövess községek szenvedtek a legtöbbet.

Kitakarodtak az oroszok megyénkbel — de bevonult a nyomor és az inség! Sem lakása, sem élme a felső járások szegény népének!

A lakáshiányon úgy segítettek, hogy négy-öt család zsúfolódott össze egy-egy megmaradt házban; később azután a meleg évszak lehetővé tette az összetákolt kunyhóban való tartózkodást.

A kormány segítségére sietett az inséges lakosságnak és a legszükségesebb élelmiszerekkel, ú. m. liszttel, tengeridarával és burgonyával ingyenesen ellátta őket; ezenkívül 6000 mm tengerit kedvezményes áron osztatott ki részükre.

Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a visszatért nép a földek megművelését és tavasziakkal való bevetését még elvégezhetette. E célra az inségesek vetőmaggal láttattak el.

A hadvezetőség 2000 orosz foglyot és 240 darab trénszekeret bocsátott a vármegye rendelkezésére a felső járások kitakarítására.

Volt dolguk elég!

A hegyerinceken húzódtak végig a lövészárkok, telve kilőtt patronhüvelyekkel, gránátszilánkokkal, véres ruhafoszlányokkal,

bakancsokkal, elhagyott báránybőrmellényekkel, konzervdobozokkal, iratokkal, orosz újságokkal, orosz ABC-kel és imakönyvekkel elképzeltelhetlen össze-visszaságban!

A sáncok környéke mélyen fel van szántva az ágyúlövésektől. A gránátkráterek egy-két méterre vannak a fedezékektől; sok telitalálat pedig megsemmisítette a lövészárkok egész vonalát.

Temérdek levelet és levelezőlapot visz szanaszét a szél. Hej, de sok panasz, sóhaj, remény, vigasztalás, bátorítás lehetett azokban a cyrillbetűs sorokban! Milyen kedvesek lehettek ezek a sorok azoknak, akiket a halál választott el tőlük s akik azóta ott pihennek a fenyves hegyoldalban, hűvös hant alatt!

Igen, ők már ott pihennek, ott a gyönyörűen ápolt, gyeptéglával körülhantolt tömegsírokban, a lövészárkok mentén. Ott nyugszanak a magyar, német, osztrák, orosz vitézek együttesen, egymás mellett, csendben, kibékülve, örökre kiengesztelődve...!

Itt is, ott is hosszan nyújtózó lövészárkok és fedezékek.

A hegyescsabai hegyoldalban egész falu épült a földbevájt fedezékekből, srappellmentes szobákkal, amelyek kiárkolvá, ablakkal és ajtókkal ellátva, fűthetők is voltak.

Első pillanatra meglátszik, hol táboroztak a németek és a tiroliak. A szegényes falusi házakat kívül-belül bemeszelték, kitisztogatták; minden ház elé virágos kertet csináltak. A kórházbarakkok elé parkot létesítettek, amelynek gyeptéglákkal kirakott pázsitdomait az erdőből átplántált fenyőcsemetékkal és borókabokrokkal fásították be. A szabadban felállított padokhoz és asztalokhoz sétányokat készítettek és azt nyírfakerítéssel övezték. Ilyen fejlett kultúrérzéke van a németnek! Rövid idő alatt kertté varázsolt egy elhanyagolt ruthén falut. Mindezt szinte varázsütésre, hadakozás közben. Ők erre is ráértek! És a fedezékek! Inkább exotikus nyaralótelepek ezek. Földbeépített belsejük deszkával, szőnyeggel van bélelve; ágygal, asztallal berendezve; ajtóval és ablakkal ellátva. Kívülről pedig valóságos díszkert veszi őket körül: az ajtók előtt virágágyak, bekerített kavicsos utak, gondozott gyepszőnyegek és agyagfigurák. Lendület, stílus és művészet mindenütt. A hosszú téli hónapok unalmának munkája és egy rendszerető nép örök kultúrigénye tette ilyen kedvessé, széppé, ilyen lakályossá ezeket a háborús szállásokat.

A visszafoglalt Mezőlaborban ruthéneken kívül más ember alig látható. Néhány vasúti munkás és zsidó kereskedő maradt

csak itten s ezek is állandóan katonai felügyelet alatt állottak. Nem volt szabad senkinek sem az utcán járni. A község lakosságának túlnyomó része elmenekült és az elhagyott és kifosztott házak ablakaiból katonalovak néznek ki.

A visszamaradt lakosok eleinte sok nélkülözésnek voltak kitéve, mert élelmiszer nem volt s beszerezni sem lehetett semmit. Ezért küldöttséggel kérelmezték az orosz tábornoktól, hogy élelmezze a népet. A tábornok teljesítette is a kérelmet.

A személy- és a vagyonbiztonság a községben teljes volt. A muszkákat már jelentéktelen vagyonrongálásért is büntette parancsnokuk. Április második felében azonban az orosz csendőrség gyanúba vette a lakosságot, hogy a magyar-osztrák sereg érdekében kémkedik. Az oroszok ez időtől fogva nagymértékben zaklatták a lakosságot. A helyzet már egészen tűrhetetlenné kezdett lenni, de a felszabadító csapatok hamarosan elhárították a veszélyes állapotot.

A második betörésnél igen jól érezték magukat az oroszok Mezőlaborcon; úgy befészkeltek magukat, mintha szándékukban sem lett volna valaha elmenni. A gör. kath. parochia volt a fő tisztiszállás, mely egész idő alatt tömve volt magasrangú tisztekkel. A betörés egész ideje alatt otthon tartózkodó házigazdának és családjának csak egy szobát hagytak meg. A gör. kath. templomban orosz szertartású istentiszteletet végeztek; a cár születésnapján is abban tartották a díszmisét.

Általában megállapítható, hogy a második betörésnél az oroszok sokkal emberségesebbek voltak, mint előbb. Raboltak és elvittek ugyan magukkal mindent, amire saját részükre és állataik részére szükségük volt, de senkit sem bántottak; gyujtogatást is csak ritkán követtek el.

Nagy előszeretettel rabolták el a muszkák a zsebórákat (oroszul «Csász»). Ezt nem hagyták meg senkinél sem.

Már a homonnai és mezőlaborci betörésnél láttuk, hogy az oroszok mindent elkövettek, hogy a ruthén nép jóindulatát a maguk részére megnyerjék. Úgy ezeken a helyeken mint egyebütt, az oroszok a ruthéneket is részesítették a rablott ingóságokban.

A ruthének részéről még az invázió előtt érezhető volt az oroszok iránti rokonszenv. Némely községben az oroszok jövetelének reményében már adót sem akartak fizetni; az elmenekülőket pedig kárörömmel nézték. Kiskemence községben még az is

megförtémt, hogy a menekülni akaró jegyzőt a nép kérdőre vonta, hogyan mert adót szedni? Addig nem is akarták menekülni engedni, míg vissza nem téríti nekik az adót. Miután sem szép szó, sem fenyegetés nem használt: a jegyző kénytelen volt a vonakodó bírónak kiadni a rendeletet, hogy az adókönyvecskék ellenében visszafizetheti a befizetett adókat annak, aki azokat erőszakosan visszaköveteli.

Az éhes oroszok a baromfiakat zsákszámra fogdosták össze; megfőzték, vagy megfőzették maguknak és amit el nem fogyasztottak, azt tovább vitték zsákokban magukkal. Lovaik részére takarmányt és zabot kellő mennyiségben harácsoltak; azonkívül rossz állapotban levő lovaikat jobb minőségű lovakkal cserélték fel. Az élelmiszer harácsolásoknál az oroszok nem kimélték a ruthén lakosságot sem. Ezek viszont úgy igyekeztek kárpótolni magukat, hogy a menekültek házait kezdték kirabolni.

Ezen kívül szarvasmarhát is harácsoltak az oroszok. Amidőn a ruthének ezt látták: hogy saját állataikat megmentsék, a községből elmenekült papok, tanítók és zsidók visszahagyott szarvasmarháit juttatták az oroszok kezére. Így Méhesfalván az orosz katonák cyrill-betűkkel teleírott papirosról olvasva keresték fel azokat a helyeket, ahol a «nadrágos emberek» szarvasmarhái voltak elhelyezve.

Az orosz tiszték és katonák átszellemülten magasztalták a nyomorúságos ruthén nép előtt a fehér cár jóságát, oly hangzatos jelzőkkel, hogy a nép előtt úgy tűnt fel a cár birodalma, mintha az Eldorádó volna.

Biztosították az oroszok a ruthéneket, hogy az elmenekült urak és hatóságok ide többé vissza nem térnek és hogy ezután már orosz kormányzás lesz. Félrevezették a szegény lakosságot azzal, hogy birtokfelosztások lesznek és amely földeket a lakosság magának lefoglal, az az ő tulajdonát fogja képezni.

Nem minden községben hitt a nép az oroszoknak; de amikor a szomszéd falu népe, ünnepi ruhába öltözve, az orosz katonák kíséretében szekerekkel ájtött és fosztogatni kezdett: a többiek is vérszemet kaptak és ők is barátkozni és parolázni kezdtek az oroszokkal. Valóságos korteskedés folyt, amelyből persze a pálinka sem maradt el. «Ti a mieink vagytok és mi a tieitek vagyunk. Ne féljetek semmit, mi nem bántunk titeket. Ha szegények vagytok, Mikolájkó küld nektek búzalisztet» – így buzdították az oroszok

a ruthéneket, akik már előre örvendeztek a nekik jutó sok földnek és egyéb javaknak.

A ruthének később már annyira vakmerők voltak, hogy orosz segítség nélkül is raboltak és pusztítottak és az ellenség rovására a lakásokat fosztogatták, az eldugott ingókat felkutatták és elrabolták.

Ilyen csatalopások miatt az oroszok kiverése után rengeteg parasztot kutatott ki a csendőrség és közülök nagyon sokat elítéltek.

Míg az oroszok így kedveskedtek a népnek, addig a mi katonaságunk a különben csendes és jó gondolkodású, de ruthén anyanyelvű népünkben ellenséget látott: a galíciai kémkedő és áruló ruthének módjára kezelte őket. A ruthének ily módon igen elidegenedtek a mi katonaságunktól.

Ily viszonyok között sok szomorú és sajnálatos eset történt. Végasszó községben például 1914 november 26-án egy honvédszázad elszállásolásakor Kócz János és fia nem akarták átengedni istállójukat a beszállásoló huszároknak, mert beteg marhájuk volt benne. A huszárok azt parancsolták, hogy a gazda saját beteg marháját a dermesztő hidegben a szabad ég alatt tartsa éjjelen át, mert az istállóban a katonalovakat kell elszállásolni. A két paraszt ellenszegülését a huszárok kiszínezve bejelentették a községben állomásozó vezérőrnagynak, aki a két parasztnak azonnal való felakasztását rendelte el, anélkül, hogy kihallgatta volna őket. A két ember holtteste három napon keresztül függött a fán a lakosság megrémítésére.

Ezekben az időkben, a kárpáti harcok alatt, sok beszéd tárgyát képezte a zempléni megyei ruthének magaviselete. Hivatalos közegek tudtak kémkedési esetről, sokan pedig egyenesen rémgényeket beszéltek a ruthén parasztok árulásairól.

Mikor 1915-ben, február elején, gróf Schönbornnál Munkácson vaddisznó-vadászaton voltam, a német generálisok és tisztek ott is panaszkodtak nekem a ruthének árulásáról. Ők ki is végeztek «in flagranti» sokakat közülök. Utóbb azonban a határmenti járásokból kiűritették a községeket és ezzel a magában véve kegyetlen eljárással igyekeztek az árulást kiküszöbölni. Ezzel szemben a magyar katonákról úgy nyilatkoztak, hogy velük harcolni gyönyörűség. Azt is mondták a németek, hogy nem hitték volna, hogy ilyen nehéz legyen a Kárpátok védelme.

Úgy az orosz betörés alatt, mint az azt megelőző és követő

időben a helyzetről és a háborús kérdésekről sokat leveleztem gróf Tisza miniszterelnökkel. Tájékoztatóm a megyebeli ruthén árulási és kémkedési eseteket is tudomására adtam és a ruthén kérdésben egy kis óvatosságra intettem. Különösen a németek észleletei alapján tettem ezt. Tisza ugyanis 1914 november 7-én, az első orosz betörés után tett felvidéki útja alkalmával, az újságírók előtt úgy nyilatkozott, hogy nagymértékű ruthén kémkedésről, hazaárulásról és denúciálásról még csak beszélni sem lehet; a ruthén intelligencia és a ruthén papság pedig általában kifogástalanul viselkedett; a nép részéről is csak kisebb arányú és jelentőségű bűnök merültek fel.

A hangulat azonban akkor nagyon a ruthének ellen volt; a ruthének árulását az egész vonalon nyilvánvalónak vették és annak tulajdonították galíciai kudarcunkat.

Ezért Tisza is sokat ártott magának politikailag azzal a kijelentésével, hogy «a magyar ruthének jó hazafiak». Ellenfelei ezt nagyon kihasználták ellene és széltében hallottam, hogy: «Tisza ezt csak politikából csinálta». Tisza azonban 1915. január 2-án hozzám intézett levelében ezekre azt írta nekem, hogy :

«Azt már régen megszoktam, hogy kimondjam azt, amit igaznak tartok, tekintet nélkül arra, hogy momentán használok-e azzal magamnak. Különösen ki kell azt akkor mondanom, amikor olyan igazságtalan és politikailag káros jelszóval állunk szemben, mint a ruthén árulás».

Tagadhatatlan tény, hogy az utóbbi évtizedekben a zemplén-megyei rutén népet is megmételyezték a pánszláv agitátorok. A parasztok egy részében, különösen Amerikában való tartózkodásuk alatt, nagyon sok ruszofil érzelmet ébresztettek a jól dolgozó orosz ügynökök, akik utóbb már ide is beszemtelenkedtek.

Mikor a háború kitört, mindnyájan éreztük, hogy most fog eldőlni a nagy kérdés: vajjon a magyar ruténeknél eredményes volt-e hatalmas ellenségünk tervszerű agitációja? Vajjon sikerült-e neki kifelé való vágyakat ébreszteni magyarországi «testvéreiben»?

Szorongó érzéssel lestük a fejleményeket.

Először Galiciában kellett a ruténeknek a próbát kiállaniuk. Mindjárt a háború elején itt rosszul ment nekünk: az orosz

gőzhengert nem sikerült feltartóztatni. Komoly körök a harcok sikertelenségét részben a rutén árulásoknak és kémkedéseknek tulajdonították, mert hiszen Galiciában tényleg történtek jelentékeny denunciálások.

A túlzók ezek után elveszettek hitték a magyar rutén ügyet is. És tényleg: megyénkben is előfordultak sajnálatos esetek. Az ellenséggel való barátkozásokon és a vele való együttes pusztításokon és rablásokon kívül előfordult itt is, ott is rutén kémkedés.

Az erre vonatkozó tudósításaimra a miniszterelnöktől 1915 február 14-én a következő érdekes és jelentős levelet kaptam:

«Kedves Barátom!

Február hó 10-iki leveled kapcsán nem hallgathatom el azt az aggodalmat, hogy a német katonák is alaptalan denunciálások nyomán járnak el nyomorult rutén paraszttal szemben. Ebben a tekintetben igen nagy a veszély. Vannak, akik egyenesen rettegésben tartják a község lakosságát azzal a fenyegetéssel, hogy hazaárulási vádakkal feljelentik őket s ezt a félelmet a lakosság kizsarolására a legelkiismeretlenebbül felhasználják. Tekintve katonáink mostani hangulatát s azt a meggyökeresedett nézetüket, hogy kémektől vannak körülvéve: az ily denunciálás nagyon könnyen hitelre talál. A szerencsétlen rutén paraszt védeni sem tudja magát s egy pár jóhiszeműleg eszközölt Justizmord élet és halál urává teszi a lakosság felett az ilyen minden emberi érzésből kivetkőzött nyomorult gazembereket. Nagyon kérek mindenkit, akiknek alkalma van katonákkal érintkezni, hogy figyelmeztessék őket erre a veszélyre és kérjék meg őket, hogy rostálják meg a feljelentő hitelképességét s járjanak el kérlelhetetlen szigorral a hamis feljelentővel szemben. Nem mondanám ezt, ha egy pár vérlázító, konkrét példáról nem tudnék. Szívből üdvözöl igaz híved: *Tisza*».

Az orosz bétörés lezajlása után, amikor a vész eltűnt már megyénkbel, nyugodtabban tekinthettünk vissza a történetekre. És örömmel kell megállapítanunk, hogy Zemplén megyében a rutének — elenyészően kevés kivételtől eltekintve — kifogástalanul viselték magukat.

Sok községben visszamaradt a papjuk is, aki teljesen kiállotta a hazafiasság tűzpróbáját. Az ő magaviseletük nagyon jótékonyan éreztette hatását a népnél is. A nagycsertézi gör. kath. papot kémkedés gyanúja miatt elfogták ugyan, de utóbb ő is teljesen tisztázta magát.

Politikai szempontból a nép ellen sem lehet komolyabb panaszokat emelni. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy épen a szegény rutén nép szenvedett megyénkben is a legtöbbet a háború borzalmaiból. Saját katonaságunk űzi ki őket lakásából, a tehenet elrekvirálja, szemeláltára kénytelen házát felgyújtani és így hajléktalanná tenni őt. Emellett baj volt az is, hogy galíciai mintára rosszhiszeműen kémeknek tekintettük és katonaságunk folytonosan zaklatta, nem ritkán kínozta is őket. Így a szegény rutén nép megélhetésének úgy anyagi-, mint erkölcsi feltételeitől meg volt fosztva.

Azokban a szomorú, de hála Istennek, kivételes esetekben tehát, amikor egyes rutén parasztok az ellenség javára kémkedtek: én nemcsak hazaárulást látok, de lokális és időleges elkeseredést is saját katonaságunk ellen, amelytől ők oly sokat szenvedtek. A sok tekintetben alacsony erkölcsi színvonalon álló, elmaradt nép a velük szépen bánó, cimboráló és nekik oly sok szépet ígérő oroszoktól jobbat várt, mint a mi katonaságunktól. Hisz a felvidéki magyar intelligencia is állítja, hogy különösen a galíciai ulánus- és dragonyos-ezredek nagy része sokkal jobban rombolt és pusztított, mint az ellenség. Nemcsak legénységük, de még egyes tisztjeik is nyíltan hangoztatták, hogy: «Ha elpusztult Galícia, pusztuljon Magyarország is!»

Azok a lopások és fosztogatások, amelyeket az oroszok biztatására a nép elkövetett, szintén nem annyira hazafiatlanságuk, mint inkább kapzsiságuk és nyomorúságuk terhére írható. E közösleges bűncselekmények révén egyszer jól akartak lakni a nyomorúságos rutének is.

Zemplén megyében tehát épúgy, mint mindenütt Magyarországon, az évszázados hagyomány erősebb volt, mint az újabbeleketű bujtotgatás. A magyar ruténség a legváltáságosabb helyzetben, minden szenvedése és nyomorúsága mellett is, hű maradt hazájához, hitéhez és királyához. Rákóczi «fidelissima gens»-e most is csak nyelvében maradt idegen, de szívében hű magyaroknak bizonyult.

Nem hallgathatom el, hogy mennyire igaza volt Tiszának, amikor már az első háborús évben védelmére kelt a magyar ruténeknek; igazságánál csak megszokott őszintesége és bátorsága volt nagyobb, hogy a közhangulattal szemben a legveszélyesebb viszonyok között is hirdetni merté a magyar rutének hazafiasságát.

A szabadságharc pirossapkás honvédeinek méltó unokájának bizonyult például Nyimecz György cirókafalui rutén legény is, aki szívvél-lélekkal a magyar csapatokhoz húzott. Az orosz betörés alatt fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki a sebesült huszárok ápolásában, akik a cirókafalui iskolában voltak elhelyezve. Mikor pedig 1914 november 24-én ellenséges tüzérség jött a falu határába: Nyimecz barátunk egyszer csak azzal állt a szintén helyén maradt körjegyző elé, hogy ő kikémlelte az orosz tüzérségi állást és hívta a jegyzőt, hogy menjenek ki az erdő alá és onnan lőjjék az ellenséges ütegeket. «Nincs ott — mondotta — csak hat ágyú és vagy 32 ember. Ha fogják az oroszokat löni, azok, akik meg nem hálnak, el fognak szaladni és ott fogják hagyni az ágyúkat.» A jegyző azt válaszolta neki, hogy nincs fegyvere, mert mind elvitték az oroszok. Erre Nyimecz nagy örömmel ujságolta, hogy ő már kerített öt orosz fegyvert és van hozzá 500 tölténye is; sőt már szerzett négy másik fiút, akik állandóan tölteni fogják. A jegyző felvilágosította a derék Nyimeczet, hogy ez nemcsak lehetetlen terv, de nem is szabad megtenni, mert emiatt az egész falut elpusztíthatják az oroszok. Nyimecz sehogy sem akart rá hallgatni, maga akarta az orosz tüzérséget elpusztítani s csak nagy nehezen sikerült őt erről lebeszélni.

Az eljövendő békés idők szociális feladatai közé fog tartozni az is, hogy a magyar ruténekkal szemben, akiknek bizony jó okuk van az urakra és a közigazgatásra haragudni, az eddigi hibákat jóvátegyük és akkor aztán sikeresen lehet majd a szívükben magyar Nyimeczeket a magyar tanítók gondjaira bízni.

Mikor az oroszok kitakarodtak, a lakosság közül sokakat magukkal hurcoltak. Így Zellőről 17 és Zemplénorosziból három embert vittek el. Laborcfn az oroszok Lebovics Dávid és Lebovics Herman házában telefondrótokat találtak s ezért magukkal vitték őket. Nagycsertészen Manlicsák István csendes örült veszekedésbe keveredett az ellenséggel, ezért őt is elhurcolták.

Az elvitt áldozatok között volt Mikcsányi Elek csabaházi gör. kath. lelkész is, aki 1915 szeptember hó 1-én tért vissza az

orosz fogságból. Ő is azok közé tartozott, akiket a visszavonuló oroszok 1914 december 10-én magukkal vittek. Hogy miért — mint tüst, avagy mint kémet — ő maga sem tudja. Zlocsóvra hurcolták őt sok száz magyar állampolgárral együtt. A zlotalipai ütközet megkezdésekor az összes internált magyarokat továbbítani akarták az oroszok, de erőink oly meglepetéssel ütöttek rajtuk, hogy az internáltakat otthagyva kellett menekülniök. Így került haza Mokcsányi lelkész és vele együtt Székely Mór vidrányi MÁV. állomásfőnök is. Az elhurcoltak nagy részének sorsáról azonban ma sem tudni semmit.

A visszavonuló oroszok Komancát és Lupkowot felgyújtották és a lupkowi alagutat is felrobbantották.

A zempléni háborús emlékekhez tartozik az a két vasúti szerencsétlenség is, amely Komancán és Vidrány mellett történt.

A komancai vasúti állomáson ugyanis 1915 május 19-én leszakadt a vasúti híd, amelyet a katonaság ideiglenesen létesített. A hídról lezuhant tiz löszerrel megrakott vasúti kocsí; a löszer felrobbant és mintegy 100 embert, köztük sok tisztet, megölt.

Hasonló vasúti szerencsétlenség történt ugyanez év szeptember havának végén Vidrány mellett. Egy máltai vöröskeresztes vonatba, utólérés folytán, beleszaladt egy tehervonat. A tehervonaton többek között 15 tartályban nyers petróleum lett szállítva, amely az összeütközés következtében tüzet fogott, felrobbant és lángba borította mindkét vonatot. Áldozatul esett 35—40 ember és 80 ló; az államvasutak pedig közel három millió kárt szenvedtek elpusztult eszközökben. Emiatt a vasúti szerencsétlenség miatt a vasúti forgalom hét napon át szünetelt ezen a vonalon.

XXIX.

Az oroszpusztította falvak rekonstruálása.

Az előző fejezetben ecseteltem azt a pusztulást, mely az orosz betörések nyomán támadt Zemplén megye felvidéki járásában. Ugyanott részletes kimutatás található arról, hány épület pusztult el Zemplén megye községeiben.

A kép, amit ez a kimutatás elénk tár, elszomorító. A felső járások szegény népe kimondhatatlanul sokat szenvedett és az

orosz betörések okozta sok nélkülözéssel méltó részvételre kötelezte a megye és az ország más vidékeinek a lakosságát, mely nem élte át a testi és lelki kínoknak oly sok sanyarúságát.

A Khuen-Héderváry gróf által megindított hatalmas akció nyomán a nemzet készséggel adta össze a szükséges összegeket a felvidéki akció céljaira, úgy hogy a minimális szükségletek biztosítva vannak és a nemzet további gondoskodásának tárgyát fogja képezni az, hogy az akció tovább fejlesztessék és a kárpáti falvak a kultúra igényeinek megfelelően alakuljanak.

Zemplén megyében Hajdú, Borsod, Csik vármegye; Miskolc és Cegléd városok, Bácsbodrog vármegye apatini járása, a jászóvári prépostság, a gróf Mailáth-család és Széchenyi-nemzetség épített fel egy-egy elpusztult községet.

Az oroszok 1915 május közepén takarodtak ki Zemplén megyéből. Az elmenekült, illetve kilakoltatott lakosság kezdett visszatérni lakhelyére. Csak lakhelyére, de nem lakásába, mert a szomorú kis ruthén viskók legnagyobb része elpusztult és csak puszta helyük maradt meg a lakóházaknak.

A közeledő télre való tekintettel a legsürgősebb teendő az volt, hogy a ruthén családokat tető alá juttassuk és megkíméljük a sokat szenvedett embereket a közeledő tél szenvedéseitől.

Építgetni kezdték az ideiglenesen normal lakóházakat. Az akció programja az volt, hogy minden elpusztult ház tulajdonosa önerejéből építsen fel családjára részére egy 16 négyszögméter alapterületű faházikót. Az akció az építettőnek az ideiglenes házikó felépítéséhez a szükséges kátrány-fedőlemezeket ingyen adta és azonkívül 50 korona készpénzt, hogy azon a szükséges fa- és deszkaanyag egy részét beszerezhesse.

Ez mindenesetre csekély volt, de alkalmas arra, hogy a legégetőbb bajokon segítsen.

A 16 négyszögméteres viskó természetesen nagyobb család befogadására egyáltalában nem volt elegendő. Hiszen igen sok oly ruthén család van, ahol 8—10 a családtagok száma. A megszokott boglya-kemence elhelyezése már egymagában 2—3 négyszögméter igényelt; a fennmaradt 13—14 négyszögméter területen 8—10 ember elhelyezkedését nem igen lehetett biztosítani.

És még a háziállatok elhelyezésének kérdése is hátra volt. Pedig ott a felvidéken a tehén a lakosság élelmezésének egyik főforrása. Ép ezért még a legszegényebb családnak is van legalább

az az egy tehénkéje, amely neki mindennél kedvesebb és értékesebb. Ezt a tehenet az időjárás viszontagságainak kitenni semm; szín alatt sem hajlandó a ruthén paraszt és saját, valamint gyermekei egészségét is inkább kockáztatja, de tehenét, istálló hiányában, házába fogja bevinni. Lehetetlen közegészségügyi helyzetet teremtene ez!

Bizni lehet a nemzet részvételében és áldozatkészségében, hogy az elpusztult ruthén viskók helyébe a célnak megfelelő, egészséges lakások fognak épülni a szegény ruthén családok részére. Bizni lehet benne, hogy a lakóházakon kívül gazdasági épülete, istállója is lesz a ruthén parasztnak; minden lakóháznak lesz kéménye és eltűnnek az apró kis ablakok, amelyeken át a szegénység tanyájára alig tudott befészkelődni egy kis világosság és napsugár.

Nemzeti érdek, hogy a ruthén családok érezzék át a magyarok részvételét; hogy érezze minden ruthén gyerek, hogy a nemzet úgy bánt el vele, mint a haza más kárvallott fiával. Ez a megértés fog teremteni olyan helyzetet és olyan benső kapcsolatot, amelynek nyomán a jövőben a ruthén nép minden kísértésnek ellen tud majd állani.

A Mailáth család, ú. m. testvéreim, azok feleségei, H. sógorom, csekélységem és feleségem, édes anyánk emlékére, ki a háború kezdetén halt meg, egy zemplénmegyei falut rekonstruálunk. Elhatároztuk, hogy a Sztropkó községtől mintegy 4 km.-nyire fekvő Hocsá községet fogjuk újjáépíteni. E községben teljesen elpusztult 13 ház, 8 melléképület; megrongálódott 8 lakóház; erősen megrongálódott a róm. kath. templom és iskola. Ez a község a vármegyének legészakibb róm. kath. községe.

A kárvallott rutén családoknak 1917 évi február 1-én adattak át véglegesen a teljesen felépült lakóházak. Az átadás kis ünnepség keretében történt. Az átadás napján a hocsiai Istentiszteleten vettek részt. Megható volt a szegény rutén családok hálája.

Az átadás alkalmával a hatóság jegyzőkönyv felvétele mellett megállapította a házak és a gazdasági melléképületek elkészültét és az illetőknek való átadását.

Gondja volt az állami segítő akciónak arra is, hogy ez alkalommal pár rövid szóval a nép nyelvén magyarázatot kapjon az a világfelforgató történelmi esemény, mely házaiknak pusztulását okozta.

Itt Hocsán, ép úgy mint másutt, egy normálház egy eléggé tágas szobából, pitvarból és külön konyhából áll.

Sándor és Ghillány miniszterek 1915 július 14-én és 15-én utazták be kíséretükkel a felső vidéket, hogy személyesen győződjenek meg az orosz betörés okozta pusztításokról. Sárosmegye felől július 14-én korán reggel autóval érkeztek a miniszterek Sztropkóra, innen déli 12 órakor Homonnára. A miniszterek Homonnáról Mezőlaborcra mentek egészen a határig, estére visszatértek Homonnára, ahol megháltak. Másnap hajnalban a Ciróka-völgyön keresztül Szinnát és Takcsányt tekintették meg és egészen az ország határáig utaztak fel. A miniszterek Takcsány és Ugar községen keresztül Ungvárra utaztak tovább.

A felvidéki akció zempléni működése engem kezdettől fogva nagyon érdekelt, már a hocsai érdekeltségnél fogva is. Többször jártam is a felvidéki járásokban.

Legelőször 1915 augusztus 25-én jártam be a felső járásokat és erről az utamról úgy a miniszterelnöknek, mint a belügyminiszternek részletes értesítést küldtem, melyben tapasztalataimról beszámoltam.

Talán nem lesz érdektelen, ha a miniszterelnökhöz intézett leveleimet itt közlöm. (Lásd a fejezet végén.)

Ugyanez év szeptember 24-én Khuen Héderváry gróf társaságában ismét a felvidéken voltam, mely utamról a következő levélben számoltam be Ghillány földművelésügyi miniszternek:

«Kegyelmes Uram!

Hálás köszönettel tudatom, hogy a kirándulás rendkívül jól sikerült, csak az egy hiba volt, hogy Te nem vettél részt, mert nem hiszem, hogy ezt a kirándulást másodszor is ily gyönyörű időben és oly pontossággal lehetne megtenni. A jó Isten segítségünkre volt, verőfényes idő, az egész vasúti vonalon csekély forgalom és sok más kedvező körülmény kirándulásunkat felejthetlenné tette.

Kegyes felhatalmazásod alapján az autókat vonaton vittük program szerint Takcsányig. Takcsánytól Mezőlaborcra és azután Sátoraljaújhelyre. Az akció automobilja ugyanis Homonnán maradt; én Nagymihályon kiszálltam, mert Kassára kellett mennem, az alispán autóját pedig Újhelybe vittem. Újhelyből külön vonattal és külön menet-

renddel mentünk az üzletvezetőség kiküldöttjének javaslatára, mert a Budapestről elindult éjjeli vonat Ujhelyben a napokban kétórai késéssel érkezett be és a kirándulás napján is így volt. Nehéz szívvel és tulajdonképeni meghatalmazás nélkül egyeztem bele az üzletvezetőség eme programjába, mert tisztában voltam azzal, hogy ha mi déli 12 óra helyett csak délután 3 órakor érkezünk Takcsányba, nem leszek képes az aznapi programot teljesíteni. Nem tekinthettük volna meg autóval a szinnai járásnak az országot mentén fekvő, két elpusztult községét, Cirokafalut és Nagypolányt és nem tudtuk volna szekerekkel a hegyek között fekvő igen kedves, de elpusztult községeket, Zellőt és Szomolnokot, beutazni. A külön menetrend szerint mi már 12 óra után Takcsányba érkeztünk és minden program szerint morzsolódott le, úgy hogy az urak mindent láttak, amit látniok kellett. A mandátumomnak e túllépését a jó ügy érdekében légy kegyes utólag jóváhagyni.

Ami már most a beutazáson tapasztaltakat illeti, azokat a következőkben akarom röviden összefoglalni:

A szinnai járásban, amint azt már első jelentésemben, melyet másfél hónap előtt terjesztettem be a belügyminiszternek és melyet Előtted is felolvastam, minden rendben van, ott van az akció legelőbbre. Ha Isten segítségével az időjárás így marad, a télen minden ideiglenes hajlék fel lesz építve. Ebben a járásban az építési anyag nemcsak ki van termelve, hanem mindenütt ki van a helyszínére szállítva. Az építési anyag kitermelése mellett a vályog és téglavetés is folyamatban van, az utak javítása is megkezdődött.

Mezőlaborcáról kiindulva vasúton, megtekintettük Laborcérévet, ahol a Wollman-féle elpusztult kastélyt is megnéztük. Az illető nem túlzott, amikor arról panaszkodott, hogy mindenéből kiforgatták. Megtekintettük a teljesen elpusztított Szent Basil zárdát, ahol az uraknak alkalmuk volt a 30 és felesek iszonyú pusztítását látni. Egy három kilométeres gyaloglás után megmutattam az uraknak Felső- és Alsócebény között az oroszok és a mi katonáink futóárkait és téli fedezőkeit. E gyalogséta miatt eleinte elégedetlenség volt, de azután hygienikus szempontból megköszön-

ték. Mezőlaborcra visszamenve vonaton kimentünk Vidrányig, ahol a két vonat összeütközésének romjait — ez borzasztó látvány volt — megtekintettük. Mezőlaborcra visszatérve autónkon elmentünk Nagycsertészre és Laborcra, ahol az elpusztult helyeket, az építkezés folyamatát megtekintettük, a helybeli lelkészek, bírák és egyéb panaszlók kívánságait meghallgattuk. A mezőlaborci járásban is van némi haladás. A főszolgabíró saját zsebéből 5000 koronát ajándékozott járása lakosságának téli meleg ruhára, az utakat javíttatja, járása dolgainak szorgosan utánanéz és mindenről tájékoztatva van.

A fogathány még mindig nagyon érezhető. Szerény nézetem szerint az abauji alispán hibás abban, hogy a 150 fogatot Sáros és Zemplén nem kapta meg, mert ő nem engedte a fogatokat átküldeni, pedig Abaujmegyében, ahol ezek a fogatok használatban vannak, a gazdasági munkát nagyobbára elvégezték és ha nem is végezték volna el, Abauj megye gazdaságilag nincs olyan rossz helyzetben, mint Zemplénvármegyének az orosz betörés látogatta járásai.

Összegezve az egészet, a következő konkluzióra jövök :

1. A segítő akció Zemplénben a hasonlíthatatlanul rosszabb közigazgatás mellett nincs sokkal hátrább, mint Sárosban. Sárosban az áttekintés könnyebb, mert a községek egymásután jönnek és koncentrálnak, könnyebben áttekinthetők, míg Zemplénben az elpusztult községek roppant széjjel vannak, messze egymástól és a legnagyobb része hozzáférhetetlen.

2. Ha nem is az egységes vezetéssel, de legalább az ellenőrzéssel meg kellene valakit bízni, aki gyorsan intézkedhet, ha szükséges. Itt áll az, hogy «bis dat qui cito dat.»

3. Minden szükséges anyag a legnagyobb eréllyel és gyorsasággal a helyszínére lenne szállítandó, mert «periculum in mora» egyszerre beállíthat a tél. Elöttem még most is érthetetlen, hogy a hadvezetőséget nem lehet rábírní, hogy a papírányagot átengedje.

4. Ismétlem : gondoskodni kell arról, hogy ahol nincsen vetőmag, az nemcsak papíron jön, hanem de facto a helyszínén is legyen. Ugyanez áll az élelmiszerekre vonatkozóan is.

Végül nagy megnyugvással, örömmel és meglepéssel konstataálhatom, hogy mire most harmadszor utazom be a helyszínét, az első két beutazásom alkalmából nyilvánított szerény óhajaim s javaslataim, kevés kivétellel mind teljesítve lettek és hogy az akció sikerében most már magam is bizom.

Nagyon célszerű volt, hogy Khuen Károly is, mint a társadalmi akció vezetője saját szemével győződött meg a dolgok állásáról. Mint praktikus ember ezentúl könnyű szerrel fogja a különböző phantasták, theoretikus okoskodók s akarnokok támadásait és alkalmatlankodásait elhárítani magától.

Fogadd egyébként kiváló tiszteletemnek őszinte kifejezését.

Mailáth miniszteri biztos.»

A földművelésügyi miniszternek küldött értesitésem másolatát beküldöttem a belügyminiszternek is, aki a következő levélben köszönte meg eljárásomat:

«Nagyméltóságod szíves volt az orosz betörés folytán elpusztult Zemplénnvármegye négy felső járás rekonstrukciójának menetéről a földművelésügyi miniszter úrhoz küldött jelentését másolatban hozzám is eljuttatni.

Ebből a közlésből, valamint az előző szíves felvilágosításokból is örömmel győződtem meg arról, hogy Excellenciád az akció minden mozzanata iránt a legnagyobb érdeklődéssel viseltetik és sikerének érdekében lelkes odaadással közreműködik.

Amidőn Nagyméltóságodnak ezen odaadó lelkes munkásságáért meleg köszönetemet nyilvánítom, tisztelettel értesítem arról is, hogy a Nagyméltóságod által felvetett eszméket az akció további eredményes menete érdekében felhasználni igyekezünk.

Budapest, 1915 december 14.

Sándor s. k.»

*

A miniszterelnöknek a következő levelekben számoltam be a tapasztaltakról: augusztus 25, október 25 és november 5.

Kegyelmes Uram!

Beutaztam az orosz betörések sujtotta járásokat és pedig gyönyörű napos időben. Esős időben ezt nem lehetett volna megtenni, mert én automobilon Gálszécstől kiindulva, Homonnára mentem; onnan egész a határig az egész szinnai járáson keresztül Zemplénorosziig; onnan vissza Homonnára és délután Homonnáról Mezőlaborcra. Mezőlaborcra este vissza per Homonna Gálszécse, mert másnap Kassán volt dolgom. Az utak, különösen a határ felé és Homonnától Mezőlaborcig járhatatlanok. Körülbelül 400 kilométert tettem meg; két helyen kocsin mentünk, mert megtekintettem Szomolnokot és Zellőt. Ezekben a falvakban orosz foglyok takarítanak és a lakosság már kezdi házikóit építeni.

Kíséretemben volt Molnár Béla, Bessenyei Zenó főjegyző, alispáni kirendelt és a szinnai járás területén báró Fischer Lajos főszolgabíró.

Legalaposabban a szinnai és mezőlaborci járást néztem meg. Sztropkóra ezúttal nem mentem, mert ott ügyis nemrég voltam; oda máskor megyek.

A négy járás között a szinnai járás van a legjobban rendben; itt meglátszik, hogy gazda van. Fischer főszolgabíró tehetséges, energikus ember, tud a nép nyelvén beszélni, nagyon jól beszél tótul és a nép sorsát szíven viseli. Valósággal élvezettel észleltem, hogy az egész útunkban a járás lakossága megállította autónkat és főszolgabírájával beszélni akart. Hogy ő minden községét ismeri és folyton bejárja, azt onnan következtetem, hogy ő az egyes lakosokat mind névről és látásból ismeri. Ez volt az egyetlen lélekemelő mozzanat, mely utamban kísért.

Az utak a szinnai járásban is rosszak, de arról ő, a főszolgabíró, nem tehet, mert a katonaság, amely az utakat alaposan elrontotta, nagyon későn és kelleetlenül fogott az utak javításához. Mikor pedig az utak csinálása megindult volna, az Etappenkommando Magyarországból Galiciába ment át. Bekövetkezett azután az, amit a német közmondás mond: «Aus dem Auge, aus dem Sinn».

A szinnai járásban azokat a községeket tüzetesen bejártam, ahol az orosz foglyok már a házhelyeket takarítják

és ahol a lakosság kezdi házikóit ismét felépíteni. Az orosz foglyokkal — mert nem tudnak bánni velük — nincsenek megegyedve. A főpanaszuk ellenük az, hogy lassan dolgoznak, az őrizetükkel megbízott katonák nem tudnak velük beszélni, ennek következtében nem imponálnak nekik. Nagyon későn kezdenek dolgozni, nagyon korán végzik és sok pauzát tartanak. Ezt mind nem tartom komoly kifogásnak. Örüljünk, hogy vannak fogoly munkásaink, bár ne olyan későn kaptuk volna őket. Én úgy a megfigyelőállomáson, mint a gazdaságaimban meg vagyok velük elégedve.

Miután a főszoftgabiró nemcsak a papokkal, akiket útban találtunk, hanem az egyes építkező falusi emberekkel is beszélt, közvetlen tudomást szereztem arról, mit óhajt a nép.

Mindenekelőtt konstatálni kell azt, ami a népnek köz-tudatába ment át, hogy az oroszok mint ellenség nem csináltak annyi pusztítást, mint saját csapataink. Egészen érthető és igazságos a népnek az a felfogása, hogy miután a katonaságunk, ha stratégiai okból is, elrontotta, elpusztította vagyonukat, akkor adja is vissza és állítsa helyre azt.

Nem osztom tehát az ú. n. helyreállítási akció bürokrata és tudós tagjainak azt a felfogását, hogy a lakosság kérjen olcsókamatú kölcsönt vagyonkájának helyreállítására. A lehetőséget meg kell neki adni, hogy vagyonkáját visszaszerezze, ha fárad érte.

Azért nagyon helyes az az elv, hogy ő termeljen magának az erdőből fát, állítsa össze és építse meg magának házikóját és istállóját. De kapjon mindent a munkája fejében ingyen, különösen azt a papirlemezt, amelynek az ára túldrágán van számítva; kapjon zsendelyt, cserepet, deszkát; kapjon ajtót, ablakot, de dolgozzon érte. Kölcsönt csak betáblázásra kapna; attól pedig az odavaló nép irtózik. Hitelszövetkezet azon a vidéken nincs, vagy nagyon kevés van, mert nem volt, aki mozgassa. A főispán és az alispán, mint a megyei bankok vezérférfiai, ellenséges szemmel nézték a szövetkezeteket; pedig a háborús év bebizonyította, hogy a hitelszövetkezetek mily áldást hozók.

A nép szerencsétlen, mert nem engedik meg, hogy a

pince fölé építsenek s ez esetben a segítőakció megvonja tőlük az 50 koronát. Pedig, aki ismeri az ottani népet és látta már az egyesek építkezését, tökéletesen megérti, hogy miért akarja a nép a pince fölé építeni lakását. Akinek van kecskéje vagy tehénkéje: ott lesz a meleg istálló, amely a felső szobácskát is melegen fogja tartani. Ha ezt nem engedik meg a népnek, ha nem lesz pincéje, akkor — mihelyt bekövetkezik az esős idő — beviszi lakószobájába az állatokat. A kamrárt mindig úgy lehetne csinálni, hogyha járvány üt ki, a kamrárt ki lehessen üríteni és abba elhelyezni a beteget. A népnek deszkája nincs; ennek következtében az első sürgős feladat volna, hogy deszkát kapjon. A lécezés, amint azt a bizottság javasolta, nem felel meg a gyakorlati életnek. Termeljék ki a bükkfát és Szepes megyéből küldjenek tetőre való fát, de hamar!

Az egész akció nem egységes, mert különböző kirendelttek vezetik; ennél fogva olyan, akár egy minisztériumnak bürokratikus képmása: egy 16 tagból álló bizottság, ahol mindenki rendelkezni akar, ahol rangját akarja érvényesíteni. Igy gyorsan és jól dolgozni nem lehet.

«Bis dat, qui cito dat», — az akció csődöt fog mondani úgy, amint a zempléni közigazgatás máris csődöt mondott — ha nem egy ember fog teljhatalommal felruháztatni és egyedül intézkedni, hanem úgy, mint a minisztériumokban a sibolási rendszer és az aktákon való ülés, a forma és nem a lényeg lesz a döntő. Az akciónak közigazgatási részét a gazdaságitól — nézetem szerint — nem lehet különválasztani.

A ú. n. akcióépítkezésből nem láttam csak egy házikót. A többi építkezések mind olyanok, amelyeket egy-egy élelmesebb ember maga csinált, és pedig vagy a saját úrbéri erdejéből kitermelt fával, vagy a lövészárokból szerzett anyaggal. A vályog- vagy téglalapítás kudarcot fog vallani, ha korán be fog állani az őszi esőzés. A vályogot határozottan eliminálandónak tartom. A téglát tavaszra lehetne fenntartani; most legpraktikusabb volna bükkfából építeni ideiglenes házakat, amelyek azután istállónak maradhatnak, ha ki-ki végleges házat épít majd magának. A bükkfát ki lehetne termelni; szarufának és egyáltalában tető-

fának sürgősen kellene egypár vagon fenyőfát minden járásba küldeni. A végleges építkezés érdekében eddigelé semmi sem történt és így az eredménytelenség nemcsak meglepett, de megdöbbenett. A tél beállta ezen a vidéken nincs messze; az ideiglenes kunyhók a legsürgősebben volnának felállítandók. E célból ehhez mindennemű anyag, úgmint deszka, lécz, épületfa, papiros, ajtók, ablakok ingyen volnának adandók, és pedig mielőbb. Az istállókhöz is ingyen kellene adni az anyagot, azért, mert különben a lakosság úgy, amint azt nagyon szereti tenni, a lakószobában fogja tartani azt a kevés marhát, amije van.

Nagy ámulattal láttam azokat a pusztításokat, amelyeket a soktagú bizottság az akció keretében «részleges rongálás»-nak nevezett... Ha ezeken nem segítünk, ez — nézetem szerint — a legnagyobb igazságtalanság lesz. Ezeknek is ingyen volna adandó a javításhoz szükséges anyag.

Az eddigi tapasztalatokon okulva, nagyon szükségesnek tartom, hogy a vetőmagvak kellő időben álljanak azoknak rendelkezésére, akiknek szükségük van rá.

A gazdasági viszonyok a szinnai járásban jóknak mondhatók; többnyire kapás van ott, ami igen jó; őszi kevés van. A laborci járásban a gazdasági viszonyok rosszabbak. Meglátszik ottan, hogy az oroszok sokáig voltak Mezőlaborc vidékén és abban a járásban nagyobb pusztítást vittek véghez. Minden járásban van azonban olyan község, amelyeknek lakossága taktikai vagy stratégiai szempontból távol tartatott és így ez a lakosság semmit sem munkálhatott meg. Ezeknél élelmezésről kellene gondoskodni és itt azt a szigorú megkülönböztetést tenni, hogy ahol munkaképes férfi van, ott ledolgozás ellenében történék az élelmezés; ahol pedig csak asszonyok és gyermekek vannak: ott ingyen kellene élelmet adni. Gondoskodni kellene arról, hogy a legközelebbi időben elegendő liszt, kukorica és új burgonya álljon rendelkezésre.

A legnagyobb baj az összes járásokban az, hogy az építkezési akcióhoz nincsen fogat. Ha ezen a bajon sürgősen nem segítünk, akkor az egész akció matematikai bizonyossággal csődöt fog mondani. Az építési akcióhoz legalább 100 fogat kell a négy járás részére; ezek rekvirálandók

lennének, mert a katonai lovak — magamnak is volt alkalmam aznap este Homonnán egy lókórházból 16 lovat látni — teljességgel használhatatlanok.

Áttérve az útügyekre, itt sok mulasztás történt, egyrészt a katonák nehézsége, másrészt a debreceni tábori szállítási vezetőség, később a debreceni vasútvonal-parancsnokság jóvoltából. Az utak már most is járhatatlanok, különösen egy nagyobb eső után feneketlenek. A legrosszabbak az utak a mezőlaborci járásban.

Ezekután szerény javaslataimat a következőkben foglalom össze:

1. Az akció nem egységes, különböző, túlsok kirendelt vezeteli. A közigazgatási részt nem lehet különválasztani. Csak úgy fogunk eredményt elérni, ha egy ember fog teljeshatalommal rendelkezni.

2. Mivel a végleges intézkedés érdekében eddig eredmények alig mutathatók fel és a tél beállta ezen a vidéken már nincs messze: az ideiglenes kunyhók a legsürgősebben felállítandók. E célból ehhez mindennemű anyag, deszka, lécz, épületfa, papiros, ajtó, ablakok mielőbb ingyen adandók a lakosságnak. Vályog mellőzendő, téglá maradjon tavaszra.

3. Ingyen adandó az anyag a legszükségesebb istállók készítésére is, mert különben a lakosság a lakószobákban fogja tartani a marhát.

4. Az akció keretébe a «részbeni rongálás» is bevonandó és az ily károsultaknak is ingyen adandó a javításhoz szükséges anyag.

5. A vetőmagvak kellő időben bocsátandók rendelkezésre.

6. Ott, ahol a lakosság távol volt, az élelmiszerekről sürgősen gondoskodni kell. És pedig: ahol munkaképes férfi van, ott ledolgozásra; ahol csak asszonyok és gyerekek vannak: ingyen.

7. Az építési akcióhoz szükséges legalább 100 fogat rekvirálás útján beszerzendő,

8. Az utak nagyon rosszak; rendkívüli intézkedésekkel kell azokat helyreállítani.

Sátoraljaújhely, 1915 augusztus 25.

Mailáth s. k.

Kedves Barátom!

Tegnapelőtt a sztropkói járásban voltam. A testvéreimmel ugyanis egy elpusztult község rekonstruálását el akarjuk vállalni. E célra a Bessenyei t. b. főszolgabíró által legalkalmasabbnak talált Hocsa községet néztem meg feleségemmel együtt. A község a sztropkó-mezőlaborci úton fekszik, nem messze a sztropkó-vizközi úttól Sáros megye határán. A vármegyének legészakibb róm. kath. községe. Kis község, melyben az elpusztított házak a község nagy részét képezik. Elpusztult a templom és az iskola is.

Előtte való nap nagyobb eső esett; az út olyan járhatatlan volt, hogy majdnem ottrekedtem az automobilommal az országúton. Én márciusban is voltam Sztropkón, mikor még az oroszok Vizköznél voltak. Már akkor is rossz volt az út, de azóta nem javult, pedig idő lett volna rá. Sztropkón Molnár Viktor kormánybiztossal és Bosnyák Zoltán miniszteri tanácsossal találkoztam, akik szintén ezt a járást tekintették meg. Bosnyák miniszteri tanácsos úgyszólván fog útjáról referálni; nem tartom tehát szükségesnek, hogy ezúttal az akcióról sokat írjak. A zemplénmegyei akció sehogyan sem megy. Félek attól, hogy kudarc lesz belőle.

Mi Khuen Károlynak bejelentettük, hogy Zemlén megyében egy községet rekonstruálni akarunk. Ezt tudomásul is vette a bizottság és arról értesített is bennünket, hogy a tél folyamán határozzuk el magunkat, mely községet választjuk. Nekik nincs módjukban javaslatot tenni, mert Zemlén megyéből sem térkép, sem adat nem áll rendelkezésükre. Annyit én magam is tapasztaltam Hocsánál, melyet tüzetesebben megtekintettem, hogy az ottani tényleges állapot nem felel meg a megye által beküldött hivatalos jelentés adatainak. Különben az államépítészeti hivatal most csinálja a részletes felvételeket és térképeket; megkérem a hivatalt, hogy részemre is készíttessen ez alkalomból térképmásolatokat a községről.

Az utak tarthatatlan állapotáról a kormánybiztos és Bosnyák miniszteri tanácsos urak is meggyőződtek; ők csakis defektusok árán tudtak hazakerülni. Én visszajövet kénytelen voltam Töketerében a cukorgyár vendégszeretétét és autóját igénybevenni, mert az autóm teljesen összetört.

Az államépítészeti hivatalnak és az alispánnak az utak állapotáról referáltam.

Összegezve a látottakat és mondottakat: ismétlem, egy embert kell önálló hatáskörrel megbízni; a többi járjon kezére az egynek, de ne szóljon bele. Csak több tanács vagy bizottság ne legyen! Az illetőnek a helyi viszonyokat ismernie és a tót nyelvet bírnia kell. Ha a jó Isten ilyen tanácsosokra bízta volna a világ teremtését; ez a világ még ma sem lenne készen; sőt: amiben nekik az égiek segítettek, azt is tönkretették volna.

Sátoraljaújhely, 1915 október 25.

Mailáth s. k.

Kedves Barátom!

Zemplén megye négy járását most már tüzetesen bejártam, mert testvéreimmel elhatároztuk, hogy Zemplén megyében egy községet rekonstruálunk. Választásom a sztropkói járás Hocsa községére esett, mert ott a templom és az iskola is helyreállítandó. Ezt még a tél folyamán szeretném ideiglenesen eszközölni, különben mindkét objektum még a havazás beállta előtt össze fog omlani.

Ha Budapestre jövök, tájékozódni szeretnék, mi a terv és az eljárás a rekonstrukciókra nézve, mi fog most történni ideiglenesen és mi fog történni véglegesen a tavasz beálltával?

Dacára annak ugyanis, hogy az ú. n. segélyakció különböző fejeivel beszéltem, az egész akcióra vonatkozóan absolute semmit sem tudtam meg.

Pedig gyors intézkedés szükséges minden irányban. Beállt az ősz, beállt az esőzés. Ha a havazás és ezzel együtt a tél beköszönt: akkor a négy járás lakossága — legalább annak nagy része — hajlék, élelem és segítség nélkül lesz.

Hétfőn Sárosba megyek és a sárosi főispánnal bejárom a sárosi községeket, hogy egyrészt tanuljak, másrészt a különbséget a két akció között megismerjem.

Még nem akarok végleges ítéletet mondani, de nézetem szerint a két akciónak együtt kellene mennie.

A rekonstrukció által oda vagyok szögezve az akcióhoz; ettől nem vagyok elválasztható többé és örömmel konsta-

táлом, hogy azóta, hogy ott járok, szerény óhajaimból és javaslataimból már sok megvalósult.

Szerdán vagy csütörtökön Budapesten vagyok és akkor tájékozódni szeretnék, hogyan lehetne ezt az akciót a sárból kihúzni.

Sátoraljaújhely, 1915 november 5.

Mailáth s. k.

XXX.

Főhadiszállás és hadügyminisztérium.

A megfigyelőállomás katonai vonatkozású ügyeinek simább és könnyebb elintézhete végett a hadvezetőséggel kellett érintkezésbe lépnem, hogy megismerjem a katonai főintézőket, kik az ügyek vezetésébe befolyanak.

A megfigyelőállomás három vonatkozásban állott a hadvezetőséggel összeköttetésben: egészségügy, közlekedésügy (szállítás) és a katonai parancsnokságokkal való érintkezés szempontjából.

A miskolci Transportleitunggal nézeteltérés merült fel az 1915. év elején a sebesültek befogadása tárgyában. A miskolci Transportleitung ugyanis már akkor akart nekem sebesülteket küldeni, amikor még nem voltam készen; én meg az egész intézményt nem akarván kockára tenni és reputációját veszélyeztetni: nem fogadtam be betegeket mindaddig, amíg legalább 300 betegnek a teljes befogadására nem voltam elkészülve. Ezt a konfliktust felhasználtam arra, hogy jelentkeztem a főhadiszálláson Frigyes főherceg főhadsergparancsnoknál, aki kegyes volt engem az illetékes osztályok fejeihez küldeni, akikkel a dolgot személyesen megbeszélve, az utat a jövőre is egyengettem. Ezek az urak voltak akkor: Fml. Kanik, az EOK. parancsnoka; ennek vezérkari főnöke, Höfer ezredes, most generális és az élelmezési hivatal főnöke Wienben; az egészségügyi osztály főnöke, Steiner főtorzsorvos és a közlekedési osztály főnöke, Straub ezredes és annak referense, Fleischer kapitány. Én összesen négyszer voltam a főhadiszálláson, míg az Teschenben volt, és pedig: 1915 március 10., 1915 június 17., 1915 szeptember 10. és 1916 február 28-án. Mint a főherceg vendége mindenkor a «Brauner Hirsch»-ben laktam; ebédre és vacsorára a főherceghez voltam hivatalos. Dél-

utánonkint rendszerint gyalogséta volt a környéken. Hogy minden ügyet simán és jól tudtam elintézni és hogy sohasem volt konfliktusom a katonai felső hatóságokkal: fentemlített urak szívességén kívül ama körülménynek tulajdonítom, hogy személyesen érintkeztem velök és csak általános, a háborút illető közügyet tárgyaltam mindig és igen röviden.

A megfigyelőállomás ügyei szorosán véve a hadügyminisztérium hatáskörébe tartozván, nekem a hadügyminisztériummal is folyton érintkezniem kellett és így felhasználtam mindig az alkalmat, ha Bécsbe mentem, hogy úgy a hadügyminisztert, mint azon osztályok főnökeit meglátogattam, akikkel érintkezésbe jöttem.

A legfontosabb szerv volt ezek közül a megfigyelő szempontjából a Centraltransportleitung és az egészségügyi osztály. A Centraltransportleitung fejét, Kreneis ezredes urat, valahányszor Bécsben voltam, mindig meglátogattam; vele az egész idő alatt nagyon sokat leveleztem és kedves kötelességet teljesítek, midőn kifejezést adok annak, hogy az egész háború alatt kevés olyan kedves és okos katonával találkoztam, aki minden felvetett kérdésnek nagy horderejét azonnal felismerte és ahol lehetett, intézkedett, javított, visszaéléseket kiküszöbölt, egyszerűen és jól intézkedett. Hogy egyebet ne említsek: a deltavágánynak, de különösen a második kiterővágánynak oly gyors és helyes kiépítése csak neki köszönhető. Hogy a deltavágány mily szolgálatokat tett Sátoraljaújhely állomásának, az egész MÁV-nak és így az egész katonai szállításügynek, azt most már azok is belátják és elismerik, akik eleinte a deltavágány kiépítése ellen kézzel-lábbal kapálództak.

A közegészségügyi osztálynál különösen két magas funkcionárius irányában rovom le hálámat; az egyik Töply vezértörzsorvos, akivel már akkor ismerkedtem meg, amikor Boroevicsnak volt egészségügyi főnöke Kassán és aki nekem nagyon kezemre járt. Később azután a katonai orvosi kar főnöke lett. A másik, az ő utódja, Kunze vezértörzsorvos, aki a hadügyminisztérium XIV. osztályának főnöke volt, később azután a katonai orvosi kar főnöke lett. Ezek az urak nehéz feladatomban, különösen, amikor a flecktífusból kifolyólag a második Armeetől kiküldött Salubritätskommissionnal akadt konfliktusom, mely az én javamra dőlt el — hathatósan támogattak.

XXXI.

József fiam bevonulása.

József fiam 1915 május 15-én, mint a kassai 5. honvédhuszárezred önkéntese, vonult be Mohácsra.

Az orosz betörések folytán ugyanis a kassai katonai parancsnokság és a kerületi parancsnokság Székesfehérvárra lett vezényelve, az 5. honvédhuszárezred pótkerete pedig Mohácsra. Így került a fiam is Mohácsra.

Én 14-én indultam Perbenyikről vele autón Budapestre; onnét 15-én reggel indultunk autón; Adony, Paks, Szekszárd érintésével délután érkeztünk Mohácsra. Fiam egy nyugalmazott plébánosnál lett bekvártélyozva. Miután őt elhelyeztem, még aznap este visszaindultam Budapestre, ahová éjjél után érkeztem meg.

Az 1915. évi pünkösdi ünnepeket feleségemmel és Stefánia leánnyommal Mohácson akarván tölteni, 22-én reggel indultunk autón Perbenyikből Budapestre. Háromszor volt defektünk, és pedig egyszer Szerencs után, egyszer Miskolc után; mindkét ízben József főherceg autója — a főherceg akkor az északi harctérről az olasz frontra ment — előzött meg bennünket. Ábrahámfalva előtt én vezettem az autót; nagy meleg volt, sofföröm mellettem aludt s a jobb első keréknek a gummija kiszaladt a földekre. Amikor az autóval megálltam, a gummiköpeny még mindig szaladt a földeken, úgy hogy a sofförömnek jó messzire kellett érte bemennie.

Nagyon későn érkeztünk Budapestre; már nem mertem autón továbbmenni, hanem elhatároztam, hogy hajón megyünk tovább le Mohácsra. A hajójegyeket Miskolcon telefonon előre megrendeltem. Budapestre érkezve, még volt annyi időnk, hogy megvacsoráljunk és azután hajóra szálltunk. Pünkösöd vasárnapján, 23-án reggel érkeztünk Mohácsra. Kedden, május 25-én reggel indultunk el feleségemmel és leánnyommal Mohácsról autón per Pécs Miholjacra, ahova délután érkeztünk. Én másnap, azaz 26-án per Eszék—Dárda nagy esőben érkeztem déltájban Mohácsra, ahol két órai pihenés után visszamentem Budapestre, ahová — némi akadályaim lévén a géppel — csak éjjél tájban érkeztem. Másnap azután délelőtt visszautaztam Ujhelybe és onnét Perbenyikre.

József fiam nem volt egészen egy hónapig Mohácson, mert 1915 június 15-én pótszázada Kassára vissza lett helyezve. 1915 június 26-án azután ő Budapestre, a tartalékos tiszti iskolába vezényeltetett. Erre az időre feleségem a gyerekekkel Budapestre ment; a Kelenhegyen béreltünk egy villát s így József legalább otthon lakhatott és étkezhett és az estéket családi körben tölthette.

Fiam szeptember 15-én került vissza Kassára a pótszázadhoz; ott volt 1916 január 21-ig, amikor az 5. népfelkelő lovasosztály második századához lett vezényelve a Szurmaj-csoporthoz a harcérre.

Volhyniában egész 1916 december végéig volt és azután ment a román harcérre a 70. gyaloghadosztály lovasosztályához.

Fiam, amikor csak tehetett, szorgalmasan írt a harcéréről haza; e levelek közül némelyeket érdemesnek tartottam később; közlésre eltenni.

Fiam időt és alkalmat talált magának arra is, hogy a harcéri tartózkodása alatt két jogi alapvizsgájára is elkészüljön és hogy azokat Kassán sikerrel letegye.

XXXII.

Utazásaim a wolhyniai orosz harcérre.

Első utazás.

Kedd, március 28. Indulás este 9 órakor Sátoraljaújhelyből Stryj-Lavocne Lembergbe.

Szerda, március 29. Délelőtt féltíz órakor megérkezés Lembergbe. Fiákeren a «Militärischer Telephon-Zentrale»-ba Kovács főhadnagyhoz. Ott telefonálás, megszállás a Georgea szállodában, gőzfürdő. Félegy órakor ebéd a Telephon-Zentrale tiszti étkezdéjében. Ebéd után autón egy német tiszt és Kovács főhadnagy társaságában a városi parkban elhelyezett «Kosciusko Raclavcenél» című nagy körkép megtekintése. A körképet Adalbert Kossak és Johann Styka lengyel festőművészek készítették s az a híres raclavcei csatát ábrázolja. (Lengyelország 100 éves harcának kezdetén s a leigázásuk előtt, 1794-ben.) Utána Lemberg városának megtekintése. Este indulás Lembergől Brodyba 7:45-kor a gyorsvonattal; odaérkezés éjjel 12 órakor. Ott autó várt, mely elvitt szállásomra gróf Andrassy Gézához, aki távol volt.

Csütörtök, március 30. Reggeli után az Armeoberkommandonál székelő Telephon-Zentraleba; onnan telefonozás Sátoralja-újhelybe. Ebéd előtt tisztelgés Böhm-Ermolli hadseregparancsnoknál; félegy órákor nagy ebéd a Szokol-egylet nagy tornatermében (70 személy). Az Armeekommando tiszti menázsa van ott. Félhárom órákor indulás az Armeekommando autóján Beresztecskó felé; útközben a Vörös-Kereszt kórház megtekintése, ahol az újhelyi hölgyek tanyáznak. A dorongúton megérkezés Beresztecskóba délután félöt órákor. Tisztelgés Puhallo, az első seregparancsnokánál. Ott tea, utána a hadsegéddel megtekintése a városnak és a katonaság által létesített legkülönbözőbb egészségügyi és egyéb intézményeknek (köztük van két gőzfürdő; egy primitív és egy újabb). Este vacsora az Armeoberkommandonál két teremben (kb. 80 ember). Kilenc órákor Puhallo generálissal és a többi tisztekkel egy Feldkino- előadásra mentünk: a mozi egy régi autógarageból lett összeállítva. Az udvari páholyban ültem a generálissal és annak vezérkarával. Elszállásolva a Kommando mellett egy kis házban voltam jó kis tiszta szobában.

Péntek, március 31. Háromnegyed hét órákor, amikor felébredtem, hallottam az esőt, amint az ereszről csurgott. Úgy látszik, egész éjjel esett. Mindjárt olyan sár lett — pedig előtte való nap már majdnem porzott —, hogy a generálissal reggeli után nyolc órákor csak az összekötő nagy hídon tudtam szárazon sétálni, míg az Armeekommandonak az autója megérkezett. Akkor már jött a telefonjelzés a Szurmay-csoporttól, hogy Lesnán autó fog várni. Amikor autón odaérkeztem (ismét egy dorongúton), nem autó várt, hanem két négyesfogat és egy altiszt lovon, aki jelentkezett és azt mondta, hogy az eső miatt nem lehet autón menni, hanem parancsa van, hogy engem az újonnan készített autóúton vezessen. Ott elég jól száguldoztunk, úgy hogy 11 órára már Kalniaticin voltam, a Szurmay-csoport székhelyén. Ott az első tisztt, akivel találkoztam, Dobner százados volt, az ottani Telephon-Zentrale főnöke, aki már előre értesítve volt és így azonnal telefonálni mentem és telefonon értesíttem a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomást közvetlenül Lembergen át, hogy szerencsésen megérkeztem. Azután jelentkeztem a csoport vezérkari főnökénél, Röder alezredesnél és Szurmay altábornagnál. Időközben József fiam és századparancsnoka, Kornis Ferke főhadnagy is megjötték Radomislból lóháton. Ebéden a Szurmay-csoportnál voltunk;

ebéd után parasztszekereken átmentünk Radomislba a lovasosztály kvartélyára. Igen jó kis úriházban lettem elszállásolva egy nagy szobában József fiammal együtt, Torday osztályparancsnok szobájában, amelyet a százados úr volt szíves nekünk átengedni; Torday kapitány úr szabadságon volt, csak másnap érkezett, de szobáját megtartottam, amíg el nem mentem. Ő azalatt Kornis Ferkével lakott egy más szobában. Ugyanabban a házban volt a tiszti menázs is. Megérkezésünk után megnéztük az összes istállókát és lovakat; azok bent voltak, mert a vetési munkálatokat, a szántást aznap akarták megkezdeni, de a sár miatt nem lehetett. Este 8 órakor vacsora volt, amelyre a többi tiszt urak, kik más-más házban voltak elhelyezve, szintén eljöttek. Vacsora előtt szokott a posta jönni; akkor olvassák a leveleket és az újságokat.

Szombat, április 1. Igen jól aludtam egy rekvirált orosz ágyon, egyik pokrócon feküdtem, a másikkal betakaródtam. Mikor felébredtünk, gyönyörű idő volt és szépen sütött a nap addig, amíg el nem mentem. Délelőtt kilovagoltunk a szántáshoz-vetéshez; én Ghillányi főhadnagy chargi-lován, egy igen megbízható lovon lovagoltam. Ebéd egy órakor, amikor már Torday kapitány is megérkezett, akinek igen jó szakácsa van, aki Gerbeaudnál volt alkalmazásban és igen jó hachékat és tortákat tud készíteni. Ebéd után nemsokára ismét kilovagoltunk a szántó-vetőkhöz; mire visszaérkeztünk, jött a telefonüzenet Szurmaytól, hogy jöjünk át vacsorára 8 órára; utána mozieloadás lesz. A Gruppehoz parasztszekereken mentünk fél nyolc órakor; vacsora 8 órakor volt; a mozieloadás 9 órakor kezdődött. Vége fél tizenegykor volt, amikor kocsin fáklyákkal visszamentünk éjjeli szállásunkra.

Vasárnap, április 2. Délelőtt nem volt tábori misénk a Kommandonál, mert nem volt rendelkezésre álló tábori lelkész. Ebédre eljött hozzánk Dormándy őrnagy, aki másnap a honvédelmi miniszteriumba bevonult; búcsúzott; vele a csoportparancsnokságtól többen is átjöttek. Ebéd után nagy bridge-partie, de én csak kibiceltem. Vacsora előtt még egyet sétáltunk és vacsora után az urak egy része lórumozott, én meg Kornissal és Ghillányival tarokkoztam; az első este persze megkoppasztottak.

Hétfő, április 3. Mai napra kirándulás volt tervezve a hadállásokba. Fél kilenc órakor átlovagoltunk Józseffel a Gruppehoz; ott már autó várt Fischer vezérkari századossal, aki minket kalauzolt. Előbb még egy telefon-üzenetet adtam le Sátoralja-

újhelybe. Kilenc órakor elindultunk autón; áthaladtunk egy gyönyörű új hidon, melyet február havában készítettek, a Stryjen. A feleúton, miután nagyon puha volt az út és a soffőr nem vigyázott, megakadtunk; a nagy sárban sem előre, sem hátra nem tudtunk menni, mert épen egy mélyedésben volt és így ott ültünk. Nemsokára jött egy autó: azt megkértük, hogy küldjön az I. T. D.-tól (Infanterie-Truppen-Division), mely négy kilométernyire van attól a helytől, ahol elakadtunk, segítséget. Az útnak többi részei szárazak lévén, azt proponáltam, hogy időnyerésből menjünk gyalog a Kommandóhoz, mely jövetelünkről különben is telefonon már értesítve volt. Ezt az utat jól kilépve, tisztességes melegben egy óra alatt megtettük. Már odaérkeztünk, amikor az autó elibénk jött; abba beültünk, elmentünk tisztelegni a kommandáns-hoz, Félix generálishoz; útunkat azonban folytattuk és még egyszer megakadtunk a sárban, mielőtt a kövezett útra értünk; négy katonaló volt munkában, míg az autót kihúzták. Mielőtt a lövészárkokhoz mentünk, beszóltunk Fleischmann ezredeshez, a 37. I. R. kommandánsához, hogy elkészvén, későbbre, úgy fél kettőre adjon ebédet; ő ugyanis ebéddel várt, mire visszajöttünk a lövészárkokból. A lövészárkok bejáratánál, az ú. n. futóároknál, várt minket Müller Károly őrnagy, az I/79. zászlóalj parancsnoka. Mintegy 20 percig gyalogoltunk a régi, elhagyott orosz futóárookban, míg a tulajdonképeni Stellungokhoz értünk. Ott kb. egy órát időztünk; mindent megnéztünk, minden nagyon érdekes volt és azután ugyanazon az úton visszamentünk. Mielőtt az ezredeshez mentünk volna, megnéztük a teljesen eltakart két nehéz ágyút, ahol egy hadnagy várt és nekünk mindent megmutatott és megmagyarázott, de lövést nem tettek, mert spórolták a municiót. Pont fél kettőre megebédeltünk; Fleischmann ezredes nagyszerű ebédet főzetett, mert a zászlóaljnak a legjobb szakácsát erre az alkalomra kikölcsönözte. Kiváló vendégszeretettel s oly bőségesen traktált, hogy ebéd után alig tudtunk mozdulni. Mégis 1/23-kor megnéztük az összes rögtönzött egészségügyi intézményeket (Entlausung, fürdők stb.), melyek a front mögött közvetlenül vannak elhelyezve. Visszatérőben megtekintettünk egy fűrésztelepet és fagyapopot termelő gyárat, továbbá egy, a régi szeszgyár helyiségében elhelyezett üdülőtelepet tisztek és katonák részére, akik a front-ról jönnek és messzebbre el nem szállíthatók. Igen ügyesen és elmésen van elkészítve. A kommandáns, egy magyar alorvos,

nagyon jó húsban van; meglátszik rajta, hogy nem eszik panaszost. Visszamenőben természetesen be kellett nézni az I. T. D. tisztí étkezdéjébe, ahová Félix generális délutáni teára hívott meg. Este hat óra után ismét a csoportnál voltunk; oda rendeltük a lovainkat és hazalovagoltunk Radomislbe. Meg kell itt jegyez-nem, hogy — amikor reggel Józseffel átlovagoltunk a Komman-dóhoz — a Feldwache a Frührapport alkalmával azt jelentette a Kommandónak: «Ma reggel a civil kegyelmes úr vágtában érke-zett a Kommandóra». Este vacsora után ismét tarokk-partie volt; a multkori veszteségemnek egy részét visszanyertem.

Kedd, április 4. Reggeli után kilovaglás a szántó-vetőkhöz. Már igen sok árpa és zab volt elvetve; a munka nagyon könnyű. Kornis az egyik helyen, Ghillányi a másik helyen a főintéző; két szakaszvezető a botosispán. A lovas-osztály kapott 40 trén-fogatot is. Az itt-ott elmaradt lakosság és annak rekvirált fogatai is segédkeznek; az oroszok vetnek, igen ügyesen, de nem zsákból mint mi, hanem hosszúkás kosarakból. Ebédre átmentünk Szur-mayhoz. Délután én elmentem autón az egészségügyi főnökkel a Kommando közelében elhelyezett Feldspitalt megnézni. A betegek ott egy nagy majorban és kb. 20 parasztházban vannak igen jól és tisztán elhelyezve. József Kornissal ebéd után ellovagolt a vetési munkálatokhoz. Vacsorára parasztszekereken mentem vissza Radomislbe, mert autón még ott nem lehetett járni. Radomisl-ben van egy bakteriológiai mobil intézet; azt tekintettem meg és egy hadbiztos foglalta el a paplakot, azt igen csinosan helyre-állíttatja; ezt az építkezést is megtekintettem.

Szerda, április 5. Délelőtt kilovaglás a gazdasági munkák-hoz; én egy más lovon ültem: Bodolay kapitány lován, mert délutánra nagy vadász-lovaglás volt tervbe véve. Háromnegyed négy órakor indultunk el, az osztály minden tisztje, az osztály-parancsnokot kivéve; József a sárgán vezetett. Tüskön-bokron keresztül a legkülönbözőbb akadályokon, két erdőn is keresztül-hatoltunk; egész szép és jó lovaglás volt. Este $\frac{3}{4}$ 6-kor érkeztünk haza. Ezeknek a lovaglásoknak a Gruppenkommandónál is hire ment és azóta a Gruppenkommandónak majdnem minden tisztje lovagal, maga az osztályparancsnok is. Vacsora után ismét tarok-koztunk; én eleinte nyertem, de a vége felé könnyelmű lettem: nem voltam elővigyázatos és így megint megkoppasztottak.

Csütörtök, április 6. A nagy lovaglás után pompásan alud-

tunk, de már 6 órakor felkeltünk, mert már 7 órakor reggel az autó várt a Kommandonál. Józseffel ismét a hadállásokhoz mentünk. Félhétkor átlovagoltunk ; 7 órakor indultunk ; ismét Fischer százados kalauzolt minket. A 7. I. T. D.-nál más útra mentünk, mint a multkor és elmentünk báró Scholten ezredeshez, a 31. L. I. R. (Landsturm-Infanterie-Regiment) kommandánsához. Ez a tescheni népfelkelő ezred. Oda 9 órakor érkezünk. Az ezredes villásreggelivel várt és azután megmutatott minden intézetet. Ott különösen nagyban üzik a zöldségtermelést. Minden ház előtt van egy kis zöldséges-kert, nagyon szépen megcsinálva ; azonkívül van egy közös nagy zöldséges-kert az egész ezred részére. Ott is utakat csinálnak és javítanak ; egyszóval felhasználják a száraz, napos időt. Igen szép ezred ; az emberek nagy passzióval és szakértelemmel dolgoznak. Tíz órakor bementünk a hadállásokba ; először természetesen egy fél órán keresztül a futóárookban kellett járni. Ott Spanner őrnagy várt, a 3. zászlóalj és utána Fisa százados, az I. zászlóalj parancsnoka. Ezek az árkok sokkal szebbek, sokkal változatosabbak, mint a hétfőn látottak. A hadállások között van két nagy völgy, melyekben a különböző lakások és Unterstandok vannak elhelyezve. Ezek sem egészen biztosak, de a srapnellek nem tudnak bennük sok kárt tenni, bár sok régi tölcseért ott is láttunk. Az oroszok itt helyenként 60—100 méternyi közelségben vannak. Még eleven oroszot is látni, de holttesteket is láttunk. Az oroszok ott helyenként meghagyták az elesetteket, melyeket még nem lehetett eltakarítani. Fisa százados roppant leleményes és minden héten közelebb ér az orosz állásokhoz. Nemsokára ki fogja őket pusztítani, mint az ürgéket. Ezek az állások az Ikwa mentén vannak ; vizet innen eddig csak éjjel lehetett hozni. Most azonban valahogy ügyesen palánkkal és egyébbel elmaszkírozta és elblendolta, úgy hogy most nappal is hozhatnak már vizet és talán halászni is fognak. A tisztí étkezde egy szűk völgyben, a hegyoldalba van beásva ; ott ebédeltünk, elég jól, pedig az ebédet két órányi járásról hozták. De ezentúl — mondotta a százados — helyben fognak főzni. Ebéd után koncert is volt : egy zászlós egy gitáron játszott és harci dalokat elég jó bariton hangon énekelt. Ebéd után tiszteletemre két aknavetővel egy oroszok által megszállott s tőlünk kb. 150 méterre lévő falunak előterében lévő házaira löttek ; a négy akna közül három felrobbant : ennek a hatását nagyon szépen láttuk, épúgy az országúton elhelyezett

két 15 cm tábori ágyúk belövéseit is, melyek ugyanarra a helyre lőttek a fejünk felett; a srappelleket egész jól lehetett látni. Miután négy óraker a lovaink már vártak a csoportparancsnok-ságnál, ugyanazon az úton hazasiettünk megállás nélkül és négy óra után már ott is voltunk. József és Ferke már vártak. Lóra ültem, megnéztük a vetéseket és hogy több legyen a mozgásból, Szurmay este vacsorára és mozira hitt, úgy hogy fél 8 óraker át kellett parasztszekereken menni félsötétben a Gruppenkommandohoz és a mozieloadás után, fél 11 óraker, haza kellett rándulni. Másnapra a hazautazás volt projektálva.

Péntek, április 7. Aludni jól aludtunk, de keveset, mert hét óraker már felkeltünk és szekéren 8 óra után átmentem Kornis Ferkével és Józseffel a Kommandohoz. Podgyászom egész feldmässig volt; Józsefnek két nagyobb paktkásája egy szijjal összekötve, amit lóra is lehetett tenni és amit egy ember a hátán könnyen elvihetett. Az öltözékem az volt, amit mindenki ismer: az 1914 óta használatba jött gamasnik, bőrkabát, bőrbunda és sapka. Fél tíz óraker indultam autón Beresztecskóba; útközben felvettem a főhadbiztost és egy panye főhadnagyot, kiknek autója eltörött és ugyanoda már 7 óraker elindultak. Fél tizenkét óraker már az I. Armeekommandonál voltam. Tizenkettőkor ebédeltünk és félháromkor indultam az I. Arme autóján Brodyba, ahová 4 óra után érkeztem a dorongúton. Ismét Andrássy Gézánál voltam elszállásolva, aki szinte gazdasági intéző. Este félnyolckor Böhmermollinál vacsoráztam. Esterházy herceg, a Vöröskereszt főmegbizottja, szintén ott volt vacsorán, mert ő Brodyban a kórházakat, melyeket a Vörös Kereszt kezel, inspiciálni jött. Vacsora után félkilenckor elmentem autón Esterházyval, Beöthy Pállal és Andrássy Gézával egy másik vacsorára, amelyet egy Vöröskeresztes kórházban Széchenyi Ernőné tiszteletére adtak, aki oda újhelyi ápolónőket szállított. Ott is koncert volt: három sebesült katona felváltva zongorázott, hegedült és ordított — inkább feküdtek volna az ágyban. Tíz óraker elmentünk aludni.

Szombat, április 8. Öt óraker kellett kelni, mert a vonat 6 óra után indul Brodyból Lembergbe. Esterházy, Simon Elemér, Vörös Kereszt megbizott és Szukováty ezredorvos társaságában utaztam. Széchenyi grófné a délutáni vonattal jött és csatlakozott hozzánk az este 5:50-kor induló vonathoz. Megérkezés Lembergbe 10 óraker, megint a Georzea szállodába. Első utam a Telephon-

Zentrale; ott beszéltem Budapesttel és Ujhellyel és elvégeztem mindent, ami időközben összegyűlt, mert a leMBERGI Telephon-Zentrale útján majdnem mindennap érintkeztem Sátoraljaújhellyel és Budapesttel, úgy hogy függő dolgaimat mind elvégeztem. A telefonálás után természetesen gőzfürdő; azután ismét telefon, ebéd a tisztí étkezdében. Ebédután ismét Telephon-Zentrale, azután még meglátogattam Müllbauer ezredest, aki az orosz betörések idejében Lembergől menekült csapataival sokáig volt Perbenyiken és Helmeccen. Nagy lévén a konkurrenczia: Eszterházy, Széchenyi grófné, Podmaniczky Gyula miniszteri tanácsos, Szukováty ezredorvos elegendő fülkéket biztosítottunk magunknak; az meg is volt, úgy hogy szépen elosztzkodtunk. Stryjben a magunkkal hozott elemőzsiát megettük; tíz órakor lefeküdtünk. Én mindjárt, amint ledültem, elaludtam és csak Ágcsernyőn ébredtem fel, amely állomás Bély előtt van, úgy hogy alkalmam volt még a jó időnek örvendeni. Lembergben ugyanis esett az eső, amikor elindultunk. Nagy szerencsém volt, mert attól a pillanattól, ahogy a csoport területére értem, megszűnt az eső és kisütött a nap és sütött addig, amíg el nem mentem. Szombaton, amikor onnan elindultam, elborult és hideg lett, úgy hogy az egyes kommandánsok nem is akartak elereszteni; azt mondták, hogy elviszem a jó időt. Reggel félhétkor megérkeztem Perbenyikbe, gyönyörű naps idő mellett. Az idő, sajnos, megváltozott, mert ma, április 10-én, csak úgy dül az eső és hideg van.

Igen szép, kellemes és tanulságos kirándulás volt, melynek részletei sokáig fognak engem foglalkoztatni.

Második utazás.

Még április havában, amikor első ízben voltam Volhyniában, megígértem az 5-ik népfelkelő huszár- osztálynak, hogy aratás előtt a mezőgazdasági munkák eredményét, a terméskilátásokat meg fogom tekinteni. Épen abban az időben, amikor el akartam menni, történt meg az a szépséghiba, hogy a 4-ik Armeé frontját áttörték és ennek következtében a hadihelyzet mireánk nézve kedvezőtlenebbé lett.

Miután az engedélyem megvolt már, hogy a külső hadterületre kimehetek és fiam szabadsága június 28-án letelik, elhatároztam, hogy fiamat elkisérem. Kérdést intéztem tehát az I. Armeéhez, hogy az engedélyt megadják-e nekem a kimenetelre

a megváltozott hadi helyzet mellett is? Mikor az igenlő válasz megjött, útra készen állottam, mert az utazásomat oda a következő okokból nagyon szükségesnek tartottam: 1. hogy meggyőződjem saját szemeimmel a helyzetről odakint; 2. hogy megtudjam, hogy az 5-ik Iovaszosztály milyen teendőket végez, esetleg hová megy; 3. mert végül régi tapasztalataim után meg voltam győződve arról, hogy a kishitűek és a hamis hírterjesztők ismét nagy munkát fognak kifejteni, jó lesz tehát a hamis hírterjesztőket visszajövelelem után megzabolázni, a kishitűeket pedig megnyugtítani.

Elutazás kedden, június 27-én Ujhelyből. Este Nedeczey tanácsos és a munkácsi polgármester I. oszt. fülkéjébe szálltam be a fiammal Sátoraljaújhelyen, mert ezek az urak csak Munkácsig mentek és más üres fülke már nem állott rendelkezésre. Munkácsig elbeszélgettünk, vacsoránkat elköltöttük. Mikor aztán az urak Munkácson kiszálltak, egy ismerős kalauz megcsinálta nekünk a fekvőhelyet, mert a kocsi egy régi osztrák hálókocsi volt és így a kishitűekben mindketten tagjainkat kinyújtottuk és igen jól aludtunk Lembergig, ahová reggel 8:20-kor érkeztünk.

Fiakkeren a Georgea szállóba hajtottunk, ott reggeliztünk, azután elmentünk a gőzfürdőbe, onnan a Telefon-Zentrale-ba telefonozni. A tisztí menasziban étkeztünk. Ebéd után a német távirdatiszt, Schaeffer kocsiján elmentünk megnézni a távirda osztály helyiségeit és szállító eszközeit; azután megnéztük ismét a híres lengyel festőnek csatakörképét (lásd első utazás). Elindulás előtt a passzusomat revidiáltattam, mert az engedélyem csak az I. Armeetól szólt, pedig Lembergben a II. Armee székelt akkor és senkit sem eresztettek ki Lembergől a II. Armee bélyegzése nélkül.

Az osztrák vasúti igazgatóság nagy épületében meglátogattam a Feldtransportleitung 5-nél Czibulka őrnagyot, akit még Miskolcra ismertem és akivel sokat érintkeztem, mikor a sebesültszállítványok miatt veszekedtem. Czibulka szíves volt a lemergi Bahnhofkommandonál részünkre egy nagy fülkét rezerváltatni, mert a Lembergől Stojanov felé induló vonat akkor mindig tömve volt különösen katonasággal. 7:13-kor este indultunk el Lembergől, éjjel 12:3-kor kellett volna Stojanovba érkezni.

A hideg vacsora elköltése után szivaroztunk, elbeszélgettünk és nemsokára elnyújtózkodtunk.

Szerda, június 28. Megérkezés Stojanovba és Druskopolba. Ugy 8 óra után felébredtünk és nagyon csodálkoztunk, hogy a nap már oly magasan áll. A kalauz nem tudta megmondani, mikor érkezünk Stojanovba. Akkor a nagy csapatszállítások ezen az ügyetlenül épített vonalon az egész közlekedést megbénították. Stojanovba délelőtt 10-kor érkezünk; kocsi persze nem volt már ott, mert az éjjel volt ott és a vonat nem érkezvén meg, visszament; pedig, ha kérdezősködött volna a kocsis, megtudta volna, hogy a postavonat elindulván Lembergől, még ma okvetlen be fog érkezni Stojanovba. A Bahnhofkommando-tól megtudtuk, hova kell telefonálni és így Druskopolba telefonáltunk az Etappenstationskommando-hoz, hogy értesitse az osztályt, hogy nekünk kocsit küldjön. A kocsi meg is érkezett 12 óra után. Azalatt megtekintettem az ezerágyas nagy Feldspitalt, ahová a sebesülteket lóvonatú mezei vasúton szállítják egyenesen a harctérről. Sebesült épen akkor nem volt sok, mert épen nagyobb sebesültszállítmányra vártak.

Bár nagy forgalom volt s rossz az út, a 17 kilométernyi utat mégis kocsin ötnegyedóra alatt megtettük. Druskopolba beérve, Torday őrnagy és Hegedüs Etappenstations-Kommandant fogadott. Mindjárt lakásomra vittek. Egy orosz patikusnál voltam elszállásolva, elég jó szobában, melyben előbb egy ezredorvos lakott; alapos tisztítás után rendelkezésemre bocsátották. Az Etappenstations-Kommando tiszti étkezdéjében elkésett ebédet kaptam; nagyon jól esett, mert csak Stojanovban ittunk a Labestation-on egy kis teát. Az osztály tisztjei a plébánialakban voltak elhelyezve, elég jól. Druskopol egy nyomorult orosz falu egy pár jobb épülettel, de különben egészségtelen, nyomorult házikókkal, melyekben nagyobbára orosz-zsidók laknak. Külsejében hatalmas, de otromba orosz templom uralja az alatta lévő völgyet, melynek közepén a Lippa nevű mocsaras folyó kanyarog. Nevezetes ezeknél a galíciai és orosz falvaknál, hogy mindenütt a falu posványos víz mellé épült; minden híd mellett malom szokott lenni, amelyeket az oroszok a mozgósítás első napján a hiddal együtt elégettek, hogy mi ne tudjunk közlekedni és örölni.

Az utak az orosz határhoz és a határtól mindenütt járhatatlanok, csak beljebb járhatók; ez is az ő taktikájukhoz tartozik.

Estére már az osztály tiszti étkezdéjében vacsoráztunk.

Csütörtök, június 29. Nem volt senmi dolog, csak az átvonuló csapatokat és tréneket néztük. Sok német csapat jött, sok ágyú, sok munició és élelmiszer; azok mind felfelé tartottak. Az utak kiszáradtak, mert meleg, napos idő volt és így sétát tettünk a falu környékén gyalog.

Péntek, június 30. Egész nap esett az eső, az utak igen elromlottak, alig lehetett a faluból kimozdulni. A nehéz ágyúkat visszaszállították Stojanovba.

Szombat, július 1. Az utakat az egész vonalon javították a sarat lehányták. Stojanovból átjött Görgey főhadnagy, Torday őrnagy pedig Kristinopolisba ment a Quartiermeister-Abteilunghoz, az osztály létszámának megállapítása végett.

Vasárnap, július 2. Dél előtt átjött Ghyllány főhadnagy Goruhovból. Egy német csapat, egy zászlóalj gyalogság jött zenéve Stojanovból. Délben pihentek, délután továbbmentek. Ezek Hesen-Casselből valók voltak.

Hamburgból is jött egy csapat; azok hat nap alatt jöttek ide és abból másfél napot utaztak Lembergől Stojanovig.

Hétfő, július 3. Délután Siskovich csendőrkapitány elvitt engem és József fiamat egy kis, 18 lóerejű Benz-autón; elég jó úton és időben indultunk délután fél 2-kor Goruhovba. A kapitány az egész vonalon elhelyezett csendőreit ment vizsgálni. Tisztelegtem Falkenhayn parancsnoknál, ki csak Goruhowig adhatott engedélyt, mert Marwitz volt a fellebbvalója, de ahhoz már nem mehettem el. Átmentünk Cegow-Boroczycen-Halicany-Kolmow-Holatynra, ahol a Lippa mentén a 7-ik gyaloghadosztály az oroszokkal nagy tűzérségi harcban állott. Ott óriási eső jött ránk, úgy hogy nemsokára alig tudtunk haladni. Elmentünk Kolmoviszky-Novosielski-Stare Novosielski-ig; onnan vissza Kolmoviski-Holatyn-Kolmo-Halyciani-Borosice-Cegow-Dolgoje. Ahol emelkedés volt, vagy ahol faluba értünk, ott az autóval elakadtunk, a szembejövő tréncsapat (német vagy osztrák), vagy a falvakban elhelyezett katonaság húzott ki vagy lapátolt ki a sárból. Végül 3 és fél kilométerre Druskopoltól végleg elakadtunk; az autót otthagytuk és a legnagyobb sárban gyalog tettük meg az utat vissza Druskopolba, ahová vizesen, sárosan 10 órakor este érkeztünk meg. Átöltözködtünk, az autóért lovakat küldtünk, megvacsoráztunk. Az autót éjjelkor vontatták haza. Este már ott

találtuk Torday őrnagyot, aki azt a hirt hozta, hogy a lovasosztály visszamegy a Szurmay hadtesthez; az osztály tehát köteles lesz lovasait, akik mindenütt szerte-széjjel voltak elküldözgetve, összedzni és a Szurmay hadtesthez bevonulni.

Kedd, július 4. Az osztály előkészületeket tett az elindulásra. Szluha főhadnagy és Bezerédy zászlós előrementek kvartélyt csinálni Porickba. Torday őrnagy is elment előre; a többi pakkolt.

Szerda, július 5. Reggel 6 órakor az osztály trénje elindult helyére. Én is elindultam kocsin, a csendőrkapitány fogatán, Stojanovon át Radziehow helységbe, ahol az I. Armeekommando jelenleg székel. Elég jó út volt, különösen Stojanovtól Radziehowig; megérkeztem ott délelőtt 8 órakor. Az Armeekommandónál, ahová érkezésem telefonon be volt jelentve, Puhallo vezérezredes segédtisztje, Simon kapitány fogadott és Zsitvay őrnagy. Második reggelit adtak; reggeli után tisztelegtem Sallagat generálisnál, Puhallonál, a vezérkari főnöknél, gróf Zedtvitz ezredesnél és kértem, hogyha a postavonattal — naponta csak egy ment Lembergbe — már nem juthatok el, bármely katonavonattal mehessek Lembergbe, amire az engedélyt készséggel megadták. Tizenegy órakor jelenti Simon kapitány, hogy a postavonat az állomásra beérkezett és öt percig vár. Azonnal a kész autóba ültem, poggyászsomat feldobtam és kirohantunk az állomásra. Mikor az állomásra érünk, a vonatot már egy perccel előbb eleresztették a kedves galíciai vasutasok. Visszamentem tehát a Kommando-hoz és ott biztosítottam őket, hogy velük ilyesmi sem Perbenyik, sem Sátoraljaújhely-állomáson nem történt volna meg. Tizenkét órakor megebédeltem velük és fél 3-kor kimentem az állomásra, mert jelezték, hogy egy betegszállító német vonat fog az állomásra érkezni. A betegvonat 3 óra előtt bejött és megállás nélkül áthaladt az állomáson. Így várnom kellett a legnagyobb hőségben, amíg fél 5-kor egy üres szerelvényvonat bejött, melynek elején egy III. oszt. német kocsin egy német tiszt transzporttal, altisztekkel és legénységgel volt beállítva. Ezekhez beszálltam. A tiszték igen szívesen fogadtak, bár eleinte nem tudtam, hogy kicsodák, mert mind levetkőzve, csak ingben ültek, részint aludtak, ittak, füstöltek és kártyáztak. Az úgynevezett «Cavallerieskat»-ot játszották. Ezekkel az urakkal a végén megbarátkoztam, egész érdekesen elbeszélgettem. Nagy akadályok között este 10 óra

helyett fél 1-kor érkeztünk meg Lemberg állomásra, ahol a pályaudvaron kívül kitoltak; onnan kellett visszakutyagolni a főpályaudvarra. A poggyászatot magam cipeltem, miután hordár már nem volt látható. A különböző kijáratokon végre kijöttem, egy fiakkerest rekviráltam és éjjel fél 2-re megérkeztem a Georgeaszállóba, ahol persze semmit sem kaptam már, még egy pohár vizet sem, mert a vízvezetéki csapokat fél 12-kor elzárják.

Csütörtök, július 6. Mindamellett igen jól aludtam reggel 8 óráig. Felkelve, egy teát megittam és elmentem a gőzfürdőbe, mert a mosakodás Volhyniában nem volt híres. Teljesen felfrisülve elmentem a Telephon-Zentrale-ba; itten telefonoztam, egy pár levelet írtam és egy órakor a Telephon-Zentrale tisztikarával megebédeltem. Jövet hoztam magammal részükre igen jó gyógyszert: egy pár palack szomorodni- és aszúbort, ami különösen a német sógornak nagyon ízlett. Ebéd után elmentem a Feldtransportleitung-hoz, Czibulka őrnagyhoz, biztosítani magamnak egy kis fülkét egész Perbenyikig. A hideg vacsorámat az egyik tiszt meg akarta részemre venni; de elkésett vele és így félvén, hogy lekésem a vonatról — mert a pályaudvarhoz fél óráig megy a fiakker — a vacsorát Lembergben hagytam. A pályaudvaron jegyváltás után megittam még egy pohár sört és két darab kenyeret tettem zsebre biztosítéku. Épen öt percem volt a beszálláshoz, mert a vonat pontosan elindult fél nyolc órakor.

Stryjben volt annyi időm, hogy egy borjúpaprikást meggyem; egy üveg ásványvizet vittem magammal a szakaszba, ahol lefeküdtem és nemigen zavartak, mert a szakaszomon ez a jelzés volt: «Auf Befehl des Bahnhofkommandos für Excellenz Mailáth reserviert.» Jól aludtam egész Csapig, ahol a magyar kalauz, persze ismerősöm, benézett és hét órára Perbenyiken kiszálltam. Az egész éjjel esett az eső, különösen pedig erős volt az eső Lembergől Stryjig. Nálunk csak futó eső volt, mely a levegőt lehűtötte, ami az óriási hőség után nem is volt kellemetlen.

*

Észleleteimet és tapasztalataimat a következőkben jegyzem fel:

Megváltozott hadihelyzet.

(Az áttörés oka.)

Általában véve a hadi helyzet most már kedvezőbb, hogy az orosz betörés, illetve a frontnak hátrább való vétele a negyedik

hadtestnél megtörtént; ez annak tulajdonítható, hogy a negyedik hadsereg előtti állások lövészárkai igen nagy területen futóhomokba lettek építve. A második állások jobb talajban voltak, sőt a harmadik állások magaslatokon voltak elhelyezve. Ha oda esetleg idejében vonult volna vissza a negyedik hadsereg, állásaikat az oroszok nem tudták volna elfoglalni. Pedig úgy a hadseregparancsnok, mint hadtest- és hadosztályparancsnokok tudták, hogy ezek az állások igen könnyen bevehetők; állítólag történtek is volna előterjesztések, hogy azokat az állásokat, mikor még nyugalom volt, tehát idő lett volna, betonból kellene megcsinálni. Hogy ez miért nem történt meg és hogy valóban ez a terv megvolt-e: erről biztos tudomást nem szerezhettem. De egyes beavatottak elbeszéléséből erre kell következtetnem.

Az áttörés maga.

Az oroszok tehát ez állások ellen óriási pergőtűzet indítottak nagy tüzéségi előkészítés után. Azt mesélik — természetesen nem tudtam ellenőrizni —, hogy több millió nehéz lövedék ment volna ezekre a futóárokokra és utánuk következett azután a lovassági és gyalogsági roham óriási tömegben. Erre az egész negyedik hadsereg frontja visszafordult. Az ottani gyenge csapatok megfutamodtak és a jó csapatokat is magukkal vitték; olyan nagy lett az általános pánik, hogy az egész negyedik hadtest örült futásnak eredt a második, sőt a harmadik állásokon keresztül, azokat is elhagyva. A veszteségek és az elfogatások így természetesen nagyok voltak, de távol sem oly nagyok, mint azt az orosz haditudósítás jelezte.

Szurmay hadteste.

A negyedik hadseregnek jobb szárnyán állott Szurmay hadteste, amely kiváló jó csapatokból állott. Azáltal, hogy az egész negyedik hadtest visszafordult, Szurmaynak balszárnya védtelenül maradt s hogy egészen be ne kerítsék, Szurmay a balszárnyával kanyarodást csinált visszafelé és feltartóztatta, ameddig lehetett, az oroszoknak immár reá irányuló koncentrikus támadását. Neki is nagy veszteségei voltak és csapataiból sokat elfogtak; de nem állanak azok a vész hírek, melyeket ő róla és csapatairól terjesztettek, hogy ő és egész vezérkara el lett fogva, fogságba került stb. Ezeket nemcsak Sátoraljaujhelyen, de Budapesten is beszéltek. Egy más verzió is keringett, hogy Szurmayt Budapesten látták

és hogy ő már nem parancsnok a harc téren. Ennek a legjobb cáfolata az, hogy ő az áttörés után visszakérte az 5. népfelkelő huszárosztályt az I. Armeetől, melyet tőle az Oberkommando áprilisban elvett.

Az I. és a II. Armee.

Az I. Puhallo-féle és a II. Böhme-Ermolli-féle hadsereg nagyjában megmaradt állásában, csak a visszavonult hadsereg vonalához kellett némiképp simulniok. A Kommandók természetesen hátrább mentek. Így az I. Armee Beresztecskóról elment Radziehowra; a II. Armeeparancsnokság pedig Brodyból Lembergbe. Böhme Ermolliról is azt mesélték, hogy agyonlőtte magát, pedig Lembergben láttam.

Nagy szerencsénk és a Gondviselés különös kegyelme volt az, hogy az oroszok nem jöttek be azon a nagy nyíláson, amelyet a visszaszorítás eredményezett és melyet csak csendőrkordon, a népfelkelőosztály lovassága és az Etappenkommandók öreg népfelkelői védtek meg. Ha bejöttek volna: egy szuszra jöhettek volna Lembergig. Mire ők meggondolták magukat, itt volt már minden oldalról a segítség, különösen a németektől.

A német csapatok.

Amikor én Stojanovba érkeztem, akkor a német csapatzállítások zöme megvolt már ugyan, de azért mégis minduntalan sok német tüzéség és gyalogság jött úgy a Marwitz- és Falkenhayn-Gruppe-hoz, valamint az új Stoss-Gruppe-hoz, mely most van alakulóban és végül Bukovinába. Úgy Verdun alól, mint az olasz frontról is jöttek csapatok és többekkel beszéltem, akik tulajdonképp örültek, hogy idejöhetnek.

A Verdun alatti német csapatok — a németek állítása szerint — mind olyan tartalékcsoportok, melyekre szükség nem volt és így harcban sem állottak. A franciák elleni frontból egyáltalán nem vontak el csapatokat; azok ott, lassan bár, de biztosan, lehetne mondani: matematikai pontossággal, mennek előre. Az olasz frontról azért lehetett csapatokat elvonni, mert Olaszországban a mi frontunk nagyon megrövidült és sokkal erősebb, jobb védőállásba került.

Az olasz offensiva.

Azoknak a kósza híreknek és mende-mondáknak, hogy az olasz offensiva «felesleges» volt, hogy «a németek sem voltak

mellette» stb. ép az ellenkezőjét hallottam. A németek az olasz offensívának hasznát vették, mert ha mi az olasz offensívát nem csináljuk, akkor Cadornát az Entente valószínűleg arra birta volna, hogy csapatokat küldjön Verdun alá.

Kilátások az orosz harctéren.

Egészbe véve ha sajnálatosnak is kell minősítenünk azt a szépséghibát, mely a Linsingen-front áttörésével és az annak következtében előállott pánik folytán szenvedett kudarcunkat előidézte, a legnagyobb bizalommal lehet az orosz harctéren bekövetkezendő események elé nézni. Annyi tűzérés, annyi munició, annyi német csapat van most ott, az egész pedig német vezetés alatt állván, ki van zárva, hogy minket ott újabb kudarc érjen és a németeknek biztos nyugalma és önbizalma a legjobb garancia arra nézve, hogy a legközelebbi napokban bekövetkezendő harci események az orosz fronton mireánk nézve kedvező megoldást fognak hozni.

A legkülönbözőbb németországi helyekről jött a német segítség. Egy csapat jött Hamburgból hat nap alatt Stojanovba. Abból a hat naphól másfél napot töltöttek a Lemberg-stojanovi vonalon, mely nincs egész 100 km.

Utak és vasutak Galiciában és Orosz-Lengyelországban.

Most látom csak, hogy Galiciában a vasutak sokkal rosszabbak mint nálunk. A vasúti személyzet pedig, mely nálunk határozottan jó, ott rossz. Az állomások még szűkebbek, úgy hogy ott a szállítás valósággal csak kínos vergődésnek mondható. Meg kell adni, hogy az oroszok a vasúti építkezésnek, a vasúti állomások berendezésének valóságos mesterei. Mindazok a vasutak, amelyeket ők a háború tartama alatt létesítettek és amelyeket most a mi hadvezetőségünk használ, mint pl. a szokoli vonal, roppant praktikusak és azokon a legnagyobb szállítást a legrövidebb idő alatt le lehet bonyolítani.

Az ő vasúti állomásaikon és azokon, melyeket ők bővítettek vagy átalakítottak, négy-öt vonat egymás mellett állhat egyszerre; egyszerre vehet vizet, szenet és egyebet anélkül, hogy sokat tolatni kellene. A nyomorúlt Lemberg-stojanovi vonal, amelyet gróf Badeni Landmarschall épített, kacskaringósan megy; állomásai

mind szűkek, kitérők nélkül; az állomásokon többnyire csak egy vizidaru található s így a vonatok óráig, sőt napokig késnek. Azok a késések, melyek a MÁV vonalain immár napirenden vannak, Galiciában erősen túl vannak szárnyalva.

Az oroszok csak az ország belsejében építettek széles, hosszú, nagyon kitünő transversalis utakat; azok nagyon jó karban vannak. Az igaz, hogy békében azokon közönséges halandónak nem lehetett járni, csak egyes kiváltságosoknak volt megengedve. Közel a Galíciai határhoz a vasúti összeköttetések ritkák; kevés út van és azok is rossz állapotban, úgy hogy ott a gyors közlekedés nagyon meg van nehezítve. Ez mind számítás és ügyes taktika volt az oroszok részéről. A mi hadvezetőségünk kénytelen volt Volhyniában, a nyugalom ideje alatt, a tél és a tavasz folyamán mindenütt dorongutakat építtetni és mindenütt ahol ezt megtette, nagyon jól járt; ahol pedig ezt elmulasztotta, mint pl. a Stojanov-Druskopol-Gorohow vonalon, ott mindenütt nagyon megbánta. Ez utóbbi vonalakon akadtak meg tudvalevően a mi nehéz 30 és $\frac{1}{2}$ -es ágyúink.

A német katonák hangulata.

A hangulat nemcsak a német tisztelnél és altisztelnél jó, de a legénységénél, sőt a sebesülteknél is. Masirozás közben, bármennyire fáradtak is, mindig hazafias dalokat énekelnek, sőt ha valamely községben pihennek, a tisztálkodás és a menázi után még énekoktatásban is részesülnek. Egy zászlóaljnak két százada Druskopolban délután két órakor különböző helyen ahhoz értő altisztek vezetése alatt énekpróbákat tartott, azután ment tovább.

Minden német katona megvan róla győződve, hogy mi győzni fogunk; az igaz, hogy csak arra lett nevelve 40 éven keresztül — míg mi magyarok, többnyire aludtunk, mennél kevesebbet dolgoztunk, mert nálunk az emberek nagy része komótos és nem csinál semmit, míg egyesek agyondolgozzák magukat. Azért nincs nálunk egy téren se kézzelfogható eredmény, mert a felületes munka és a kapkodás nem érlelhet jó gyümölcsöt. Sebesült német katonákkal beszéltem; azok sem voltak olyan leverték, olyan pesszimisták és kétségbeesettek, mint a mi sebesültjeinknek nagy része; azok természetesen találják, hogy harcban halálozásnak és sebesülésnek kell történni. Egy német sebesülttől, aki gyalog jött a harctérről és aki az Etappenstationskommandonál sebétkötöttette, azt kérdeztem, hogy hol kapta a sebétkötöttette, azt felelte:

«Die erste Stellung haben wir gestürmt; dann haben wir die zweite Stellung gestürmt.» S akkor azt vetem közbe: «Und haben Sie auch die dritte Stellung gestürmt?» Mire ő ezt mondja: «Selbstverständlich! Die haben wir auch eingenommen und dann bin ich verwundet worden!»

Ha az ember látta a német csapatok egyöntetű uniformisát, felszerelését, csinosságát, tisztaságát, a jó anyagot; ha tapasztalja a jó kedvet, a nyugalmat és a bátorságot: akkor érti, miért oly öntudatos ez a nép? A németeknél megteszi mindenki kötelességét, nem húzza ki magát senki a munkából, nem akar mindenki vezetni és parancsolgatni, az idősebbek, tapasztaltabbak, az ahhoz értők véleményének mindenki aláveti magát. Ott nincs annyi csizmatalp- és posztócsaló és a kisipar pártolásának jelszava alatt nem centralizálják annyira a megrendeléseket, amelyek utójára mégis csak egyes nagyobb cégek protekciós embereinek kezébe kerülnek, akik — sajnos — többnyire embertársai kárára és veszélyére megvagyonosodnak.

Harmadik utazás.

Bár november 22-én reggel vettem a megrendítő gyász hírt, hogy Öfelsége I. Ferenc József apostoli királyunk meghalt, 22-én, szerdán este mégis elutaztam Lembergbe, minthogy minden előkészület meg volt már téve elutazásomra (telefonértesítés a Szurmay hadtesthez, fülke megrendelve a lemergi vonathoz stb.). Jól eltöltött éjszaka után érkeztem meg Lembergbe. A fiamnak vittem egy pompás juhászbundát, amit Korniss Ferke készíttetett részére; azonkívül egy hálósákot vízhatlan vászonból és báránybéléssel. Ezt, valamint egy kis elemózsiát, Regalia-Média szivarokat és a második jogi alapvizsgához szükséges segédkönyveket és jegyzeteket egy nagy zsákba bevarrva magammal vittem. A zsákot ott hagytam a pályaudvar ruhatárában; este ugyanis onnan voltam továbbutazandó. Így tehát csak a saját kis podgyászommal, mely állott két katonatiszti zsákból, illetve Rucksackból, melyeket egy nagy szij kötött össze, aminek az az előnye van, hogy az ember akármikor a vállára dobja és könnyen elviszi, mert bizony ha az ember kint a harctéren mászkál, nem kap mindig hordárt és ha nincs puccerje, nincs aki a holmiját elvigye, — bementem egy alkudozni akaró galíciai fiakkeressel a Georgea hotelbe.

Első utam természetesen Kovács főhadnagyhoz vezetett a

Telephonzentraleba, a honnana 145-ös Feldposttal (a Szurmay-hadtest tábori száma) érintkezésbe tettem magamat és tudattam, hogy először a IV-ik Armeekommandohoz megyek és csak azután ő hozzájuk. Kovácstól elmentem a Feldtransportleitunghoz, Czibulka őrnagyhoz, a Wladimir-Wolinskibe induló vonatokat megtudandó. Miután a reggeli vonat 9 órakor megy Wladimir-Wolinskibe és arról lekéstem, csak az esti vonatok egyikével mehettem. Az első gyorsvonat, mely 8 órakor indul, reggel félháromkor érkezik Wladimir-Wolinskibe és így a másodikat választottam, mely Lembergől 11 óra 40 perckor indul és Wladimir-Wolinskiba reggel 6—7 órakor érkezik. Ez a vasútvonal Lemberg-től Ravaruszának megy és eredetileg csak Sokali_g volt kiépítve. Az oroszok azonban összekötötték Sokalt Wladimir-Wolinskin keresztül Kowellel. Ez a sokal—koweli vonal tehát Heeresbahn, vagyis katonai igazgatás alatt áll. Még a legkisebb állomás vagy megállóhely is három nagy kitérővágánnyal rendelkezik. A vasútépítésben az oroszok nagy mesterek. Az esti gyors katonavonat lévén, Czibulka őrnagy volt szíves nekem egy fülkét Lemberg-től Wladimir-Wolinskiig a Bahnhofkommando által lezáratni.

Wladimir-Wolinskiig bár röviden, de nagyon jól aludtam. Még sötét volt, mikor megérkeztem az állomásra; egy főhadnagy egy legénnyel és autóval várt a Szurmay-hadtest megbízásából. A Szurmay-hadtestnek ugyanis a Trainkolonneja van ottan és Szurmayék szívesek voltak kényelmemről gondoskodni. Egy főhadnagy lakásában, aki szabadságon volt, kaptam kvártélyt, ahol macskamódra megmosakodhattam. A tiszti menázból kaptam igen jó teát és kiflit, ami nagyon jól esett.

Úgy 9 óra tájban gyalog bejártam Wladimir-Wolinskit, mely nagyobb hely, de époly ronda és piszkos, mint a többi orosz város, illetve nagyobb hely. Tizenegy órakor a 4-ik hadsereg parancsnokánál, Terstyánszky vezérezredesnél tettem tiszteletemet, akinél ebédeltem is. Ebéd előtt Khuen-Belassy gróf főhadnagy, kit Wienből ismertem — ott táncolt nálunk a Singer-Strasseban — autón kivitt a lovas-kaszárnyákat megnézni, különösen a kozák-kaszárnyát, mert Wladimir-Wolinski az oroszoknak igen nagy garnizonja volt. Az ebéd félegy órakor volt.

Az Armeekommando egy régi kolostorban lakik; a törzs különböző épületekben van elhelyezve. Az étterem, ahol étkeztünk, nem nagy, miértis csak a szűkebb törzs volt együtt. A szűkebb

törzsben csak egy magyar ember volt, Tolvay-Takács alezredes, aki szomszédom is volt, úgy hogy nem éreztem magamat egészen árván, mert hisz a vezérezredes, ha tud is magyarul, azért alapjában nem magyarérezelmű, sőt erős centralistának tartom.

Ebéd után két óraker egy főhadnaggal kocsin — és pedig fédernélküli kis szekeren — elindultunk Misewre, Röck István századoshoz. Ugy beszéltem meg József fiammal, aki a Marwitz-féle Armeegruppénál van Porizkban beosztva, mint lovassági különítmény, hogy ott jövünk össze. Mire mi a nagy sötétségben, a különböző járatlan utakon, a folytonos hepe-hupás vidéken este 5 óraker szerencsésen Misewbe megérkeztünk — csak egy helyen majdnem feldültünk, azonban szerencsésen kiléptünk a kocsiból — a fiamat már ott találtam, aki oda átlovagolt. Ott is kaptunk mindjárt meleg teát, egy kis szalonnát és friss vaját, miután a Szurmay-hadtestnek ott egy nagy, 160 tehénből álló tehenészete van, hogy a hadtestnek vajszükségletét kielégítse, ami azonban természetesen nem sikerülhet, mert a tehének nem adnak elég tejet.

Szombaton, november 25-én délelőtt 9 óraker szekeren Misewből kocsin mentünk Oriscin keresztül Zagorowra, ahol a Szurmay-hadtest parancsnoksága egy erdő közelében, egy régi barát-klastromban meglehetősen jól elvan helyezve. Tizenkét órára odaérkeztünk. Tisztelegtem Szurmaynál és a vezérkar főnökénél, Röder alezredesnél. Félégy óraker volt az ebéd; az ebédlőt külön hozzáépítették a klastromhoz barakkszerűen.

Délután meglehetősen intenzív ágyúzást hallottunk, mert onnan a front körülbelül 13–15 kilométernyire van. A parancsnokság területén két német repülőgép is van, úgynevezett Kampf-Fliegerek, melyek telefonjelzésre azonnal kirepülnek a frontra, ha értesítve lesznek, hogy egy orosz repülő felszállt. A front és a parancsnokság között van egy lekötött ballon, amellyel a megfigyeléseket eszközlük.

Miután Marwitz generális, akit még Homonnáról ismerek — amikor ő a Süd-Beskid-Armee-nál volt a Kárpátokban — szombat estére, félnyolcra ebédre hívott meg engem és fiamat, a vezérkari főnök által szívesen rendelkezésünkre bocsátott autóval elmentünk a Marwitz Armeegruppe parancsnokságához. Porizkban megebédeltünk; ebéd előtt az összes harctéri jelentéseket felolvassák és demonstrálják a térképek felhasználásával. Fél-tizenegy

órákor éjjel haza indultunk, egynegyed tizenkettőre ismét Zagorban voltunk. Másnap ottmaradtunk még ebédre és ebéd után a rendelkezésünkre bocsátott könnyű szekerekkel ismét elmentünk Misewre a népfelkelő lovasosztály egyik századához, ahová este 5 óra után érkezünk. Misewben az osztály tisztjei egy régi orosz kastélyban laknak; nagy szobák és termek vannak ott. Röck kapitány szíves volt a szobáját rendelkezésünkre bocsátani.

Másnap, azaz hétfőn (27-én) reggel felszálltam a katonai személyvonatra Iwaniciban. Azon a vonaton utaztam Sokalon és Rawaruskán keresztül Lembergbe, ahová este 6 órákor érkeztem. Félnyolckor este továbbmentem Stryj felé. Czibulka őrnagy szíves volt egy fülkét rendelkezésemre bocsátani. A fülke egészen sötét volt, úgy hogy hideg vacsorám elköltése után mindjárt lefeküdtem és csak Csapon ébredtem fel másnap 6 órákor. A magyar kalauzok azon a vonalon nagyon ismernek és így nem háborgattak.

Perbenyikre 7 órákor érkeztem meg. Alapos fürdés és mosakodás után megreggeliztem. Előkészületeket tettem a bécsi utazáshoz. 11 órákor bementem autón Újhelybe; 12 órákor indultam a személyvonaton Budapestre, egy fűtetlen fülkében, világítás nélkül. Füzesabonyban a kalauz jóvoltából két gyertyát kaptam, melyek segítségével a magammal hozott, előbbeni újságpéldányokat pótlóan mind átolvastam, mire Budapestre, a keleti pályaudvarra este $\frac{1}{2}$ 10-kor megérkeztem. Az éjjeli vonattal, mely 11 óra helyett csak 12 óra után indult, a hálókocsiban tovább utaztam Wienbe, ahová szerdán, 29-én reggel 9 órákor, kialudva megérkeztem. Ott mindjárt gőzfürdőbe mentem, megreggeliztem, egypár látogatást tettem, magyar ruhámat kiegészítettem, a Sacherban ebédeltem és vacsoráztam felváltva Széchenyi Emil sógorommal és Széchenyi Miklós nagyváradi püspökkel és György bátyámmal. 30-án délelőtt megnéztem a temetésre tett előkészületeket és $\frac{1}{2}$ 2-re magyar ruhában gyalog elmentünk a Kärntnerstrassen keresztül a Szent István-bazilikába, ahol megvártuk a menetet, mely csak 3 órákor érkezett be a székesegyházba. Látni sokat nem lehetett, de azért én a templomban az egyik oszlop mellett egy korlátra fellépve, a főbb dolgokat mégis láttam. Amint a templomból a menet kiment, mi is kimentünk a Szent István-térre és ott a menet egyrészét láttuk. Szerencsénkre, ha hűvös is volt, de kisütött a nap, úgy, hogy az idő kedvezett.

A temetés impozáns volt. Megfelelt az elhunyt nagy fejede-

lem rendkívüli egyéniségének. Mindazok, akik a megboldogult királlyal oly szerencsések voltak közelebről érintkezhetni, az ő nagy kötelességtudását, vasszorgalmát, alapos ismereteit, megbízhatóságát, szívjóságát, de egyúttal úri jellemét — mert ő úr volt a szó szoros értelmében — csodálták mindannyiszor, amikor vele beszéltek.

Az egész temetés szépen és jól volt rendezve. A bécsi publikum ilyen alkalmakkor fegyelmezettebb, mint a budapesti. Négy óra után gyalog, nagyobb körúttal, többedmagammal elmentünk a Sacherba átöltözködni és 5 órakor kimentem a pályaudvarra és a második különvonattal, mely 5 óra 30 perckor indult el Bécsből Marcheggnek, $\frac{1}{2}$ 11-re szerencsésen és minden baj nélkül megérkeztünk Budapestre. Az étkezöben a harmadik ebédnél vettem részt.

Megérkezésünk után rögtön lefeküdtem és másnap, december 1-én Budapesten, $\frac{1}{2}$ 8 órakor, amikor kimentem a szállóból, hallottam a rémhírt, hogy a Bruckfelől jött bécsi gyorsvonat Herceghalomnál oly szerencsétlenül járt; ez a páratlanul álló vasúti katasztrófa annyi szerencsétlen áldozatot követelt. Én a magam részéről — mint régi vasutas — a mozdonyvezetőt, aki úgysis mindig egy lábával a sirban, a másikkal a börtönben áll, nem okolom, bár úgylátszik, hogy őt bűnbaknak szeretnék; de okolom elsősorban a herceghalmi állomást. A gyorsvonat Komáromtól Kelenföldig nem áll meg s megengedett sebessége 70—90 kilométer. A gyorsvonat elsőrangú vonat; annak első része a nyitvahagyott pályán akadálytalanul elment; az állomások tudták, hogy ugyanezen elsőrangú vonatnak a második része tíz perc múlva indult el Komáromból, tehát Herceghalom állomásnak nyitva kellett volna hagyni a pályát és nem tolatni egy másodrangú vonatot, mely már úgysis két órát késett, és pedig tolatni oly veszedelmes állomáson, mint amilyen hírben a herceghalmi állomás áll. T. i. az első vágányból S-alakban mennek át a második vágányra, a harmadikra és Komárom felől Herceghalomnak lejt a pálya. Nagyon kíváncsi vagyok az ítéletre.

December 1-én Budapestről a hálókocsiban 10 óra helyett éjjel $\frac{1}{2}$ 1-kor indultunk, úgy hogy Újhelybe másnap délelőtt csak 10 óra felé érkeztem meg.

Harmadik wolhyniai utamról tapasztalataimat röviden a következőkben szögezem le:

Az élelmezés a fronton, kezdve a magasabb parancsnokságoktól le a lövészárókig, már nem oly kiadós, mint volt ezelőtt; de azért még mindig jobb és bőségesebb, mint a Hinterlandban; kiflit a háború óta csak akkor eszem már, ha kimegyek a haretérre.

A harci kedv, különösen a romániai harctéren tett meglepő haladásunk következtében, mindenütt változatlanul jó, csak-hogy mindenütt érezni a békevágy mindinkább fokozódó előtérbe vonulását. A háború túlsokáig tart; az idegek kezdik felmondani a szolgálatot.

A mezőgazdasági helyzet kint és bent sokkal jobb, mint volt tavaly; több őszi van vetve, több őszi kelt ki jól; több van tavaszi alá szántva, mint tavaly; a mezőkről minden be van takarítva. Az időjárás is rendkívül kedvező volt a munkálatokra.

Csak a IV. Armee területén — ez a régi parancsnokság büne — alig látni nyomát a mezőgazdasági munkának: óriási a bevetetlen és elvadult területek nagysága; a mezőgazdasági gépek is rozsdásodva romlanak. Meglátszik a fegyelmetlenség és fejetlenség, mely itt azelőtt uralkodott. Most lassan, bár későn, javulni kezd a helyzet.

Az időjárás nemcsak a mezőgazdasági munkáknak, de a hadioperációknak is kedvezett július óta; de azért nagy a sár, nagyobb és marasztalóbb, mint nálunk.

A németek nekem november 24-én azt mondták: «In 14 Tagen wird Bukarest fallen!» Tessék kiszámítani!

Marwitz roppant kedves ember, telve bizalommal a háború kedvező kimenetele iránt. Nagyrabecsüli a magyarok harci tulajdonságait és intelligenciáját; nagyon érdeklődik a magyar viszonyok iránt, de stupens az ignorancia ő nála a legegység dolgokról, ami közjogi, történelmi és társadalmi ügyeinket illeti; meglátszik, hogy eddig az információ rólunk Németországba csak Bécsen keresztül ment.

Ami Bécsset illeti: az én jó ismerőseimen meglátszott, akik pedig velem egy házban laktak vagy akik nálunk hajdanában táncoltak — hogy megfojtanának egy kanál vízben; nem szeretnek minket, irigykednek ránk, mert kénytelenek elismerni minden tekintetben a mi fölényünket. Sokoldalú és intenzív propagandára és felvilágosításra lesz szükség, sok személyes érintkezésre, hogy mi a németeket meggyőzzük arról, hogy mi jobbak vagyunk a hírünknel.

A fronton való tartózkodásom alatt az az örvendetes hír lepett meg, hogy fiam megkapja szabadságát úgy Karácsony körül. Ez őt meg is illeti, mert június óta, amikor az első alapvizsgáját letette, ismét 6 hónapig volt kint a harctéren és pedig nagyon nehéz körülmények között. Hiszen Swíniuchy, Bubnowa, Wojnim, Szelwow, Zajcyci és Koniuchy körül tartózkodott július, augusztus és szeptember folyamán, ahol ismeretes harcok és orosz betörések voltak és ahol ő a kozákok harcmodorával megismerkedett s ezért a kisézüst vitézségi érmet is elnyerte. A mozgalmas idők után ráért második alapvizsgájára készülni, amit január első felében le akar tenni, amiért is négyheti szabadságot fog ezúttal kapni.

Nagyon örülök, hogy fiam a szabad idejét, amikor mások a fronton többnyire unatkoznak — ilyen pauzák Wolhyniában nagyon gyakoriak — komoly tanulással töltötte. Így a háborúban nem vesztett semmit; meg van neki a két jogiévé és a két alapvizsgálója.

XXXIII.

A román betörés.

Utazásom Erdélybe és Romániába.

Amikor a lapok meghozták a hírt, hogy az orosz csapatok Bukowinát egészen a román határig újlag elfoglalták, akkor a bukaresti kormánynak egy hősiesség gondolata támadt: Ferdinándnak, az új királynak sugallatára háborút üzent az osztrák-magyar monarchiának. A mozgósítással pedig borzasztóan sietett, mert már 1916 augusztus 28-án elküldte csapatait Erdélybe s a román csapatok már átlépték volt a határt, amikor a román követ, Maurokordate, ugyan e nap estéjén Bécsben, a Ballplatzon, átnyújtotta a hadüzenetet. Ezzel a váratlan betöréssel a románok nemcsak a szövetséges vezérkarokat, hanem a magyar kormányt is meglepték, mert ezek egy ilyen eshetőség bekövetkezésére semmiféle előkészületeket nem tettek, minélfogva Erdély a betöréssel szemben teljesen védtelen volt, kitéve lakosságát a háború legszörnyűbb dülásainak. A helyzet napról-napra veszedelmesebbé vált. Amint a múlt évben, úgy most is Németország volt az, aki gyors elhatározással bajba került szövetségesének segítségére sietett:

a rendelkezésre álló csapatokat lázas gyorsasággal Erdélybe küldötte s sikerült is a románokat a Falkenhayn porosz és Krafft bajor generális vezérlete alatt álló német és osztrák-magyar csapatoknak mesterien keresztülvitt átkarolóhadműveletekkel döntően megverni. Ugyanekkor Mackensen generális is közeledett egy külön e célra összeállított német-bolgár hadsereggel, átkelt a Dunán és így biztosította a központi hatalmak hadiszerencséjét, mert, mint köztudomású, akkoriban nemcsak az egész Dobruzsát, hanem a román alföldet Bukarest fővárossal együtt meghódította. Ezóta nőtt meg a németeknek annyira a szarvuk.

A meglepő és váratlan erdélyi betörés az egész magyar közvéleményt fellázította Tisza kormánya és a tescheni főhadiszállás ellen; e két tényező ellen a magyar parlamentben elhangzott támadások ismereteseek. A főhadiszállás ellen az volt a legsúlyosabb vád, hogy az események azt teljesen készületlenül találták, amit a hírszolgálat megbízhatatlanságának tulajdonítottak.

Rövid időre rá Budapesten voltam, hogy résztvegyek a főrendiház egyik ülésén. Itt most el akarok tekinteni általánosan ismert dolgoktól, szíves olvasóim figyelmét csupán csak egy mellékepződőre akarom felhívni, amely a be nem avatottak érdeklődésére tarthat számot. Az egyik Kaszinóban egy kis asztaltársaság volt együtt; sógorom, gróf Széchenyi Aladár is jelen volt. Öfelőle már tudtam azt, miszerint az erdélyieket ért szerencsétlenség behatása alatt támadt hazafias elkeseredésében szándékában volt a főrendiházban a kormányt élesen támadni. Már most az asztaltársaság körében az a hír keringett, miszerint a kormány egyik tagja odanyilatkozott volna, hogy a magyarországi románok az ellenség pártján állnának. Én a magam részéről ezt a hírt lehetetlennek, azt pedig, hogy azt a kormány egyik tagja terjessze, teljesen kizártnak tartottam s ebbeli nézetemnek a társaság előtt kifejezést is adtam. Amidőn később sógorom társaságában a Kaszinót elhagytam, megígértem neki, hogy e hír felől, mely őt még jobban felbosszantotta s még élesebb támadásra készítette, illetékes helyen biztos információt fogok szerezni, hogy támadásából, legalább kifelé, hacsak lehetséges, semmi hátrány ne származzék. Azzal váltunk el, hogy este ismét összejövünk, hogy őt a kapott információmmal lehetőleg megnyugtassam.

Akkoriban a Ritz-szállóban laktam. Lehetett úgy délután 1/24, amikor a miniszterelnök titkárával, Latinovits Endrével,

telefonon tudattam, hogy a nap folyamán okvetlen kell Tiszával beszélnem. A titkár erre azt válaszolta, hogy Tiszával nem beszélhetek, mert minisztertanácsot tart. Viszonzválaszom az volt, hogy a minisztertanáccsal nem törődöm, de Tiszával okvetlen beszélnem kell, mert Széchenyi Aladár a következő napon fel szólal a főrendiházban s beszédjeért csak akkor vállalhatom a felelősséget úgy az ország, különösen pedig számos belső és külső ellenségeinkkel szemben, ha én egy bizonyos kérdésben magától Tiszától kapok felvilágosítást. A támadást nem akarom, de nem is tudnám elhárítani, sőt szükségesnek tartom azt; de szívesen elkerülném, hogy az esetleg a hadvezetés fontos érdekeinek ártson.

Erre nemsokára megkaptam a titkártól telefonon az értesítést, hogy Tisza kéret. Rögtön indultam a Lánchídon át és a siklóval fel a miniszterelnökségre, ahol portás és ajtónálló csodálkozva néztek reám, hogy én Tisza miniszterelnökkel akarok beszélni, holott ő minisztertanácsot tart. Helyet foglaltam az előszobában, de csakhamar jött Latinovits titkár s bevezetett a miniszterelnök dolgozószobájába, ahová rövidesen Tisza is belépett azzal a megjegyzéssel, hogy minisztertársainak egy fontos iratot ad át elolvasásra s azután mindjárt rendelkezésemre áll. Kézbe vettem az ott heverő újságok közül néhányat, de nem sokáig olvashattam, mert Tisza visszajött s tudakolta, mi az, amit én vele közölni akarok. Előadtam kívánságomat s megkértem, adjon kötelező kijelentést arra vonatkozólag, hogy az elterjedt hír nem igaz s hogy az egyik minisztertársától sem származik. Tisza szokott nyíltságával és határozottságával biztosított, hogy az egész dologból egy szó sem igaz. A hír terjesztőjének nevét előtte elhallgattam és azt itt sem akarom megnevezni. Este azután megnyugtattam sógoromat, aki a következő napon a kormányt s különösen Tiszát a főrendiházban megtámadta ugyan, de Tisza rögtön válaszolt neki, úgy hogy sem Tisza válasza, sem pedig sógorom beszéde semmilyen nagyobb izgalmat nem idézett elő.

Sógorom, aki nagy nyugalommal és hazafias érzéstől áthatottan beszélt, általános jó benyomást keltett s minden oldalról szerencsekívánatokkal keresték fel. Maga Tisza is, minthogy közte és sógorom között — mint politikai ellenfelek között, akik már párbajt is vívtak egymással — semmiféle érintkezés fenn nem állott, mondotta nekem, amidőn a folyosón találkoztunk: «Gratulálok! Aladár nagyon szépen beszélt!» Aki a beszéde iránt

érdeklődne, megtalálja a főrendiház 1916 szeptember 2-áról szóló naplójában.

Időközben a viszonyok Erdélyben annyira javultak, hogy lehetségessé vált, miszerint a megszállott volt erdélyi területeket be lehessen utazni. Ennélfogva most már magam is útra keltem, hogy rég tervezett utazásomat keresztülvigyem.

Ennek leírása a következő :

Utazásom Erdélybe és Romániába.

Szerda, május 16. Este 9:35-kor indultam a nyugati pályaudvarról az egyenesen Marosvásárhelyre induló gyorsvonattal. Egy órával előbb jöttem ki a pályaudvarra, hogy helyet biztosítsak magamnak. Egy nagy I. oszt. fülkében találtam is egy szélső helyet; benn még csak egy törzsorvos ült. A vonat elindulásáig a fülke egészen megtelt; bejött még egy kapitány, egy főhadnagy és egy tisztnek német-cseh felesége. Így utaztunk egészen Kolozsvárig. Én ülve egészen jól aludtam. Reggel 7-kor Kolozsváron mind kiszálltunk, csak a tisztnek a felesége utazott még velem Marosvásárhelyig. Kolozsváron egy kávét megittam; a vonat nem sokáig időzött ott s $1\frac{1}{2}$ 11-re Marosvásárhelyre értünk.

Csütörtök, május 17. Pálffy László, kit telefonon értesítettem jövetelemről, szíves volt engem kocsival várni az állomáson. Bementünk a városba, ahol kvártélyt szereztek nekem, de a lakáskulcsot nem találván, Pálffy lakására mentünk, oda, ahol a főherceg egy csinos kis házban lakik és ott Pálffynál megmosakodtam.

Ünnep lévén, $1\frac{1}{2}$ 12-kor elmentem a templomba. Félégy óraker József főhercegnél tisztelegtem, a kultúrház pincéjében ebédeltem azután igen jól. Aznap óriási meleg volt, melyet a városban az utcákon elterjedő aszfalt még jobban visszasugárzott.

Marosvásárhely teljesen modern, szép város; akár Németországban lehetne, igen szép középületekkel; az élet elég olcsó és jó. Az adminisztráció rendes; a város tiszta. Van egy értelmes, mozgékony főispánja, de van adóssága is, úgy hallok 25 millió. A zeneházban villamos-orgona is van; ezt csak akkor mondták nekem, amikor indulófélben voltam. Három óraker elmentem kocsin a Vörös Kereszt-kórházba, amely a városon kívül nagy luxussal épült; óriási nagy kadettiskolában van elhelyezve. Hunyadi Teréz a főnöknő ottan; azt látogattam meg s ő nekem az egész kórházat szíves volt megmutatni. A kórtermek,

a műtőszobák, Röntgen nagyszerűen vannak elhelyezve; a rend és a tisztaság példás. A kórháznak csak egy nagy baja van, hogy télen nagyon hideg, miután a nagy folyosókat nem lehet fűteni és nincs központi fűtés és az egész épület dombon van, exponált helyen, élőfa védelme nélkül. Nyáron pedig nagyon ki lehet téve a nap melegének. Fél 7-kor vacsoráztam ismét a pincehelyiségben. Fél 8-kor elindultam egy bumlival Székelykocsárd állomásra, ahová $\frac{1}{2}$ 11-kor éjjel érkeztem meg. Tizenkét óra után jött csak a Brassó felé induló személyvonat. Egy hatos fülkében ismét hatan voltunk egészen Segesvárig. Ismét ülve egész jól aludtam. Segesváron tudtam meg, hogy Homoródon másfél órát vártunk a gyorsra, amellyel én esetleg tovább mehettem volna és csatlakozást kaptam volna Brassóból Berecknek, ha eleve figyelmettenek. Így természetesen három órai késéssel érkezve Brassóba, a Bereckre induló egyetlen nyomorult személyvonatot egy félórával előbb útnak indították. A mai nagy késések korszakában és amikor sok utas is szeretné ezt az egyetlenegy vonatot használni, rendkívül böles intézkedés!

Péntek, május 18. Tehát lekéstem a csatlakozást; a következő vonat csak másnap 10 óra után indult volna s én akkor szombaton 5 órakor délután érkeztem volna csak Bereckre. Mindjárt tájékoztam tehát magamat az állomásfőnöknél, a Bahnhofkommandónál és bementem a városba, a Korona-szállóba. Előbb az Etappenstation-nál utalványt váltottam egy szobára, hisz katonatiszti egyenruhában utaztam; a Korona-szállóval szemben van a posta- és távirada-hivatal; ott székel a Feldtransportleitung; oda mentem fel és kértem a parancsnokságot az engedélyért, hogy egy legközelebb Bereck felé induló Transport- vagy anyagvonattal elindulhassak. Ezt meg is ígérték és kilátásba helyezték, hogy délután körülbelül három óra után egy anyagvonat fog Sepsiszentgyörgyre, esetleg Kézdiszentlélekre menni; onnan azután valahogy tovább jutok Bereck felé. Így az elutazásom biztosítva volt. Még egy telefon-üzenetet adtam le a Feldtransportleitung szívésségéből a lovasosztály parancsnokságának, hogy a rendes vonatról lekéstem, de hogy délután egy anyagvonattal indulok és valamikor estefelé megérkezem. Tudassák tehát velem a vonalon, hogy meddig menjek és küldjenek értem valami alkalmatlóságot valamelyik állomásra. A városban a gőzfürdő aznap a nők részére lévén fenntartva, nem mehettem oda, hanem egy jó

kádfürdőt vettem egy privát német vállalkozónál. Megebédeltem a «Koronában» elég olcsón. Azután hideg vacsorát, ujságot és egyéb olvasmányt vettem és háromnegyed kettőre a pályaudvarra mentem. Tudtomra adták ugyanis, hogy 1:50-kor egy szerelvényvonat megy Kézdivásárhelyre. De ezt a vonatot, mert a Transportleitung Instradierungs-osztálya nem értesítette a Bahnhofkommandót, vagy esetleg a Bahnhofkommando elfelejtette az üzenetet, az orrom előtt két perccel, mielőtt megérkeztem, elindították, tehát a szabályszerű idő előtt. Az üzletvezető úr épen ott lévén, a Bahnhofkommando és az állomásfőnök biztosított engem arról, hogy az anyagvonattal három óra előtt el fogok mehetni és hogy egy második «Packli»-kocsit csatolnak a vonathoz. Fél-négykor el is indultunk; két packlikocsi volt tehát a vonatnál; mindegyikben ültek még katonai munkások, vasúti alkalmazottak és a különböző transzportokból elmaradt katonák. De nekem azért elég jó helyem volt a vonatvezető fülkéjében, ahol egy Málnásfürdőről bevásárlásra jött szanitéc-tizedes, egy intelligens budapesti fiú, tartott szóval egész Sepsiszentgyörgyig. Az idő ujságolvasással s az eddig ismeretlen vidék szemlélésével igen kellemesen telt el. Sepsiszentgyörgyön Pálmay századost találtam, ki sokáig volt Újhelyben a Bahnhofkommandónál. Mindjárt kijött elibém, mert telefonértesítést kapott érkezésemről és egy III. oszt. nagy Pullmann-kocsit csatoltatott a szerelvény-vonathoz; annak két rekeszébe beültette az akkor már tekintélyes számra megnövekedett katona-transzportot s magamnak egy kis részt rezervált, amelybe még csak a fékező helyezkedett el, egy székely fiú, aki engem szóval tartott, magyarázatokkal szolgált és az ottani betörésekről és a viszonyokról tájékoztatott.

Amikor a vonat Kézdiszentlélekre érkezett, a vonatvezető és mozdonyvezető már elhatározták volt, hogy Bereckig mennek, tehát oda visznek engem el, vagy letesznek, ahol kívánom. Béla-falván azt az értesítést kaptam, hogy két tiszt volt ott és miután a vasúti hivatalnok nem tudta megmondani, mikor jön a vonat, ismét tovább mentek. Azt hagyták hátra, hogy én Kézdiálmáson szálljak ki, ott fog egy legény várni, hogy a podgyászomat elvigye. Kisült, hogy ez a két tiszt József fiam és Schell Péter volt. Ha tíz perccig várnak, akkor a vonat már bejött volna, amit persze a vonalon sohasem tudnak előre; miért lennének ők MÁV vasutasok?!...

Az egész vasúti vonalon Brassótól Bereckig az a hír volt elterjedve, hogy Mailáth püspököt várják és egyik-másik vasúti alkalmazott azt kérdezte, hogy mit keres most itt tulajdonképen Mailáth püspök? Kézdialmásra már sötétben érkeztünk 11 óra után. Ott várt a híres Sztirpák, József legénye. Csodálkozva néztem, miért hozott magával egy bundatakarót, miután gyalog megyünk. Kisült, hogy a vonalon azt mondták, hogy én valamikor hajnalban fogok érkezni — nem tudták, hogy én a gyorsított ütemnek vagyok a híve, ahol ez csak némiképp lehetséges — és ő ott akart az állomáson éjjelezni és azt magának takarónak szánta. Most nem tehettem mást, miután tisztí zsákomat és a fiúnak szánt elemózsiát tartamazó skatulyát Sztirpáknak kellett vinni, az is elég nehéz volt — hozzá bekecsben volt — a bundatakarót nekem kellett vinni. Köpenyegben lévén, de megenyhülvén a levegő, mégis egy negyedóráig tartott a sétánk. Kézdialmás felé mindig egy kicsit emelkedve, egészen megizzadtunk, mire a faluba értünk. Én el voltam rá készülve, hogy mindjárt a kvártélyomra megyek és ott ledülök, mert már meglehetősen álmos voltam. De útunk a tisztí étkezde mellett vezetett el s Sztirpák azt mondta, hogy ő benéz, mert az urak még fenn lesznek. Ugy is volt: az első század várt ott engem vacsorával. József fiam is ott volt már, lejött Harjáról; őt felváltotta Simoncsics Elemér hadnagy. Félegy órakor mentünk aludni. Kvártélyom egy tisztá, emeletes székely házban volt. Egyetlen árnyoldala volt a lakásnak, hogy kissé dohos szagú volt. Az ágy meglehetősen magas, onnan persze minden puha dunyhát lelöktem; kaptam egy lepedőt és két pokrócot, lószőrös párnám az volt, a bundatakarót a strózsákra tettem, erre a lepedőt, a pokróccal betakaródtam, mindjárt elaludtam és pompásan aludtam egész 8 óráig.

Szombat, május 19. Reggeli fél 9-kor a tisztí étkezdében. Fél 11-kor kocsin bementem fiammal a hadtestparancsnokhoz tisztelegni. A hadtestparancsnok B. épen elutazott, távollétében Sor-sich hadosztályparancsnok lesz a helyettese, úgy mondták, hogy S. holnap veszi át a hadtestet. Így visszamentünk ebédre Kézdialmásra. Délután meglátogattam megérkezése után Prónay őrnagyot, ki Sósmezőn volt a lovakat összeszedni, mert a lovasosztály feloszlik. T. i. mind a két század, mely a 70-ik gyaloghadosztályhoz volt vezényelve, egy az első és egy az ötödik honvédhuszár ezredből az illető pótkeretekhez fog bevonulni. Fél 6-kor látogat-

tam meg Prónayt, azután gyalogsétát tettünk Józseffel és Schell Péterrel. Este fél 8-kor volt vacsora. Röck százados és Schell Pali is átjöttek Bereckről, ahol a 2-ik század állomásozik. Fél 12-kor mentünk aludni.

Vasárnap, május 20. Reggeli után kocsin a kis magaslaton lévő templomba mentünk. Ott félóráig orgonáltam. Egy román katonát megfogtunk fujtatónak. Én ott egy igen jó Angsterorgonát találtam. Már akkor a templomban igen sok hívő volt, akik az öreg papot a nagymisére várták. Fél 12-kor Bereckben Sorsichnál tisztelegtem; ottmaradtam ebédre Józseffel a hadtestnél. Sorsich Józsefről azt mondta: «Nem dicsérem a fiút, csak azt mondom, hogy mindenütt ott volt, ahol löttek». Ugyanis Sorsich a mult napokban Harján volt, ahol József három hónapig volt Stationskommandans és ott ő meglátogatta a 315-ös honvéd gyalogezredet. Az oroszok Beobachter-je a szemben lévő magas hegyen van és onnan belát egész Sósmezőig. Sorsichot látták jönni; beengedték a gyalogezred parancsnokságához. Mikor azután onnan visszafelé indult és Harján betért, utána löttek s dacára annak, hogy nagy sebességgel ment az autó, három srapnellgolyó az autót utólérte. Szerencsére annak az autónak nagy csukott Limousinja volt. Amikor Sorsich azután ép testtel és bőrrel megérkezett Sósmezőre, a sofförnek azonnal adott egy bronzérmét és hatheti szabadságot és a három golyó helyébe beledugott leszedett fenyőgalyat, úgy amint mi a lőtt vadnál szoktuk a Bruch-ot alkalmazni. Máskor pedig Sorsich elment Szlanicra a fürdőre és ott is egy más hegyről észrevették az oroszok és odalöttek. Szerencsére Sorsich már bent volt a «rókalyukban». Azok, akik a bejáratnál voltak, azokat a srapnellgolyók részint megölték, részint megsebesítették. Aznap, amikor Sorsich Sósmezőről bejött Bereckre és a hadtestnél vele ebédeltem, elmesélte, hogy délelőtt 10 órakor volt a templomban Sósmezőn istentiszteleten. Nem vették észre a tüzekek, hogy egy orosz repülő jön és három bombát dobott le a templomra. Azok a bombák a templom födelét megrongálták és egynéhány embert megsebesítettek. Sorsichnak és környezetének szerencsére nem történt baja.

Ebéd alatt tudtam meg, hogy Sorsich iskolatársa volt Géza öcsémnek és Ferenczy altábornagynak, aki pensióban él Sátoraljaújhelyen és a rokkantügyi hivatal utókezelő intézetében a villamos osztályon gyógykezelési magát.

Ebéd után megkértem a hadtest vezérkari főnökét, hogy az ojtosi szorost szeretném megtekinteni és Harját. A vezérkari főnök, báró Pittreich alezredes, azt mondta, hogy ő neki ügyis holnap Harjára kell mennie, mert dolga van; szívesen elvisz. Majd meg fogja üzeni, mikor indulunk. Oda t. i. csak autón lehet menni, a közlekedés kocsin és lóháton nagyon kellemetlen, egyrészt a nagy por miatt, másrészt a nagy forgalom miatt. Rengeteg teherautó és trainkocsi megy arra és nagyon hosszan tart az út. Tizenkilenc szerpentinje van; először fel kell menni az ojtosi magaslatra, Passhöhe 865 m és azután megy lefelé az ember Ojtosra; úgy ér azután Sósmezőre, ahol a 70-ik és 71-ik gyaloghadosztály van és úgy azután Románián át Harjára. Harja ugyanis már Romániában van.

Bereckből Ojtosra, Sósmezőre, onnan pedig Szlanicra, a híres fürdőhelyre, ahol Bratianunak volt egy villája, drótkötélpálya készült a tél folyamán, amelyen faanyagot szállítanak és a mostani nehéz viszonyok között, amikor a lóanyag annyira megromlott, az anyagban és élelmiszerben való utánpótlást is fogják mind szállítani. Ezt a szállítást azelőtt packlovakkal végezték, s a rossz útban, sárban, hóban a lovakat teljesen tönkre tették; hozzájárult még az is, hogy a lovak zabot sem kaptak elegendőt és így ami meg nem döglött, az nagyrészt hasznavetlenné vált. Ennek a drótkötélpályának a traceját József is segítette a tél folyamán kikutatni és megcsinálni, ami a zord időjárássok közepette nem volt valami kellemes foglalkozás.

Délután nagy melegben elmentünk a második századhoz, akik ott vannak állomáson. Uzsonna után onnan kocsin mentünk vissza Kézdiálmasra. Gyalogséta után fél 8-kor vacsoráztunk, 11 óra után lefeküdtem. Be volt borulva, meleg volt; esőt gyanítottam másnapra.

Hétfő, május 21. Nyolc órakor, amikor felébredtem, egészen be volt borulva és az eső szitált; gondoltam: por és hőség ma nem lesz. Reggeli után Józseffel kocsin Bereckbe mentünk; ott József megvárta az üzenetet, hogy ebédre 1-kor hazajövünk és hogy hol ebédelek: a hadtestnél-e vagy a 2-ik századnál Bereckben? A vezérkari főnököt megkértem, engedje, hogy a századhoz mehessek ebédre. Kilenc órakor elindultunk autóval; a tetőt fel kellett húzni, mert esett az eső. Az autóban kivülem nem volt más, csak Pittreich vezérkari főnök és a hadtest tüzérségi referense, Scoták

ezredesbrigadéros, aki Szerbiában, Volhyniában annakidején nagy érdemeket szerzett magának, amiért télen Romániába hozták le. Féltem, hogy nem fogok semmit sem látni. A hegyek ugyanis nagyon füstöltek; szerencsére azonban felfelé szállt a füst. Gondoltam, hogy az eső hamar el fog állni. El is állt, úgy, hogy mikor az ojtosi szoros tetejére értünk, egy pillanatra a nap is kisütött. Azért az egész ojtosi szorost jól láttam. Az út a 19 szerpentinával nagyszerű. Rengeteg teherautóval és trainkocsikkal találkoztunk. Az Ojtos-patakon keresztülvezető hidakat, melyeket a románok légberöpítettek, újra építik, és pedig leányágra. Szerencse volt, hogy a vendéghidakat, melyeket a románok szintén építettek, nem volt idejök elrombolni és így a közlekedés nem akadt meg. Az erdők nagyon értékesek. Lomb és tűlevelű váltakozik. Némelykor vegyesen, ami az egésznek igen festői színezetet ad. Az ojtosi magaslat előtt «Magyarosra» értünk, ahol a hegyi pályának van egy nagy félszere; azután jön Ojtos helység, az ojtosi vízesés és végre Sósmező, ahol a 71-ik hadosztálynak híres parancsnoka, Goldbach, egy világfürdőt csináltatott, felhasználva meleg sósforrásokat. Van ott egy elég nagy, $1\frac{1}{2}$ m. széles, úszásra alkalmas Bassin; van gőzkamra, massage-padok, fodrász: a nehéz útegek tőzsomszédságában igazi világfürdő. Különben az egyik völgyszakadéokban Sorsichnak is építettek egy palotát, de ezt nekem nem merték megmutatni; valószínűleg nagy deszkaanyagot pocsékoltak rája. Azután mentünk Harjára. Míg Sósmezőnek csak egy része van szétlőve, addig Harja majdnem egészen. T. i. ott ment a nagy védelmi vonal a decemberi nagy offenzíva előtt; most a románok felülről, egy magas hegycsúcsról, belátnak a völgybe és Sósmezőre vagy Harjára időnkint lönek. A furcsa az, hogy az oláhok mindig lönek időről-időre srappelleket és a mieinknek nem szabad ezt viszonzni.

Harján van egy német major a nehéz tüzérségnél. Az ropant schneidig és találékony bátor ember. Az akar, úgy látszik, valamit a románokkal kezdeni: azért jött a vezérkari főnök és tüzérfőnök hozzá megbeszélésre. Valami merész terve van, amit felsőbb helyre akarnak felterjeszteni. Amíg ők konferáltak, addig én a Stationskommandóhoz mentem megnézni azt a házat, amelyben József három hónapig lakott magában, csak egy német irnok és a két legénnyel és egy pár huszárral és ahol őt most Simoncsics hadnagy helyettesíti. Simoncsics panaszkodott, hogy unatkozik;

mondtam neki, hogy fiam nem unatkozott, mert készült a vizsgájára és el is készült. Tegye ugyanazt. Ott láttam srápnellövészeket, melyek behatoltak a lakásba, átfúrták a falat, megálltak az ajtófélfában és az íróasztalnál is. Szerencsére József akkor a póstán volt. Schell Pali azt írta egy kártyán, hogy elutazásom után két napra a románok a jelzótáblát, ahol rajta állt a Stationskommando előtt e felírás: «Stationskommando Lnt. Graf Mailáth» szétlőtték. Azt mondta nekem Simoncsics, hogy ő tegnap, tehát vasárnap, 20-án este, átment a tüzerekhez a Stationskommandoval átellenben lévő magaslatra vacsorálni, ahol József fiam is mindig vacsorázott; előtte való este valamely román repülő bombát dobott oda, de szerencsére nem tett kárt.

Fél 12-kor visszarándultunk. A lovak mindenütt borzasztóan néznek ki, különösen a tüzérégnél; a lovasságnál nem annyira. Hogy mit csináltak a lovasságnál a háború alatt, arról nem jó írni.

Az Ojtosra felérve, megeredt az eső, valóságos zápor, amely tartott egész Bereckig, ahová négy órakor érkeztünk. Ott várt már a századkocsi; természetesen megáztam, míg a 2-ik századhoz értem. De úgy hatott, mint egy kis felfrissítés. Ebéd után, miután még esett az eső és erősen fújt a szél, Röck százados echós szekérbe fogatott be, amilyeneket a traineknél látni; ennek egy nagy hátránya volt: hogy meggömbülve kellett ülni, mert ha az ember kinyújtózkodott, a fejét megütötte. Két előnye volt: hogy nem ázott meg az ember és nem érte szél; tehát a görbe ülést az ember szívesen tűrte.

Vacsorára átjött Röck százados és Schell Pali. A vacsora nagyon kedélyes volt, bár a hangulat nyomott volt, egyrészt azért, hogy József elmegy és az osztály széjjelmegy. József ugyanis szabadságát csak 26-án kezdte volna meg; de miután az osztály széjjelmegy, Sorsich engedelmével már kedden magammal vittem.

Kedd, május 22. Tegnap óriási sár volt a sok eső következtében. Ez a sár a mi alföldünkre, a Bodroghözre és Volhyniára emlékeztet. Éjjel egy kis szél volt, tehát megszikkadt. Reggel a pakkolással hamar készen voltunk; megreggeliztünk és egy-negyed 11-re kimentünk gyalog az állomásra. A vonat herobogott fél 11-re. Nagy örömünkre útitársunk Scoták tüzérrezredes volt, aki Wienbe ment hatnapi szabadságra. Ennivalót magunkkal vittünk, mert nem tudtuk, mikor érünk Brassóba és az úton való étkezés az egyes állomásokon nagyon bizony-

talán. Ezt a 70 km-t ez a nyomorúságos vicinális nyolc óra alatt teszi meg. Az úton elbeszélgettünk és néztük a vidéket, a vetéseket, melyek általában szépek. Vetve meglehetősen sok van és jó terméssel kecsegtet. Félhat óraker érkezünk Brassóba; a Bahnhofkommandonál helyek miatt biztosítottam magamat, illetve magunkat. Tíz óraker ugyanis megy az a szabadságoltak gyorsvonatja, melyet a németek állítottak össze, az ú. n. «U»-vonat. Bukarestből jön; fele áll német kocsikból, fele osztrák-magyar kocsikból. Budapestre érkezik a mi részünk $\frac{1}{2}$ -kor a menetrend szerint. Szolnokon lekapcsolják a német kocsikat és azok mennek tovább Oderbergnek, Breslaunak. A városba beérve gyalog, a Transportleitungnál még egyszer biztosítottam magamnak a két helyet, amit meg is ígértek, sőt meg is tartottak. Várakozáson felül, mert kevés utas volt, az I. osztályban fiammal együtt az egész fülkét kaptuk, úgy hogy kinyújtózkodva aludtunk egész Aradig, ahol azután egy pörköltet bevágtunk. Három órára érkezünk Budapestre, tehát nem nagy késéssel.

Ha most röviden az úton szerzett részleteimet és tapasztalataimat összegezem, a következő konkluziókra jövök:

1. A hadi tevékenység az orosz fronton szünetel. Bármit mondjanak és írjanak, az oroszok — az általános védelem szerint — offenzívát már nem fognak csinálni. Az a bizonytalan állapot, melybe az orosz front a forradalom folytán jutott, a fegyelmet annyira meglazította, a békevágyat annyira gerjesztette és az egyes földművesekben a föld utáni éhséget annyira növelte, hogy azok már csak arra gondolnak, hogy hazamenjenek békés munkára és életre. A fegyelmet már nagyon nehezen lehet fenntartani. Ott még erősen dolgozik az angol felügyelet és az angol pénz, amellyel az egyes tényezőket megnyerni igyekeznek. Ha az oroszok átlőnek, azt többnyire az ott alkalmazásban lévő francia és japán tiszték teszik. A két ellenséges, egymással szemben álló front egymással jelekkel és üzenetekkel érintkezik. Megüzenik, hogy mikor lesz nagyobb tűzérségi akció; intenek a sapkákkal, hogy ha akár orosz, akár más tiszt a lövészárokhöz közeledik, ne mutassa magát senki, mert különben mindjárt elrendelik, hogy lőjenek. Parlamentaírek az egyes frontszakaszokon mindig tárgyalnak a békéről és ennek csak azért nem lehet fogantja, mert csak részleges és mindenütt, ahol a parlamentaírek átmennek, angol tiszték ellenőrzik. Erőfeszítéseinket gúnyos mosollyal kísérik.

A tétlenség az erősebb mozgáshoz szokott csapatoknál altatóan hat. Azért a csapatoknál már egy kis unottság tapasztalható. Az hallatszik, hogy a románok valószínű demonstrációul és az Entente parancsára meg fognak mozdulni. A mi hadvezetőségünk készen várja őket. Csapatzállítások vannak. A csapatok és tüzérségek részint Románia felé, részint az olasz harctérre mennek.

2. A mezőgazdasági viszonyok elég jók. Bevetve nagyon sok van, jól kikelt, több a vetés, mint máskor. Jobb termésre van kilátás, mint tavaly, már értem Erdélynek termőképes vidékét. A szárazság itt még nem ártott. A nagy szárazság kezdődik Szolnok előtt s tart egészen Budapestig. Különösen Szolnok és Ujszász vidéke az országnak csapadékban legszegényebb vidéke; ott esik a tavaszi és nyári hónapokban a legkevesebb eső.

3. Az élelmezésben a székely vidéken nincs baj. Ugy hallom, hogy Csikban inkább van baj. De azokban a községekben, ahol jártam, van minden, úgy hogy a nép a mi katonáinknak ad el kenyeret és a németeknek. Lehet itt mindent venni.

4. Erdély pusztítására vonatkozóan az objektív gondolkodó emberek azt mondják, hogy egyes vidékeket kivéve, melyek közvetlenül tűzben voltak, ahol a csapatok ide-oda jártak, Erdély pusztításáról szóló hangok túlzottak voltak. Az igaz, hogy a néma gyermeknek az anyja sem érti a szavát és ezért jó volt mozogni; de nincs olyan nagy baj, amilyenek először feltűnt. Különben ez így van a jégverésnél. Először mindig nagyobbnak látszik a kár.

5. Ami végül a pusztítások okozóit illeti, a legkülönbözőbb emberektől szerzett információim szerint akik kárt csináltak, a következő skála szerint osztályozhatók: A legkevesebb kárt csináltak az oláh katonák és a mi katonáink. Már több kárt csináltak a mi menekülőink. Akár székely, akár szász. Mindezt felülmutta a kártételben a német katona. Ettől nemcsak félnek, de utálják és mindennap kérik az Istent, hogy már vigye el őket innen. Olyan brutálisak, önzők, gorombák és tekintetnélküliek!

XXXIV.

A hadisegélyezés ügye.

A hadisegélyezés is a háború szülötte.

Kezdetben nagyon lekicsinyelték azokat a filléreket, amelyekkel az állam a bevonult katonák hozzátartozóit segélyezte. Később azonban ezek a segélyek mind becsesebbek lettek és a bevonultak és családjaik jogcímre való tekintet nélkül valóban szívós és elszánt küzdelmet folytattak, hogy részesüljenek a hadisegélyben, amit talán nem is lehet rossz néven venni tőlük.

Utóbb a népfelkelésből is mind több és több fő vonulván be katonának, mindinkább több család volt érdekelve a hadisegélyezésnél, úgyannyira, hogy a hatóságoknak már-már elviselhetetlenül sok dolgot adott a hadisegélyes családok ellátása.

Különösen eleinte, de azért még később is olyan állapotok uralkodtak a hadisegélyezés terén, hogy érdemes azt is feljegyezni.

Mint gazda, én is érdekelve voltam a hadisegélyezéseknél, de ezenkívül is sokan jöttek hozzám a perbenyíkiek és a szomszéd falubeli lakósok közül is panaszra a hadisegély miatt.

Később már olyan chaos lett a sok panaszból, hogy még jobban kezdtem érdeklődni a dolgok iránt.

Tanulmány tárgyává tettem a mindjobban tornyosuló panaszokat és arra a meggyőződésre jutottam, hogy a hadisegélyezés körül bajok vannak, amelyek az idők folyamán nem hogy csökkentek volna, de szaporodtak.

A világháború kitörésekor, az első viharban, felette sürgős és fontos tennivaló volt a bevonultak gyámolító nélküli családjainak segélyezése. A magyar kormány gondoskodásának elsőrendű feladatát képezte a hátramaradt család megélhetését biztosítani és a kormány kétségtelenül bőkezű és áldozatkész volt és ezzel nagyban fokozta a katonák nagy harckészségét.

Természetes tehát, hogy ily viszonyok között nem történetelt alapos és körültekintő gondoskodás a segélyezések körüli bajok és zavarok elhárítására, a visszaélések kiküszöbölésére.

Egy-két évi tapasztalat után azonban köztudomásúvá vált, hogy a segélyezések különben áldásos és igazságos intézményének sok fogyatékosága van. Az ezekből származó bajok a háború

egyéb súlyos gondjai mellett nem voltak ugyan elviselhetetlenek, az azonban mindenképen kívánatos volt, hogy a szociális és gazdasági érdekeket mélyen érintő segélyezési eljárásnál legalább a nagyobb panaszok és bajok orvosoltassanak.

Tisza miniszterelnök és a pénzügyminiszter figyelmét többször felhívtam azokra a visszas állapokra, amelyeket járásomban a hadisegélyezés körül tapasztaltam.

Azonban figyelmeztetve lettem rá, hogy a hadisegélyezések óriási anyagánál fogva megfontolandó volt, hogy az eddigi, bár káros rendszer megváltoztatása nem okozna-e nagyobb és súlyosabb zavart, mint amennyi jót hozna.

S valóban, magam is beláttam, hogy nagyon óvatosan kell ebbe a darázs-fészekbe belenyúlni!

Arról a romboló munkáról, melyet a hadisegélyezés meg nem felelő rendszere mellékhatásaiban végzett, amennyiben nagyban aláásta a helyi hatóságok tekintélyét, — hozzászoktatta a népet, hogy midőn anyagi érdekéről van szó, a kincstár hátrányára és anyagi kihasználása végett büntetlenül hazudhat, — bizalmatlanná tette a népet azokkal szemben, akiket azelőtt tisztelt és szeretett, — a segélyt élvezők nagy részét munkakerülővé, fényűzővé és erkölcselenné tette, — a napszámokat és cseléd-bérekét jelentékenyen felemelte, erről nem is akarok szólni. Ezeket többé-kevésbé a segélyezéssel járó természetes következményeknek lehet tekinteni.

Voltak azonban olyan mizériák is, amelyeket nézetem szerint szanálni lehetett és kellett volna.

Igy mindjárt méltánytalannak és helytelennek tartottam azt, hogy a hadisegélyezések megállapításánál a községi jegyzőnek túlságosan nagy, úgyszólván kizárólagos szerep jutott.

A vidék legtöbb helyén ugyanis — miután a bíró nem intelligens ember — az elöljáróság magából a jegyzőből áll, a községi bírónak kevés, vagy semmi ingerenciája nem volt a segélyezettnek összeírásánál. Tudjuk, hogy a segélyezési igények megállapítására jogosult főszolgabírák rendszerint magukévá tették a helyi viszonyokkal ismerős jegyző javaslatait. Mármost a köznép általában abban a meggyőződésben élt, hogy minden egyes esetben, amidőn valamelyik hadbavonultnak családja nem részesült segélyben, annak egyedül a községi jegyző az oka. Ebből kifolyóan a jegyzők gyűlölet tárgyát képezték és hosszú ideig

valósággal lehetetlenné van téve reájuk nézve, hogy a jövőben a nép bizalmát birják. A jegyző örökösen ki volt téve a részint tudatlan, részint kapzsi nép jogtalan ostromának vagy közvetlenül, vagy a hadbavonultak levelei útján.

Mutatóba közlök egy levelet, amelyet a kádertől írt a katona a jegyzőnek a hadisegély miatt. Ez a levél jellegzetes tükre annak a viszonynak, amely a jegyző és a hadbavonult között volt:

«Tisztelt jegyző ur!

Kérdem, hogy az én feleségem idáig miért nem kapott segélyt, mikor ujévtől neki is járt volna segély. Ide irógassák más jegyzői irodába valók, hogy még akinek 10—15 hold birtoka, vagyis vagyona van saját nevén, még az is kap. Csudálkozom, hogy a jegyző ur az én feleségemtől hogy vonhatta azt el, vagy miért nem terjesztette azt fel az alispán urhoz, hogy ő is kapja. — Irja a feleségem, hogy a jegyző ur olyan szavakkal vágja meg, hogy van még a te apjukodnak annyi, amiből te megélsz. Az a kis föld el lehet, ha nincs kinek munkálni. Ilyenekkel vágja szájon. Majd veszen neki a jegyző ur télen tüzelőt! Ugy beszélnek odahaza, itt nem úgy, én már csak vártam idáig, de most másképp fordítom. Irja meg a jegyző ur ad-e neki segélypénzt vagy nem, még azt is, ami ujévtől járt volna. Válasszon a jegyző ur!»

Pont eddig a levél. És ez még a finomabb fajtából való; a goromba, nyíltan fenyegető levelekből nem is akarok reprodukálni.

Ezen az állapoton úgy lehetett volna változtatni, hogy a jegyzőket mentesítsük oly módon, hogy a felelősséget megosszuk közte és a képviselőtestület megbizottjai között. Az «összeíró bizottságot» nemcsak az előjáráságból kellett volna megalakítani, hanem benne kellett volna lenni abban a papnak, vagy a képviselőtestület más tagjainak is.

Elképzelhetetlenül sok baj volt továbbá a felek által emelt panaszokkal.

A pénzügyminisztérium vonatkozó utasításaiban taxative voltak felsorolva azok az esetek, amikor a bevonultak hozzátartozói államsegélyben részesíthetők; segélyre azonban úgyszólván minden család jelentkezett. A kimaradottak megkezdték a vándorlást igényük kieroszakolása végett. Panaszt emeltek a szolgabíró hiva-

talnál; ha itt nem sikerült, az alispánnál, majd a főispánnál, árvaszéknél, pénzügyigazgatóságnál, végül a minisztériumoknál. Nagyon gyakran megtörtént, hogy egy és ugyanaz a család a felsorolt hatóságoknál egyidőben — hol írásban, hol szóval — élt panasszal, úgy hogy egy személynek egyszerre négy-öt panasa is érkezett a főszolgabíróhoz, majd a községhez igazoló jelentés végett.

Ha a panaszok még így sem vezettek eredményre, az igénylők megpróbálták a vidéki befolyásos körök támogatásával kierőszakolni a segílyt, nem riadván vissza a leghihetlenebb állításoktól sem.

A felettes hatóságok pedig a panaszokat tekintet nélkül arra, hogy a kérdéses panaszos ügy már többször tárgyalva volt-e vagy sem, újból felvették és illetékes elintézés céljából a főszolgabíróshoz leküldötték.

Ha a számtalanszor megismételt ostrom után sem sikerült a segílyt kieszközölni, maguk a hadbavonultak léptek akcióba úgy, hogy katonai parancsnokságuknál tettek jelentést «sérelmük»-ről. A parancsnokság panaszukat felvette és hol simán, hol parancsoló niodorban hívta fel, illetve utasította az előljárást a segíly kiadására.

És miután a jogtalan segílykérés eredményre nem vezetett, a hadbavonult, hacsak módja volt, szabadságot eszközölt ki a végett, hogy személyesen járja ki a segílyt, nem riadván vissza a fenyegetésektől sem, kijelentvén, hogy «majd csak a háború után lesz itthon az igazi háború!»

Ez áldatlan állapotoknak legfőbb oka az volt, hogy a főispánok, alispánok és más hatóságok jóhiszeműen egyformán felvették és továbbították a segílyezések elleni panaszt. Ez a körülmény a községi előljáráások és főszolgabírói hivatalok módfeletti zaklatását vonta maga után, másrészt alkalmat adott a hadbavonultak családtagjainak arra, hogy az összes hatóságokat végigkilincseljék panaszaikkal. A sikernélküli járkálás ingerültté tette őket a hatóságokkal szemben, a tetejébe azután ez a visszás állapot az egymást sürgető hatóságok között is surlódások magját hintette el.

Ennek a helyzetnek a megszüntetésére egyetlen alkalmas módnak találtam volna azt, hogy a panaszos eljárás helyett rendes jogorvoslatot statuáljunk a hadisegélyzési ügyekben is.

A hatályos pénzügyminiszeri rendelet szerint a községi

előjáróság csak javaslatot tesz, a főszolgabíró megállapítja az igényt, végül a pénzügyigazgatóság a segély összege tárgyában határoz.

Ez a rendelkezés a gyakorlatban nem bizonyult megfelelőnek, összekuszáltságot okozott, rendszer nélküli panaszokra adott alkalmat, amelyek végül is nem vezettek megnyugtató eredményre.

Ezért véleményem szerint oly jogorvoslati rendszert kellett volna életbe léptetni, hogy a helyi bizottság által szerkesztett «összeírás» ellen felszólamlással lehessen élni a főszolgabíróhoz, akinek a határozata ellen végső fellebbezésnek lett volna helye a pénzügyigazgatósághoz.

A főszolgabírának határozata ellen végső felebbezési jogot azért tartottam feltétlenül szükségesnek, mert ez a magukat érdekükben sértve érzett felek megnyugtatót nagy mértékben elősegítette volna.

Ebből a rendes jogorvoslati eljárásból önként következik, hogy egy személy csak egyszer és csak egy hatóságnál élhetett volna ugyanazon a jogalapon jogorvoslattal, hadisegélyezési ügyekben is csak az arra illetékes hatóságoknak lett volna szabad jogorvoslatot elfogadni.

A pénzügyminiszteri rendelet szerint beadható végnélküli panaszok a főispán, az alispán, a főszolgabírák, illetve az előjáróságok által való szigorú megvizsgálásával, a vizsgálat eredményének részletes bejelentésével szemben elenyészően kis munkát adott volna a felszólamlási és fellebbezési eljárás.

Emellett mindenki tudta volna, hogy mikor és hová kell és lehet jogorvoslattal élni, és megszűnt volna a zürzavaros rendszertelenség.

Erős a meggyőződésem, hogy ily eljárás mellett a panaszok lényegesen csökkentek volna, a lakosság körében észlelt elégedetlenség a legkisebb mértékre lett volna leszállítható. Ezzel szemben a végnélküli panaszok — amelyek úgyszólván 80%-a a vizsgálat folyamán alaptalannak bizonyult — a munkával amúgy is túlterhelt és munkaerőben megfogyott létszámú hatóságokat minden fokban jelentékeny és felesleges munkával terhelték meg.

Egy konkrét esetből kifolyóan nagy igazságtalanságra bukkan-tam, a kivételes nősülési engedéllyel nősült bevonultak családjainak segélyezése körül. Vonatkozó utasítás értelmében azon egyének, akiket a háború tényleges szolgálatban talált, tényleges szolgálatuk letelte után csak abban az esetben részesülhettek segélye-

zésben, ha bevonulásuk előtt kivételes nősülési engedéllyel nősültek. Ezt a rendelkezést a gyakorlatban a legszigorúbban fogantatosították. A honvédelmi miniszteriumnak a mozgósítás előtt egy-két évvel kiadott rendelete szerint azonban 18. életévüket betöltött ifjak kivételes nősülési engedély nélkül nősülhettek. A segélyzésre vonatkozó utasítás értelmében azonban ezeknek családjai, mert nem kifejezetten nősülési engedéllyel nősültek, segélyre igényt nem tarthattak. Ezt a nagyfokú méltánytalanságot feltétlenül még kellett volna szüntetni.

Gazdasági érdekből és a henye életmód megakadályozása végett én részemről az elől sem zárkoztam volna el, hogy az olyan családtagok, akik a segélyzés reményében eddigi foglalkozásukat indokolatlanul abbahagyták, vagy a kínálkozó munkaalkalmat kellő ok nélkül visszautasították, a segélyezésből kizárassanak.

Ennek a kívánságnak adott hangot báró Sennyey Miklós Zemplén vármegye közigazgatási bizottságában, amidőn előadta, hogy a hadbavonult cselédek és munkások családtagjai, akik állami segélyben részesültek, minden elfogadható ok nélkül dolgozni nem akarnak, miután megélnék a hadisegélyből. Félő, hogy emiatt a mezőgazdasági munkálatok fennakadást fognak szenvedni. A közigazgatási bizottság el is határozta, hogy felír a földművelésügyi miniszterhez oly rendelet kieszközlése végett, hogy csak azok részesüljenek segélyben, akik nem tanúsítanak nyilván dologtalan magatartást.

A nehéz megélhetési viszonyok mellett egyre jogosultabb kívánság volt a hadisegély összegének felemelése, mégis azzal a distinkcióval, hogy a segélyezési kulcs a városok és községek szerint ketté választassék. Ezt a kívánságot én már a Tisza grófnak átadott memorandumomban kifejeztem, később a Wekerle kormány a módosításokat végre is hajtotta.

XXXV.

Rokkantügy.

Az 1915. év végén és a következő év elején mindinkább tapasztalható volt, hogy az országban felállított megfigyelőállomások férőhelyei nincsenek eléggé kihasználva. A betegforgalom

megakadt. Volt olyan megfigyelőállomás is, ahol a százat sem haladta meg a betegállomány.

A megváltozott viszonyoknak az volt az oka, hogy az orosz fronton a dicsőséges gorlicei áttörés következtében a harcszintér nagyon eltolódott úgy, hogy a beteg- és sebesült katonák megfigyelését rendszerint a Galiciában létesített tábori megfigyelőállomásokon eszközölték.

Miután így a magyar megfigyelőállomásokra, mint ilyenekre, hosszabb idő óta nem volt szükség és a szilárd hadihelyzet folytán nem kellett attól tartani, hogy a megfigyelőállomásokra rövidesen újra szükség lesz, a hadügyi kormány mind komolyabban kezdett foglalkozni azzal a tervvel, hogy a megfigyelőállomásokat megszünteti és részint tartalék kórházzá, részint különleges kórházzá alakítja át.

Ez a terv meg is valósult és az 1916. év első felében, legnagyobb részt március havában, a megfigyelőállomásoknak, mint ilyeneknek a működése megszűnt.

Az ez időben a harctérről érkező betegek és sebesültek részére rendelkezésre álló férőhelyek túlságos száma mellett már hosszabb idő óta érezhető volt a hiány a rokkantak részére szükséges ágyakban. Általános volt a panasz, hogy kevés rokkantintézetünk van és azokban oly kevés a férőhely, hogy a rokkantak ezrei maradnak utókezelés, gyógykezelés és iskolázás nélkül.

A m. kir. Rokkantügyi Hivatal, mely az összes rokkantügyi intézetek élén állott, minden erővel azon volt, hogy a feloszlott megfigyelőállomások egyikét-másikat a rokkantügy céljaira megnyerje.

Felismerve a helyzet ilyen állását, elhatároztam, hogy mindent el fogok követni, hogy a sátoraljújhelyi megfigyelőállomás rokkantügyi intézetté alakuljon át.

Evégből közbenjártam a hadügyminiszteriumnál.

Meg volt minden okom arra, hogy elhárítsam azt a tervet, hogy a többi megfigyelőállomás mintájára a sátoraljújhelyi is a katonaságnak adassék át tartalék kórház céljaira.

Oly sokat vesződünk ennek a megfigyelőállomásnak a létesítésével, hogy — be kell vallanom — nehezemre esett volna megvalnom ettől az intézménytől, mely akkor teljesítőképességének egészében kifogástalanul működött. Az állomás minden egyes részletét oly szeretettel és féltő gonddal létesítettük és szerveztük

meg, hogy bizony nem esett volna jól, ha fáradságos munkálkodásunk gyümölcsét más élvezte volna. Mert ha a hadügyi kincstár vette volna át a megfigyelőállomást, akkor katonai igazgatás alá került volna.

Másrészt megyémet megszoktattam már ahhoz, hogy a megfigyelőállomást úgy tekintse, mint amelyre a megye mindig számíthat közegészségügyi viszonyaink szanálásánál. Méltán kellett aggódnom, hogy ha katonai kézre kerül a megfigyelőállomás, a fertőző betegségekben szenvedő polgári egyének gyógyításával és egyáltalában a polgári közönség egészségügyének megvédésével a katonaság nem fog törődni, amint hogy ez nem is volt a hivatása. Így a megfigyelőállomás megszűnt volna a megye közegészségügyének középpontja lenni, pedig eddigi működése nagyon jótékonyan érezte hatását.

Bécsben, úgy látszik, jó véleménnyel voltak az újhelyi megfigyelőállomás felől, mert reánk nézve nagyon hizelgő kijelentések kíséretében biztatást kaptunk arra, hogy minden kívánságom szerint fog történni és a vezetésem alatt álló megfigyelőállomást nem fogja a katonaság átvenni. Így a katonák részéről semmi akadály nem volt annak, hogy rokkantintézeté alakuljon át. A m. kir. Rokkantügyi Hivatalnak is tetszett a terv, hogy Sátoraljaujhelyben is legyen intézete. Így 1916. április havában hozzáfogtunk a szervezés munkájához.

A megfigyelőállomások közül a sátoraljaujhelyin kívül még a besztercebányai-, rózsahegy- és munkácsi megfigyelőállomást bocsátotta át a hadvezetőség a rokkantügy céljaira. A besztercebányai és rózsahegy intézetet belbeteg és tüdőbeteg rokkant katonák gyógykezelésére rendezték be. A munkácsi megfigyelőállomás, miután fent a határszélen folytonosan kapott újabb és újabb betegeket megfigyelés végett, nehezen tudta kiüríteni kórházát. Így ennek átadása egyre késett. Később pedig a harctéri helyzet megváltozott és ennek folytán ismét nagy szükség volt erre az állomásra a beteg és sebesült katonák megfigyelése céljából és ezért a munkácsi megfigyelőállomás mindvégig megmaradt régi rendeltetésében.

A sátoraljaujhelyi intézetet április végén látogatta meg Klebelsberg gróf, a rokkantügyi hivatal ügyvezető-alelnöke, titkára, Petri Pál kíséretében. A nagyterjedelmű telep létesítményei, berendezése és felszerelése megtetszett az uraknak; ez vezette a

központot arra az elhatározásra, hogy Sátoraljaújhelyben megteremtik az ország legnagyobb rokkantintézetét.

A háború első káoszának rovására kell írunk azt a hibát és mulasztást, hogy nagyon későn fogtunk hozzá a rokkantügyi intézetek megszervezéséhez, az intézetek felállításához, a gyógygépek és orvosi készülékek beszerzéséhez, a művégtagok, a protézisek gyártásához.

A katonákat csatasorba állítottuk, bevezényeltük a gyilkos eszközök torkába, arról azonban idejekorán nem gondoskodtunk, hogy a sebeiktől bénán maradt hősöknek további gyógykezelése és protézissel való ellátása kellő időben biztosítva legyen. Ez aztán később nagyon károsan érezte hatását.

A kórházakban százakra és ezrekre szaporodott ama sebesültek száma, akiknek sebészi gyógykezelése befejezést nyert és akiket a gyógyulás hatásossá tétele végett a legsürgősebben utókezelés alá kellett volna venni. Miután azonban rokkantintézetek, ahol ezek a hadisérültek elhelyezhetők lettek volna, jó ideig nem állottak rendelkezésre, másrészt a kórházaknak szükséges volt a hely más sebesültek és betegek részére, a kórházak ezeket a hadisérülteket a kádereikhez küldték további intézkedés végett. A káderek a hadisérülteket felülvizsgálatra állították, a felülvizsgáló-bizottságok pedig, miután rokkantintézet hiányában nem tudták elhelyezni a hadisérülteket, hosszabb időre szabadságot ták őket.

Arról itt nem akarok szólni, hogy a béna katonák, akik egy-két hetet is eltöltöttek a póttestnél való várakozással, nyilván károsan befolyásolhatták a póttestnél kiképzés alatt álló újoncok harckészségét. Úgyszintén, különösen a háború első hónapjaiban, a szabadságra hazakerült katonák sem tehettek jó hatást a környezetükre és a közönségre béna karjaikkal, amputált lábaikkal.

Sokkal fontosabbnak találom ennél azt a káros következményt, amely abból állott, hogy ezek a hadisérült katonák, a fentiek szerint hosszú hónapokig orvosi gyógykezelésben nem részesültek, aminek azután elmaradhatatlan következménye az volt, hogy a hónapok elmúltával megkezdett utókezelés nem járhatott a kellő eredménnyel.

Ilyen állapotok és viszonyok mellett a férőhelyekben szűkülő rokkantügyi hivatalnak nagy segítségére jött a sátoraljaújhelyi intézet közel negyedfélezer ágyával.

A rokkantügyi hivatal vezetőségével abban állapodtunk meg, hogy utókezelőosztályon és rokkantiskolán kívül gyűjtő- és szétosztótelepet is létesítsünk Sátoraljaújhelyben, amely gyűjtőhelyre azután fokozatosan be lehet majd utalni a férőhely hiányában hazaküldött rokkant katonákat is.

Az így megszervezett sátoraljaújhelyi rokkantintézet 1916 május hó 1-én kezdte meg működését.

A folytonos beutalások révén úgy a gyűjtő- és szétosztótelep, mint az utókezelőintézet hamarosan megtelt rokkant katonákkal.

Alig néhány hét múlva azonban sajnálattal kellett tapasztalnunk, hogy gyűjtő- és szétosztótelepünk a «szétosztó» címet hiába viseli, mert a telepen összegyűjtött rokkant katonákat más intézetekbe nem tudtuk átutalni megint csak férőhely hiánya miatt.

Fennakadt a forgalom.

Ebben mindenesetre része volt annak is, hogy kezdetben utókezelőosztályunkon a gyógykezelés lassú tempóban, illetve sehogysen ment, mert az orvosi felszerelések, berendezések, a gyógyszerközök beszerzése sokáig tartott. Hisz a gyógyszerközök legnagyobb részének, különösen a Zander-gépeknek beszerzése Németországból történt s így azok leszállítása hosszabb időt vett igénybe. A gyógykezeléshez szükséges eszközök hiányában a rokkantak utókezelésével nem lehetett a kívánatos lépésben haladni.

Utólag megállapíthatjuk, hogy minden másképen ment volna, ha az utógyógykezeléshez szükséges gépek és felszerelések jóelőre nagyobb mennyiségben beszereztek volna s így az intézet üzembehelyezésével a gyógykezelés azonnal foganatosítható lett volna. Ennek hiányában azonban rettenetes kínos volt a készenálló intézetekben tétlen kézzel várni a felszerelések leszállítását.

Gyűjtő- és szétosztó-telepünkön ilyenformán bizony hónapokig is tétlenül várakozniok kellett rokkantjainknak arra, amíg vagy a mi intézetünkben, vagy más testvérintézetben bejuthatnak az utókezelő osztályra, ahol az ismertetett okokból szintén a kellenél több ideig kellett várniok az utókezelés befejezésére.

A rokkantiskoláknál is küzdöttünk a kezdet nehézségeivel. Magunknak kellett létesítenünk a szükséges berendezéseket, a szakemberekért és szakmunkásokért pedig hosszadalmasan kellett kérvényeznünk a különféle katonai és polgári hatóságokhoz.

A rokkantiskoláknak tudvalevően az volt a rendeltetésük, hogy a csonkaság és bénaság miatt eddigi foglalkozásukat nem gyakorolható rokkant katonák új foglalkozást sajátítsanak el.

Átlag tíz hónapra lehet tenni azt az időt, amely a rokkantiskolában szükséges volt az új foglalkozás elsajátításához.

Kezdetben az iskolákban is nagy zavart okozott az a körülmény, hogy a rokkant katona részint otthon szabadságon, részint a különféle rokkantintézetekben sok időt töltött el az utókezelésre váró várakozással, illetve magával az utókezeléssel is. Az iskolába került rokkant katona ezért már türelmetlen volt és egyáltalában nem mondhatni, hogy jó érzéssel ült le az iskolapadokba. Az első iskolás rokkantak minden eszközt és módot megragadtak, hogy kikerüljenek a rokkantintézet kötelekeiből. Hazavágyódott mind-egyik a családjához, amelytől oly régen el volt szakítva, haza akkor is, ha megélhetése saját belátása szerint is kétes volt.

A rokkant katonák maguk is tudták, észlelték, hogy sokáig kell tétlenül heverniök az intézetekben s hogy a szükséges időn jóval túl tartják őket vissza. Ennek felismerése elégedetlenné tette, lázongóvá tette őket, úgy hogy ezt a már-már tűrhetetlen helyzetet nagyon nehéz volt leküzdeni.

Ezek a kezdetleges visszás állapotok mindaddig tartottak, amíg nem teremtődött olyan helyzet, amelyben lehetséges volt a rokkant utókezelését átlag három hónap alatt befejezni: ezekkel a friss rokkantakkal azután egészen másképen lehetett boldogulni.

Rajtunk kívül eső okokból közel egy évig tartott, amíg teljesen rendbe tudtunk jönni. Tekintettel a reánk háruló nagy és nehéz feladatokra, ez tulajdonképpen nem is nagy idő. Hisz nemcsak az utókezelőosztályt, hanem az ipari és mezőgazdasági rokkantiskolát is meg kellett szerveznünk. Megzavarta munkarendünket az a körülmény, hogy időközben a hadügyminiszterium kívánságára több mint ezer ágyat ismét vissza kellett adnunk a megfigyelőállomás céljaira. A rokkantintézet mellett tehát ismét megfigyelőállomás lettünk, ami a reánk háruló feladatokat mindenestre megnehezítette.

Ám minden nehézség és akadály ellenére fokozatos céltudatos munkával intézetünket odáig fejlesztettük, hogy bátran állíthatom, hogy az ország ez a legnagyobb rokkantintézete semmivel sem maradt a hasoncélú intézmények mögött.

A sátoraljaujhelyi rokkantintézet létesítményeit és műkö-

dését részletesen ismerteti az a füzet, amely a Sátoraljaúj helyben megjelenő «Zemplén» című lapban közzétett közleményeket tartalmazza. Ezért — nehogy ismétlésekbe kelljen bocsátkozni — az intézet ismertetésével, hivatásával és az elért eredményekkel ehelyütt nem foglalkozom.

Ki kell azonban itt térnem a rokkant katonák felülvizsgálati rendjére, illetve — bátran mondhatni — rendetlenségére.

Folytonosan volt és soha meg nem szűnt az a panasz, hogy a rokkant katonák felülvizsgálata rendkívül lassan történik.

Szabály szerint azokat a rokkant katonákat, akiknek sikertelen utókezelése befejezést nyert, másrészt akiknek van annyi vagyonuk vagy keresetük, amelyből magukat és családjukat eltartani képesek, a hadsereg kötelékéből való elbocsátás végett felülvizsgálatra kellett állítani. Hasonló módon kellett eljárni ama rokkantakkal is, akik a rokkantiskolákban új foglalkozást sajátítottak el, vagy akiket anélkül is megélhetést nyújtó állásba helyezték el az intézet kebelében működő munkaközvetítő iroda.

Méltóztassanak elképzelni, hogy az a szegény rokkant katona, aki távol övéitől a sok harci szenvedés után hosszú hónapokat tölt el a rokkantintézetekben, amíg végre vagy a vagyona, vagy felfogadó levele, vagy a rokkantiskolában nyert bizonyítványa alapján hazamehetne és ismét elfoglalhatná helyét a társadalomban, mily égető türelmetlenséggel vár erre az órára.

De a fenti indokokon kívül más elsőrendű érdekek is szükségessé tették volna, hogy egy nappal se hosszabbíttassék meg az az idő, melyet a rokkant katonának a rokkantintézetekben kell eltöltenie.

Ha a rokkant katona szükség nélkül tovább van az intézetekben, elfoglalja az utókezelésre szoruló más rokkant helyét, akiket emiatt az intézet nem tud befogadni. Mily nagy anyagi kár az, hogy az ilyen tétlen rokkant katonák az intézetben költségesen élmeztetnek. Emellett súlyosan nehezedik lelkiismeretükre az a nemzetgazdasági hátrány, hogy mikor a háború folytán úgyszólván megfogyatkozott a munkaerő, annyi ezer és ezer munkáskéz hever tétlenül a rokkantintézetekben, ahelyett hogy mielőbb visszatérne munkakörébe és foglalkozásába.

Ezek előrebocsátása után meg kell állapítanunk azt, hogy a felülvizsgálatokat a katonai hatóságok sohase kezelték kellő gyakorlati és szociális érzékkel.

Ennek azután az volt a következménye, hogy különösen az első időkben nemcsak hetekig, hanem hónapokig is vártak a rokkantak az intézetben a felülvizsgálatra való állításhoz szükséges katonai és orvosi iratok elkészítésére.

Én — igen nagy súlyt helyezve erre a kérdésre — szüntelenül előterjesztésekkel éltem az illetékes katonai hatóságokhoz a felülvizsgálatok gyorsítása és egyszerűsítése érdekében. Meg kell adni, hogy úgy a minisztériumok, mint a katonai parancsnokságok elég gyakran módosították a felülvizsgálati rendet, de az örökös változtatások a bajt gyökeresen sohasem orvosolták, sőt konfuziókat okoztak. Az alsóbbrendű katonai parancsnokságoknak már fájt a feje a szaporán megjelenő új rendeletektől, módosításoktól.

A késedelmes felülvizsgálatok legfőbb oka a felülvizsgálati táblázatokban rejlett.

A dolog megértéséhez szükséges tudnunk, hogy az utókezelés befejeztekor a rokkant katonáról orvosi bizonyítványt kellett kiállítani, melyet azután a rokkant katona póttestéhez kellett beküldeni felülvizsgálati táblázat kiállítása végett. E felülvizsgálati táblázattal lehetett azután a rokkantat felülvizsgálatra állítani. Az orvosi bizonyítványba az utókezelés eredményét jegyezték be. A felülvizsgálat meggyorsítása céljából elrendeltetett, hogy az orvosi bizonyítványok lehetőleg már három-négy héttel az utókezelés várható befejezése előtt állíttassanak ki, hogy így a felülvizsgálati táblázatok a póttestektől korábban bekívánhatók és beszerezhetők legyenek. Azt hitte a katonai parancsnokság, hogy ezalatt a három-négy hét alatt a póttesttől megérkezik a felülvizsgálati táblázat, úgy hogy mire az utókezelés be van fejezve, a rokkant azonnal felülvizsgálatra lesz állítható. A katonai parancsnokságok velünk együtt ebben a feltevésben keservesen csalódtak, mert nem ritkán minden sürgetés ellenére hónapokig sem küldték be a póttestek a táblázatokat. Ennek oka a póttestek állítólagos túlhalmozott munkája, esetleges hanyagsága mellett az is volt, hogy a rokkantak póttestét elég gyakran különféle okokból nem lehetett megállapítani és az csak hosszas levelezés útján történhetett meg. Más esetekben pedig az volt az akadály, hogy a póttestek messze, pl. Csehországban vagy Szerbiában székeltek; ami a velük való érintkezést szerfölött nehézkessé tette.

A miniszteri rendeletek jóval később az orvosi bizonyít-

ványok kiállítását, illetőleg a felülvizsgálati táblázatok bekérését nem három-, hanem hat héttel az utókezelés várható befejezése előtt kívánták, hogy így még több idő álljon a póttestek rendelkezésére a felülvizsgálati táblázatok elkészítésére.

A sok bajt okozó áldatlan állapotokon azonban így sem történt változás, mert még ezek után is átlag egy hónapig heverték a rokkantak az intézetekben az utókezelés befejezése után; s mindez pusztán a felülvizsgálati táblázatok késői megérkezése miatt.

Különösen olyan rokkant katonákkal volt sok baj, akiknek az utókezelés befejezése után a munkaközvetítő-iroda állást szerzett. A munkaadók szorgalmazták az állás elfoglalását, e kívánságnak azonban eleget nem lehetett tenni a felülvizsgálatok meg nem történte miatt. Nem egy esetben történt meg azután, hogy a rokkant katona nagy ügyel-bajjal szerzett állását elvesztette az el nem készült katonai iratok miatt.

Hónapról-hónapra előterjesztéseket intéztem a katonai hatóságokhoz, hogy rendeljék el azt, hogy a kiállítandó orvosi bizonyítványok alapján mindjárt a hadisérültnek az intézetbe érkeztekor legyen igényelhető a póttestektől a felülvizsgálati táblázat. Hisz a nem lényeges adatok utólag is beírhatók az orvosi bizonyítványba, illetőleg közölhetők esetleges anyakönyvezés végett az illetékes póttesttel. Így minden zavar megszűnt és teljes joggal remélhető lett volna, hogy az utókezelés befejeztéig a felülvizsgálati táblázatok beérkeznek és így a rokkant katonák minden késedelem nélkül felülvizsgálatra állíthatók és a hadsereg kötelékéből elbocsáthatók lettek volna.

Érdeklődtem több megbízható helyen aziránt, vajjon a felülvizsgálati táblázatok ily módon és időben való kiállításának van-e valami komolyabb akadálya? Mindenünnen nemleges feleletet kaptam!

Annál nagyobb volt bosszankodásom és csodálkozásom, hogy katonáék valósággal megmakacsolták magukat és az annyit toldozott-foltozott, de be nem vált felülvizsgálati rendet ezzel a célnak teljesen megfelelő változtatással megváltoztatni nem akarták.

Így küzdenünk kellett tovább a felülvizsgálatra való állításokkal és hallgatnunk kellett a rokkant katonák erre irányuló jogos panaszait.

Ezekiől a kellemetlenségektől eltekintve, egyre kevesebb és

kevesebb akadályá lett annak, hogy a rokkant katonák minden kívánságát teljesíthessük és érdekeiket megvédhessük.

Az intézetben működő kiváló sebész és kipróbált képzett-ségű ortopéd-orvos teljes biztosítékot nyújtott arra nézve, hogy az intézetünkben végrehajtott gyógykezelés semmi kívánni valót nem hagy hátra.

Az ipari rokkantiskolákban is lassanként sikerült kedvet, hajlamot és szeretetet gyűjtani a rokkantak szívében azon új foglalkozás iránt, amelynek elsajátítása után nem kellett többé aggódniok a maguk és családjuk jövője miatt.

A mezőgazdasági rokkantiskolában is számos rokkant nyert kiképzést a mezőgazdálkodás és állattenyésztés minden ágában. Ezenkívül olyan rokkantak, akik rokkantságuknál fogva a földmivélés teljes végzésében akadályozva voltak, egyes speciális gazdasági szakokban (virágkertészet, bolgárkertészet, baromfitenyésztés, nyúltenyésztés) vagy pedig az intézetekben létesített különféle háziipari tanfolyamokon sajátítottak el olyan ismereteket, amelyeknek birtokában megélhetésüket támogató mellék-keresletre tehetek szert.

Nem kisebb gondoskodásunk tárgyát képezte az, hogy a rokkant katonák szociális ügye is kellően legyen ellátva, mielőtt a rokkant visszakérül az életbe, régi vagy új foglalkozásához vagy munkakörébe.

Nagy tévedés és bűn volna azonban úgy gondolkozni, hogy a rokkantintézetből kikerült katonával szemben már megtettünk mindent, amivel neki tartozunk.

Szent a hitem, hogy az állam és a társadalom állandó gondoskodását fogja képezni, hogy a háború alatt, mint azután is, a háború rokkantjainak védelme, támogatása és munkaképességének emelése meg ne szűnjön.

Egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek a rokkantak voltak azok a hős katonáink, akik egész Európa hódolatától kísérve, a magyar névnek oly nagy dicsőséget szereztek. Páratlan önfeláldozással és rettenthetetlen bátorsággal védtek meg hazánk földjét; méltányos és igazságos tehát, hogy ezeknek a hősöknek fáradságuk, nélkülözésük és szenvedésük jutalmául jó szívvel adjunk megélhetésük biztosítására abból a földből, amelyet ők nekünk meg tudtak tartani.

Rokkant katonáinknak nem szabad sebesült katonáink sor-

sára jutni, akik közül az elsőket virágsokorral és cukorral fogadtak, a többieknek azután már egy pohár víz sem jutott.

A földolognak azt tartanám, hogy elsősorban az állam jelölne meg azt a maximumot, amelyet a rokkantnak tud adni, hogy azután a társadalmi szervezetek is tisztában legyenek azzal, milyen áldozatokat kell hozniok.

Nálunk, sajnos, az állam évtizedek óta hatalmi túltengésben szenved. Kiskorúságban nevelte a társadalmat, úgy hogy ma mindenki az államtól vár mindent és az állam mindent maga akar megtenni.

Nem így van ez Németországban, ahol a Damaschke vezetése alatt álló Bodenreformerek tették magukévá a rokkanttelepítés hazafias ügyét.

Szomorú, de tény, hogy a mi társadalmunk szervezetlen és fegyelmetlen. Itt mindenki vezetni és feltűnni, ujságba kerülni címet, kitüntetéset kapni akar, dolgozni azonban senki. A munkát mindenki elhárítja magától!

Minálunk az a szigorú kötelességtudás, az a hallgatóg alárendeltség, más tapasztaltabb, idősebb és érdemesebb férfiak vezetése alá, a «mindenki a maga helyén» való elvnek alkalmazása, amely a németeket oly nagygyá, oly félelmetessé tette, nem található.

A rokkantügynél azonban nekünk is erősnek és nagynak kell lennünk.

Ha már ország-világ előtt be van bizonyítva, hogy a magyar katonánál nincs jobb katona a világon, bizonyítsuk be, hogy mithonmaradottak ezekről a hős katonákról gondoskodni is tudunk és fogunk. Agitáljon mindenki a maga körében, a maga megyéjében, városában vagy falujában. Gondolja meg mindenki, hogy mindnyájan adósai vagyunk egy-egy katonának és ezt az adósságot csak úgy róhatjuk le, ha gondoskodunk róluk.

Bodroglaközön is megalakítottuk, megteremtettük a háborús jótékony alapot. Bodroglaközön nem szabad oly özvegynek, árvának és rokkantnak lenni, aki hálátlanságról panaszkodik. A háború nyomorékjait és szerencsétleneit saját otthonukban keressük fel, hogy kikutassuk baját, kívánságát. A háború áldozatai mindig fogják érezni a feljűk kinyujtott kéz meleg szorítását; a megrokkant hős, a bánatba döntött özvegy és az ártatlan kis árva mindig fogja tudni, hogy nincs elhagyatva, hogy mindig őrkdik felette a nemzet, a társadalom hálája.

XXXVI.

Kivándorlási tanács és a birtokpolitika.

A háború okozta sokoldalú elfoglaltságom közepette nem feledkeztem meg kedvelt témámról, a kivándorlási ügyről sem. A kivándorlási folyamatot ugyan a világháború elvágta s laikusoknak úgy tűnt fel, hogy Magyarországon örökre meg is oldotta. Már az 1915. év őszén észleltem, hogy az ország különböző részeiben, főleg Szabolcs, Szatmár, Abauj-Torna, azután Bács-Bodrog, Torontál, Temes, de Nagyküküllő, Szepes és Trencsénmegyékben is újfajta kivándorlás kezd terjedni; ez az asszonyok és leányok kivándorlása, akik Amerikában élő férjükhöz igyekeznek, de azért is ragadnak vándorbotot kezükbe, hogy Amerikában férjet szerezzenek. A policiális államhatalom, mint tudakozódásaimra értesültem, a kivándorlás e fajtáját drákói szigorral elnyomta, egyszerűen megtagadta az útlevél kiadását. Részemről nem elégedhettem meg ennyivel. Kifürkészni kívántam, nem rejlik-e eme mozgalom mögött mélyebben fekvő szociális, gazdasági vagy egyéb ok s a tisztán policiális intézkedés, ha a háború után a tilalom fenntartása tovább nem lesz lehetséges, nem fogja-e ezt a mozgalmat még szélesebb medrűvé tenni? Mert tisztában voltam azzal, hogy itt nagyon különleges indító okoknak kell működniök, hogy gyenge asszonyok, fiatal, serdületlen leányok, aknaveszély és tengeralattjáró háború okozta veszedelmek közepette tömegesen kelnek útra.

Ez okból, de mert akkoriban az Egyesült Államokban élő magyarok közt mozgalom indult meg a háború utáni hazatérés kérdésében, a Kivándorlási Tanácsnak, melynek immár harmadik ülészakán keresztül elnöke vagyok, öttagú, állandó bizottságát annak beható tanulmányozására bírtam, hogy a ki- és visszavándorlás előreláthatóan miként fog alakulni a háború után. Lehet-e, kell-e és mit tenni, talán már most, a kétféle mozgalom ügyében? Lelkes munkatársaim Bernát István, Emödy József, dr. Gaal Jenő, dr. Giesswein Sándor és dr. Áldassy József min. titkár, a Tanács jegyzője, hónapokon keresztül fáradoztak velem a kérdés tanulmányozása körül. A feldolgozás alá vont anyagból egy rész az elmúlt év május havában nyomdába került mint a Kivándorlási Tanács Iratai II. és III. kötete.

Az első kötet a ki- és visszavándorlás várható alakulásának, a háború után kereseti-, megélhetési- stb. viszonyoknak, a társadalom ezirányú feladatainak, a munkaközvetítés organizálásának és a telepítésnek kérdéseivel foglalkozott. Ennek keretében bő ismertetés található arról, hogy a munkaközvetítés a háború alatt hogyan szerveztetett Ausztriában és Németországban s ezek kapcsán konkrét javaslatokat tettünk, mit kell e téren itthon csinálnunk. A telepítés ügyénél az öttagú bizottság a parasztbirtok védelme és a rokkantak telepítése ügyében Ausztriában és Németországban megtett intézkedések és megindított mozgalmak összefoglaló ismertetése után világosan és áttekinthetően javaslatot tesz arra, mily módon érhető el a cél megvalósítása a leggyorsabban. A legobjektivebb módon megmondtuk, minő szerep jut e téren a Magyarországi Földhitelintézetek Országos Szövetségének, az Altruista Banknak s hogy mit várunk egy másik tényezőkntől, a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségétől.

Kétségtelen ugyanis, hogy az egész telepítési akciót az Altruista Bank egyedül nem lesz képes megcsinálni, mert ehhez egyebekben kívül megszámlálhatatlan millióra van szükség; ezek felett pedig e bank épen altruisztikus karaktere folytán, mely a privát tőkének kevés hasznot helyez kilátásba, nem rendelkezik. A nagyban való telepítésnél tehát más, tőkeerős, tekintélyes faktorainkra is kell számítanunk s az Altruista Banknak csak bizonyos előjogokat biztosíthatunk. Nagy szerepkört eszeltünk ki ellenben, főleg a földbérleti szövetkezetek alakítása mellett, a mintegy 6000 szövetkezettel dolgozó Szövetkezetek Szövetségének. A kis-, egykét-, öt- és tizholdas birtokok közvetítésénél s a bérlő-csoportok alakításánál egyedül ez óriási apparatus beállításával érhetünk célt. Ezt nemcsak mi hisszük, de eszménk, a szövetkezetek által eszközözendő *hozzátelepítés*, külföldi, osztrák szaklapokban is azóta már élénk helyesléssel találkozott, sőt bizonyos feltűnést is keltett. A másik kötet dr. Sebess Dénes kir. ítélőtáblai tanácselnök törvényjavaslat-tervezetét és azok indokolásait tartalmazza a mezőgazdasági felszerelésekkel kapcsolatos hitelműveletekről és a telekfeldarabolásról.

Az öttagú bizottság ugyanis tanulmányai és vizsgálódásai közepette csakhamar tisztában volt azzal, hogy most már nemcsak munkaközvetítésről, telepítésről stb. kell gondoskodnunk, hanem egy céltudatos, nemzeti, konzervatív, de bizonyos tekin-

tetben ismét radikális gazdasági politikát kell követnünk. Ez okból felkérte dr. Sebest Dénest, hogy az idevonatkozó törvényjavaslatokat mindjárt dolgozná ki és bocsátaná a Tanács rendelkezésére.

A Kivándorlási Tanácsnál kötelességünket véltük teljesíteni, midőn e hónapokra terjedő munkát végeztük. Az 1909: II. t. c. a Tanácsot, mint hatóságot, a célból kreálta, hogy a kivándorlási ügygel foglalkozzék. Így tervezte azt a törvénycikk megalkotója, gróf Andrassy Gyula, akkori belügyminiszter és gróf Hadik János, volt államtitkára. Mi több: az Altruista Bank telepítési kérelme ügyében, mely csak a legáltalánosabb mederben mozog, a nemrégiben távozott kormány a Tanács véleményét kérte. A Kivándorlási Tanács alaposan megfelelt feladatának; nem pusztá véleményt adott, a már megszokott, sablónos «igen»-t, hanem bő anyaggal egész programot terjesztett elő. Meglepetésszerűen a Tanács munkálata azonban politikai átok alá helyeztetett. Hosszú küzdelmek után sikerült csak kivinnem, hogy a proskribált könyvek legalább szűkebb körben, tudósaink és a birtokpolitikával foglalkozó testületek és egyesületek közt terjeszthetők legyenek.

Akkoriban (1916 május) a Tanács ülésében azt mondtam: «...birtokpolitikánk alapos rendezése nélkül a ki- és visszavándorlás kérdése nem lesz megoldható. A bizottság nem akarta hatáskörét túllépni, hanem szolgálatot vélt teljesíteni a kormánynak és az országnak azzal, hogy kész törvényjavaslat-tervezeteket kíván a kormány figyelmébe ajánlani... Tanácsot kértek tőlünk, mi tanácsot adtunk gyakorlati irányban, teljes jóakarattal, jóhiszeműséggel és nyíltsággal. *Meggyőződésem, hogy bármit határozzon e javaslatok sorsa felett a Tanács és a Belügyminisztérium, a jövő minket minden körülmények közt igazolni fog, mert a felvetett eszmék sikerét elodázni lehet, de azokat megsemmisíteni nem lehet.*»

Ma, midőn e sorokat naplómbe leírom, előttem fekszik Mezőssy Béla, mostani földművelésügyi miniszternek a főrendiházban tegnap elmondott beszéde, melyben a következőket mondja:

«...M. J. gróf ő excellenciája és Somssich László gróf ő méltósága nézeteiben teljes egészükben osztozom. Áll ez különösen a birtokpolitikai kérdésekre vonatkozólag a visszatelepítés tekintetében. Teljesen osztom azt a felfogást, hogy a háború után remélhetőleg Amerikából meginduló visszatelepülésre nézve már most, előzetesen meg kell tennünk az összes szükséges intézkedéseket... Hogy ezt a célt elérhessük, már most a legrészletesebb

statisztikai adatokat gyűjtöttem abban az irányban, hogy ha visszaérkeznek azok a visszatelepülők, már a kikötőben, akkor, amikor úgyszólván először teszik a honi földre lábukat, rendelkezésre álljon egy világos adat, amelyből megtudhatja, hogy saját földjéhez legközelebb hol fogja ő megszerezhetni azt a hantot és azt a földet, amelyen továbbra is élni akar.»

A Kivándorlási Tanács javaslatai közt ennek a statisztikának felvételét kértük első sorban. Ha a hat hét óta miniszterségen lévő Mezőssy Béla így beszél — azt hiszem, tavaly májusban mondott szavaim valóra válnak.

Mezőssy Bélának intézkedéseiből és szavaiból különben újabb erőt merítve már legközelebb buzdítani fogom a Kivándorlási Tanácsban munkatársaimat, hogy feleljünk dr. Strasser Józsefnek a Pester Lloydban munkálatunkról írt sorozatos ismertetésében foglalt ama észrevételére, hogy a Tanács csak a mezőgazdasági oldaláról nézte a kivándorlási ügyet, de nem dolgozott ki iparfejlesztési és kereskedelempolitikai programot, holott a kivándorlást a felszívóképes és megfelelően kiterjedt ipari piac hiánya éppannyira okozza, mint a földhiány. Strasser dr.-nak akkor a P. L. hasábjain azt feleltem, hogy a megfelelő anyag erre vonatkozóan nagyjában már együtt van, de mivel ennek megvalósításához rendkívül sok pénzre van szükség, a Tanács egyelőre a program kidolgozásától elállt, mert nem akart úgy feltűnni, mint aki légvárak után kapkod. Ma elárulhatom még, hogy ez azért is maradt abban, mert — bár tudom, hogy a közügyekkel foglalkozó embernek, mint mondani szokás, jó gyomorral kell bírnia — mégsem akartam a magam és munkatársaim egészségét teljesen megrontani.

XXXVII.

A bürokratizmus.

Aki Magyarországon valamely, a közt érdeklő ügyet gyorsan akart elintézni vagy elvégezni, az már a békében nagy akadályba ütközött; ez az akadály a bürokratizmus túltengése volt, amely baj a világháborúban súlyosbodott és ennek következtében mindig jobban éreztette bénító, dermedtő és mindent nehézkessé tevő hatását.

A bürokratizmus nemcsak a polgári hatóságoknál van túltengésben, hanem a katonaságnál is és sajnos, nem következett be az, amit mindenki várt, hogy a megváltozott viszonyok kényszerítő hatása alatt a polgári és katonai hatóságok a forma kedvéért nem fogják a lényegét veszélyeztetni.

Azt tapasztaltuk a háború folyamán, hogy a közigazgatás nem funkcionálhatott oly gyorsan és áldást hozóan, amint azt a rendkívüli körülmények bekövetkezte folytán méltán remélhetjük, mert azt nemcsak saját hivatalos bürokratizmusa, vagyis a saját formalitása kötötte meg, hanem az a merő formaság, lassúság és ceremonia, amely az egyes minisztériumokban található.

A minisztériumokban divó ügyvitel nem praktikus, mert a minisztériumokban még a háborúban is csak aktákkal dolgoztak; a fő az volt, hogy meglegyen az aktaszám; minél több szám volt, annál boldogabb volt az egész minisztérium. Ezeket a bajokat még a békeidőben többször szóba hozták a parlamentben, a napi sajtóban és egyes folyóiratokban. Emlékszem, hogy annakidején Neményi Ambrus előadást tartott «A bürokrácia Magyarországon» címen a Közgazdasági Társaságban. Az abban vázolt helytelenségek — sajnos — ma is fennállanak, jeléül annak, hogy mi nem tanulunk, nem haladunk, de visszafelé megyünk.

A minisztériumokban divó helytelen beosztásnak és célszerűtlen ügyvitelnek különböző okai vannak. Az első jelenség, hogy egyes embereknek rendkívül sok a dolguk; azok úgyszólván túl vannak terhelve munkával. Ezek azok a jó lovak, amelyeket a kocsis, ha bajban van, mindig üt, mert tudja, hogy nem hagyják a kocsit a sárban. Míg a túlterheltség azokat, akik aránytalanul sokat dolgoznak, elkeseríti és idő előtt tönkre teszi és elkoptatja, addig a többiek megtanulják a semmittevést és ez is bénítólag hat az egész minisztérium működésére.

Igen nagy baj az, hogy minden egyes ügy óriási utat fut meg; majdnem minden osztályon keresztül megy és hogy nem azok adnak döntő véleményt, nem azok intézik el véglegesen az ügyet, akik azzal foglalkoznak, hanem azok, akik a dologról nem tudnak, a magasabb létrafokon ülnek, vagy pedig a felülvizsgálattal külön vannak megbízva. Tehát nem a szakszempontról, a tárgy ismerete a döntő az elintézésnél, hanem az osztály és a rang, esetleg más tekintet.

A harmadik ok, hogy az ellenőrzés és a felülvizsgálat nagyon

hosszadalmas és helytelen irányú, mert nem az vizsgálja felül az aktát, aki az ügyel foglalkozott, hanem az, akinek fogalma sincs róla és így vagy ráül az aktára, vagy visszaküldi átdolgozás végett, vagy maga olyan változtatásokat tesz rajta, amelyek az ügyet egészen agyonütik.

A negyedik hiba az, hogy nem egyfajta ügykörben foglalkozik az alantas miniszteri tisztviselő, hanem mindenféle más foglalkozást is adnak neki és sok időt tölt el várással, a miniszter vagy az államtitkárok, vagy az osztályfőnökök előszobájában, mert azoknak az idejét a bejárók, a képviselők, a főrendiházi tagok, a protekciókeresők és protekciót osztogatók kötik le. Be kellene hozni azt, hogy a minisztereket és államtitkárokat a hivatalos órák alatt nem szabad felkeresni s arra bizonyos időpontot és helyet kellene kitűzni.

A közigazgatás egyszerűsítése óta, aminek a célja tudtommal az volt, hogy kevesebb irka-firka legyen, sokkal több az irka-firka és ebben a papirszegény világban sokkal több papírt fogyasztunk, mint annakelőtte. Az aktafelszerelés igen sok időt vesz igénybe és nem praktikus. Az iktatás maga igen komplikált és azáltal, hogy egy és ugyanaz akta a minisztérium kebelében is már több osztályon ment keresztül, azután még más minisztériumokba is kerül intézkedés végett, soha sem talál oda vissza, ahonnan kiindult. Innen van az, hogy még a háborúban is elég fontos ügyeket, amelyeket 1914-ben megindítottak, csak 1917-ben tudtak elintézni. Így a repülőgépek elleni óvintézkedés tárgyában kiadott rendelet, mely Budapestnek 1914-re szólt, Budapesten csak 1917-ben látott napvilágot.

Aki egy aktát valaha sürgősen intéztetett el maga, az összes fórumokat bejárva, az tudja, milyen kálváriát kell végig szenvednie, amíg az ember célját eléri. Nekem még a békeidőben kellett a Földhitelintézetnél déli 1 óráig elintéztetni egy szabályozási és talajjavítási társulati kölcsön ügyét két minisztériumban, a pénzügyiben és a fölmívelésügyiben. Megkezdtem az utamat dél előtt 9 órakor a pénzügyben a fogalmazónál, akinek a szobájában mind a két ajtót becsuktam, hogy oda senki be ne jöhessen, de ő maga se mehessen ki. Az illető, aki most már nyugdíjban van, ha e sorokat olvasni fogja, emlékezni fog reá, nagyon csodálkozott az én erőszakos eljárásomon, de vele először megfogalmaztattam az aktát, azután együtt mentünk el a csoportfőnökhöz,

a miniszteri tanácsoshoz; hogy az impurumot szignálja; az illető tanácsos nem volt szokva ehhez a gyorsasághoz és eleinte ellentállt, de mikor a törvénykönyvet neki előhoztam, aggályait eloszlattam, megnyugodott és a kézjegyet megadta. Az államtitkár már valamivel könnyebben szignálta a dolgot, mert iskolatársam volt és mert tudta, hogy ok nélkül nem alkalmatlankodom.

A letisztázás már nagyon nehezen ment, nem akartak bele menni a szokatlan mód miatt; mikor azután a tisztázat meg volt, a legnagyobb bökkenő az volt, hogy az államtitkár nem akarta a miniszter helyett aláírni az iratot, hanem azt mondta, hogy keressem fel a minisztert. A miniszter akkor nem volt a minisztériumban, de a Házban. Telefonon kellett tehát őt értesíteni, hogy miről van szó és hogy legyen kegyes, ha az aktát elhozom, azt alá is írni. Akkor autó még nem existált; fiakkeren mentem a Házba, ott szerencsésen aláírtam az aktát a miniszterrel. Vissza kellett mennem fiakkeren a pénzügyminisztériumba, mert az aktát át kellett küldeni hivatalosan a földművelésügyi minisztériumba. Ezt pedig írásban kellett megcselekedni. Az átíratot kocsin átvittem a földművelésügyi minisztériumba, ahol a procedura már sokkal rövidebb volt, mert csak egy rövid hozzájárulási iratot kellett megszerkeszteni, amelyet impurumban az államtitkár szignált; az akta hamar le volt tisztázva s azt a jelenlévő miniszter szíves volt azonnal aláírni, úgy hogy a kész elintézést a kitűzött idő előtt átvihettem a Magyar Földhitelintézethez, mely a szabályozó társulatomnak adott kölcsönnél a záloglevelek felajánlott árfolyamát csak aznap déli 1 óráig garantálta.

Midőn a világháború kiütött, azt gondoltam, hogy a bürokratizmus nehézségeiből engedni fognak a hatóságok; de az ellenkezőjét tapasztaltam. Ez bénított meg minden tevékenységet, ez okozott nagyon sok kárt; sőt merem állítani, hogy anyagi és szellemi káron kívül még emberéletbe is került a sürgős, életbevágó ügyek szokott lassú elintézése.

Egy nagy hibája van még a mi hatósági szervezetünknek és ez megint azzal függ össze, hogy sajnos, nálunk mindenben a politika dominál. Az ügy elintézésénél a személyi és politikai szempontok döntenek többnyire, anmint a magyar közéletnek egyik nagyon szomorú jelensége, hogy mindig a személyt tekintjük és sohasem az ügyet. Mikor még fiatalabb voltam, mindig megbotránkoztam azon, hogy az állatkiállításokon soha sem nézték, jó-e

vagy rossz-e a kiállított és megbírálandó marha, hanem kié és rendszerint — tisztelet a kivételnek — ez döntött a bíráltnál.

Nagyon sok időt vesz igénybe az ügyek elintézésénél az ajánlók érdeklődése, úgy hogy minden fontosabb ügy kezelője kénytelen levélben felvilágosításokkal szolgálni a kérdezősködésekre. Ez is komplikálja és lassítja az ügymenetet. Minél több az ajánló, minél súlyosabb az ajánló, annál nehezebben születik meg az ügy. Ismertem egy minisztert, aki mindazokat az ügyeket, ahol 2—3 úr volt érdekelve, pihentette és az elintézését az utódjára hagyta.

Ám a referensek a legszerencsétlenebb emberek, mert azok soha sem referálhatnak a miniszternek; órákig kell nekik várni, míg sorra kerülnek és a miniszterrel, vagy államtitkárral beszélhetnek; így sok idő és erő megy veszendőbe.

Pláne ott, ahol számra, szép kimutatásra, scontróra dolgoznak, ott a forma, a pipázás a fő és nem a lényeg és az igazát kereső fél nem tudja kivárni az elintézését; a legtöbb esetben abbahagyja a keresést és fatalistává lesz.

A minisztériumokban kevés a gyakorlati ember, aki az életet, a vidéket ismeri, hanem többnyire városiak, akik falun sohasem éltek; ezek nem intézhetik jól a vidék bajait. Minden miniszteri tisztviselőnek vidéken kellene kezdeni a pályáját és csak azután jönni fel Budapestre. Én ismertem egy miniszteri hivatalnokot, aki csak Budát ismerte, még Pestre sem járt; az aktákat eszerint intézte el.

Amit itt a minisztériumokról elmondottam, ugyanaz van meg kisebb kiadásban az alsóbbrendű hivatalokban le egészen a falusi jegyzőig. Nálunk minden hivatalnok fél az ügynek érdemleges elintézésétől, mert vagy nem tudnak a kérdés lényegébe hatolni, vagy attól tartanak, hogy fellebbezés esetén a felsőbb hatóságoknál mellétekintetek, személyes befolyások lesznek a döntők. Ez az oka annak, hogy a magyar hivatalnok nem keresi a kérdés lényegét, hanem mindig formalitások után kutat, hogy a kérelmet valamely fortéllal elüsse, vagy közbevető határozatokat provokál, az aktát pótlások végett visszaadja, szóval a huza-vonát kultiválja, amit németes kifejezéssel Schieber-nek neveznek.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a háború után Magyarország regenerálása megkezdődjék; ha azt akarjuk, hogy mi el ne maradjunk és az idők folyton rohanó szele minket el ne vigen: akkor

nekünk a mi hivatalainkban uralkodó bürokratizmust meg kell változtatnunk. Arra kell igyekeznünk, hogy a tisztviselők jobban ki legyenek használva, az igazát kereső közönség pedig hamarabb jusson ahhoz, amit keres.

Mindezekhez nem sok tudásra van szükség, csak utánoznunk kell a német és részben az osztrák bürokratizmust, mert bürokratizmus nélkül ma már nem élhetünk. De a bürokratizmusnak először becsületesnek és így igazságosnak kell lennie, azután szakszerűnek és végül gyorsnak. Poroszországot ily bürokratizmus tette nagygyá és a politikailag züllött Ausztriát jó bürokráciája tartja fenn.

XXXVIII.

A belpolitikai béke.*

Csendes visszavonultság és hallgatag magabazárkózottság közepette is aggódhat az ember a nemzet jövő sorsa felett. Elődeink is gyakran adták át magukat hasonló mély hallgatásnak és visszavonultságnak, különösen azokban a súlyos időkben, amikor a nemzet egységét és józan elhatározását veszély fenyegette, vagy amikor új feladatokhoz új erőket kellett a nemzetnek gyűjteni. Ezt a visszavonultságot, ezt a hallgatást nem szabad nemtörődömségnek, sem cinizmusnak, legkevésbé pedig bátortalanságnak tulajdonítani. Súlyosan tévedne az, aki azokat ennek tartaná. S e tévedés beismerése különösen azoknak a kötelességük, akik, saját ítéletüket követve, résztvesznek a nemzet parlamenti képviselőiben.

* Ez a fejezet — rövidített terjedelemben — önálló cikk gyanánt megjelent a Budapesti Hirlap 1917 május 1-i 113. számában. Megírására annak idején gróf Klebelsberg Kunónak — akkor még államtitkárnak — a Történelmi Társulat 1917 április 26-án tartott közgyűlésén elmondott elnöki megnyitó beszéde inspirált, mert már régen nem hallottam a mi történelmünket oly plasztikusan beállítva, oly tömören és emellett oly érdekesen fejtegetve, amint azt ő tette. Ami pedig különösen megragadott, az az államtitkárnak az a kijelentése volt — amit én különben már három évtizede vallok — hogy mi túlsokat politizálunk s ezért minden egyebet elhanyagolunk. Épen azért, amikor 1917 tavaszán belső politikai életünknek váratlanul felgerjedt újabb viharzása és a pártharcok hevületében támadt elkeseredett összecsapások engem, mint higgadt szemlélőt, aggodalommal töltöttek el, azt gondoltam, talán idő- és alkalomszerű lesz a politikus urakat figyelmeztetni Deák Ferenc azon szavaira, hogy: «Jobban kell szeretni hazánkat, mint gyűlölni ellenségeinket.»

Azok a megismerések és tapasztalatok, amelyekhez az ember a visszavonultság és hallgatás árán jut, az ország népességének tekintélyes részénél már is kihámoztak egy igazságot, egy régi igazságot régi alakjában, hogy t. i. ha nálunk Magyarországon a nemzeti problémák valamelyike újlag fölmerült, úgy ez csapás a nemzetre. Mert mindazok, akik akár a politikai pártok élén, akár a kormányban vezető szerepre hivatottak, tönkreteszik az országot — merő szeretetből. Annyira megy az iránta való szeretetök, hogy a boldogításért egymást öldösik telve gyűlölettel az egymás ellen vívott harcokban s e harcok igyekezetükben teljesen megfeledkeznek arról, hogy ezzel az egymás elleni halálos gyűlölködéssel egyszersmind veszélybe döntenek az általuk egyaránt szeretett nemzetet is.

Feleszmélésünknek, kijózanodásunknak és jobb jövőnkbe vetett hitünknek legelső alapfeltételét abban a megismerésben vélik megtalálni, hogy közöttünk nincs és nem is lehet rossz hazafi; azok, akik egymással harcolnak, tévedhetnek ugyan az erkölcs lazább vagy szigorúbb felfogásában; rendelkezhetnek ugyan több vagy kevesebb politikai bölcseséggel, de hazaárulók, alkotmányrombolók sohasem lehetnek.

Itt van a tévedés. Ebben rejlik a politikai agitációknak, az eszközök megválasztásának és felhasználásának ijesztő és szerencsétlen momentuma, ebben rejlenek a borzasztó hanyatlás vésterhes szimptomái. És itt rá kell mutatnom arra, hogy mi, amikor egy világháború minden rettenetessége között a már a szomszédságunkban bömbölő úgyúk, monarchiánk két államát, beleértve féltve őrzött hazánkat is, az egyetértésre, a lelkek egybeolvasztására intik, hogy még akkor sem tudunk egymásnak megbocsátani; hogy mi akkor is csupa kicsinyes kritikákkal, apró tűszúrásokkal azon iparkodunk, hogy mindazoknak a szilárd eltökéltségét gyengítsük vagy szándékaik elé akadályokat gördítsünk, kik hivatva vannak bennünket ezekben a súlyos időkben a szirtek közül felelősség mellett kiszabadítani.

Ezzel a váddal mindenki csak az ellenzéket illetheti, melynek pedig, hivatásánál fogva, az lenne a feladata, hogy — mint az ország lelkiismerete — ezeket a nagy és nehéz időket átérezze és megértse, nem pedig az, hogy hangosan hirdesse, miszerint ő a hatalmat másnak a kezéből ki akarja ragadni. Ha pedig az ellenzék erre vállalkozik, úgy elég erősnek is kell lennie arra,

hogy a mostani nagy veszedelmek között, a nemzet borzasztó megpróbáltatásának napjaiban, biztosítékot tudjon nyújtani, miszerint megfontolt, okos mérséklettel és — legalább a veszély idejére — a visszavonás kiküszöbölésével minden áron és minden körülmények között meg fogja tudni állni a helyét.

De éppen ezeknek az időknek és helyzeteknek a megfigyeléséből meríthetjük azt a tanulságot, hogy az ellenzék, alkotó elemeinél, politikai árnyalatainál és összetételénél fogva, mintegy csoda által lenne csak képes egy erős, megbízható alapon álló szervezetet létrehozni, mert hiszen — mint ezt az előző koalíció is mutatta — nem kell éppen valami nagy viharnek jönnie, hogy híveit izgalom fogja el s hogy az egész ellenzéki felépítmény felboruljon; sőt nagyon könnyen az is megtörténhet, hogy az saját magától dűl össze.

Éppen azért, ha arról a veszélyről van szó, mely nemzetünket és hazánkat az európai hullámoknak kívülről jövő támadásaival érthette volna, inkább gondolunk arra a kitartó, edzett és megacélosodott, hibáiban is következetes kormányosra, aki sem a mély szakadékok láttára, sem pedig a legnagyobb viharban nem veszíti el lélekjelenlétét. Mi ő reá gondolunk, ő benne bizunk még akkor is, ha egyes, a mi belső és közös állami életünket érintő kormányténykedéseit komoly aggodalommal kell fogadnunk itt az országban.

Eddigi nemzeti életünk megtaníthatott bennünket arra, amit különben mindenki az egyszerű családi életből tud, hogy a belső élet viszályait, mennydörgéssel és villámlással teli zivatarait zárt falak között kell lecsendesíteni, idegen házibarátok és közvetítők segítsége nélkül.

A magyarnak úgyis megvan az a tulajdonsága, hogy a politikai élet határnapjait, fellebbezéseit és pereit hamarosan elfelejti; ezt egyébként a közelmúltból vett példák is igazolják. Családunk, vagyis nemzetünk fennmaradásában mindaddig bizhatunk, amíg egyedül vagyunk s viszályainkat egymás között intézzük el. Ne vigyük bajainkat a világ színe elé, nehogy könnyes szemmel kelljen mondani: az Úristen csak barátainktól óvjon, mert ellenségeinkkel majd csak elbánunk valahogy!

Ameddig tehát ügyes-bajos dolgaink elintézését még nem adtuk ki kezünkől, még mindig van remény a megértésre, a békés elintézésre; ha másképp nem, úgy egy erélyes műtői beavat-

kozással. Ha pedig feltárjuk sebeinket az egész világ előtt, úgy tekintélyünk visszaállítása, becsületünk megmentése egyáltalán nem, vagy csak hosszú idő után fog sikerülni.

Ezek után a jól megfontolt következtetések után, valamint abból a tapasztalatból kiindulva, hogy a magyarok élni-akarása, feltámadása és újjászületése csak önerejükön múlik: nem oszthatjuk azoknak a nézetét és felfogását, akik a velünk testvéri szövetségben álló másik állam szándékát és e szándék megvalósítását használják fel céljuk elérésére. Ezt még akadémikus értelemben vett előny gyanánt sem vehetjük figyelembe, hanem inkább mint biztos gyakorlati hátrányt.

Nézzük csak azt a minden képzeletet túlszárnyaló, régóta dühöngő s még sokáig dúló világháborút: az egész vonalon mérhetetlen a belőle származó erkölcsi és anyagi kár, az általa okozott veszteség emberben és javakban. Meg kell hogy érezzük a széthúzás politikájának hatását, hitelképességünk fokmérőjének ingadozását. Lehet-e hát ilyen viszonyok között helyeselni azt, hogy közigazgatási helyzetünk, belső állapotunk bajait minden tartózkodás nélkül a világ előtt fel akarják tárni? Mit érnénk el vele? Csak azt, hogy a fáma szárnyaira venné, felfújná, ellenségeink pedig lavinává dagasztanak! Szomorúsággal és sajnálattal tölt el tehát az ily értelmű eljárás s azért az mindenestre elítélendő.

Mint minden háborút viselő államnak, úgy most nekünk is szenvednünk kell s érthető okokból a közös bajból eredő szenvedéseket mi még jobban érezzük. De éppen azért nem szabadna ezeket az anyagi csapásokat még azzal is fokozni, hogy a nemzet bizalmát és lélekjelenlétét szakadatlan vészharangozással gyengítsük és megsemmisítsük.

Nem szabad a nyomorúságot szaporítani és a koldustarisznyát kérlelhetetlenül mindenkinek a nyakába akasztani csak azért, hogy a miniszterelnök, aki pedig Magyarországot a háború legválságosabb pillanataiban a külföldön is hatást keltő eréllyel és tekintéllyel képviselte, most, amikor a legnehezebb időkön túl vagyunk s minden oldalról a béke, a mindnyájunk által óhajtott béke reménye kecsegtet, kabinettségével és pártjával együtt megbuktassék.

Egész politikai életünk ősrégi időktől fogva két kardinális hibában szenved. Az egyik: hogy mi nem az eszméknek, az eszményeknek és elveknek szolgálunk, nem ezeket követjük, hanem

személyeket. A másik: hogy igyekezetünk sohasem arra irányul, valamit javítani, békét és megértést teremteni, hanem csak arra, hogy gyűlöletet támasszunk és bosszút álljunk. Magukban véve a nagy erkölcsi megbotránkozások is, melyeknek létjogosultságát elismerem, inkább azt a gondolatot keltik fel az emberben, hogy azok előidézésében nem is az erkölcs a fő mozgatóerő; ez csupán csak eszköz. A vezető gondolat, az eszközökben egyáltalán nem válogató harcok rohamoknak mozgató anyaga a pellengérréállítás, nyíltan kimondva: a bosszúvágy. Pedig éppen a mostani egyesült ellenzék tanúsíthatja leginkább, mennyire könnyű volt az igazán ki-magaslóan nagy, mocsoktalan nemzeti kormányt meggyanúsítani, sárral dobálni. És éppen a mostani egyesült ellenzék vezetői bizonyíthatják, hogyan szereztek a nagy szellemek az óriások kabinetjében azt a keserű tapasztalatot, miszerint mennyire más ellenzéken lenni, mint kormányozni. Éppen a mostani ellenzék tehetette azt a tapasztalatot, hogy a theoretikus, ideális elvek az idők és a politikai fordulatok viharában mennyire elázhatnak, lényegükből mennyire kiforgattatnak és félremagyaráztatnak. Nemcsak az uralkodó párt áldoz mámorában a bálványának, hanem adott esetben az ellenzék is; de a mámorból való felébredés mindig keserűen kijózanító.

Senki sem kételkedik az egyesült ellenzék jóhiszemű szándékában; de igenis kételkednünk kell békés magatartásában és abban, vajjon az alkalmazásba vett eszközöket, valamint tevékenységük időpontját helyesen választotta-e meg? Erőszak mindig erőszakot szül. S habár azt szokták mondani, hogy a politikában nincs következetesség, nincs jog: mégis csak kell valami belső oknak és okozati összefüggésnek lennie, akár csak az elhajított kőnél, amelynél senki sem tudhatja előre, hová esik és kit talál. Madách «Az ember tragédiájá»-ban nagyon találóan mondja: «Jól jegyezd meg: izgatni könnyebb, mint kormányozni».

A súlyos jelen szegény hazánkat, tengődő közgazdaságunkat és a magyar népet egyformán nyomja, a lövészárkokban lévőket épügy, mint azokat, akik a nép házában, a parlamentben lejátszódó lovagi tornáknak szentelik figyelmüket. Amazokat egyáltalán nem érdekli, hogy a politikusok kis töredékének mi a politikai nézete; a nagy, politikával foglalkozó közönség pedig békességet akar, mindenekelőtt nyugalmat és annak biztosítékát, hogy ebben a kritikus időben, ezek közt a nehéz viszonyok kö-

zött róla gondoskodva lesz. De ezt érzi, ezt óhajtja a nemzetnek politikával nem foglalkozó, igen tekintélyes része is, amely a politikából már kijózanodott, amely már megcsömörlött a jel-szavaktól, az ígéretektől és biztatásoktól s amely már képtelen eszméket, elveket és erkölcsöket mérlegelni, megítélni s azokat azután követni.

Vannak ugyan tömegérzések, de vannak különböző politikai pártok lapja által terjesztett előítéletek s általuk megszabott politikai állásfoglalások is.

S ez épen a baj. Hiszen most nem lenne szabad rekriminációkra, sem kritizálásokra az időt elfecsérelni; most arról van szó, összefogni, hogy a várható béke óriási feladatai bennünket szervezetlenül, készületlenül ne találjanak s hogy végre egyszer már a munka gyümölcsét, a békés egyetértés áldásait is élvezhessük.

A világháború az emberek gondolatvilágában oly nagy változást idézett elő, a lövészárkokban küzdő katonák lelke elé egy annyira megváltozott képet tárt, hogy egyáltalán nem tudhatjuk, mennyire átalakult gondolkozással, igényekkel és követelésekkel fognak majd a hazatérők az állam, a kormány, a társadalom, a hatóságok és saját családjuk elé állani?!

Amint a vasúti forgalmi hivatalnoknak, vagy a mozdonyvezetőnek már eleve tisztában kell lennie azzal, hogy hová kell a vonatot irányítani; mikor kell előre- vagy hátrátolatni; mikor és hol megállni; mikor lassúbb — s mikor fokozottabb gyorsasággal menni, amiket az utazóközönség saját személyi biztonságának veszélyeztetése nélkül nem határozhat meg: épügy azokon, akik itthonmaradtak — értem ezek alatt az ország egész intelligenciáját kivétel nélkül — volna most már a sor, a vezetést, az irányítást magukhoz ragadni s jól átgondolt előmunkálatokkal azzal tisztába jönni, hogy ugyan milyen vágányokra is lehetne majd azokat a különféle igényeket terelni, nehogy az egyes követelmények, mellékvágányra kerülve, súlyos összeütközések okozóivá váljanak.

Vízszabályozási kérdésekkel való foglalatosságomból tudom, hogy a lezúduló ár ellen nem lehet védőgátat emelni. Ha az áradat már nagy erővel tör előre: elsöpri a gátat s még nagyobb károkat okoz. Ebben az esetben partvédelmi művekkel, ideiglenes gátakkal vagy más eszközökkel kell a hömpölygő áradatnak irányt szabni, oly irányt, amelyet az ember romboló erejé-

nek levezetésére a legalkalmasabbnak tart, nehogy olyan irányba térjen, amelyben a károkozás még nagyobb lenne.

Jó lenne, ha a magyar intelligencia és főleg ennek elitje, a parlament — mert hiszen annak kell lennie, ha létjogosultsággal akar bírni, ha a jövőben is számottevő tényező akar maradni és ha azt akarja, hogy a háború után is megtartsa befolyását és tekintélyét és hogy a hatalom ki ne csússzék a kezéből — ha most abbahagyná a teljesen felesleges párviaskodást, megszüntetné az egyaránt káros kormánytámogató vagy ellenzéki pártpolitikát s inkább komoly munkába fogna. Eredményesen munkálkodni azonban csak békés egyetértésben lehet.

A kijózanodásnak be kell következni. Egyes politikusoknál máris észrevehető, hogy lelkükben a külső cselekvést és a belső meggyőződést nem tudják összhangba hozni. Pedig a belső meggyőződést, az ellenszegülő lelkiismeretet fel kell szabadítani. Ezzel kell megkezdődnie az igazi önmegismerésnek, a jótékony viharoknak, mely tisztít és nem pusztít; a kölcsönös megértésnek, megszüntetvén azt a törekvést, hogy úgy egymást, mint pedig a nemzetet halálra gyötörjük kimagyarázkodással.

A harcoknak, a viharoknak a kimenetelére gondolnak sokan közülünk, akik nem tudnak, nem akarnak ezekben a harcokban résztvenni. Lelkiismeretünk azt teszi kötelességünkké, hogy maradjunk otthon a nép között, végezzünk csendes, szociális munkát, nehogy ez a nép magárahagyottan maradjon s nehogy azt kelljen éreznie, hogy itt, ebben a hazában, mindenki a politika rabszolgája, melynek ő is áldozatul eshet. Hiszen ma vagy holnap a politikai harcokban való részvétel nem a kötelességteljesítés közben elszenvedett dicső, szép halált fogja jelenteni, hanem csúfos vereséget, megszégyenítést, akár megérdemelten, akár pedig teljesen ártatlanul.

XXXIX.

A pápa békejegyzéke.

1917 szeptember 23-án, egy vasárnapi napon, a Pesti Vigadóban jelentős katolikus nagygyűlés tartatott, melyen a katolikus közönség bensőséggel és méltósággal foglalt állást a pápának békejegyzékével megindított békeakciója mellett. Jegyzékében

ugyanis XV. Benedek pápa a háborút viselő népeket és államfőket felhívta, hogy kölcsönös megértés és engesztelődés alapján mielőbb kössenek békét. A nagygyűlés szónokai voltak: Csernoch János biboros-hercegsprimás, aki — mint elnök — a gyűlést hosszabb beszéddel nyitotta meg; utána elmondottam alábbi beszédemet, melyet Giesswein Sándor prépost-kanonok és végül Zboray Miklós képviselő beszéde követett. A gyűlés befejezése előtt Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök indítványára üdvözöltük azokat, akiknek köszönhető volt, hogy szó eshetett a békéről: a mi derék katonáinkat.

Fenntemlített beszédem a következőképen hangzott:

Tisztelt Nagygyűlés!

A borzalmaiban minden sejtelmet túlhaladó világháború már negyedik évébe ment át. E világháború, mint azt már más alkalommal kifejtettem, a tisztességnek, az erkölcsnek, az etikának, az igazságnak védelmi harca a tisztességtelen, erkölcstelen, minden etikát nélkülöző kapzsi érdekek és hazug felfogások támadó harcával szemben.

Magyarország, mint a központi hatalmak kötelékébe tartozó ország, annakidején lelkesedéssel ment bele a háborúba, mert az a helyes érzete volt, hogy nem lehet tovább tűrni a szomszéd kisebb és gyengébb hatalomnak kihívó, alattomos és más nagyobb hatalmak sugalmazására indított áskálódásait.

Nem lehet eléggé ismételni tehát, hogy a mi háborunk védelmi volt. Mi nem hódításokra törekedtünk, hanem tisztességes, tartós békére, amelyet most is meg akarunk és már többször meg akartunk szerezni a központi hatalmak összes népeinek és így a mi kettős Monarchiánknak is, — de csak a tisztességes megegyezés alapján.

Kétségen kívül áll, azt érzi ma minden ember kor, nem, nemzetiségi és egyéb különbség nélkül akár a központi hatalmak körében, akár a mi közös ellenségünk országaiban, hogy a béke utáni vágy feltartóztatatlanul uralkodik az emberek lelki világában; még azok is óhajtják a békét, akik most már a saját életük biztonsága vagy veszélyeztetése nélkül a tüzet már nem képesek eloltani.

A békevágynak elemi erővel való előtérbelépése idejé-

ben általános feltűnést, megnyugvást és osztatlan méltánylást keltett a béke fejedelmének, XV. Benedek pápának folyó évi augusztus 1-én az összes hadviselő államokhoz intézett jegyzéke, amelyben a szentséges atya a kölcsönös felebaráti szeretet nevében is hivatkozva arra a felséges szerepre, amelyet az egyháznak isteni alapítója tűzött ki eléje, újra felszólítja a hadviselő államokat, hogy szüntessék már be a világ fennállása óta legvadabb, legvérengzőbb és legkegyetlenebb háborút, mely egész Európát, sőt talán a többi világrészeket is sivataggá fogja átváltoztatni, tönkre fogja tenni azok összes anyagi és erkölcsi vívmányait. Keressenek végre támpontokat arra, hogy a kölcsönös megértés és meg egyezés alapján a tartós és állandó béke útjait egyengetni lehessen; mert ha a háború az eddigi vadságában még sokáig fog tartani, akkor népek és államok fognak elenyészni, eltűnni.

Ha Livius történeti könyveit a pun háborúról figyelemmel olvassuk, akkor kisebb kiadásban a mostani háború képét, de eredményét is látni fogjuk.

Ha a háború így tart tovább, nemzetek fognak eltűnni, el fognak pusztulni, mint Carthago városa és állama és az ahhoz tartozott népek elpusztultak.

A világpolitikában súllyal bíró tényezők mind azt hangoztatják, hogy az emberiség legnagyobb kincsei a világszabadság, a világbéke s a népek háborítlan kulturális és gazdasági fejlődése.

Az amerikai köztársaság elnöke úgy szeretne feltűnni, mint a népek szabadságának őre, a világbékének apostola.

A központi hatalmak nem kisebb erővel hangsúlyozzák, hogy nincsenek támadó terveik, önmagukat védik és céljuk a szabad érvényesülés az egész világra kiterjedő állandó békés munkában.

Miért nem jöhet tehát létre a béke, dacára annak az összhangnak, amely a döntésre hivatott tényezők nyilatkozataiban kétségen kívül felismerhető?

Miért nincs meg az az őszinteség az ellenségeink országában a vezető férfiaknál? Ellentmondás van a hirdetett elv és a kitzűzött háborús célok között.

A népek szabadságát, a világbékét nem lehet szolgálni

egyek népek megalázásával, katonai vagy gazdasági hatalmának megsemmisítésével, kereskedelmi útjainak megszállásával és állandó ellenőrzésével, belső kormányformájának elítélésével s azzal a követeléssel, hogy azt mással cserélje fel.

A népek szabadságát és így a világbéke gondolatát nem lehet szolgálni azzal sem, hogy régi államalakulatok felbontását, egységes kerületek feldarabolását tűzzük ki célul.

A demokratikus gondolat és a szabadság első követelménye, hogy a történelmileg kialakult államok önmaguk rendezzék nemzetiségi viszonyaikat, határozzák meg kormányformájukat, fejlesszék ki gazdasági és politikai összeköttetéseiket.

A vezetésem alatt álló Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, mely majdnem az összes szövetkezeteket magában egyesíti, felhívta már régebben a világ összes szövetkezeteit, illetve a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségét, hogy a szövetkezetek — mint a békés munkának szervei — lépjenek fel a béke-akció megindítása céljából; hisz a világon kb. 200.000 szövetkezet van s ezeknek taglétszáma, a családtagokat is beleértve, majdnem 30 millió.

A békének alapja csak a szabadságnak, csak a népek önrendelkezési jogának feltétlen tiszteletbentartása lehet.

Ezen az alapon a hároméves világháborúnak minden elkeserítő, nemzeteket elválasztó és bosszúra ingerlő eseményei mellett is most meg lehetne találni a kölcsönös megértésen és megegyezésen alapuló tisztességes békét.

XV. Benedek pápának jegyzéke épen azért nyer rendkívüli fontosságot, hogy a benne hirdetett elvek, gondolatok feltétlen őszinteségében senki sem fog kételkedni, mert a Szentatya, mint igazán semleges hatalom, aki a lelkiekben irányítani van hivatva s bír azzal az erkölcsi súllyal és hatalommal, hogy szavai valláskülönbség nélkül mindenki részéről a legkomolyabb és a legméltányosabb figyelemben részesüljenek az egész világon.

Azért mi, Magyarország katolikusai, hódolatteljes hállával fogadjuk a Szentséges atya eme jegyzékét és meg vagyunk róla győződve, hogy ez alapját fogja képezni a mindnyájunk által hön óhajtott kölcsönös megértésen és megegyezésen alapuló békének.

Ha Nagy szent Leó pápának sikerült Attilát, a pogány barbár fejedelmet diadalútjában Róma kapujánál megállítani és visszatérésre bírni: nem kételkedünk, hogy XV. Benedek is célt fog érni, ki fogja békíteni a keresztény fejedelmeket és kormányokat. Helyre fog állani a keresztény hit és erkölcs és uralkodni fog az igazság és szeretet. Ez alapon pedig békesség lesz a földön a jóakarátú embereknek.

Hogy ez így legyen: arra kérjük a jóságos Isten segítségét!

A pápának igaz felebaráti szeretettől sugallt jegyzéke nálunk már jól elkészített talajra talált. Az ország lakosságának majdnem valamennyi rétege, a társadalom minden osztálya felemelte már szavát a béke érdekében, élénken bizonyítva azt, hogy Magyarország csupán csak veszélyeztetett állami létének biztosítása végett fogott fegyvert és hogy most már csak azután vágyódik oly nagyon, hogy a reá erőszakolt harcoknak végre vége szakadjon. A béke-mozgalom egyébként a pápa jegyzékét megelőzően a mezőgazdasági tényezők között is mindinkább tért hódított, ami kiviláglik Tisza István gróf akkori miniszterelnökhöz intézett következő levelemből, amelyhez a miniszterelnök válaszát is csatolom.

Az az irat, amelyben egyik legtekintélyesebb mezőgazdasági érdekképviselőnk állásfoglalásáról teszek közlést a miniszterelnöknek, a következőképen hangzik:

Budapest, 1917 április 28.

Kedves Barátom!

A Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, melynek tekintélye és súlya a háború óta örvendetes módon gyarapodott és amely annyira kifejlődött, hogy ma már minden számottevő szövetkezeti központot magába olvasztott, ami bizonyára a vezetősége iránt megnyilvánult bizalomnak tulajdonítható, a tegnapi igazgató-tanács ülésében a másolatban idemellékelte indítványt fogadta el.

Mínt hogy pedig az igazgató-tanács a szükséges lépések megtételével az elnökséget bízta meg, kötelességemnek tartom, még mielőtt ezt az indítványt a nyilvánosságnak átadnám és azt a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségével közölném, Hozzád azzal a kérdéssel fordulni, vajjon a kor-

mánynak az indítvány nyilvánosságra hozatala ellen volna-e valamelyes észrevétele?

Bizonyára felesleges azokat az okokat Neked felsorolni, amelyek bennünket e lépés megtételére indítottak.

Elsősorban mi magunk akarunk annak a látszatnak véget vetni, mintha nálunk Magyarországon csupán csak a szociáldemokraták foglalkoznának a béke kérdésével. S hábár most az egyszer törekvésük őszinteségében nem is kételkedünk, mégsem engedhetjük, hogy olcsó babérokat szerezzenek, mert ezáltal még jobban megnőne a szarvuk.

Másodsorban illik, hogy a szövetségek, melyek a békés társadalmi munkában mindenkoron tevékenyen részt vettek, tevékenységük gyümölcsét abban lássák, miszerint a háború folyamata alatt döntő tényezővé nőttek ki magukat.

Meggyőződésem szerint javaslatunk a kormánynak a béke érdekében kifejtett tevékenységét nem fogja akadályozni, sőt inkább erősíteni.

Szívélyes üdvözlettel
igaz híved
Mailáth József s. k.

Nagyméltóságú

gróf *Tisza István* m. kir. miniszterelnök úrnak

Budapest.

Melléklet.

Tekintve azt, hogy a szövetségi mozgalomnak célja eleitől fogva a társadalmi béke biztosítása volt az ezt megbontó tényezők eltávolítása által;

tekintve azt, hogy ezek a fáradozások sok és nagy siker forrásai lettek s a fenti célt a szövetségek által létesített nemzeti szervezetek és az ezek útján alkotott nemzetközi alkotások is vallják és magukénak ismerik el:

Mondja ki a Magyarországi Szövetségek Szövetségének igazgató-tanácsa, hogy az értékes és kötelező hagyomány értelmében a harcban álló nemzeteknek általános, de ez ideig meg nem valósított vágyának megfelelően a maga részéről ez annyira óhajtott béke létrehozása érdekében kötelességének ismeri el a szövetségi táborba tartozók legjobb erőit felhasználni és értékesíteni.

Évégből elsősorban a magyar szövetkezetek tagjait hívja fel munkára, majd csatlakozásra kéri fel a velünk szövetkezett államok szövetkezeti központjait és odahat, hogy a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége e nagy feladatot, kellő eréllyel és komolysággal munkához látva, a béke érdekében a zászlaja alá sorakozott munkás és törekvő milliók erkölcsi súlyát és politikai hatalmát latba vetve oldja meg.

Hasson oda, hogy a háború után a gazdasági élet a béke elveit uralva új nemzetközi összeütközések forrása és oka ne lehessen.

A szükséges további lépések megtételére az elnökség hatalmaztatik fel.

*

Eme levelemre a miniszterelnök a következőkben válaszolt :

Budapest, 1917 május 4.

Kedves Barátom !

Kóborlásaim közben csak most kaptam meg április 28-iki leveledet, amelynek kapcsán értesítlek, hogy természetesen csak örömmel üdvözlöm, ha a Szövetkezetek Szövetsége is felemeli szavát a béke érdekében. Azt ajánlanám azonban, hogy némileg módosítsátok a tervezett nyilatkozatot. Nézetem szerint ugyanis a 3. és 4. bekezdést a következő szövegben volna célszerű megállapítani :

«Mondja ki a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének igazgató-tanácsa, hogy a fenyegetett létének védelmi harcát vívó magyar nemzet eredeti szándékának s a harcban álló többi nemzetek immár általánossá vált, de ezideig meg nem valósított vágyának megfelelőleg, a béke létrehozásának érdekében lathaveti egész erkölcsi erejét».

«E végből csatlakozásra hívja fel a velünk szövetkezett államok szövetkezeti központjait s a szövetkezetek nemzetközi szövetségét felhívja, hogy latba vesse a kötelékéhez tartozó milliók egész súlyát és hatalmát».

Úgy gondolom, felesleges volna az általam proponált módosítást bővebben indokolnom. Az irányadó szempont az, hogy kidomborítsuk azt az igazságot, miszerint Magyarországon kezdettől fogva mindenki akarta s most is min-

denki akarja a békét, amint az mások gonosz merénylete által veszélyeztetett létünk biztosításával jár. Gyakorlati fontos szempontot látok abban, hogy ne hagyjuk lábrakapni azt a téves feltevést, mint hogyha minálunk a béke barátainak ellentétes áramlatok legyőzése végett kellene síkra szállniok.

Abban a biztos reményben, hogy felfogásom a Tieddel találkozni fog, ajánlom az ügyet szíves jóindulatodba. Maradok igaz híved

Tisza s. k.

XL.

Utazásom Olaszországba.

A hadvezetőség, de különösen a haditengerészet főparancsnoka egy pár nagyobb csatahajót akarván kérni a delegációtól egy kirándulást tervezett, hogy a delegáció tagjainak, úgy a magyar, mint az osztrák tagjainak, alkalma legyen a csatahajókat látni; ezzel azt reménylette, hogy könnyebben lehet velünk beszélni és az esetleges költségeket megszavaztatni.

Ezt a kirándulást írom most le.

Vasárnapi napon, 1918 január 6-án indultunk el a déli vasút gyorsvonatával Kanizsa felé. A delegáció tagjai külön hálókocsiban voltak elhelyezve; egy-egy hálókocsiban két személy foglalt helyet. A tanulmányút egész tartama alatt a két hálókocsi lakóhelyül is szolgált nekünk. Többek elmaradása folytán egyik-másik delegátus olyan szerencsés volt, hogy magában lehetett egy fülkében, ami, tekintve a rendelkezésre álló hely szűk voltát, nem megvetendő állapot volt. A vonaton Kanizsáig étkezőkocsi is lévén, a hadügyminisztérium által kiküldött Böhm Gusztáv alezredes-vezetők gondoskodásából igen jó háborús vacsoránk volt, amelyet 8 órakor költöttünk el. Tíz órakor elmentünk aludni. Az én társam Esterházy Miklós herceg volt. Az éjjel jól aludtunk.

Hétfőn, január 7-én reggel 9 órakor St. Peter in Krain állomáson kávét kaptunk a vonatba. Tizenegy óra tájban érkeztünk Görz vidékére. Már az egész úton alkalmunk volt látni azokat az óriási pusztításokat, amelyeknek ezen termékeny, szép vidék áldozatul esett. Görz város területéről el lehet mondani, hogy ott

kő kövön nem maradt; a vegetációnak minden nyoma eltűnt a föld színéről.

Útunkat Görzből folytatva, 2 óra után érkeztünk meg Udinebe, ahol a katonai állomásparancsnok és gróf Festetich György, beosztott tiszt, várt reánk. Hogy addig, míg világos van, láthassunk és ne töltsük ezt az időt étkezéssel, a vonaton hideg reggelit vettünk magunkhoz, melyet szintén alezredes-vezetők szerzett be részünkre. Sajnos, az idő elborult, az eső csepegni kezdett. Mire Udinebe érkeztünk, már szakadt az eső. Szakadó esőben néztük meg Udine nevezetességeit; felmentünk a magas dombon fekvő királyi palotához, melynek lapos tetejéről tiszta időben az Udinet övező összes hegyeket látni lehet, mely hegyek az Olaszországgal viselt háború óta oly nagy szerepet vittek. Esős lévén az idő és gőzölgős és miután Udine egy völgykatlanban fekszik, a hegyekről nem láttunk semmit. Az udineiek azt mondják, hogy karácsonytól fogva a leggyönyörűbb idő volt január 6-ig s csak 6-án éjjel fordult meg az idő s így nincs kilátás arra, hogy az idő hamarosan megjavuljon. Öt óra tájban uzsonnára gyűltünk össze az udinei tiszti étkezdében; uzsonna után három előadást hallgattunk meg, melyeket a hadvezetőség jóvoltából részünkre tartottak.

Legelőször Jenő főherceg vezérkari főnöke, K. altábornagy tartott nekünk előadást az olasz offenziváról, melynek eszmenete körülbelül ez volt:

A fődolog lévén az, hogy az offenzivára teljesen el legyünk készülve; hogy ezt megtehessük, erős defenzív állásokban kellett lennünk. Ez azonban csak nagy kitartás, türelem és nélkülözések árán volt keresztülvihető, mert bizony a Karston katonáink óriásit szenvedtek, úgy hogy csak a tűzerek ágyúi maradhattak meg a veszedelmes pontokon egy helyen s azoknak a legénységét is időről-időre fel kellett váltani. De a gyalogság a jobban exponált helyeken csak öt napig bírta ki, olyan nagy volt a por, a füst, a gőz, a fűlsiketítő láрма és a lövedékektől visszapattanó kőszilánkok sokasága, melyek a sziklákba vájt fedezékek körül folyton repültek s így azokból egy pillanatra sem jöhettek ki anélkül, hogy életüket kockára ne tették volna. E gyalogsapatoknak felváltása csak éjnek idején történhetett. Az illetők öt napra való ételt és italt vittek magukkal; a felváltás oly veszedelmes volt, hogy az illető csapatok a felváltásnál legénységük

30 percentjét átlag mindig elvesztették. Észrevétlenül nem lehetett a lövészárokból és a lövészárókba ki-, vagy bejutni.

A második nehézség az offenzíva időpontjának a megválasztása volt. Első sorban el kellett rá készülnie lenni; másodsor annak időpontját és azt a pontot, ahol az offenzíva kezdődni fog, titkon kellett tartani. Ez sikerült is; mert ha az ellenség tudta is, hogy mi offenzívára készülünk, oly nagy embertömegnél és az élénk levegőbeli felderítőszolgálat mellett, melyet a repülőgépek eszközöltek, nem lehetett eltitkolni, hogy valami készül; de az időpont szerencsésen volt megválasztva és csak egypár nappal később foganatosítottuk, amint tervbe volt véve.

Nagyon szerencsésen volt az a pont megválasztva, ahol csapataink az ellenségnek az első lökést megadták, Tollemein és Flitsch között, mert az olaszok ott nem várták, hanem lent az Isonzónál, úgy hogy e váratlan áttörés által az egész olasz front megroppant, annak egyes részei igen veszedelmes helyzetbe kerültek, a bekerítés veszélyének lettek kitéve, ami be is következett, mert egész nagy csapatrészeket fogtunk el. Nem csoda tehát, hogy az így megroppant olasz front örült futásnak eredt, amit a miénk látván, a rég elfojtott düh és a pokolból való megszabadulás érzete visszatartóztathatlanul megfogta a mieinket, úgy hogy a gyalogság az olaszokat futva kergette. És ha az időjárás nem esküdött volna ellenünk és a különben gyalog átgázolható folyók nem áradtak volna meg és ha Konrád és Krobotin a hegyekről jobban lejöhettek volna: akkor az olaszokat még messzebbre kergettük volna és az olasz hadsereg katasztrófája még nagyobb lehetett volna.

Ha a térképen az ember figyelemmel kíséri ezt a nagy offenzívát, elbámul azon a gyorsaságon, amellyel csapataink igen nehéz terepen a hadműveleteket teljesítették. Az igaz, hogy a legjobb hegyi csapatok voltak ottan, de remekeltek a magyar alföldi bakák is, akik — úgy látszik — minden terepen beválnak. Hogy a zsákmány, amely katonáink kezébe került, igen nagy volt, az magától értetődik, úgy hogy a hadsereget a talált élelmiszerekkel sokáig fogjuk tudni élelmezni s a talált ruházati és egyéb felszerelési cikkekkkel felruházni és teljesen felszerelni — úgy hogy a mögöttes országrészeknek sokáig nem fog kelleni őket élelmezni és ruházni, ami nagy előny.

Az altábornagy előadása igen kimerítő, rövid, jól összefoglaló ismertetése volt az offenzívának. Hallottunk azután még

egypár rövid előadást a katonai közigazgatás, a gazdasági- és a zsákmányosztály tevékenységéről is. Az ott hallottakat nem akarom részletezni, így csak röviden egypár észrevételt akarok tenni, amelyet a hallottakból és később a látottakból merítettem.

Először: míg a mieink a 12-ik nagy isonzói csata előtt mindenben nagy nélkülözéseknek voltak kitéve, csak szűkösen éltek és nyomorogtak, addig az olasz csapatok mindenben dúslakodtak, jól éltek és jól laktak a saját országuk gazdaságából és az Entente bőkezűségéből.

De nemcsak élelmük volt bőven, de minden egyéb ruházati és felszerelési cikk, ami nálunk már régen szűkösen volt — náluk bőven megvolt. Harmadszor: az olasz csapatok sokszor pihentek; a csapatok pihenésére óriási kiterjedésű, nagyon szép és jó barakk-táboruk volt, amelyben egész hadtestet voltak képesek egyszerre retablirozásra elküldeni; a mieink nem sokat pihentek.

Negyedszer: Udineben, de egyes Olaszországból hazatért katonáktól is hallottam, hogy amikor a német fővezér alatt álló Stossgruppe akcióba lépett, az osztrák-magyar csapatok mentek előre, a német csapatok tartalékban voltak. Amikor a mieink az olasz csapatokat megfutamították, akkor a mieinket reservába tették és a németek mentek az olasz után, úgy hogy a németek jöttek először be Udinebe. Ott minden értékes helyiséget és tárgyat lefoglaltak, úgy hogy amikor a mieink jöttek, nekik már csak másodrendű szerep jutott a zsákmány elfoglalásából.

Ötödször: nekem az a benyomásoni, hogy az elfoglalt olasz tartományok nem lesznek képesek aratásig és aratás után a katonaságot és a polgári lakosságot kenyérmagvakkal ellátni; talán a kukorica elegendő lesz, mert azt — úgy látszik — erősen fogják vetni; de a többiből importra fognak szorulni.

Az előadások után elmentünk a rendelkezésünkre bocsátott autó-omnibuszokon a pályaudvarra a hálókocsikhoz cipőt, esetleg más ruhát váltani, mert kissé átáztunk. Nyolc órakor Jenő főherceg hívott meg minket vacsorára. Ugyanabban a házban, amelyben a tiszti étkezde van. Az olasz udinei präfectura háza ez. Ugyanott volt Cadornának is a főhadiszállása, ahol ő a meteorológiai feljegyzéseit szerkesztette. Érdekes, hogy az étkezdeben két olasz katona, aki Cadorna idejében pincéri szolgálatokat tett, most a mi tiszteinket szolgálja ki. Úgy látszik, nem nagy emóciót okoz nekik a gazdaváltozás.

Kedden, január 8-án, fél kilenckor reggeliztünk az étkezdében; azután a városban megnéztünk egy pár középületet, melyet az olaszok kivonulásuk alkalmával kifosztottak s mikor azután a németek először mentek be Udinébe, ami értékes volt, azt mindjárt elvitték, úgy hogy a mieinknek csak igen kevés maradt, amin még azonfelül a németekkel, a jóbarátság révén, újból osztzkodni kellett.

Megtekintettünk egy bőrgyárat, egy selyemgyárat és a még megmaradt kevés borkészletet, amiből kóstolóba is adtak. Azt hiszem, csinált borok voltak. Tizenegy órakor villásreggeliztünk a tiszti étkezdében és azután két autó-omnibuszon kimentünk Palmanovó felé megnézni az ottmaradt zsákmányt. Utbaejtettünk egy pár helységet, amelyekben a harcok nyomait megtaláltuk. Sajnos, esett az eső, az utak nagyon leromlottak és az autók rozogák lévén, minduntalan megakadtak, úgy hogy nagy nehézségek és akadályok között tudtunk estére Udinéba visszavergődni. A zsákmány különösen lövegekben és egyéb hadi felszerelésekben igen nagy. Hogy mi volt a többi használható zsákmány, azt csak az elbeszélésből tudhattuk meg.

Este közös vacsora volt osztrák jóbarátainkkal, úgy hogy nem került sor összeütközésre. A német-csehek és a németek erősen hangsúlyozták, hogy nekünk nemcsak a fehér asztalnál, hanem a zöld asztalnál is közelednünk kellene a belső országban garázdálkodó Entente-ellenségünkkel szemben.

Vacsora után, sajnos, az eső nem szűnt meg; visszatértünk vasúti kocsinkba és éjjel indultunk tovább Triesztbe. Reggel felé, amikor Monfalconeba értünk, már Görzöt elhagyva, nem mehettünk tovább, pedig már 7 óra után kellett volna Triesztbe érkezni. De ott valami kisiklás történt előttünk és így vissza kellett mennünk Görzbe és onnan az államvasúton egész Triesztig. Görzben egy ideig álltunk; ismét megnézhattuk az óriási pusztítást. Amikor elindultunk, már erős bóra kezdett fujni a tenger felől. Triesztbe csak 11 óra után érkeztünk; ott várt minket Kudelka tengernagy egy pár tiszttel és egy villamoskocsival mentünk a repülőtelephez, ahol a híres angol származású Banfield repülő-tiszt nekünk a legkülönbözőbb repülőgépeket magyarázta és bemutatta.

Délelőtt még olyan erősen fujt a bóra, hogy nem mertek a tengerre kivinni. Ez csak délután történt meg.

Egy órakor az Excelsior szállóban ebédeltünk és 3 órakor egy kis hajón kimentünk az egyik mólóhoz, ahol az ellenséges repülők elleni védő-ágyúkat tekintettük meg.

Délután azután a társaság egy része még egy mólót tekintett meg és egy csatahajót; a többiek a városban néztek széjjel. Fél hétre vacsora volt az Excelsiorban s órakor a gyorsvonattal indultunk vissza Budapestre, ahová három órai késéssel csütörtökön déli egy órakor érkeztünk. Előtte való éjjel olyan nagy hófúvás volt a Balaton mentén, hogy az előző este 6 órakor indított gyorsvonat Lepsényben éjjelezett; ezzel reggel 9 órakor találkoztunk Bogláron. Igen nagy hideg volt; azt mondják, az éjjel lehetett 20 fok hideg. Lepsényben láttuk az eltakarított hófúvás nyomait.

A kirándulás igen tanulságos volt; örülök, hogy az olasz harctér egy részét láthattam és érteni tudom most már azt az óriási nagy kitartást és türelmet, amelyet a mi csapataink Olaszországban átszenvedtek. Érthető tehát, hogy csapataink mindenáron szabadulni akartak a Karst poklából és ezért az olaszokat a világ végéig elkergették volna.

Az offenzíva még jobban sikerült volna, ha az időjárás odalenn nem lett volna ellenünk, mert a folyók mind megdagadtak és ennek következtében az előnyomulás igen meg volt nehezítve.

XLI.

A lejtőn.

A világháború harmadik éve is vége felé közeledett. Míg a harci események változó szerencsével folytak, a belpolitika mind nagyobb mérvben kezdte lekötni a figyelmet. A háború hosszú tartama idegessé tette az embereket és bármilyen nagy kilátások voltak is a végső győzelemre, mindenki nagyon óhajtotta már a békét a háború nyomában járó különféle szenvedések miatt.

Az osztrák fővárosban 1916. évi október hó 21-én megtörtént az első politikai gyilkosság. Dr. Adler Frigyes, szocialista író, a Meissl és Schadn szálló éttermében a déli ebéd alatt négyszer rálőtt gróf Stürgkh Károly osztrák miniszterelnökre, aki rögtön meghalt.

A gróf 57 éves volt. Zárkozott, tartózkodó egyénisége miatt

több ellensége volt, mint barátja és pusztán véletlen műve volt, hogy Adler őt választotta ki áldozatának. A bűnügyi tárgyaláson azt mondta a vádlott, hogy neki a miniszterelnök személye nem volt fontos. A gyilkosságot demonstrációnak mondta, amellyel a világ figyelmét rá akarta terelni az osztrák viszonyokra, a háború rendkívüli intézkedésekre, másrészt — úgymond — a merénylet figyelmeztetés akart lenni Ausztria uralkodó köreinek, de a többi államoknak is arra, hogy a háborús túlkapásuktól őrizzék meg. A tárgyaláson Adler, aki az osztrák szociáldemokrata párt szélső, elégedetlen szárnyához tartozott, öntudatosan viselkedett. Tiltakozott az ellen a feltevés ellen, hogy tettét beszámíthatatlan állapotban követte volna el. Mindent előre megfontolt, előkészített; a gyilkosság alkalmával az étteremben nyugodtan megebédelt és még azt is nyugodtan bevárta, amíg a miniszterelnök mögött lévő asztalnál étkező hölgy eltávozott, mert attól tartott, hogy a merényletnek esetleg a hölgy is áldozatául talál esni. Előadta Adler azt is, hogy a terve, hogy merényletet kövessen el, már régebbi keletű volt. De akadály volt, hogy nem tudott reáakadni arra az egyénre, akinek a megölésével célját legjobban elérni. A tettet úgy akarta elkövetni, hogy a külföld is minél többet beszéljen róla. Gróf Tisza magyar miniszterelnök megölésére is gondolt, mert akkor Ausztriában általános volt a vélemény, hogy Tisza diktátora Ausztriának. Tiszát azonban mégsem választotta, mert ezt a tettet félreérthették volna, Ausztria vagy Magyarország függetlenségi törekvésére magyarázhatták volna.

A bíróság Adlert kötél általi halálra ítélte, aki az ítélet után a hallgatóság felé fordult és tele tüdővel kiabálta: «Éljen a nemzetközi forradalmi szociáldemokrácia!»

A király később megkegyelmezett Adlernek és a halálbüntetését 18 évi súlyos börtönbüntetésre változtatta át. Adler 1918-ban a börtönben meghalt.

A meggyilkolt osztrák miniszterelnök Magyarországgal szemben elég objektív igyekezett lenni, Tiszát nagyon becsülte és Tisza osztrák kollégáját fel is tudta jól használni a magyar ügyek érdekében.

Stürgkh utódjául 1916 október 28-án dr. Körbert nevezték ki osztrák miniszterelnökké. Ausztriában a politikai körök azt hiszik, hogy új kor következik vele. A magyar lapok tartózkodással fogadják Körber kinevezését és azzal a gyanakvással élnek, hogy

Körber azokat az ellentéteket, amelyek az osztrák pártok között áthidalhatatlan örvényt vájtak, azzal a kipróbált módszerrel akarja, legalább egy időre, eltüntetni, hogy valamennyi osztrák pártot ráuszítja Magyarországra.

November 5-én kerül nyilvánosságra a szenzációs külpolitikai hír, hogy a központi hatalmak a meghódított Orosz-Lengyelországnak önállóságot adnak. Galicia tartomány is önkormányzatot kap, mert egy önálló lengyel államnak a keletkezése a Monarchia északkeleti részében nem maradhatott visszahatás nélkül.

November 9-én dr. Körbernél megjelent az urakháza- és a képviselőház elnöke és előterjesztették valamennyi osztrák parlamenti pártnak azt a kívánságát, hogy a parlamenti élet helyreállíttassék.

November 21-én szétrepül az országban a gyász hír; meghalt Ferenc József. Dacára az előző orvosi jelentéseknek, az ősz király halála váratlanul jött. Minden kül- és belpolitika mellett ezen az egy napon a halott királyra szegeződött minden figyelem és érdeklődés. Az első orvosi jelentést november 14-én adták ki a király betegségéről: «A hurutos tünetek, amelyek teljesen még nem szűntek meg, nem gátolják Ofelsége szokott tevékenységeit». November 18-án 38 fokig emelkedő lázt jelentenek az orvosok; másnap reggel 36,6, este 37,7 a hőmérséklet.

November 20-án a jobb tüdőben érzékeny gócbántalom támadt; november 21-én este 9 órakor meghalt a király.

Ferenc József már évek hosszú sora óta roppant hajlamos volt a meghülésre és környezete részéről mindig a legnagyobb gondosságra volt szükség, mivel nehezen volt rábírható, hogy megszokott életmódjától eltérjen. Kimélésről nem akart tudni és a gyengélkedés napjaiban sem volt rábírható, hogy szokott munkáját megrövidítse, vagy hogy a fogadásokat lemondja vagy a beszélgetéstől tartózkodjék; emellett a király sohasem volt barátja a gyógyszereknek és csak nehezen tudták rávenni, hogy az orvosok által rendelt orvosságot bevegje. Nyolcvanhat éves volt; közel 67 évig uralkodott; túlélte a trónon valamennyi kortársát, nesztorává lett három világrész koronás uralkodóinak.

November 23-án látott napvilágot a király végrendelete, amelyben búcsúzik a népeitől és hadseregétől. A magyar parlament november 27-én elparentálja a királyt. Vilmos császár is eljött Bécsbe és koszorút helyezett a ravatalra. November 27-ig

Schönbrunnban maradt a király kihült teteme; aztán átvitték a Burgban felállított ravatalra, ahol további három napig búcsújáróhelye volt a monarchia gyászoló közönségének, amíg november hó 30-án a kapucinusok templomába az uralkodó család ősi temetkezési helyén végső pibenőre elhelyezték. Itt Ferenc József évekkel ezelőtt új kriptát készíttetett, márványfalakkal, a maga számára. Még életében rendelkezett arra nézve is, hogy holtában Erzsébet királynét és Rezső fiát melléje helyezték el.

Károly király november 21-én veszi át a kormányzást. Két nap mulva proklamációt ad ki, amelyben kifejezi azt az óhaját is, hogy minél előbb akarja magát magyar királynak megkoronáztatni.

A következő hetek a koronázás előkészítésének izgalmaiban folytak le. A magyar politikát mind élénkebben foglalkoztatta az a kérdés, hogy ki fogja megkoronázni az új királyt? Azelőtt az ország hercegrímása mellett a nádor koronázta a nemzet nevében Magyarország királyát; voltaképen azonban a törvényhozás, a magyar országgyűlés tette a trónörökös fejére Szent István koronáját. De 1867-ben, megszűnővén a nádori méltóság hatásköre, az országgyűlés a felelős minisztérium fejét, Andrássy Gyula grófot delegálta a koronázás funkciójának végzésére, természetesen az esztergomi érseknek, az ország hercegrímásának oldalán.

A munkapárt a miniszterelnököt tartotta illetékesnek e funkcióra. Az ellenzék, gróf Andrássy Gyulával az élén, József királyi herceg népszerű személyét akarta a Tiszáéval szemben. Az ellenzéken azzal argumentáltak, hogy az ellenzéki pártok keserű érzelmekkel állanak szemben Tisza István gróffal; már pedig a koronázó személy csak az lehet, aki az egész nemzet osztatlan becsületét élvezi. Miután másrészt Deák Ferenc szavai szerint nem multhatatlanul szükséges az, hogy az országgyűlés kiküldöttje a minisztérium feje és a parlamenti többség vezére legyen, az ellenzék azt ajánlotta, hogy az országgyűlés József királyi herceget, a nádor unokáját, delegálja a koronázás aktusának végzésére.

Hosszú harcok és viták után december hó 20-án az országgyűlés gróf Tisza Istvánt nádor-helyettesnek választotta nagy többséggel. Az ellenzék 103 szavazattal József kir. hercegre szavazott; Tisza István ennek kétszeresét kapta. Így teljesedett gróf Tisza István kívánsága, hogy a kir. herceggel szemben ő tegye

a koronát az új király fejére, de ez a győzelem volt egyben Tisza bukásának valódi indítóoka is!

Karácsony havában, december 12-én, megszületik a háborús politika egyik legörvendetesebb eseménye: a központi hatalmak békejegyzéket nyújtanak át az ellenséges hatalmaknak.

Közben, míg Magyarországon a koronázásra készülődnek, Ausztriában hirtelen és váratlanul kormányváltás támadt. Dr. Körber megbukott. A távozó miniszterelnök kettős feladatot tűzött ki volt céljául: megújítani a kiegyezést és lehetővé tenni a parlament összehívását. Egyik sem sikerült neki. Az osztrák pártok között tátongó szakadékokat nem tudta áthidalni, az osztrák nemzetiségek harcát nem tudta lecsendesíteni, másrészt a gazdasági kiegyezéssel is bajai voltak, amelynek sürgős rendezését az osztrák pártviszonyok miatt kieszközölni nem tudta. Körber után dr. Spitzmüller próbálkozott kormányalakítással, de sikertelenül. Clam-Martinić lett az utódja. Az új osztrák kormánynak az alkotmányos állapotok helyreállítása, az ehhez szükséges előfeltételek megteremtése, a parlamenthez vivő út egyengetése volt a legfőbb célja.

A mozgalmas december hónap újabb szenzációt hozott: Burián lemondott; utódja Czernin.

Újabb meglepetés ez, amely annál nagyobb, hogy Burián éppen abban a pillanatban távozik helyéről, amikor az ő nevéhez fűződő örvendetes békeakció az egész világot mozgásba hozta. Az előző hónap elején rebesgették már Burián távozását, de a Magyar Távirati Iroda cáfolta a lemondásról szóló híreket. Burián közös pénzügyminiszter lesz. Az ellenzék nem sajnálja Burián távozását, de nem örül Czernin jövetelének sem, mert még nem felejtették el magyar közjogellenes kifakadásait, amelyeket még bukaresti követté történt kinevezése előtt tett.

A külügyminiszter személyében történt változás még sokáig nyugtalanította a közvéleményt. Az érdeklődés a küszöbön lévő koronázásra irányul ugyan, de újra meg újra visszatért az a kérdés, hogy mi történt a külügyminiszteri állás körül, miért kellett Buriánnak megbuknia? A Fremdenblatt szerint a változások abból a vezető gondolatból támadtak, hogy az összes energiák összefoglalása végett olyan embereket hívnak meg vezető állásokba, akik egymáshoz személy szerint is közel állanak és akiknek egységes együttműködése biztosítja az eredményt.

December 30-ika: a királyi pár megkoronázása. A háború forгатagában, a szenvedések lidércnyomásában egy hosszú időre egy utolsó önfeledt, boldog napja volt a magyar nemzetnek.

A király, a királyné és a kis Ottó királyi herceg, továbbá az egész udvartartás már december 27-én megérkezett Budapestre. Ugyanezen a napon délután fogadta a király az országos küldöttséget, amely a koronázó hitlevelet nyújtotta át neki. Másnap délelőtt az országgyűlés plénuma jelent meg a király előtt, aki kijelentette, hogy a hitlevelet elfogadta, aláírta és átadta a hercegprimásnak.

A koronázás főbb momentumai: a király és a királyné megkoronázása; az arany-sarkantyús vitézek felavatása és a király eskütétele. Az országgyűlés mindkét háza reggel 6 órakor koronázó-ülést tartott, amely után az országgyűlés tagjai a budavári koronázó templomba vonultak. A király és a királyné reggel $\frac{3}{4}$ 9 órakor indultak el a királyi várpalotából a templomba. Nyolcfogatú diszkocsi vitte őket; a diszkocsi két oldalán gyalog udvari szolgák, lóháton pedig magyar testőrök haladtak. A királyi párt a koronázó templom kapujában a hercegprimással élén a főpapság fogadta. Ofelsége és a királyné a templom középső útján a főoltárhoz vonultak és a szentély előtt felállított trónon foglaltak helyet. Következett a koronázás, amelynek tartama alatt a gellért-hegyi ágyúk szóltak és a főváros harangjai megkondultak. A szertartás végén a királyné szűkebb kíséretével visszament a királyi várpalotába; ezután a király a koronázó-templomban az arany-sarkantyús vitézeket lovaggá ütötte. Most a nemzeti színű posztóval bevont úton a menet a Szentháromság-térre vonult, ahol a szobor tövében díszes esküemelvény volt felállítva. A király felment az emelvényre és a keresztet balkezében tartva és jobbkeze három ujját felemelve, a hercegprimás előolvasása után letette az alkotmányos esküt. Az eskütétel után a díszes menet a Szent-György-térre indult, ahol a király az ország valamennyi vármegyéjének földjéből összehordott dombra fellovagolt, Szent István kardjával a világ négy tája felé négy vágást tett, jelképezvén, hogy az országot bárhonnán jövő támadás ellen megvédi. A király ezután visszatért a várpalotába. A koronázást díszebéd fejezte be a királyi várpalotában. Ebéd után az országgyűlés mindkét házának tagjai az együttes ülés folytatására az Országházban összegyűltek és miután a jegyzőkönyv hitelesítése is megtörtént, a

koronázó együttes ülés berekesztetett és ezzel a koronázás is véget ért.

Így ért véget az 1916. év, a háború harmadik éve.

Az új 1917. év első negyedében semmi különösebb politikai esemény nem történt Magyarországon. Április hó végén királyi kézirat bizalmi nyilatkozatot ad Tiszának, mely a politikai köröket állandóan foglalkoztatja. A királyi bizalom nyilvánítása meglepetésszerűen hatott és az ellenzék különösen azt bírálta benne, hogy egyrészt bizalmat nyilvánít a kormánynak, másrészt olyan reformokat kíván, amelyeket a kormány ellenez a legjobban. Az ellenzéken az a vélemény, hogy a bizalomnyilvánítás csak egy injekció, amelyet egy bukófélben lévő kormánynak nyújt a királyi kegy.

Tisza ezek után akciót indít a 67-es pártok együttműködésének lehetősége érdekében, hogy a pártok közötti jó viszonyt és a parlament munkaképességét megvalósítsa. Az ellenzék azonban hallani sem akar a Tiszával való együttműködésről.

Május hó közepén az ellenzéki pártok körében választójogi blokkról kezdenek beszélni. A választójogi kérdés körül forog minden. Tisza változatlanul kitart álláspontja mellett, amely a választójog fokozottabb kiterjesztése ellen van. Tisza szerint a fiatalok várják meg azt a néhány esztendő, amelynek elteltével tapasztalatokban és élethölcseletben gazdagabban fogják majd kötelességeiket teljesíthetni. A szavazati joggal nem bíró alsóbb néprétegeknél pedig — mondja Tisza — igazi érdekünk az, hogy mentől kevesebb értékes erőt fecséréljünk el a torzszalkodó személyes küzdelemben. A katonákat illetően pedig az volt a Tisza véleménye, hogy a katonák a magyar haza megmentéséért, a magyar becsületért ontják vérüket és nem a szavazati jogért vagy bármely más jutalomért.

Május hó 22-én hirtelen bekövetkezett gróf Tisza lemondása. Nagy a meglepetés. Egy éven belül sokat sürgették ezt a lemondást, de most mégis váratlanul jött. A válságot a mindenható választójogi kérdés idézte fel. A király Gyöngyösön, a nagy tűzkatasztrófa színhelyén írta alá a kormány lemondását elfogadó iratot.

Tisza utódjául egész komolyan József kir. herceget emlegetik, aki Tiszával tárgyalt is. A kir. herceg ugyanis csak abban az esetben vállalkozott volna a kabinetalakításra, ha az egész munkapárt, vagy legalább is nagy zöme, sorakozott volna mel-

léje. A királyi herceg miniszterelnöksége azonban nem sikerült és a kombinációk homlokterébe gróf Andrassy került. Tisza kijelentette, hogy a jövő kormányzásban a munkapárt nem fog résztvenni. A kormányt — mondotta — azoknak kell vállalniok és e kötelesség elől nem is térhetnek ki, akik a választójogi kérdés felvetésével felidéztek a válságot. Tisza állásfoglalása dacára politikai körökben még mindig bizakodnak egy koncentrációs kabinet lehetőségében, amelynek fejül legsűrűbben Wekerlét emlegetik. Ha ez nem sikerülne, akkor egy kisebbségi kormányt várnak Andrassy vezetésével. Június 2-án a király Burián bárót bizza meg a magyar válság megoldásával, azzal a feladattal, hogy az álláspontokat egyeztesse össze és mindenestre egyengesse útját azoknak, akik kormányképesek. Burián tárgyal és informálódik három napig és azután jelentést tesz a királynak. Még mindig Wekerleről vagy Andrassyról beszélnek, mint a jövő emberéről.

Divatba jöttek a politikai meglepetések. Nemrégén, amikor mindenki beszélte, hogy Tisza megbukott, megjelent az említett királyi kézirat, amely azon hitet keltette, hogy Tisza állása a legszilárdabb. És pár hét múlva, amikor senki sem gondolt rá, jött a meglepetés, hogy Tisza megbukott. Most is mindenki meg volt győződve, hogy Wekerle vagy Andrassy lesz a miniszterelnök, június 8-án azután megjött a hír, hogy a király azt bizza meg az új kormány alakításával, akire az egész idő alatt egy lélek sem gondolt: a 36 éves Esterházy Móric grófit. Ilyen fiatal miniszterelnöke nem volt még az országnak. Az ellenzék megnyugvással fogadta a király választását. Hosszú tárgyalások után megalakult az Esterházy-kabinet, a második koalíció: Ugron, Apponyi, Serényi, Gratz, Mezössy, Vázsonyi, Szurmay és Batthyányi. A szociáldemokraták nem vállaltak miniszterséget.

Ausztriában dr. Seidlerrel az élén július hó 23-án új, átmeneti kormány alakult.

Ugyanebben a hónapban indítja meg Brusilow az orosz fronton híres nagy offenzíváját ellenünk.

A következő hónapban nagy meglepetést keltett Károly császár kegyelmi ténye, amellyel a hazaárulással vádolt, részben halálra, részben fogságra ítélt cseh politikusoknak, Kramarcnak, Klofácnak és társainak amnesztiát adott.

Tisza a frontra készül.

A háború negyedik éve meghozta az első forradalmat is.

Oroszországban 1917 július 20-án kitör a forradalom, a cárt elkergetik, forradalmi kormány alakul; Kerenszky jut uralomra.

Augusztus 15-én nyilvánosságra kerül a pápa békejegyzéke.

Három hónapi uralom után gróf Esterházy távozik a miniszterelnöki székéből, megrongált egészséggel. Helyette Wekerle jön. Három hónappal ezelőtt mindenki őt tipelte és Esterházy jött; most Andrássyra gondoltak és Wekerlét nevezték ki.

Ismét sok szó esik a választójog kiterjesztéséről.

Prágában az «új csehek» október 22-én gyűlést tartottak, amelyben megállapították a cseh-szlovák programot. Pártlapjuk egyidejűleg kiadta a jövőbeli cseh állam térképét, mely a cseh erdőktől a felső Tiszáig terjed.

Oroszországban újabb forradalom. A bolsevikiek megbuktatták Kerenszkyt és november 15-én Lenin és Trotzky veszik át a hatalmat. Néhány nap múlva a bolsewiki kormány béketárgyalásra utasítja az orosz főparancsnokot, november 28-án pedig az új orosz forradalmi kormány békekötésre szólítja fel a szövetségeseket és az ellenséget. A központi hatalmak elfogadják a békeajánlatot, mire az orosz fronton fegyverszünet létesül. Az Entente azonban nem ismeri el Lenin kormányát.

Közben, december hó 5-én Amerika hadat üzen a Monarchiának.

A következő napok szenzációja Tusar cseh képviselő beszéde az osztrák parlamentben.

Tusar kijelentette, a cseh képviselők egyetértének ama törekvésben, hogy a dualismus helyébe a cseh államot tegyék. Ezen cél elérése végett az egész monarchia átalakítását kívánják és szoros összeköttetést a szlovákokkal. Ezen törekvésükben, mondá Tusar, még azzal sem törődnek, ha hazaárulóknak tekintik, mert ez mindenkinek becsületére válik, amidőn azokat teszik ki a hazaárulás vádjának, akik a szabadság és jogért küzdenek.

Ezen egész idő alatt nálunk Magyarországon a választójogi kérdés izgatja a kedélyeket. Ez új phasisba lép, midőn Vázsonyi november 21-én a képviselőházban benyújtja az általános, egyenlő, községenként gyakorlandó, a nőkre is kiterjedő választójog javaslatát; a sors azonban nem engedte, hogy az ebben az alakban törvényerőre emelkedjék és valaha érvényesüljön.

A most kezdődő 1918. esztendő nagyon mozgalmasnak ígérkezett.

Január 9-én megjelenik Wilson híres, de azóta hirhedtté vált 14 pontja, mire Czernin Wilsonhoz azt a sikertelen felhívást intézi, hogy azok alapján kezdődjenek meg a közös tárgyalások.

E hó végén Magyarországon újabb kormányválság tör ki. De Wekerle marad, csak a kormányának tagjai változnak.

Február 10-én kötöttük meg az első békét Ukraínával.

Erre Trotzki Brest-Litovskban a béketárgyalások folyamán bejelentette, hogy Oroszország a hadiállapotot eddigi ellenségeivel szemben formális békekötés nélkül is megszüntetnek tekinti és elrendeli az orosz haderő leszerelését. A németeket azonban ez az egyoldalú bejelentés nem elégítette ki és a hadműveletek folytatásával az oroszokat formális békekötésre kényszerítik.

Február végén a románokkal indulnak meg a béketárgyalások, melyek rövidesen eredménnyel is végződnek.

Márciusban a nyugati fronton nagy német offenzíva veszi kezdetét.

Április új meglepetést hozott: Czernin gróf külügyminiszter lemondott, minthogy külpolitikai kérdésekben az uralkodó közt és közötté nézeteltérések merültek fel.

Hézagpótlóként ismét Burián lesz Czernin utódja.

A külügyminiszter személyében beállott változás magyar kormányválságot is von maga után: Wekerle beadja lemondását. A király Szterényit bizza meg a kormányalakítással, de Szterényi nem tud boldogulni.

Igy ismét Wekerlét nevezi ki a király miniszterelnöknek és egyidejűleg királyi kéziratot ad ki, mely szerint az új kormánynak fontos szociális, halasztást nem tűrő pénzügyi kérdéseket kell megoldania és kölcsönös megértés alapján a választójog kiterjesztését is meg kell valósítani, mely kérdés a politikai és a társadalmi köröket folytonos izgalomban tartja. Békés megegyezés létre nem jötte esetére a király új választásokat helyez kilátásba.

Eme királyi kézirat következtében a választójog ujólag sürgősen napirendre került. A Vázsonyi-féle javaslat tárgyalására kiküldött külön bizottság folytatja tárgyalásait, melyek során Tisza és Andrassy folytatják szónoki párbajukat, jóllehet nyugaton időközben ismét nagy harcok dúltak.

1918 június 10-én Burián megjelenik Berlinben és Vilmos császárral tanácskozásokat folytat. E tárgyalások tárgyról misem került ugyan nyilvánosságra, de azok mégis alkalmat szolgáltatottak

arra, hogy a lapok újra visszatértek a külügyminiszter személyében beállott változásra, megjegyezvén, Czernin távozása véget vetett minden reménynek, melyet az Entente a monarchia külön békekészsége iránt táplált.

Ausztriában a helyzet ujjal felbomlott. A lengyelek a lengyel kérdésben Seidler miniszterelnök ellen oly éles határozati javaslatokat fogadtak el, hogy az osztrák parlament annyira sürgetett összehívása ismét meghiúsult.

Június 19-ike reánk nézve a háborúnak talán leggyászosabb napja volt, mert ezen a napon Boroevics támadást kezdett az olaszok ellen a Piave mellett, mely támadás teljes kudarccal és nagy veszteséggel végződött. Mintha a központi hatalmak hadiszerencséje itt fordult volna meg.

A következő napokon Budapest munkásmozgalmak és politikai sztrájkok színhelye volt; egy hétig a lapok sem tudtak megjeleni.

Július hóban a képviselőház végre letárgyalta a választójogi törvényjavaslatot és ezáltal véget vetett az e kérdés körül oly soká vívott harcoknak. De az e tárgyalások eredményeként corpus juris-unkba került törvény korántsem volt többé Vázsonyi radikális eszményképe; az általa előterjesztett javaslat rendelkezései Tisza eszméinek megfelelő változásokon mentek keresztül és amelynek — hogy csak az akkori ellenzék egy győzelmét említsem — a nők választójoga is áldozatul esett, mely azonban később, a tanácsköztársaság idejében, mégis tudott, ha látszólag rövid időre is, érvényre jutni.

Nyugaton augusztus hóban ismét véres harcok dúlnak. E hó közepén a német főhadiszálláson találkoznak Vilmos és Károly, mely alkalommal bizonyára e harcok körül forgott a tanácskozás. Ily körülmények között némileg meglepően hatott a hivatalos hír, hogy Károly István főherceget szemelték ki lengyel királynak. Szent István napján kezdődött Foch harmadik offenzívája, melyre két nappal később a nyugati harctéren az Entente negyedik offenzívája következett.

Augusztus 29-én jött az első jelentés a németek visszavonulásáról. A lavina megindult és kezdődik az összeomlás.

Szeptember elején a németek újabb visszavonulása kezdődik, mely immár véget nem ér. Ezen súlyos helyzet arra indította Burián grófot, hogy az összes hadviselőfelekhez újabb békeaján-

latot intézzen. Felszólította a kormányokat, tartsanak valamely külföldi semleges helyen értekezletet.

A király szeptember végén Tisza István grófot Boszniába küldi, hogy ott rendet teremtsen; de Tisza ezen küldetése, úgy ott, mint nálunk is az ellenkező hatást szülte.

Szeptember 26-án Bulgária kilép a szövetségből és a bolgár kormány különbékét kér az Entente-től. A szenvedett súlyos vere-ségek után Bulgária minden feltételt elfogad.

Ez a vég kezdete.

Októberben gyors egymásutánban követi az egyik esemény a másikat.

2-án nyugaton az Entente újabb térfoglalásáról szólnak a jelentések.

3-án követelik a csehek az osztrák parlamentben Magyarország szlovák megyéit. Stanek képviselő a magyarországi szlovák területet magába foglaló földrajzi határokat, mint a cseh-szlovák állam határait minimális programjuknak mondja.

4-én Burián Wilson 14 pontját újabb békeajánlatban a béke-tárgyalások alapjául elfogadja.

5-én a Wilson-féle békepontozatok alapján kérünk fegyver-szünetet és béketárgyalásokat.

12-én válaszol a német kormány Wilsonnak; elfogadja ennek pontozatait és kész a monarchiával együtt a megszállott terület kiürítésére.

13-án újabb német visszavonulás a nyugati fronton.

14-én lemond a Wekerle-kormány; nyugaton a németek fokozottan folytatják a visszavonulást.

15-én megjön Wilson válasza a német jegyzékre. E szerint a fegyverszünet feltételeinek a megállapítása a szövetségesek kato-nai tanácsadóinak a feladata. Ezenkívül Wilson biztosítékokat kíván a német néptől «minden önkényuralom megsemmisítésére».

Ugyanezen a napon a király Wekerle lemondását nem fogadja el; Wekerle marad miniszterelnök és a parlamentben proklamálja a perszonál-uniót. A Károlyi-párti Lovászy képviselő közbeszól: «Vegyék tudomásul, mi Entente-barátok vagyunk!»

Október 16-án Leitner-Lékai János nevű fiatal ember me-rényletet kísérelt meg Tisza gróf ellen, kinek sofförje azonban azt megghiúsította.

17-én megjelenik Ausztria császárijának proklamációja az új

Ausztriáról, az Ausztriai Egyesült Államokról és a független Magyarországáról. A magyar képviselőházban Tisza kijelenti: elvesztettük a háborút.

18-án Németország Wilson feltételeit is elfogadja. A németek visszavonulása a nyugati fronton még mindig tart.

22-én Károlyi Mihály gróf a magyar képviselőházban a különbéke tárgyában indítványt nyújt be.

Ezután már rohamosan jönnek azok az események, amelyek a monarchia két államának és a német birodalom összeomlásához vezettek.

24-én Budapesten az egyetemi ifjúság tüntetéseket rendezett.

25-én kezdődött az új olasz offenzíva.

26-án lemond Ludendorff.

27-én József főherceg egy proklamációban tudatja a nemzettel, hogy a király őt bizta meg a rend fenntartásával.

28-án az időközben külügyminiszterré lett Andrássy Gyula gróf békét kér az Entente-től.

29-én az olasz offenzíva erősödik. A zágrábi Sabor kimondja az elszakadást Magyarországtól. Hadik János gróf, az új magyar miniszterelnök, a balpártok koncentrációját hozza létre, de a Károlyi-párt és a szocialisták nélkül.

Minden a feje tetején áll. Megalakul a Nemzetvédelmi Szövetség. Nagy tüntetések Budapesten. A Nemzeti Tanács kijelenti, hogy átveszi a hatalmat és ezzel kezdetét veszi az őszirózsás októberi forradalom, Károlyi Mihály gróf a miniszterelnök.

A világháborúnak vége és gróf Tisza István meggyilkolása a nagy összeomlás véres végpontja.

Tisza egyéniségére ráillik Tacitus mondása:

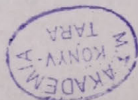
«Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.»

Tacitus: Agricolae, Cap. 2.

Vége a második kötetnek.

NÉVJEGYZÉK.

- ADLER FRIGYES dr. 135, 136.
 ÁLDÁSSY JÓZSEF dr. min. titkár 109.
 ANDRÁSSY GÉZA gróf 57, 63.
 ANDRÁSSY GYULA gróf 111, 138, 142, 143, 144, 147.
 APPONYI ALBERT gróf 142.
 ATTILA 127.
- BADENI gróf 72.
 BANFIELD repülőzt 134.
 BATHYÁNYI TIVADAR gróf 142.
 BÁNFFY JENŐ báró huszárhadnagy 8.
 BENEDEK (XV.) pápa 124, 125, 126, 127.
 BEÖTHY PÁL 63.
 BERNÁT BÉLA főszolgabíró 16.
 BERNÁT ISTVÁN 109.
 BEZERÉDY zászlós 68.
 BESSYENYÉY ZENÓ főjegyző 47, 52.
 BODOLAY kapitány 61.
 BOROEVICS tábornok 19, 55, 145.
 BOSNYÁK ZOLTÁN miniszteri tanácsos 52.
 BÖHM ERMOLLI hadseregpárancsnok 58, 63, 71.
 BÖHM GUSZTÁV alezredes 130.
 BRATIANU 88.
 BRUSSELOW orosz tábornok 142.
 BURIAN külügyminiszter 139, 142, 144, 145, 146.
- CADORNA 72, 133.
 CLAM MARTINIC 139.
 CONRÁD (Hötendorfi) báró 19, 132.
 CSERNOCH JÁNOS hercegprímás 124.
 CZERNIN OTTOKÁR gróf külügyminiszter 139, 144, 145.
 CZIBULKA őrnagy 65, 69, 75, 77.
 DAMASCHKE 108.
- DEÁK FERENC 117, 138.
 DOBNER százados 58.
 DORMÁNDY őrnagy 59.
- EMŐDY JÓZSEF 109.
 ERZSÉBET királyné 138.
 ESTERHÁZY MIKLÓS herceg 63, 64, 130.
 ESTERHÁZY MÓRIC gróf 142, 143.
- FALKENHAYN generális 67, 71, 81.
 FERDINÁND román király 80.
 I. FERENCZ JÓZSEF 74, 137, 138.
 FERENCZY altábornagy 87.
 FESTETICH GYÖRGY gróf 131.
 FÉLIX generális 60, 61.
 FISCHA százados 62.
 FISCHER vezérkari százados 59, 62.
 FISCHER LAJOS báró főszolgabíró 47.
 FLEISCHER kapitány 54.
 FLEISCHMANN ezredes 60.
 FOCH marsall 145.
 FRIGYES FŐHERCEG 51
- GAAL JENŐ dr. 109.
 GHILLÁNYI főhadnagy 59, 61, 67.
 GHILLÁNYI IMRE báró földmív. miniszter 43.
 GIESSWEIN SÁNDOR dr. 109, 124.
 GNAEDIG főmérnök 16.
 GOLDBACH hadosztályparancsnok 89.
 GÖRGEY főhadnagy 67.
 GRATZ GUSZTÁV 142.
- HADIK JÁNOS gróf 111, 147.
 HEGEDŰS hadtáppálomáspárancsnok 66.
 HOFFMANN generális 20.
 HOZDOVICH helyettes körjegyző 9.
 HOYOS gróf főszolgabíró 9, 10.

- HÖFER 6, 22, 27, 29, 54.
 HUNYADI TERÉZ főnöknő 83.
- JANKOVICH-BÉSÁN ENDRE főhadnagy 17.
 JENŐ FŐHERCEG 131, 133.
 JÓZSEF FŐHERCEG 7, 19, 24, 30, 56, 83, 138, 141, 147.
- KANIK az EOK parancsnoka 54.
 KÁROLY (IV.) KIRÁLY 138, 142, 145.
 KÁROLY ISTVÁN FŐHERCEG 145.
 KÁROLYI MIHÁLY gróf 147.
 KERENSZKY 143.
 KHUEN-BELASSY gróf főhadnagy 75.
 KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY gróf 41, 43, 46, 52.
 KLEBELSBERG KUNÓ gróf 100, 117.
 KLEIN dr. járásorvos 9.
 KLOFÁC 142.
 KORNIS FERKE főhadnagy 58, 59, 61, 63, 74.
 KOSSAK ADALBERT 57.
 KOVÁCS főhadnagy 57, 74.
 KOVÁCS ÁRPÁD sztrópkóolykai körjegyző 10.
 KÓCZ JÁNOS 35.
 KÖRBER dr. osztrák miniszterelnök 136, 137, 139.
 KRAFFT bajor generális 81.
 KRAMARC 142.
 KRENEIS ezredes 55.
 KROBATIN hadseregpapancsnok 132.
 KUDELKA tengernagy 134.
 KUN FRIGYS 16.
 KUNZE vezértörzsorvos 55.
- LAMEZAN gróf vezérkari ezredes 20, 21.
 LATINOVICS ENDRE 81.
 LBOVICS DÁVID 39.
 LBOVICS HERMANN 39.
 LEITNER-LÉKAI JÁNOS 146.
 LENIN 143.
 LEO (NAGY SZENT) PÁPA 127.
 LINSINGEN generális 72.
 LIVIUS 125.
 LOVÁSZY MÁRTON orszgy. képviselő 146.
- LÖCHERER dr. főorvos 16.
 LUDENDORFF 147.
- MACKENSEN generális 81.
 MADÁCH IMRE 121.
 MAILÁTH GÉZA gróf 87.
 MAILÁTH GUSZTÁV gróf erdélyi püspök 86, 124.
 MAILÁTH GYÖRGY gróf 77.
 MANLICSÁK ISTVÁN 39.
 MARWITZ generális 30, 67, 71, 76, 79.
 MAUROCDATE román követ 80.
 MECZNER GYULA főispán 16.
 MERTENS tb. főszolgabíró 9.
 MEZŐSSY BÉLA földművelésügyi miniszter 111, 112, 142.
 MIKCSÁNYI ELEK csabaházi gör. kath. lelkész 39.
 MOLNÁR BÉLA országgyűlési képviselő 47.
 MOLNÁR VIKTOR kormánybiztos 52.
 MÜLLBAUER ezredes 64.
 MÜLLER KÁROLY őrnagy 60.
- NEDECZEY tanácsos 65.
 NEMÉNYI AMBRUS 113.
 NYIMECZ GYÖRGY 39.
 NYOMÁRKAY ÖDÖN 16.
- OTTO királyi herceg 140.
- PÁLFFY LÁSZLÓ 83.
 PÁLMAJ százados 85.
 PETRI PÁL államtitkár 100.
 PITREICH báró alezredes 88.
 PODMANICZKY GYULA miniszteri tanácsos 64.
 PRÓNAY őrnagy 86, 87.
 PUHALLO vezérezredes hadseregpapancsnok 58, 68, 71.
- RÁKÓCZI FERENC 38.
 RÖCK ISTVÁN százados 76, 77, 87, 90.
 RÖDER alezredes 58, 76.
 RUDOLF trónörökös 138.
- SALLAGAT generális 68.
 SÁNDOR JÁNOS belügyminiszter 43, 46.

- SCOTÁK ezredesbrigadéros 88, 90.
 SEBESS DÉNES dr. ítélőtáblai tanácselnök 110, 111.
 SEIDLER dr. osztrák miniszterelnök 142, 145.
 SENNYEY MIKLÓS báró 98.
 SERÉNYI 142.
 SIMON kapitány 68.
 SIMON ELEMÉR 63.
 SIMONCSICS ELEMÉR hadnagy 86, 89, 90.
 SISKOVICH csendőrkapitány 67.
 SOMSSICH LÁSZLÓ gróf 111.
 SORSICH hadosztályparancsnok 86, 87, 89, 90.
 SPANNER őrnagy 62.
 SPITZMÜLLER dr. 139.
 STANEK cseh képviselő 146.
 STEINER főtörzsorvos 54.
 STRASSER JÓZSEF dr. 112.
 STRAUB ezredes 54.
 STÜRGH KÁROLY gróf 135, 136.
 STYKA JOHANN 57.
 SCHAEFFER német távirtdatiszt 63, 64.
 SCHELL PALI 87, 90.
 SCHELL PÉTER 85, 87.
 SCHOLTEN ezredes 62.
 SCHÖNBORN KÁROLY gróf 20, 21, 35.
 SZÉCHENYI ALADÁR gróf 81 82.
 SZÉCHENYI EMIL gróf 77.
 SZÉCHENYI ERNŐNÉ grófné 63, 64.
 SZÉCHENYI GYÖRGY gróf 24.
 SZÉCHENYI MIKLÓS gróf 77.
 SZÉKELY MÓR vidrányi MÁV állomásfőnök 40.
 SZIRMAY megyei főügyész 16.
 SZLUHA főhadnagy 68.
 SZOMBATHELYI határrendőrségi fogalmazó 9.
 SZTERÉNYI JÓZSEF báró 144.
 SZTIRPÁK JÓZSEF fiam legénye 86.
 SZUKOVÁTHY ezredorvos 63, 64.
 SZURMAY altábornagy 58, 61, 63, 70, 74, 75, 76, 142.
 TACITUS 147.
 TERSTYÁNSZKY vezérezredes 75.
 TISZA ISTVÁN gróf 5, 21, 28, 36, 37, 39, 81, 82, 94, 98, 127, 128, 130, 136, 138, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 147.
 TISZA LAJOS gróf 28.
 TOLVAY-TAKÁCS alezredes 76.
 TORDAY őrnagy osztályparancsnok 59, 66, 67, 68.
 TÖPLY vezértörzsorvos 55.
 TROTZKY 143, 144.
 TUSAR cseh képviselő 143.
 UGRON GÁBOR 142.
 VALLÓ pénzügyigazgató 16.
 VÁZSONYI VILMOS dr. 142, 143, 144, 145.
 VILMOS CSÁSZÁR 137, 144, 145.
 WEKERLE SÁNDOR 142, 143, 144, 146.
 WILSON 144, 146, 147.
 ZBORAY MIKLÓS 124.
 ZEDTWITZ ezredes 68.
 ZSITVAY őrnagy 68.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
XXVIII. A háború pusztításai s harcok a zempléni hadszíntéren...	3
XXIX. Az oroszpusztította falvak rekonstruálása	40
XXX. Főhadiszállás és hadügyminisztérium	54
XXXI. József fiam bevonulása	56
XXXII. Utazásaim a wolhyniai orosz harctérre:	
Első utazás... ..	57
Második utazás	64
Harmadik utazás —	74
XXXIII. A román betörés. Utazásom Erdélybe és Romániába...	80
XXXIV. A hadisegélyezés ügye	93
XXXV. Rokkantügy	98
XXXVI. Kivándorlási tanács és a birtokpolitika	109
XXXVII. A bürokratizmus	112
XXXVIII. A belpolitikai béke... ..	117
XXXIX. A pápa békejegyzéke	123
XL. Utazásom Olaszországba	130
XLI. A lejtőn	135

